

Volume • Cilt: 17 Issue • Sayı: 58 July • Temmuz 2022

ÖNERİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ HAKEMLİ DERGİSİ

ONLINE ISSN: 2147-5377

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Öneri – Volume • Cilt: 17 Year • Yıl :29 Issue • Sayı: 58 July • Temmuz 2022
Online ISSN: 2147-5377

Marmara Üniversitesi Rektörlüğü Adına İmtiyaz Sahibi • Owner: Prof. Dr. Mustafa KURT (Rektör • Rector)

Enstitü Adına Sahibi • Owner: Prof. Dr. İclal ATTİLA (Enstitü Müdürü • Director of Institute)

Editör • Editor in Chief

Yalçın LÜLECI

Editör Yardımcısı • Assistant Editor

Meltem ULUSAN POLAT (Marmara University)

Alan Editörleri • Associate Editors

Besim Bülent BALI, İktisat • Economics (Marmara University)

Ahmet Kemal BAYRAM, Siyaset Bilimi • Politics (Marmara University)

Nuriye GARİPAĞAOĞLU, Coğrafya • Geography (Marmara University)

Kemalettin KÖROĞLU, Tarih • History (Marmara University)

İsmail TAŞPINAR, İlahiyat • Theology (Marmara University)

Ali Murat YEL, Sosyoloji/Antropoloji • Sociology/Anthropology (Marmara University)

Alparslan NAS, İletişim • Communication (Marmara University)

Meltem ULUSAN POLAT, İşletme • Business Administration (Marmara University)

Elif TOPAL DEMİROĞLU, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi • Political Sciences and Public Administration (Marmara University)

Ebru ZEYBEK CEBECİ, Hukuk • Law (Marmara University)

Elif GÖRAL, Maliye • Public Finances (Marmara University)

Editör Kurulu • Editorial Board

Jean-Pierre ALLEGRET (University of Nice Sophia Antipolis)

Ahmet Faruk AYSAN (İstanbul Sehir University)

Ali BALCI (Sakarya University)

Adem BALTACI (İstanbul Medeniyet University)

Fatma Gülruh GÜRBÜZ (Marmara University)

Zeynep İrem ERDOĞMUŞ (Marmara University)

Isabelle DEPRET (Université Libre de Bruxelles)

Mesut AKDERE (Purdue University, West Lafayette)

Ali M. KUTAN (Southern Illinois University, Edwardsville)

Ahmed MAGHNİ (École Nationale de Commerce et de Gestion de Tanger)

Mehmet UĞUR (University of Greenwich)

Hakan YETKİNER (Izmir University of Economics)

Danışma Kurulu • Advisory Board

Erol ÖZVAR (Marmara University)

Emel PARLAR DAL (Marmara University)

Mustafa KURT (Marmara University)

Özalp VAYVAY (Marmara University)

Philippe GILLES (Toulon University)

Yayına Hazırlama Sorumluları • Responsible for Publication: Rahime Eymen BAKIR - Burhan BAŞARSLAN - Merve Nur ÖZTÜRK - Harun TOPALLAR - Fatih DURMAZ

Marmara Üniversitesi Yayınevi • Marmara University Press

Adres • Address Göztepe Kampüsü, Kadıköy 34722 İstanbul

Tel • Phone: +90 (216) 777 14 00

Faks • Fax: +90 (216) 777 14 01

E-posta • E-mail: yayinevi@marmara.edu.tr

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü • Marmara University, Institute of Social Sciences

Adres / Address: Göztepe Kampüsü Enstitüler Binası Kat:5 Kadıköy/İstanbul

Tel • Phone: (216) 418 72 42 – Dâhili: 1943-1944

Faks • Fax: (216) 348 34 90

E-Posta • E-Mail: oneridergisi@marmara.edu.tr

Hakemli “ÖNERİ” Dergisi; Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Akademik yayımdır. Altı ayda bir yayımlanır. Dergiye Türkçe ve İngilizce çalışmalar kabul edilir. Dergide yayınlanan makalelerdeki görüşler yazarlarına aittir ve Editör Kurulu tarafından benimsendiği anlamına gelmez. Editör Kurulu, yazının özüne dokunmaksızın gerekli yazım ve cümle değişiklikleri yapma hakkını saklı tutar. Dergiden yapılan alıntılarda kaynak göstermek mecburidir. **DOAJ, EBSCO, ECONLIT, PROQUEST** ve **ULRICHSWEB** Uluslararası İndeksleri ve **ULAKBİM** Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.

“ÖNERİ” is a peer-reviewed and biannually published scientific journal of Marmara University Institute of Social Sciences. ÖNERİ accepts articles both in English and Turkish. The views expressed in published articles are those of the authors and should not be attributed to the Editorial Board. The Editorial Board reserves the right to make grammatical changes as may be necessary without changing the substance of the paper. The published articles in ÖNERİ cannot be used without being cited. The journal is indexed in **DOAJ, EBSCO, ECONLIT, PROQUEST, ULRICHSWEB,** and **ULAKBİM** Humanities & Social Sciences Index.

İçindekiler • Contents

Yönetimden • Institute's Notes	VI
Editör'den • From Editor	VII

BANKACILIK ve SİGORTA / BANKING and INSURANCE

Devlet Katkısı Uygulamasının Türkiye Bireysel Emeklilik Sistemi Üzerindeki Etkisi The Effect of State Subventions in Turkey's Individual Pension System Yaşar KABATAŞ, Abdulaziz GÜLAY	492
Türk Sigorta Sektöründe Faaliyet Gösteren Hayat Dışı Sigorta Şirketlerinin Performans Değerlendirmesine Yönelik Ampirik Bir Uygulama An Empirical Application for the Performance Evaluation of Non-Life Insurance Companies Operating in the Turkish Insurance Sector Enes PEHLİVAN, Özgür AKPINAR.....	516

HUKUK / LAW

Ormanlardaki İş Kazalarında Orman İdaresinin Hukuki Sorumluluğu Legal Responsibility of the Forest Administration in Occupational Accidents in Forests Yavuz GÜLOĞLU, İlknur CESUR, Alper BULUT	549
---	-----

İKTİSAT / ECONOMICS

Convergence in Income Inequality Across the EU-15 AB-15 Ülkeleri Arasında Gelir Eşitsizliği Yakınsaması Ali ARI, Raif CERĞİBOZAN, Caner DEMİR, Hakan YETKİNER.....	576
Kurala Dayalı-İhtiyari Politika Tartışmaları Çerçevesinde Taylor Kuralı: TCMB Özelinde Bir Uygulama Taylor's Rule within the Framework of Rule-Based-Opinal Policy Discussions: An Application Specific to the CBRT Hilal ŞEKER, İlhan EROĞLU	589
Tarihsel Görelilik Yöntemi ile Kültürel Kurumlar ve Ekonomi İlişisini Anlamak: Alman Tarihiçi Okulu Understanding the Relationship Between Cultural Institutions and Economic Development with The Method of Historical Relativity: The German Historical School Hale KIRMIZIOĞLU	613

Türkiye’de CO ₂ Emisyonunun Belirleyicisi Olarak Cinsiyet, İşverenlerin İstihdam İçerisindeki Payı Ve Yenilenebilir Enerjinin Rolü Üzerine Bir Uygulama An Application on the Role of Gender, Share of Employers in Employment and Renewable Energy as a Determinant of CO ₂ Emissions in Turkey Melike ATAY POLAT	638
---	------------

İLETİŞİM / COMMUNICATIONS

Dijital Verinin Finansallaşması ve Platform Kapitalizmi Financialization of Digital Data and Platform Capitalism Zeynep KÜÇÜKKIRALI, Kerim Eser AFŞAR	665
Kişisel Beceriler, Kişilerarası Beceriler ve Genel Ruh Durumu ile Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisinin Üniversite Öğrencileri Örnekleminde Analizi The Analysis on Undergraduate Students of Relationships Between Social Media Addiction and Intrapersonal Skills, Interpersonal Skills, and General Mood Habibe AKÇAY BEKİROĞLU, Emine ŞAHİN	691

İŞLETME / BUSINESS ADMINISTRATION

Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan ve Yer Almayan Bankaların Kovid 19 Salgın Sürecindeki Performansı Covid 19 Pandemic Performance of Banks Included and Not Included in the Corporate Governance Index Önder Mutlu BULUT, Ali Osman GÜRBÜZ	721
Pazarlama Sermayesi, Psikolojik Sermaye, İş Çekiciliği Algısı ve İş Performansı İlişkisi: Pazarlama Profesyonel Meslek Mensuplarında Bir Uygulama Relationship Between Marketing Capital, Psychological Capital, Perception of Job Attractiveness and Job Performance: A Practice in Marketing Professionals Aydın KAYABAŞI, Burcu MUCAN ÖZCAN, Fatma DEMİRAĞ	737
Portfolio Optimization with Graphical Lasso and an Application in Borsa İstanbul Grafiksel Lasso ile Portföy Optimizasyonu ve Borsa İstanbul’da Bir Uygulama Erhan USTAOĞLU	760

Yönetimden • Institue's Notes

Öneri dergisinin değerli okuyucuları,

1994 yılında yayın hayatına başlayan ve sosyal, beşerî ve idari bilimler alanına giren tüm disiplinlerdeki özgün ve nitelikli, teorik ve/veya uygulamalı çalışmalara yer veren *Öneri* dergisi, geçen 28 senede EBSCO, ULRICHSWEB, ECONLIT, PROQUEST gibi uluslararası indeksler ve ULAKBİM tarafından taranan bir akademik dergi niteliğine kavuşmuştur. Dergimizin, alan editörlerimiz ile genişleyen ve daha da güçlenen yayın kurulu yapısıyla bayrağı daha ileriye taşıyacağına olan inancımı belirtmek isterim.

Öneri dergisi, yaklaşık 30 yıla yaklaşan yayın hayatında her ne kadar sosyal, beşeri ve idari bilimlerin farklı dallarında yapılmış çalışmalara yer vermiş olsa da işletme ve ekonomi alanındaki çalışmaların daha fazla yer almasından kaynaklı olarak, bir işletme ve ekonomi dergisi şeklinde algılanmıştır. Sosyal bilimlerin farklı alanlarından makalelere yer verme anlayışımız çerçevesinde bu sayımızda hukuk ve iktisat tarihi alanlarından çalışmalar yer almakta ve değişik alanlarda bizlere kıymetli katkılar verecek olan alan editörü ailemiz daha da büyümektedir.

Dergimizin yayınlanmasında katkılarını sunan değerli yazarlarımıza, kıymetli zamanlarını bize ayıran hakemlerimize ve alan editörlerimize, derginin editör ve yardımcılarına, yayın süreçlerinde katkı sunan araştırma görevlilerine ve mizanpaj aşamasında destek gördüğümüz Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı personeline teşekkür ederim.

Yeni sayımızın akademik alana katkıda bulunmasını dilerim.

Saygılarımla...

Prof. Dr. İclal ATTİLA

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Editor'den • From Editor

Dergimizin değerli okuyucuları,

Uluslararası hakemli dergimiz *Öneri*'nin yeni sayısını sizlerle buluşturmanın mutluluk ve heyecanını paylaşıyoruz. Bu sayımızda, farklı konu ve alanlarda Türkçe ve İngilizce olarak 12 yeni makaleye yer vermekteyiz.

A. Arı, R. Cergibozan, C. Demir ve H. Yetkiner'in makalesi, 1988-2017 döneminde Avrupa Birliği-15 (AB-15) üyesi ülkeler arasında gelir eşitsizliğinde yakınsama olup olmadığını incelemektedir. Ö. M. Bulut ve A.O. Gürbüz'ün çalışmalarında, BIST kurumsal yönetim endeksi ve BIST Bankalar endeksinde yer alan toplam 11 bankanın Covid-19 salgın sürecindeki performansları analiz edilmiştir.

K. E. Afşar ve Z. Küçükıralı, dijital verinin finansallaşması ve platform kapitalizmi üzerine kurguladıkları çalışmalarında, platform kapitalizmi altında geliştirilen iş modellerinin finansallaşma bağlantıları dikkate alındığında, dijital veriye dayalı yeni "sömürü" mekanizmaları oluşma ihtimallerini irdelemektedirler. F. Demirağ, A. Kayabaşı ve B. Mucan Özcan'ın makalesinde, Türkiye'deki pazarlama profesyonel meslek mensuplarında psikolojik sermaye, pazarlama sermayesi, iş çekiciliği algısı ve iş performansı arasındaki nedensellik ilişkisi mercek altına alınmaktadır.

E. Ustaoglu makine öğrenmesi alanında son derece popüler bir araç olan Grafıksel Lasso algoritmasıyla portföy optimizasyonu ve BİST'te ampirik bir uygulamayı incelemektedir. H. Akçay Bekiroğlu ve E. Şahin, çalışmalarında, duygusal zekânın göstergesi olarak bireylerin kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu düzeylerinin yüksek ya da düşük olmasının sosyal medya bağımlılığıyla ne denli ilişkili olduğunu ele almışlardır.

H. Şeker ve İ. Eroğlu, makalelerinde, Türkiye'de Taylor Kuralı dahilinde para politikasının enflasyon açığı, üretim açığı ve kur açığı değişkenleri ile ilişkisini ele almışlardır. Ö. Akpınar ve E. Pehlivan, çalışmalarında, Türk sigorta sektöründe yer alan 33 hayat dışı sigorta şirketinin sergilemiş olduğu performansı mercek altına almışlardır.

İ. Cesur, Y. Güloğlu ve A. Bulut, ormanlardaki iş kazalarında Orman İdaresi'nin sorumluluğunu hukuki bir perspektiften incelemişlerdir. M. Atay Polat, çalışmasında, Türkiye'de eğitim harcamaları, cinsiyete göre işverenlerin istihdam içerisindeki payı, yenilenebilir enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişki analiz edilmektedir.

A. Gülay ve Y. Kabataş, devlet katkısı uygulamasının bireysel emeklilik sistemi üzerindeki etkisini mercek altına almışlardır. H. Kırmızıoğlu, çalışmasında, tarihsel görelilik ve ekonomideki izlerini irdelemiştir.

Dergimizin Temmuz 2022 sayısına bilimsel katkı sağlayan değerli yazarlarımıza bu vesileyle teşekkürlerimizi iletiyoruz. Ayrıca, dergimizde yayınlanan makaleleri bilimsel sorumluluk ve akademik etik esasıyla büyük bir özveriyle değerlendiren saygın hakemlerimize de değerli katkıları için çok teşekkür ediyoruz.

Öneri dergisinin yayına hazırlanma sürecindeki emek ve destekleri için üniversitemiz Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nın değerli personeline teşekkür ederiz. Editör Yardımcısı Doktor Öğretim Üyesi Meltem Ulusan Polat'a tüm sürecin koordinasyonunda göstermiş olduğu özverili çalışmadan dolayı teşekkürlerimizi sunarız. Makalelerin toplanmasından son yayın

aşamasına kadar geçen süreçte tüm akışı büyük bir titizlikle takip ederek özverili yardımlarını esirgemeyen başta Arş. Gör. Rahime Eymen Bakır ve Arş. Gör. Burhan Başarslan olmak üzere yayına hazırlık sürecinde emeği geçen sorumlu ekibe katkıları için teşekkür ederiz.

Dergimizin ulusal ve uluslararası akademik camiada daha iyi bir noktaya getirilmesi için Yayın ve Bilim Kurulları ile Yayına Hazırlık Ekibi olarak çalışmalara hızla devam etmekteyiz.

Ocak 2023 sayımızda da değerli bilimsel çalışmalarını sizlere ulaştırabilmek dileğiyle...

Saygılarımızla...

Dr. Öğr. Üyesi Yalçın LÜLECI

DEVLET KATKISI UYGULAMASININ TÜRKİYE BİREYSEL EMEKLİLİK SİSTEMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE EFFECT OF STATE SUBVENTIONS IN TURKEY'S INDIVIDUAL PENSION SYSTEM

Yaşar KABATAŞ*
Abdulaziz GÜLAY**

Öz

Son yıllarda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sosyal güvenlik sisteminde bütçe açıkları ve finansman sorunları yaşanmaktadır. Devletler sosyal güvenlik sistemlerindeki finansman yükünü hafifletmek ve söz konusu mevcut sorunları en aza indirmek amacıyla özel emeklilik programlarını ve bireysel emeklilik sistemini teşvik edici uygulamalara yönelmektedir. Türkiye bireysel emeklilik sistemi, sosyal güvenlik sistemine tamamlayıcı fonksiyonda uygulanan ve bireylerin çalışma hayatı sona erdikten sonra ikinci bir emeklilik geliri sağlayarak refah düzeyini yükseltmeyi amaçlayan bir finansal mekanizmadır. Bireysel emeklilik sistemi ekonomide tasarrufları arttırarak sermaye piyasalarının gelişmesine katkı sağlamakta, böylece ekonomik istikrara destek olmaktadır. Bu amaçla ülkemizde bireysel emeklilik planlarını topluma özendirici çok sayıda teşvikler uygulanmıştır. Devlet katkısı, 6327 sayılı Kanun ile 2013 yılında uygulanmaya başlayan bireysel emekliliğe teşvik uygulamalarından biridir. Çalışmada, devlet katkısı uygulamasının Türkiye bireysel emeklilik sistemi üzerindeki etkisi ve rolü araştırılmıştır. Bu doğrultuda literatür taraması ve ilgili verilerin analiz edilmesi neticesinde, devlet katkısının yürürlüğe girdiği 2013 yılından sonra ilk yıllarda sistemdeki katılımcı sayısı, katkı payı tutarları ve fon büyüklüğünün önceki yıllara göre daha yüksek artış gösterdiği, fakat sonraki yıllarda devlet katkısının beklenen etkiyi oluşturamadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bireysel Emeklilik Sistemi, Devlet Katkısı, Özel Emeklilik Fonları

* Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, yasarkabatas@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4202-927X

** Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, azizgulay1620@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3519-002X

Abstract

In recent years, budget deficits and financing problems have been experienced in the social security system in Turkey as well as in the rest of the world. In order to alleviate the financial burden in the social security systems and to minimize the existing problems in question, states are resorting to practices that promote private pension programs and the private pension system. The Turkish private pension system is a financial mechanism that is implemented as a complementary function to the social security system. The private pension system contributes to the development of capital markets by increasing savings in the economy, thus supporting economic stability. For this purpose, many incentives have been implemented in the country to encourage individual retirement plans for the society. State subvention is one of the individual retirement incentive practices that started to be implemented in 2013. In the study, the effect and role of the state subsidies on the Turkish private pension system has been searched. In this direction, as a result of the literature review and the analysis of the relevant data, it has been determined that the number of participants, contribution amounts and fund size in the system increased higher than the previous years in the first years after 2013, when the state contribution came into effect. However, the state subventions could not create the expected effect in the following years.

Keywords: Individual Pension System, State Subvention, Private Pension Funds

1. Giriş

Dünya genelinde uygulanmakta olan sosyal güvenlik sistemleri özellikle son yıllarda çeşitli sebeplerle finansman sorunları ve yetersizliklerle karşılaşmaktadır. Sosyal güvenlik harcamalarının her geçen yıl sürekli olarak artması, doğumda beklenen yaşam süresinin uzaması, demografik ve sosyoekonomik yapıdaki değişimler, yükselen enflasyon ve işsizlik oranları, fonların yeterince etkin şekilde kullanılmaması ve izlenen hatalı sosyal güvenlik politikaları ülkelerin bütçeleri üzerindeki finansman yükünü arttırmış ve sosyal güvenlik sistemlerinde krizlere ve çıkmazlara yol açmıştır (Yaman & Emir, 2012, s.56). Bu sorunlar, devletleri sosyal güvenlik sistemlerini yeniden yapılandırmak amacıyla reform arayışlarına yöneltmiştir. Bireysel emeklilik sistemi; birçok ülkede kamu sosyal güvenlik sistemini mali olarak desteklemek ve tasarrufları arttırarak ekonomiye fon sağlamak amacıyla uygulanan, belirli katkı esasına dayalı emeklilik planlarını içeren bir özel emeklilik ve yatırım programı olarak tanımlanmaktadır (Akgeyik, Yılmaz & Şeker, 2007, s.63). Özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde insan ömrünün uzaması, bireylerin emeklilik dönemlerine yönelik hazırlanan emeklilik planlarına olan ilgiyi ve talebi arttırmıştır. Belirli katkı esasına göre kurulan bireysel emeklilik sistemleri, sosyal güvenlikteki sorunların çözümüne ve azaltılmasına yönelik kamusal sosyal güvenlik sistemine alternatif veya tamamlayıcı fonksiyonda uygulanmaktadır (Frericks vd., 2007, s.213). Birçok ülkede gerçekleştirilen sosyal güvenlik reformları sonucunda kamusal emeklilik sistemlerine ek olarak özel yönetimli ve bireysel katkı esasına dayanan özel emeklilik planlarının rolü be yaygınlığı artmaktadır. Bireysel emeklilik uygulamaları gelişmiş ve gelişmekte olan çok sayıdaki ekonomide sosyal güvenlik sisteminde yaşanan olumsuzlukların giderilmesinde son derece önemli bir görev üstlenmektedir. Sisteme katılım çoğunlukla gönüllülük esasına dayalı olmakla birlikte, katılımın kısmen veya tamamen zorunlu olduğu ülkeler de bulunmaktadır.

Bireysel emeklilik sisteminin öncelikli amacı, katılımcıların aktif çalışma hayatı sona erdikten sonra emeklilik dönemlerinde ikinci bir emeklilik geliri temin ederek refah düzeylerinin yükselmesine olanak sağlamaktır. Katılımcılar tarafından biriktirilen tasarruflar ve oluşturulan fonlar aracılığıyla ekonomide uzun vadeli yatırımlara finansal kaynak oluşturulmaktadır (Işık vd., 2011, s.28). Böylece bireysel emeklilik sistemi sosyal güvenliğin kapsamının genişlemesine ve kamu kaynakları üzerinde yoğunlaşan finansman yükünün hafifletilmesine katkı sağlamaktadır. Bireysel emeklilik sistemleri, bazı ülkelerde kamu sosyal güvenlik sistemlerinin yerine alternatif rolde uygulanırken Türkiye gibi çeşitli ülkelerde mevcut kamusal sosyal güvenlik sistemine tamamlayıcı fonksiyonda tatbik edilmektedir. Türkiye’de 2017 yılına kadar sadece isteğe bağlı katılım esasına göre uygulanan bireysel emeklilik sistemi, 2017 yılında yürürlüğe giren otomatik katılım uygulaması ile hem isteğe bağlı hem de zorunlu statüde icra edilmektedir (Can & Eyidiker, 2019, s.627).

Türkiye’de bireysel emeklilik sistemi, 4632 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu ile 7 Ekim 2001 tarihinde uygulanmaya başlamıştır. Fakat ilgili yönetmeliklerin hazırlanması ve sistemi yürütecek olan emeklilik şirketlerinin kurulması belirli bir zaman aldığından dolayı, sistemin fiilen yürürlüğe girmesi 27 Ekim 2003 tarihinde gerçekleşmiştir (Topalhan, 2010, s.165). Bireysel emeklilik sisteminin fiilen hayata geçirilmesiyle birlikte Türkiye’de sermaye piyasalarına uzun vadeli mali kaynak temin etme, istihdamı artırma, ekonomik kalkınmayı ve büyümeyi hızlandırma hedeflerine katkı sağlayacak, gönüllü katılıma dayalı ve belirlenmiş bireysel katkı hesabına göre işleyen bir özel emeklilik ve tasarruf sistemi tesis etmek amaçlanmıştır (4632 Sayılı Kanun, Madde 1). Sosyal güvenlik sistemine ve ekonomiye önemli katkıları olan bireysel emeklilik sistemi takip eden yıllarda yasal düzenlemelerle ve vergisel teşviklerle devlet tarafından desteklenmiş ve topluma özendirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda bireylerin bireysel emeklilik programlarına katılımını teşvik etmek ve hızlandırmak amacıyla 6327 sayılı Kanun ile çeşitli hukuki ve vergisel düzenlemeler yapılarak 1 Ocak 2013 tarihi itibarıyla, katılımcıların ödediği katkı payları üzerinden %25 oranında devlet katkısı uygulaması başlatılmıştır. 2022 yılında devlet katkısı oranı %30’a yükseltilmiştir (7351 sayılı Kanun, Madde 6).

Çalışmada devlet katkısı uygulamasının Türkiye bireysel emeklilik sistemi üzerindeki etkileri ve sonuçları araştırılmış ve değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda, ilgili alanda hazırlanan akademik çalışmalar ve yayınlar literatür taraması yöntemiyle incelenmiş ve bireysel emeklilik sistemine ilişkin istatistikî veriler Emeklilik Gözetim Merkezi’nin veri tabanından temin edilerek devlet katkısı uygulamasının başlatıldığı 2013 yılı sonrasındaki ve öncesindeki büyüklükler karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Araştırmada elde edilen bilgi ve bulgular neticesinde, devlet katkısı uygulamasının yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla ilk iki yılda sistemdeki katılımcı sayısının ve fon büyüklüğünün artmasına önemli katkı sağladığı, fakat sonraki yıllarda aynı etkiyi sürdürmediği tespit edilmiştir. Devlet katkısının 2013 yılından 2021 yılına kadarki süreçte sistem üzerindeki etkisini inceleyen ve hem teorik hem de sayısal veriler sunan bu çalışma, ilgili alanda ilk olma özelliği taşımaktadır. Bireysel emeklilik sisteminde gerçekleştirilen reformlar, sistemdeki mevcut gelişmeler ve göstergeler göz önünde bulundurularak şekillendirilmektedir. Bu bakımdan, çalışmada ulaşılan veri ve

bulguların söz konusu alanda bilgi ve fikir sahibi olmak isteyen araştırmacılara, politika yapıcılara ve literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır.

2. Bireysel Emeklilik Sistemi: Tanım ve Kavram

Gelişmiş ve gelişmekte olan çok sayıdaki ülke sosyal güvenlik sistemlerindeki sorunları çözüme kavuşturmak amacıyla çeşitli iyileştirici tedbirler uygulamaktadır. Kademeli olarak emeklilik yaşının yükseltilmesi, prim oranlarının artırılması, yeni vergi kalemlerinin yürürlüğe girmesi ve getirilen teşvik mekanizmaları başlıca iyileştirici tedbirler arasında sayılabilir. Çok sayıda ülke, bu yöntemlere ilave olarak Dünya Bankası ve IMF'nin desteği ve yönlendirmesiyle sosyal güvenlik sistemlerinde çeşitli yasal düzenlemeler ve yapısal reformlar gerçekleştirerek tek ayaklı sosyal güvenlik sistemlerinden üç ayaklı bir rejim yapısına geçiş yapmıştır (İşseveroğlu & Hatunoğlu, 2012, s.156). Emeklilik fonları ve sosyal güvenlik sistemlerinin üzerine inşa edildiği üç ayaklı yapının birinci ayağı; dağıtım esasına göre işleyen ve zorunlu emeklilik planlarını içeren geleneksel kamusal emeklilik sistemi uygulamasıdır. Sosyal güvenlik hizmetlerinin devlet ve yetkili kamu organları tarafından sağlandığı ve farklı yaş grupları arasında gelirin yeniden dağıtılması prensibine göre işleyen bu sistemde emeklilere yapılan ödemeler çalışan kesimden tahsil edilen katkılarla finanse edilmektedir (Derelioğlu, 2001, s.12).

Yapının ikinci ayağı; mesleki ya da tamamlayıcı emeklilik fonlarına dayanan, işkolu veya işyeri bazlı faaliyet yürüten ve katılımın isteğe bağlı ya da zorunlu olabildiği sosyal güvenlik kurumlarından oluşmaktadır. Bu kurumlar genellikle belirli bir istihdam ilişkisine veya mesleğe bağlı bir topluluğa hitap etmektedir (Şen, 2001, s.6). Yapının üçüncü ayağını ise bireysel emeklilik sistemi ve özel emeklilik fonları teşkil etmektedir. Bireysel emeklilik sistemi; bu bağlamda kamu sosyal güvenlik sistemine tamamlayıcı nitelikte uygulanmakta ve gönüllü katılım ilkesine dayanmaktadır. Sistem, katılımcılar tarafından ödenen katkılarla fonlanmakta ve kamu kurum ve kuruluşlarının denetim ve gözetimine tabi tutulan özel sektör şirketleri tarafından yürütülmektedir (Apak & Taşçıyan, 2010, ss.123-124). Bununla birlikte söz konusu üç ayaklı yapı çerçevesinde yer alan bireysel emeklilik sistemlerinin uygulanışı ve işleyişi ülkelere ve ülkelerin sosyoekonomik koşullarına göre farklılıklar göstermektedir. Sisteme katılım Avusturya ve Şili gibi bazı ülkelerde zorunlu iken bazı diğer ülkelerde ise isteğe bağlı olarak uygulanmaktadır. Uygulanışı ve işleyiş özellikleri ülkelere göre çeşitli farklılıklar göstermekle birlikte bireysel emeklilik sisteminin tüm dünyada ortak uygulanma sebebi, sosyal güvenlik sistemine ve sermaye piyasalarına ek mali kaynak temin ederek kamu kurumlarının finansman yükünü hafifletmektir (Antolin, 2012, s.5).

3. Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi

Türkiye'de 1940 yılında kurulan sosyal güvenlik sistemi, emeklilik sigortalarında 2003 yılına kadar vatandaşlar için tek seçenek olmuştur. Özel nitelikli bir emeklilik sistemi kurma çalışmaları ise 1997 ile 1999 yılları arasında Hazine Müsteşarlığı'nın idaresinde yürütülen sosyal güvenlik reformu

süreciyle gündeme gelmiştir. Söz konusu reformlarla mevcut kamu emeklilik sistemini güçlendirmek ve bireysel emeklilik programları geliştirmek hedeflenmiştir. Dolayısıyla, bireysel emeklilik sisteminin kurulması, sosyal güvenlik faaliyetlerinde karşılaşılan sorunların giderilmesine yönelik benimsenen yapısal reformlar arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda 28 Mart 2021 tarihinde 4632 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu Meclis'te kabul edilmiş ve Kanun 7 Ekim 2001'de yürürlüğe girmiştir (Dursunluer 2010, s.3). Bununla birlikte, ilgili yönetmeliklerin yayınlanması ve emeklilik şirketlerinin kurulması belirli bir zaman aldığından dolayı, sistemin fiilen yürürlüğe girmesi 27 Ekim 2003 tarihinde olmuştur (Topalhan, 2010, s.165). Bu tarihten itibaren ilk özel emeklilik planlarının onaylanmasıyla birlikte, sisteme ilk üye kayıtları yapılmaya başlanmıştır (Satır, 2008, s.15). 4632 sayılı Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle kamu sosyal güvenlik sistemine tamamlayıcı nitelikte uygulanmış, bireylerin emeklilik döneminde ek gelir elde etmesini sağlayan ve bireysel tasarrufların yatırıma yönlendirilmesine olanak tanıyan bir özel emeklilik ve tasarruf sistemi tesis etmek amaçlanmıştır (Sarılı, 2011, s.35). Sistem, sosyal güvenlik sisteminin yerine bir alternatif olmaktan ziyade, tamamlayıcı rol ve görev üstlenmek üzere kurulmuştur. Bu şekilde sosyal güvenlikte yaşanan finansman sorunlarının azaltılması ve çözülmesi hedeflenmiştir (Yaman & Emir, 2012, s.55). Sistem, 2017 yılına kadar isteğe bağlı olarak uygulanmıştır. Fakat 1 Ocak 2017 tarihinde otomatik katılım uygulamasının başlatılmasıyla birlikte, bu tarihten itibaren sisteme katılım hem isteğe bağlı hem de 45 yaş altı çalışan grupları için zorunlu statüde tatbik edilmektedir (6740 Sayılı Kanun, Madde 1).

Bireysel emeklilik sisteminde katılımcıların ödediği katkı payları, emeklilik şirketleri tarafından kurulan fonlar vasıtasıyla sermaye piyasalarında yatırıma yönlendirilmekte ve bu fonlardan elde edilen getiriler, katılımcıların emekli olduktan sonraki süreçte refah düzeylerine ve yaşam standartlarına katkı sağlamak amacıyla emeklilik hakkı kazananlara gelir olarak sunulmaktadır (Natof, 2010, s.59). Yapılan çok sayıdaki akademik ve uygulamalı çalışmada, bireysel emeklilik sisteminin sosyal güvenlik faaliyetleri, ülke ekonomisi, sermaye piyasaları ve finans sektörü üzerinde önemli etkileri olduğu tespit edilmiştir. Bireysel emeklilik sistemi, oluşturulan fonlar sayesinde ülke ekonomisine uzun vadeli kaynak girişi sağlamakta, sermaye piyasalarının gelişmesine zemin hazırlamakta ve bu sayede de ekonomik büyümeye destek olmaktadır (TCMB, 2011, s.55).

Türkiye'de bireysel emeklilik sisteminin uygulanma amaçları 4632 sayılı Kanun'un birinci maddesinde ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Buna göre, bahsi geçen tasarrufları yatırıma yönlendirme ve emeklilik dönemi için katılımcılara ek gelir olanağı sunma fonksiyonları, Türkiye bireysel emeklilik sisteminin başlıca amaçlarını teşkil etmektedir. Bununla birlikte, sistemin temel amaçları literatürde sosyal ve ekonomik amaçlar olmak üzere iki gruba ayrılarak analiz edilmiştir. Sistemin sosyal amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Alper, 2002, s.17):

- Sosyal güvenlik sisteminde tamamlayıcı rol üstlenerek kurumsal yapı oluşturmak,
- Toplum, emeklilik ve tasarruf planlarına katılmaya teşvik etmek,
- Katılımcılara emeklilik dönemleri için ek gelir imkânı sağlamak,

- Emeklilik dönemlerine yönelik birikim ve tasarruf yapmak isteyen kişiler için kurumsal yatırım seçeneği sunmak.

Sistemin başlıca ekonomik amaçları ise şunlardır (Ural & Adakale, 2009, s.1466):

- Ekonomiye uzun vadeli kaynak temin ederek istihdamı desteklemek,
- Tasarrufları ve fonları arttırarak ekonomik büyümeye ve kalkınmaya katkı sağlamak,
- Sermaye piyasalarının derinliğini geliştirmek,
- Spekülatif dalgalanmaları azaltmak,
- Kamu sektöründe uzun vadeli borçlanma olanağını arttırmak.

4. Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sisteminin Genel Özellikleri ve İşleyişi

Türkiye bireysel emeklilik sistemi; devlet katkısı ve çeşitli hukuki düzenlemelerle teşvik edilen, fonlama ilkesine dayalı ve katkıları belirlenmiş bir özel ve kişisel emeklilik ve tasarruf planıdır (Dinçel, 2010, s.5). 18 Yaşını doldurmuş ve kanunen vatandaşlık haklarını kullanma ehliyetine sahip tüm Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, sosyal güvenlik mevzuatına tabi olup olmadığı dikkate alınmaksızın sisteme katılabilmektedir. Katılımcılar kendi adlarına açılan hesaplarda birikimlerini takip edebilmektedir. Emeklilik döneminde ek gelir sağlamak amacıyla tercih edilen bu sistem, katkı payı ödemesi esasına dayalıdır (Çıltık, 2010, s.5). Sistemin finansmanı, ağırlıklı olarak katılımcılar tarafından ödenen katkı payları ve giriş aidatına dayanmaktadır. Bunlara ek olarak; yönetim gider kesintisi, sisteme ara verme durumunda uygulanan ek yönetim gider kesintisi, fon toplam gider kesintisi ve performans kesintisi sistemin diğer finansman kaynaklarını teşkil etmektedir (Bireysel Emeklilik Sistemi Hakkında Yönetmelik, Madde 20-22).

Türkiye’de bireysel emeklilik sistemi kamu sosyal güvenlik sistemine ve Sosyal Güvenlik Kurumu’na alternatif değil, tamamlayıcı işlevde uygulanmaktadır (İlgin, 2012, s.72). Bu sebeple, sistemin mevcut sosyal güvenlik mevzuatından bağımsız olarak tek başına uygulanması mümkün değildir. Sisteme katılan bireylerin kamu sosyal güvenlik sistemi ve Sosyal Güvenlik Kurumu yönünden, yasalardan gelen tüm hak ve yükümlülükleri devam etmektedir. Ayrıca bireyin sigortalı olarak Sosyal Güvenlik Kurumu’ndaki ve uzun vadeli sigorta kollarındaki emeklilik haklarının bireysel emeklilik hesabına aktarılması söz konusu değildir (egm.org.tr). Sisteme katılım hem isteğe bağlı hem de otomatik katılım düzenlemesi kapsamında 45 yaşını doldurmamış çalışanlar için zorunlu statüdedir (6740 Sayılı Kanun, Madde 1). Emekliliğe hak kazanan katılımcılar, tercihe göre kamu emeklilik sisteminde olduğu gibi emeklilik maaşı alabilmekte veya emeklilik hakkını toplu para şeklinde de kullanabilmektedir.

Bireysel emeklilik sisteminde katılımcı;

- Ödediği katkı payını aynı şirketin birden fazla fonu arasında paylaşırabilmektedir (Topalhan, 2010, ss.179-180),

- Emeklilik sözleşmesi imzaladığı şirkette en az 1 yıl kalmak koşuluyla hesabındaki birikimleri başka bir emeklilik şirketine transfer edebilmektedir (Sarılı, 2011, s.38),
- Birden fazla emeklilik hesabı açabilmekte ve farklı şirketlerde açmış olduğu hesaplarını birleştirebilmektedir (İşseveroğlu & Hatunoğlu, 2012, s.157),
- Emeklilik planını 1 yıl içerisinde en fazla 4 defa, fon dağılım oranlarını ve tutarlarını ise yine 1 yıl içerisinde en fazla 6 defa değiştirebilmektedir (Topalhan, 2010, ss.179-180),
- Katkı payı tutarını kendisi belirlemekte ve dilerse katkı payı ödemeye belirli bir süre ara verebilmektedir (İlgin, 2012, s.76),
- İsteddiği zaman sistemden ayrılabilir (egm.org.tr). Otomatik katılım kapsamında sisteme dahil olanlar ise 2 ay sonra isteğe bağlı olarak sistemden çıkabilir (6740 Sayılı Kanun, Madde 1),
- Katkı payı tutarı, emeklilik planı, fon dağılımı ve diğer verilerini kendi adına açılan emeklilik ve tasarruf hesabında takip ve kontrol edebilmektedir (Bağlan, 2006, s.80),
- Ödediği katkı payının %30'u oranında devlet katkısına hak kazanır. Söz konusu devlet katkısı tutarı katılımcının emeklilik hesabına aktarılmaktadır (7351 Sayılı Kanun, Madde 6).

Sisteme katılmak için uygun şartları taşıyan katılımcılar, bireysel emeklilik sistemine dahil olmak için emeklilik şirketleriyle bireysel emeklilik sözleşmesi imzalamaktadır. Emeklilik şirketleri katılımcıları adına en az üç farklı risk ve getiri planı içeren emeklilik yatırım fonu oluşturmaktadır. Böylece bireyler kendi risk ve getiri taleplerine uygun yatırım tercihi yapabilmektedir. Elde edilen birikimler, Sermaye Piyasası Kurumu'nun denetlediği çeşitli portföy yönetim şirketleri tarafından bu fonlarda yönetilmekte ve değerlendirilmektedir. Sistemde fon mal varlıklarının rehin edilmesi, portföyle ilişkili işlemler dışında teminat gösterilmesi, üçüncü şahıslarca haczedilmesi ve iflas masasına sevk edilmesi söz konusu değildir (6327 Sayılı Kanun, Madde 25). Bu bakımdan katılımcıların fonlardaki birikimleri bizzat kanunlarla ve yetkili kamu kuruluşları tarafından güvence altına alınmıştır. Katılımcılar sistemde kaldıkları süre boyunca birikimlerini kendi adlarına açılan emeklilik hesaplarında takip edebilmektedir. Sistemde şeffaflık unsuru büyük önem taşımaktadır. Sisteme dahil olan tüm bireyler katkı tutarları, yatırım fonlarının ayrıntıları, fon ve birikimlere ilişkin risk ve getiri değerleri hakkında bilgilendirilmektedir. Böylece katılımcıların yatırımlarını yönlendirmeleri için seçim yapmalarına imkân sağlanmaktadır. Bununla birlikte katılımcılara herhangi bir getiri garantisi sunulmamaktadır. Fon tercihi ve yatırımlara ilişkin risk bütünüyle yatırımcıya aittir (Özel & Yalçın, 2013, ss.59-60).

4.1. Sisteme Katılım ve Emekliliğe Hak Kazanma Koşulları

Bireysel emeklilik sistemine 18 yaşını doldurmuş, kanunen medeni haklarını kullanma ehliyetine sahip tüm gerçek kişiler katılabilir. Sisteme katılımda, bireylerin sosyal güvenlik mevzuatındaki sigortalılık statüsü ve herhangi bir kurumda çalışıp çalışmadıkları dikkate alınmamaktadır.

Emeklilik planının başlaması için katılımcının bir özel emeklilik şirketiyle bireysel emeklilik sözleşmesi imzalaması gerekmektedir. Emeklilik sözleşmesi; katılımcının bireysel emeklilik sistemine dahil olması, sistemden ayrılması, katkı paylarının ödenmesi ve hesaplarda takip edilmesi, tasarrufların fonlarda değerlendirilmesi hususlarında katılımcının ve emeklilik şirketinin tüm hak, fayda ve yükümlülüklerini kapsayan ve düzenleyen sözleşmedir (6327 sayılı kanun, Madde 16). Söz konusu sözleşmenin tarafları katılımcı ve bireysel emeklilik şirkettir. Emeklilik şirketlerinin bireysel emeklilik branşında faaliyet gösterebilmeleri için bakanlıktan ruhsat almış olmaları gereklidir. Emeklilik şirketleri; 4632 sayılı Kanun çerçevesinde faaliyet yürüten, sistemin pazarlama işlevini gerçekleştiren, yatırım amaçlı olarak bünyesinde fonlar kuran, katılımcıların katkı paylarını değerlendirmek üzere portföy yönetim şirketleriyle birlikte çalışan kurumlardır. En az 5 kişiden oluşan yönetim kuruluna sahip olması gereken bu şirketlerin kuruluş ve faaliyet izni Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından verilmektedir. Anonim şirket olarak kurulan emeklilik şirketlerinin unvanında “emeklilik” ibaresinin bulundurulması ilgili Kanun gereği zorunludur (İlgin, 2011, s.43).

Katılımcının emekliliğe hak kazanabilmesi için sistemde en az 10 yıl kalması, en az 10 yıl katkı payı ödemesi ve 56 yaşını doldurmuş olması gerekmektedir (6327 Sayılı Kanun, Madde 18). Emekliliğe hak kazanan katılımcı birikimlerinin tamamını veya bir kısmını toplu para olarak tahsil edebileceği gibi; emeklilik şirketiyle yıllık gelir sigortası anlaşması yaparak aylık, 3 aylık, 6 aylık veya yıllık gelir şeklinde belirli bir maaş bağlanmasını talep edebilmektedir (Sunar, 2013, s.57). Katılımcılar, gerekli kriterleri karşılayıp emeklilik hakkı kazanmış olsalar dahi, dilerlerse emekli olmak zorunda değildir. Şayet katılımcı çalışmaya devam etmek istiyorsa, birikim yapmaya devam edebilmekte ve emekliliğini erteleyebilmektedir. Bununla birlikte, katılımcının emeklilik hakkını kullanmak istemesi halinde emeklilik hesabına katkı payı ödemesi sona erer. Ayrıca, katılımcının birden fazla emeklilik sözleşmesi olması durumunda, emekli olabilmesi için sadece bir sözleşmeden emeklilik hakkı kazanması yeterlidir. Bu durumda yürürlükte olan diğer sözleşmeler birleştirilmektedir (Bireysel Emeklilik Sistemi Hakkında Yönetmelik, Madde 16).

4.2. Sistemden Ayrılma ve Stopaj Oranları

Bireysel emeklilik sisteminde katılımcı istediği zaman katkı payı ödemeye ara verebilmekte ya da sistemden tamamen çıkabilmektedir. Katılımcı sistemden 10 yıldan kısa bir süre katkı payı ödeyip çıkabildiği gibi, 10 yıl veya daha uzun bir süre katkı payı ödeyip emekliliğe hak kazanmadan da sistemden ayrılabilir. Bu durumda bireyin birikimleri kendisine, ölüm halinde de lehtara tahsil edilmektedir (6327 Sayılı Kanun, Madde 18). Katılımcının emeklilik hakkı kazanmadan sistemden çıkması durumunda getiriler üzerinden belirli oranlarda tevkifat yapılmaktadır. 6327 sayılı Kanun'un 2012 yılında yürürlüğe girmesiyle birlikte, sistemden ayrılma durumunda uygulanan vergi stopajı toplam birikim tutarları üzerinden değil, yalnızca getiri üzerinden yapılmaya başlamıştır.

Sistemden ayrılma durumunda uygulanacak stopaj kesintisi oranları katılımcının sistemde 10 yıldan az ve 10 yıldan fazla süre kalmasına göre farklılık göstermektedir. Buna göre stopaj kesintisi oranları aşağıdaki gibi gerçekleşmektedir (egm.org.tr):

- 10 yıldan az bir süre sistemde kalıp ayrılan katılımcılar için %15,
- 10 yıl veya daha fazla sistemde kaldığı halde yaş kriterini karşılamadığından dolayı emekliliğe hak kazanamadan ayrılanlar için %10,
- Emeklilik hakkı kazananlar ile ölüm veya maluliyet sebebiyle sistemden ayrılmak zorunda kalanlar için %5'tir.

Stopaj kesintileri getiriler üzerinden yapılmakta, dolayısıyla katılımcı yatırmış olduğu anapara üzerinde herhangi bir kayba maruz kalmamaktadır. Ayrıca oranlardan anlaşıldığı gibi, bireysel emeklilik sistemi ağırlıklı olarak ekonomiye uzun vadeli finansal kaynak temin etme amacı taşıdığından dolayı bireyin sistemde kaldığı süre arttıkça yapılan stopaj kesintisi de aynı oranda azalmaktadır. Bu bakımdan sistemde daha uzun süre kalan katılımcılar daha avantajlı olmakta ve bu düzenleme katılımcıları sistemde daha uzun süre kalmaya teşvik etmektedir (Aydın & Kaplan, 2014, s.111).

5. Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sisteminin Uygulanmasını Gerekli Kılan Faktörler

Dünya genelinde bireysel emeklilik sisteminin uygulanmasını gerekli kılan en önemli faktör, ülkelerin sosyal güvenlik ve kamu emeklilik sigortası sistemlerinde karşılaştığı çeşitli yetersizlikler ve mali sorunlardır. Bu sorunların başlıca halleri;

- Nüfusun yaşlanması,
- Sosyal güvenlik prim gelirleri ve tasarruf miktarlarının yetersiz olması,
- İşsizlik oranlarının ve kayıt dışı istihdamın yüksek seyretmesi,
- Erken yaşta yapılan hatalı emeklilik uygulamaları,
- Uzun vadeli sigorta kollarında meydana gelen bütçe açıklarısayılabılır (Yaman & Emir, 2012, s.56).

Gelişmiş ülkelerde bireysel emeklilik sisteminin uygulanmasının en önemli sebebi, doğumda beklenen yaşam süresinin uzaması ve yükselen yaşam standartları nedeniyle nüfusun giderek yaşlanmasıdır. Japonya ve Batı Avrupa ülkeleri gibi doğurganlık oranlarının düşük olduğu bazı gelişmiş ülkelerde, yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranı sürekli artmaktadır (Amaglobeli vd., 2019, s.8).

Gelişmekte olan ülkelerden biri olan Türkiye'de ise bireysel emeklilik sisteminin uygulanmasının en önemli sebebi, sosyal güvenlik sisteminde yaşanan finansman sorunları, bütçe açıkları ve sosyal güvenlik kurumlarının yeterince etkin işleyememesidir. Sürekli yükselen sosyal güvenlik maliyetleri, bağımlı nüfusun artması, işsizlik ve istihdam ile ilişkili sorunlar, aktif-pasif dengesinin bozulması Türkiye sosyal güvenlik sisteminde krizlere sebep olmuştur (Akgeyik, 2006, s.82). Geçmiş dönemlerde yapılan erken yaşta emeklilik uygulamaları, aktif statüde çalışabilecek durumdaki kişilerin emekli olarak devletten aylık alması, SSK ve Bağ-Kur'da sık sık gerçekleştirilen prim afları sosyal

güvenlik sisteminde ciddi finansman sorunlarına ve bütçe açıklarına yol açmıştır. Özellikle 90'lı yıllarda ve 2000'li yılların başlarında sosyal güvenlik kurumlarının aktüeryal dengesinin bozulması, fonların etkin şekilde değerlendirilememesi ve kaynakların erimesi sonucu meydana gelen sosyal güvenlik açıkları, ülkenin makroekonomik dengeleri ve finansal istikrarı üzerinde tahribata yol açmıştır (Acartürk & Bayri, 2006, ss.11-14).

Sosyal güvenlikte sisteminde bahsi geçen sorunları en aza indirmek ve ekonomide tasarruflara dayalı uzun vadeli kaynak girişi sağlamak amacıyla, Türkiye'de bireysel emeklilik sistemi çeşitli yasal düzenlemelerle ve vergisel teşviklerle özendirilmiştir.

6. Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemini Teşvik Amacıyla Gerçekleştirilen Yasal Düzenlemeler

Türkiye'de sosyal güvenlik sistemine ve makroekonomik bileşenlere önemli katkıları olan bireysel emeklilik sisteminin devlet tarafından belirli düzenlemelerle desteklenmesi ve özendirilmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Bu doğrultuda toplumu sisteme katılıma teşvik etmek amacıyla bazı yasal düzenlemeler ve teşvik uygulamaları hayata geçirilmiştir. Bu amaçla, Gelir ve Kurumlar Vergisi Kanunlarında yapılan düzenlemelerle birtakım vergisel teşvikler getirilmiştir. 4632 sayılı Kanun ile getirilen teşvik uygulamasında, katılımcıların ödediği katkı paylarının gelir vergisi matrahının tespitinde indirim konusu yapılabilmesi sağlanmıştır. Ayrıca sistemde emeklilik hakkı kazananlar ile maluliyet, ölüm ya da tasfiye gibi mücbir sebeplerle sistemden ayrılanların yaptığı ödemelerin bir kısmı gelir vergisinden müstesna tutulmuştur. Öte yandan, söz konusu düzenlemeler bireysel emeklilik sistemini teşvik etmek ve cazip hale getirmek konusunda beklenen etkiyi oluşturmamış ve sistemin iyileştirilmesi bakımından yeterli görülmemiştir (Gider, 2012, s.136). Özellikle yatırılan sermayenin elde edilen getirilerle birlikte toplu olarak vergilendirilmesi, sistemde ihtilaflara ve memnuniyetsizliklere yol açmıştır. Sadece kazanılan getirinin değil, aynı zamanda anaparanın da tevkifata tabi tutulması bazı uzmanlarca "çifte vergilendirme" olarak değerlendirilmiş ve bu uygulamanın vergilendirmede adaletsizliğe sebep olduğu ileri sürülmüştür (Tokmakkaya, 2009, s.9). Ayrıca beyanname verenler, ücretliler ve işverenler tarafından ödenen katkı paylarının vergi matrahından indirilmesi teşviki, sadece vergi mükellefi olanları kapsadığından dolayı sistemde istenen sonuca ulaşamamıştır. Ev hanımları veya öğrenciler gibi vergi mükellefi olmayan gruplar bu düzenlemeden yararlanamamış, ayrıca vergi mükellefi olan çalışanlar için de belirli kısıtlamalar söz konusu olmuştur (Oruç, 2013, s.108).

Bahsi geçen sorunlar sisteme olan ilgiyi ve talebi azaltmış ve özendirilmeye çalışılan bireysel emeklilik sisteminin imajını zedeleyerek geniş kitlelerin sisteme çekilmesi amacına hizmet etmemiştir. Özellikle sistemden ayrılanlara, yapılan ödemenin tamamı üzerinden stopaj uygulanması sebebiyle yargıya intikal eden çok sayıda vaka olmuştur. Bu sebeplerden dolayı 4632 sayılı Kanun'un uygulanmasından kaynaklanan olumsuzluklar nedeniyle bireysel emeklilik sisteminde yeni düzenlemelere başvurulması gereksinimi ortaya çıkmıştır. Söz konusu sorunları gidermek ve toplum

nezdinde bireysel emeklilik sistemini cazip hale getirerek katılımı teşvik etmek amacıyla 6327 sayılı Kanun yürürlüğe girmiştir. 6327 sayılı Kanun ile mevzuatta ve vergisel teşvik mekanizmalarında çeşitli revizyonlar ve değişiklikler yapılmıştır. Bu doğrultuda 1 Ocak 2013 tarihinden itibaren katkı paylarının ücretin safi tutarının tespitinde indirim konusu yapılması teşviki sona ermiş ve onun yerine kamusal teşvik mekanizması olarak devlet katkısı uygulaması yürürlüğe girmiştir (Sunar, 2013, s.56).

7. Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sisteminde Devlet Katkısı Uygulaması

6327 sayılı Kanun’un yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye bireysel emeklilik sisteminde ve vergisel teşvik uygulamalarında birtakım revizyonlar gerçekleştirilmiştir. Söz konusu Kanun ile sistemde yapılan vergi kesintileri anaparayı kapsamayacak şekilde yalnızca getiriler üzerinden uygulanmaya başlamıştır. Ayrıca katılımcıların ödediği katkı paylarının matrahtan indirilmesi teşvikine (işverenlerin ödedikleri dışında) son verilerek yerine devlet katkısı uygulaması getirilmiştir. Devlet katkısı teşvikinin içeriği ve uygulanışına ilişkin yasal hüküm ve esaslar 6327 sayılı Kanun’un yirmi dokuzyuncu maddesi ile 4632 sayılı Kanun’un ek birinci maddesinde düzenlenmiştir. Bu doğrultuda 2013 yılından itibaren katılımcıların sistemde ödediği katkı paylarının mevzuatta açıklanan belirli bir yüzdesi, bazı şartlar ve limitler çerçevesinde devlet katkısı olarak katılımcının emeklilik hesabına aktarılmaktadır (6327 sayılı kanun, Madde 29). Söz konusu devlet katkısı oranı; 1 Ocak 2013 tarihinden 22 Ocak 2022 tarihine kadar %25 olarak uygulanmakta iken, 7351 sayılı Kanun’la gerçekleştirilen yasal düzenleme sonrası 22 Ocak 2022’den itibaren 5 puanlık artışla %30’a yükseltilmiştir (7351 sayılı Kanun, Madde 9). Katılımcıların ödediği katkı paylarının %30’una tekabül eden tutarlar Emeklilik Gözetim Merkezi tarafından hesaplanmaktadır. Bakanlık, hesaplanan devlet katkısı tutarlarını özel emeklilik şirketleri vasıtasıyla katılımcılara aktarmak üzere Emeklilik Gözetim Merkezi’ne tahsil etmektedir(6327 sayılı kanun, Madde 29). Devlet katkısı tutarının hesaplanmasında baz alınan miktar, sadece katılımcıların ödediği katkı payları için geçerli olmaktadır. İşverenlerin çalışanları adına emeklilik hesaplarına ödediği katkı payları için devlet katkısı uygulanması söz konusu değildir. Ayrıca devlet katkısı tutarları, katılımcıların ödediği katkı paylarından bağımsız olarak fonlanmakta ve değerlendirilmektedir. Bu tutarlar Bakanlıkça belirlenen finansal yatırımlara yönlendirilmekte, bu süreçte katılımcının fonlama veya yatırıma ilişkin tercih ve kararları dikkate alınmamaktadır (Varlı, 2012, s.47).

Bireysel emeklilik sisteminde katılımcıların sistemde kaldığı süre uzadıkça, devlet katkısı ve getirilerinde hak kazandığı miktar da artmaktadır. Örneğin, sistemde en az 3 yıl kalanlar devlet katkısı ve getirilerinin %15’ine hak kazanırken, en az 10 yıl sistemde kalan katılımcılar %60’ına hak kazanmaktadır. Bu şekilde katılımcıların sistemde daha uzun süre kalması özendirilmektedir. Dolayısıyla devlet katkısı uygulamasından, sadece emeklilik hakkı kazanıldıktan sonra tam anlamıyla fayda ve kazanım sağlandığı anlaşılmaktadır. Sistemden ayrılan katılımcıların, devlet katkısından hak etmedikleri tutarlar Bakanlığın ilgili yılına ait bütçesine gelir olarak aktarılmaktadır. Devlet katkısı tutarları hak

sahiplerine sözleşme bazında değil, katılımcı bazında ödenmektedir. Dolayısıyla bu tutarlar, birden fazla bireysel emeklilik sözleşmesi olan katılımcılar için ayrı ayrı olacak şekilde değil bir bütün olarak hesap edilmektedir (6327 sayılı kanun, Madde 29).

Devlet Katkısı uygulamasının başlıca usul ve esasları aşağıdaki şekilde özetlenebilir (6327 Sayılı Kanun, Madde 29; 4632 Sayılı Kanun, Geçici Madde 5; 7351 Sayılı Kanun, Madde 6):

- Devlet katkısı, 22 Ocak 2022 tarihinden itibaren katkı paylarının %30'u oranında devlet tarafından katılımcının emeklilik hesabına ödenmektedir. 1 Ocak 2013 ile 22 Ocak 2022 tarihleri arasında devlet katkısı %25 oranında uygulanmıştır.
- Bireysel veya gruba dayalı özel emeklilik sözleşmesi kapsamında katkı payı ödeyen tüm Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun 28. Maddesi kapsamında yer alan tüm katılımcılar, belirli şartlar ve limitler çerçevesinde devlet katkısından yararlanabilmektedir.
- Katılımcı hesabına yatırılan devlet katkısının yıllık üst limiti bulunmaktadır. Buna göre katılımcıların bir yıl içinde hak sahibi olabileceği devlet katkısı miktarı, ilgili yılın toplam brüt asgari ücret tutarının %30'unu geçemez. Örneğin 2022 yılında, katılımcının azami devlet katkısı alabilmesi için ödemesi gereken katkı payı tutarı 60.048 TL'dir ($5.004 \text{ TL} * 12 = 60.048 \text{ TL}$).
- Katılımcıların devlet katkısı alabilmesi için vergi mükellefi olma şartı bulunmamaktadır. Dolayısıyla vergi mükellefi olsun veya olmasın ilgili şartları taşıyan herkes limitler dahilinde devlet katkısına hak kazanabilmektedir.
- Katılımcıların devlet katkısına hak kazanabilmesi için katkı payı ödemesini yaptıktan sonra yapması gereken başka bir bildirim, beyanat veya işlem bulunmamaktadır.
- Devlet katkısı tutarının hesaplanması, özel emeklilik şirketlerinin temin ettiği veriler üzerinden, Emeklilik Gözetim Merkezi tarafından yapılmaktadır.
- Hak kazanılan devlet katkısı tutarları Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından Emeklilik Gözetim Merkezi'ne, Emeklilik Gözetim Merkezi'nden ise emeklilik şirketine aktarılmaktadır. Emeklilik şirketleri, bu tutarları katılımcının devlet katkısı hesabına iletmektedir. Katılımcılar hak kazandıkları devlet katkısı tutarlarını, emeklilik hesaplarının alt hesabı olarak açılan devlet katkısı hesabında takip ve kontrol edebilmektedir.
- Yatırılan devlet katkısı tutarları, Bakanlık tarafından belirlenmiş fonlarda ve çeşitli portföy sınırlamaları çerçevesinde değerlendirilmektedir.
- İşverenler tarafından çalışanları adına ödenen katkı payları üzerinden devlet katkısı ödenmektedir.
- Katılımcılar, mevcut emeklilik sözleşmesine ek olarak düzenli ödedikleri katkı payları üzerinden de limitler kapsamında devlet katkısı alabilmektedir.

- Hayır kurumları, dernek, vakıf ve sandıklarda yapılan birikimler devlet katkısı hesaplamasına dahil edilmemektedir.
- Katılımcının mevcut sözleşmesini başka bir emeklilik şirketine taşıması durumunda, devlet katkısı hesabındaki tutarlarda birikimlerle birlikte yeni şirkete transfer edilmektedir.
- Devlet katkısı hesabındaki tutarların tamamına hak kazanmak için katılımcının emekli olması gerekmektedir. Bununla birlikte emeklilik hakkı henüz kazanılmamış olsa dahi, katılımcının vefatı veya maluliyeti hallerinde devlet katkısı tutarlarının tamamı katılımcıya veya leh-tara ödenmektedir.
- Katılımcıların sistemden ayrılmaları durumunda, 1 Ocak 2013 tarihinden sonra sistemde geçirdiği süreye göre devlet katkısı hak ediş oranları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1: 1 Ocak 2013'ten Sonra Sistemde Geçirilen Süreye Göre Devlet Katkısı Hak Ediş Oranları

3 Yıdan 6 Yıla Kadar	%15
6 Yıdan 10 Yıla Kadar	%35
10 Yıl ve Daha Fazla	%60
Emeklilik ile Ölüm ve Maluliyet Halleri	%100

Kaynak: Emeklilik Gözetim Merkezi, (2022), Devlet Katkısı Rehberi: Bireysel Emeklilik Sisteminde Devlet Katkısı, s.5, https://egm.org.tr/Sites/1/upload/files/Devlet_Katkisi_Rehberi_2022-1557.pdf, (21.03.2022)

- Katılımcının devlet katkısı hesabındaki tutarın tamamına hak kazanmadan sistemden ayrılması halinde, hak kazanılmayan tutarlar emeklilik şirketi tarafından genel bütçede gelir olarak kaydedilmek üzere Bakanlığın hesaplarına aktarılmaktadır.
- Katılımcının sistemden ayrılması veya emekli olması durumunda, devlet katkısına hak kazandığı kısma ilişkin getirisi üzerinden aşağıdaki tabloda verilen oranlarda stopaj kesintisi uygulanmaktadır:

Tablo 2: 1 Ocak 2013'ten Sonra Sistemde Geçirilen Süreye Göre Stopaj Oranları

10 Yıdan Az Süre Katkı Payı Ödeyerek Ayrılanlar	%15
10 Yıl Katkı Payı Ödediği Halde Emekli Olmadan Ayrılanlar	%10
Emeklilik, Ölüm veya Maluliyet Sebebiyle Ayrılanlar	%5

Kaynak: Emeklilik Gözetim Merkezi, (2022), Devlet Katkısı Rehberi: Bireysel Emeklilik Sisteminde Devlet Katkısı, s.6, https://egm.org.tr/Sites/1/upload/files/Devlet_Katkisi_Rehberi_2022-1557.pdf, (23.03.2022)

- Sisteme katkı payı ödemekte iken vefat eden katılımcının devlet katkısı hesabındaki tutarların tamamı katılımcının lehtar/lehtarlarına ödenir.
- Katılımcıların devlet katkısı hesaplarındaki tutarların rehin edilmesi, haczedilmesi ve iflas masasına sevk edilmesi Kanun gereği mümkün değildir.

- Katılımcı, devlet katkısı hesabındaki bilgi ve verilere sözleşme imzaladığı emeklilik şirketi aracılığıyla veya Takasbank web sitesinde yer alan “Takasbank Bilgilendirme Sistemi” üzerinden erişebilmektedir.
- 1 Ocak 2013 tarihinden önce sisteme giren ve 1 Ocak 2016'dan sonra sözleşmesi devam eden katılımcılar için, 1 Ocak 2013 tarihi itibarıyla, 3 yıl sistemde bulunmak şartıyla, 3 yılın sonuna devlet katkısına esas hak kazanma sürelerinin hesaplanmasında yıl eklemesi yapılmaktadır. Örneğin, 1 Temmuz 2004'te sisteme giren bir katılımcının 1 Ocak 2016 tarihi itibarıyla 1 Ocak 2013'ten önce sistemde kaldığı süre olan 8,5 yıl göz önünde bulundurularak, normalde 3 yıl olan devlet katkısı tutarının hesap edilmesine esas süreye 2 yıl eklenerek toplam 5 yıla çıkarılmıştır. Buna göre, katılımcıların 2013 yılından önce sistemde kaldıkları süreye bağlı olarak, devlet katkısına hak kazanmaya esas süreye eklenen süreler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 3: 1 Ocak 2013 Tarihinden Önce Sistemde Geçirilen Süreye Göre Eklenen Devlet Katkıları

Süre	Eklenen Süre
3 Yıdan Fazla 6 Yıdan Az ve 6 Yıl	1 Yıl
6 Yıdan Fazla 10 Yıdan Az ve 10 Yıl	2 Yıl
10 Yıdan Fazla	3 Yıl

Kaynak: Emeklilik Gözetim Merkezi, (2022), Devlet Katkısı Rehberi: Bireysel Emeklilik Sisteminde Devlet Katkısı, s.5, https://egm.org.tr/Sites/1/upload/files/Devlet_Katkisi_Rehberi_2022-1557.pdf, (23.03.2022)

8. Türkiye’de Devlet Katkısı Uygulamasına İlişkin İstatistiksel Veriler

Çalışmanın bu bölümünde; Türkiye bireysel emeklilik sisteminin fiilen uygulanmaya başladığı 2003 yılı ile 2021 yılları arasında katılımcı sayısı, katkı payı tutarları, katılımcıların fon tutarları, devlet katkısı fon tutarları ve bunların yıllar içindeki artış oranlarını içeren göstergeler, tablo ve grafikler halinde sunulmuştur. Söz konusu verilerin tamamı, bireysel emeklilik sistemine ilişkin verileri hazırlayan ve yayınlayan yetkili kuruluş olan Emeklilik Gözetim Merkezi’nin web sitesinden ve ilgili yıllara ait faaliyet raporlarından alınarak derlenmiştir.

Aşağıdaki Tablo 4’te 2003 ile 2021 yılları arasında Türkiye bireysel emeklilik sistemindeki katılımcı sayısı, katkı payı tutarları ve bunların bir önceki yıla göre artış oranları sunulmuştur.

Tablo 4: Yıllara Göre Katılımcı Sayısı, Katkı Payı Tutarları ve Artış Oranları

Yıl	Katkı Payı Tutarları (TL)	Fon Tutarları (TL)	Devlet Katkısı Fon Tutarları (TL)	Artış Oranı (%)
2003	15.245	-	5.866.764	-
2004	314.257	1961,37	288.325.706	4814,56
2005	672.696	114,05	1.117.233.826	287,49
2006	1.073.650	59,60	2.592.508.977	132,04
2007	1.457.704	35,77	3.917.061.211	51,09
2008	1.745.354	19,73	5.467.695.761	39,58

2009	1.987.950	13,89	7.102.007.561	29,89
2010	2.281.478	14,76	9.515.230.294	33,97
2011	2.641.843	15,79	12.393.688.644	30,25
2012	3.128.130	18,40	16.177.757.755	30,53
2013	4.153.055	32,76	21.921.860.114	35,50
2014	5.092.871	22,62	28.346.503.495	29,30
2015	6.038.432	18,56	37.119.095.559	30,94
2016	6.627.025	9,74	44.363.955.590	19,51
2017	6.924.945	4,49	52.575.516.474	18,50
2018	6.878.224	-0,67	58.413.917.639	11,10
2019	6.871.132	-0,10	67.817.788.663	16,09
2020	6.900.579	0,42	82.388.592.269	21,48
2021	7.092.021	2,77	94.778.431.940	15,03

Kaynak: Emeklilik Gözetim Merkezi, Bilgi Merkezi, İstatistikler, BES Özet Verileri, [https://egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/\(24.03.2022\)](https://egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/(24.03.2022)).

Tablo 4'te 2003 yılı ile 2021 yılları arasında katkı payı tutarlarının ve katılımcı sayısının genel olarak arttığı görülmektedir. 2003 yılında sistemde toplam 15.245 katılımcı yer alırken bu sayı 2021 yılında 7 milyonun üzerine çıkmıştır. Bununla birlikte, devlet katkısı mekanizmasının uygulanmaya başladığı ilk iki yılda katkı payı tutarlarını ve katılımcı sayısını artırıcı etki yaptığı, fakat sonraki yıllarda bu artışların devam etmediği anlaşılmaktadır. Katılımcı sayısı 2013 yılında bir önceki yıla göre %32,7 oranında artış göstermiş, fakat bu yıldan itibaren 2021 yılına kadar söz konusu artış oranı sürekli azalmıştır. Bu sebeple sistemdeki katılımcı sayısı 2016'dan 2020'ye kadar neredeyse sabit kalmış, hatta 2018 ve 2019 yıllarında azalmıştır. Dolayısıyla devlet katkısı uygulamasının 2013 ve 2014 yıllarından sonra katılımcı sayısında kayda değer bir artışa yol açmadığı görülmektedir. Benzer şekilde katılımcıların ödediği katkı payı tutarları da 2015 sonrasında belirgin bir artış göstermemiştir. Katkı payı tutarları 2013 yılında %35 oranında artmakla birlikte sonraki yıllarda bu yükseliş devam etmemiş, 2016 ile 2021 yılları arasında söz konusu artış oranları %15 ile %21 bandında seyretmiştir. Bu veriler, devlet katkısının uygulanmaya başladığı ilk yıllarda toplum tarafından ilgi gösterildiğine, fakat bu ilginin sonraki yıllarda azaldığına işaret etmektedir. Devlet katkısı teşviki 2013 yılından beri uygulanmasına rağmen bireysel emeklilik sistemindeki katılımcı sayısı 7 milyon bandının üzerine çıkamamıştır. Şayet devlet katkısı sistemde kayda değer bir etki oluşturmuş olsaydı; katılımcı sayısı, katkı payı tutarı ve yatırıma yönlendirilen fonların miktarının daha yüksek düzeylerde olacağı tahmin edilmektedir.

Aşağıdaki Tablo 5'te 2003 ile 2021 yılları arasında katılımcıların sisteme ödediği katkı payı tutarları, katılımcıların fon tutarları, 2013 yılından itibaren devlet katkısı fon tutarları ve bunların önceki yıla göre artış oranları ile yıllık enflasyon oranları verilmiştir.

Tablo 5: Yıllara Göre Katkı Payı Tutarı, Katılımcıların Fon Tutarı, Devlet Katkısı Fon Tutarı ve Artış Oranları ile Yıllık Enflasyon Oranları

Yıl	Katkı Payı Tutarı (TL)	Katılımcıların Fon Tutarı (TL)	Devlet Katkısı Fon Tutarı (TL)	Artış Oranı (%)	Yıllık Enflasyon Oranı (%)
2003	5.866.764	-	-	-	18,4
2004	288.325.706	4814,56	-	-	9,3
2005	1.117.233.826	287,49	-	-	7,7
2006	2.592.508.977	132,04	2.814.938.925	-	9,6
2007	3.917.061.211	51,09	4.566.383.316	62,21	8,3
2008	5.467.695.761	39,58	6.372.756.623	39,55	10,0
2009	7.102.007.561	29,89	9.097.436.467	42,75	6,5
2010	9.515.230.294	33,97	12.011.986.651	32,03	6,4
2011	12.393.688.644	30,25	14.329.771.986	19,29	10,4
2012	16.177.757.755	30,53	20.346.290.278	41,98	6,1
2013	21.921.860.114	35,50	25.145.718.418	23,58	7,4
2014	28.346.503.495	29,30	34.793.077.808	38,36	8,1
2015	37.119.095.559	30,94	42.979.056.589	23,52	8,8
2016	44.363.955.590	19,51	53.409.391.715	24,26	8,5
2017	52.575.516.474	18,50	67.677.308.661	26,71	11,9
2018	58.413.917.639	11,10	76.962.144.906	13,71	20,3
2019	67.817.788.663	16,09	101.883.905.349	32,38	11,8
2020	82.388.592.269	21,48	137.091.395.250	34,55	14,6
2021	94.778.431.940	15,03	205.573.469.727	49,95	36,0

Kaynak: Emeklilik Gözetim Merkezi, Bilgi Merkezi, İstatistikler, BES Özet Verileri, [https://egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/\(24.03.2022\)](https://egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/(24.03.2022)); Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Tüketici Fiyatları, [https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatları,\(07.04.2022\)](https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatları,(07.04.2022)).

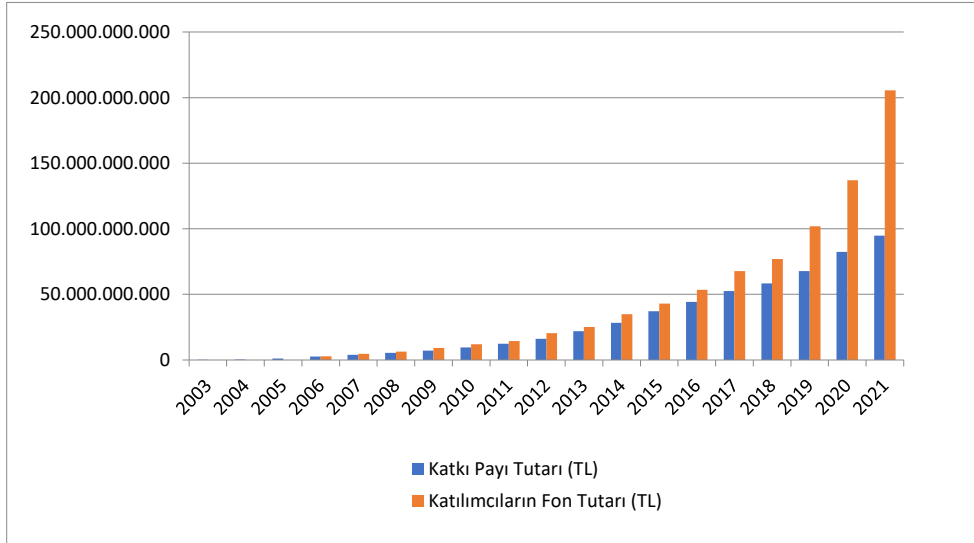
Tablo 5'te görüldüğü gibi, katılımcıların ödediği katkı payları ve oluşturulan fon tutarları 2003 yılından 2021 yılına kadar sürekli artmıştır. Sistemin ilk yılında yaklaşık 5,8 milyon TL olan katkı payı tutarı bir sonraki yıl olan 2004'te 288,3 milyar TL çıkarak %48,14 oranında artış göstermiştir. Ayrıca, 2020 yılında yaklaşık 137 milyar TL olan katılımcı fon tutarının bir sonraki yıl neredeyse %50 oranında artarak 205,5 milyar TL'ye yükseldiği göze çarpmaktadır. 2013 yılında yaklaşık 1,1 milyar TL olan devlet katkısı tutarı, sistemde katılımcı sayısı ve katkı payı tutarlarının artışına paralel olarak 2021 yılında 22,3 milyar TL'ye yükselmiştir.

Diğer yandan, tabloda devlet katkısı fon tutarlarındaki artış oranlarının katkı payı tutarlarının artış oranlarıyla paralel gitmediği görülmektedir. Devlet katkısı fon tutarlarının artış oranı katkı paylarının artış oranından 2021 yılı hariç her sene daha fazla gerçekleşmiştir. Ayrıca, enflasyon oranlarının 2013'ten 2021'e kadar %7,4 ile %36 bandında gerçekleştiği ve yıllar içinde genel bir artış seyri gerçekleştirdiği görülmektedir. Enflasyon oranları; katılımcı sayısı ve katkı payı tutarı verileriyle ilişkilendirildiğinde, katkı payı tutarlarındaki artışların kişi başı katkı payı ödemelerinin artmasından dolayı kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Yani katkı payı tutarlarının artması, sistemdeki katılımcı sayısının artmasından ziyade mevcut katılımcıların enflasyon sebebiyle daha yüksek tutarlarda katkı

payı ödemesi sonucu oluşmuştur. Dolayısıyla, katkı payı tutarlarının artış göstermesinde enflasyon oranlarının yıllar içinde yükselmesi etkin rol oynamıştır.

Aşağıda sunulan Grafik 1'de, Türkiye bireysel emeklilik sisteminde katkı payı ve fon büyüklüklerinin 2003 ile 2021 yılları arasındaki artış seyri gösterilmiştir.

Grafik 1: Yıllara Göre Katkı Payı Tutarları ile Katılımcıların Fon Tutarları Artış Seyri

Kaynak: Emeklilik Gözetim Merkezi, Bilgi Merkezi, İstatistikler BES Özet Verileri, [https://egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/\(24.03.2022\)](https://egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/(24.03.2022))

Grafik 1'deki veriler ışığında katılımcı fon tutarlarının özellikle son 5 yıl içinde hızlı bir yükseliş trendi içine girdiği görülmektedir. Bu yükselişte 2017 yılında yürürlüğe giren otomatik katılım sisteminin önemli katkısının olduğu tahmin edilmektedir. 2021 yılında toplam 94,7 milyar TL'lik katkı payı ödemesinin yaklaşık 22 milyarlık TL'lik kısmı, otomatik katılım sisteminde devam eden ve sonlanan sertifikalardaki katılımcıların katkı paylarından oluşmaktadır(egm.org.tr). Bununla birlikte, özellikle katkı payı tutarlarının yıllar içindeki artış ivmesinin 2013 yılından sonraki ve önceki süreçte belirgin bir farklılık göstermediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple devlet katkısı uygulaması katkı payı tutarlarının artışında büyük çapta bir etki oluşturmamıştır.

Literatürde devlet katkısının Türkiye bireysel emeklilik sistemi üzerindeki etkilerini inceleyen çeşitli çalışmalar yer almaktadır. Uluçay, Keser ve Devci Kocakoç (2020), birebir görüşme tekniği kullanarak hazırladıkları çalışmada katılımcıların bireysel emeklilik sistemine katılma kararlarını etkileyen faktörleri araştırmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, devlet katkısı teşvikinin bireysel emeklilik sistemine katılma etkisi arasındaki bağımsızlık testi sonucunda 0,1 önem seviyesinde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bireysel emeklilik sistemi kapsamında olan veya olmayan toplam 194 katılımcının yer aldığı çalışmada 62 kişi (%31,9) sisteme katılımda devlet katkısı teşvikinin olumlu

etkisinin olduğunu ileri sürerken, katılımcıların 94'ü (%48,4) devlet katkısının bireysel emeklilik sistemine katılımda herhangi bir etkisinin olmadığını belirtmiştir. Özmen (2016), yüksek lisans tezinde devlet katkısı uygulamasının Türkiye bireysel emeklilik sistemi ve makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisini matematiksel modeller kullanarak araştırmıştır. Bu doğrultuda, devlet katkısının bireysel emeklilik sistemine olan etkisini ölçmek amacıyla parametrik olmayan yöntemlerden Mann-Whitney U testini, makroekonomik göstergelerle olan ilişkisini tespit etmek için ise Toda-Yamamoto nedensellik testini kullanarak analiz yapmıştır. Mann-Whitney U testinin sonuçlarına göre, sistemdeki katılımcı sayısı, toplam fon tutarı ve katkı payı tutarlarında devlet katkısının uygulanmaya başladığı 2013 yılı öncesiyle 2013 ve 2014 yılları arasında önemli ve anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Analizin bulguları, 2013 ve 2014 yıllarında devlet desteğinin sistemdeki katılımcı sayısı, katkı payı tutarları ve katılımcıların fon tutarlarında artış sağladığını; ayrıca makroekonomik göstergeler ile bireysel emeklilik sistemi göstergeleri arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğunu göstermiştir. Fakat çalışmada 2010 ile 2015 yılları arasındaki veriler kullanılmış, bundan dolayı 2015 yılından sonraki sürece yönelik göstergeler yer almamıştır. Özer ve Gürel (2014) anket yöntemi uygulayarak gerçekleştirdikleri çalışmada, devlet katkısının başlamasıyla birlikte bireysel emeklilik sisteminde katılımcı artış oranlarını incelemiş ve devlet desteği uygulamasının bireysel emeklilik sisteminin gelişiminde etkili olup olmadığını araştırmıştır. Araştırmada, devlet katkısının 2013 yılında bireysel emeklilik sistemine katılımı olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmış ve 2013 yılında katılımcı sayısındaki artış oranının önceki yıllara göre çok daha yüksek oranda gerçekleştiği tespit edilmiştir. Sayılı (2013), tez çalışmasında devlet katkısı teşvikinin bireysel emeklilik sistemi üzerindeki etkilerini panel veri seti kullanarak araştırmıştır. Araştırmada, devlet katkısı uygulamasının gönüllü katılımda olumlu ve istatistiksel olarak önemli olduğu, fakat sistemdeki ekonomik etkisinin kayda değer nitelikte olmadığı saptanmıştır. Söz konusu araştırmaların bulguları, bu çalışmada elde edilen devlet katkısının bireysel emeklilik sistemi üzerindeki etkisine ilişkin tespitleri destekler niteliktedir.

9. Sonuç

Bireysel emeklilik sistemi; birçok ülkede kamu sosyal güvenlik sistemini mali olarak desteklemek ve tasarrufları arttırarak ekonomiye fon sağlamak amacıyla uygulanan, belirli katkı esasına dayalı emeklilik planlarını içeren bir özel emeklilik ve yatırım programıdır. Bireysel emeklilik sisteminin öncelikli amacı, katılımcıların aktif çalışma hayatı sona erdikten sonra emeklilik dönemlerinde ikinci bir emeklilik geliri temin ederek refah düzeylerinin yükselmesine olanak sağlamaktır. Katılımcılar tarafından biriktirilen tasarruflar ve oluşturulan fonlar aracılığıyla ekonomide uzun vadeli yatırımlara finansal kaynak oluşturulmaktadır. Türkiye'de bireysel emeklilik sistemi, 4632 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu ile 7 Ekim 2001 tarihinde uygulanmaya başlamış, 27 Ekim 2003 tarihinden itibaren de fiilen yürürlüğe girmiştir. 18 yaşını doldurmuş, tüm Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları sisteme katılabilmektedir. Katılımcıların emeklilik hakkı kazanabilmek için sistemde en az 10 yıl kalması ve 56 yaşını doldurmuş olması gerekmektedir.

Bireysel emeklilik sistemi Türkiye'nin sosyal güvenlik sisteminde mevcut sorunların giderilmesinde gerekli ve etkili bir araç işlevi görmektedir. Bireysel emeklilik sistemi ile sosyal güvenliğin kapsamı genişletilebilmekte, kamunun uzun vadeli sigorta kolları üzerinde yoğunlaşan finansman baskısı hafifletilebilmekte ve ayrıca ekonomiye önemli miktarda kaynak girişi temin edilebilmektedir. Sosyal güvenlik sistemine ve makroekonomik bileşenlere söz konusu katkılarından dolayı Türkiye'de bireysel emeklilik sistemi devlet tarafından belirli yasal düzenlemelerle desteklenmekte ve teşvik edilmektedir. Bu amaçla 1 Ocak 2013 tarihinden itibaren bireysel emeklilik sistemine ilgiyi ve katılımı arttırmak amacıyla kamusal teşvik mekanizması olarak devlet katkısı uygulaması yürürlüğe girmiştir. Bu çalışmada devlet katkısı teşvikinin Türkiye bireysel emeklilik sisteminde katılımcı sayısı, katkı payı tutarları ve fon tutarlarının seyri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla literatürdeki ilgi çalışmalar incelenmiş, Emeklilik Gözetim Merkezi'nin web sitesinden söz konusu veriler temin edilerek tablo ve grafiklerde derlenmiş ve göstergeler analiz edilerek yorumlanmıştır.

Çalışmada ulaşılan bilgi ve bulgular doğrultusunda, devlet katkısı teşvikinin 2013 ve 2014 yıllarında Türkiye bireysel emeklilik sistemindeki katılımcı sayısını ve katkı payı tutarlarını arttırıcı yönde etki oluşturduğu, fakat 2015 yılından itibaren söz konusu artışın önceki yıllara göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple sisteme katılımı teşvik etmek ve katılımcı sayısını arttırmak amacıyla uygulamaya koyulan devlet katkısı mekanizmasının özellikle 2015 yılından sonra sistemde hedeflenen etkiyi göstermediği görülmektedir. Hatta devlet katkısının uygulanmadığı 2013 öncesi bazı yıllarda katılımcı sayısı ve katkı payı tutarı artış oranlarının, 2013'ten sonraki yıllardan daha yüksek olduğu görülmektedir. 2015 yılından itibaren sistemde katılımcı sayısı ve katkı payı tutarlarının önceki yıllarla mukayese edildiğinde daha düşük oranda artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Tablo 4'te görüldüğü gibi sistemdeki katılımcı sayısının artış oranı 2016'dan itibaren %9,7 ile % - 0,6 arasında artan veya azalan şekilde gerçekleşmiştir. 2013 ve 2014 yıllarında sistemdeki göstergelerde önceki yıllara göre kayda değer bir artış olmasına rağmen 2015 yılından itibaren bu artış oranları azalmıştır. Buna bağlı olarak, 2015'ten sonraki yıllarda devlet katkısı uygulamasının katılımcı sayısını ve katılım payı tutarlarını arttırma konusunda etkisinin azaldığı veya etkisiz kaldığı görülmektedir. Bu durumun sebepleri başka bir çalışmada çeşitli istatistiksel yöntemler kullanılarak araştırılacaktır. Sonuç olarak, devlet katkısı teşvikinin 2013 ile 2015 yılları arasında sisteme katkı sağladığı görülürken sonraki yıllarda beklenen etkiyi oluşturmadığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acartürk, E. & Bayri, O. (2007, 9-13 Mayıs). Türkiye'de sosyal güvenlik adaleti: Finansal bir analiz. Mali yapılanma sürecinde stratejik yönetim ve sosyal güvenlik sisteminin kamu maliyesine etkileri [22. Türkiye Maliye Sempozyumu]. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Antalya.
- Akgeyik, T. (2006). Sosyal güvenlikte reform eğilimleri: Geleneksel sistemlerden bireysel emeklilik programlarına dönüşüm. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 51, 47-99.
- Akgeyik, T., Yılmaz, B. E., & Şeker, M. (2007). En büyük kara delik: Sosyal güvenlik açıkları ve reform tartışmalarının sosyo-ekonomik yansımaları, (1. Baskı). İstanbul: TSEY Yayınları.

- Alper, Y. (2002). Sosyal güvenlikte yeni bir adım: Bireysel emeklilik. *Çimento İşveren*, 16(2), 11-32.
- Amaglobeli, D., Chai, H., DablaNorris, H., Dybezak, K., Soto, M., & Tieman, A. F. (2019). The future of saving the role of pension system design in an aging world. *International Money fund*, 19(11), 1-47.
- Antolin, P. (2012). Coverage of private pensions systems: Evidence and policy option. doi: <https://doi.org/10.1787/20797117>.
- Apak, S., & Taşçıyan, K. H. (2010). Bireysel emeklilik sisteminin gelişimi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(2), 121-129.
- Aydın, E., & Kaplan, E. (2014). Bireysel emeklilik sistemi vergi uygulamaları bakımından değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 36(2), 93-114.
- Bağlan, C. (2006). Dünyada ve Türkiye'de bireysel emeklilik sistemi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Bireysel emeklilik Sistemi Hakkında Yönetmelik. 28462 Sayılı, 09.11.2012 Tarihli Resmi Gazete.
- Can, Y., & Eyidiker, U. (2019). Bireysel emeklilik sisteminde otomatik katılımın Türkiye'de gelişiminin izlenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 626-642.
- Çıltık, M. M. (2010). Türkiye'de bireysel emeklilik sistemi: Sorunlar ve çözüm önerileri. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Derelioglu, D. (2001). Türkiye'de özel emeklilik fonu uygulamaları (1. Baskı). İstanbul: Rota Yayın Yapım.
- Diñçel, R. E. (2010). Bireysel emeklilik sisteminde geleceğin planlanması ve emeklilik fonlarının performans analizi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Dursunluer, E. (2010). Private pension system decision support tool. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Emeklilik Gözetim Merkezi, (2022). Devlet Katkısı. 20 Mart 2022 tarihinde <https://egm.org.tr/bireysel-emeklilik/devlet-katkisi/> adresinden alındı.
- Emeklilik Gözetim Merkezi, (2022). Devlet katkısı rehberi: Bireysel emeklilik sisteminde devlet katkısı. 22 Mart 2022 tarihinde https://egm.org.tr/Sites/1/upload/files/Devlet_Katkisi_Rehberi_2022-1557.pdf, adresinden alındı.
- Emeklilik Gözetim Merkezi, (2022). İstatistikler, 26 Mart 2022 tarihinde [https://egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/adresinden alındı](https://egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/adresinden%20alindi).
- Frericks, P., Maier, R. L., & De Graaf, W. (2007). European pension reforms: Individualization, privatization and gender pension gaps. *Social Politics*, 14(2), 212-237.
- Gider, Z. (2012). 6327 sayılı bireysel emeklilik tasarruf ve yatırım sistemi kanununun amacı ve bireysel emeklilik sisteminden elde edilen gelirin vergilendirilmesinde meydana gelen değişiklikler. *Vergi Dünyası*, 374, 132-139.
- Işık, A., Ay, H., Meriç, M., & Baran, T. (2011). Türkiye'de bireysel emeklilik sisteminde vergisel avantajlar ve uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 25-45.
- İlgin, H. U. (2012). Bireysel emeklilik sistem ile ekonomik göstergeler arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mali Çözüm Dergisi*, 22(110), 71-93.
- İşseveroğlu, G., & Hatunoğlu, Z. (2012). Türkiye'de bireysel emeklilik sisteminin makroekonomik dinamiklere etkisi kapsamında SWOT analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (56), 155-173.

- Natof, A. (2010). Türkiye’de bireysel emeklilik sistemini oluşturan emeklilik fonları ve alternatif sermaye araçları ile karşılaştırılması: 2003’ten günümüze kadar. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Oruç, Y. (2013). Yapılan yeni düzenlemelerle birlikte bireysel emeklilik sisteminde katılımcılar arasında eşitlik sağlandı mı? Vergi Dünyası, 380, 108-112.
- Özel, Ö., & Yalçın, C. (2013). Yurtiçi tasarruflar ve bireysel emeklilik sistemi: Türkiye’de uygulamaya ilişkin bir değerlendirme. İktisat İşletme ve Finans, 28(327), 31-66.
- Özer, A. C., & Gürel, H. (2014). Türkiye’de bireysel emeklilik bilgi düzeyi ve BES’e katılımında devlet katkısının etkisi üzerine bir araştırma. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(25), 159-166.
- Özmen, B. (2016). Bireysel emeklilik sistemi, devlet katkısı ve makroekonomik göstergeler arasındaki etkileşim: Türkiye örneği. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Sarılı, M. A. (2011). Türkiye’de bireysel emeklilik sisteminin yapısı, işleyişi ve bu sistemin bireysel emeklilik fonlarına sağladığı vergisel avantajlar. Bankacılar Dergisi, 78, 36-55.
- Satır, A. (2008). Bireysel emeklilik sistemi ve Türkiye’deki uygulaması. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Saylı, M. (2013). Taxadvantage vs. contributionmatching in Turkey: Whobenefitsfromthepolicychange in individualpensionsystem? (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Koç Üniversitesi, İstanbul.
- Sermaye Piyasası Kurumu. (2022). 22 Mart 2022 tarihinde <https://www.spk.gov.tr/Sayfa/AltSayfa/287> adresinden alındı.
- Sunar, M. (2013). 6327 sayılı Kanun’la bireysel emeklilik sisteminde yapılan gelir vergisi değişiklikleri. Vergi Sorunları, 294, 55-64.
- Şen, M. (2001). Özel emeklilik ve Türkiye için sistem önerisi. İstanbul: Rota Yayın Yapım.
- Tokmakkaya, M. (2009). Bireysel emeklilik sisteminden çıkışta ödenen anapara üzerinden yapılan gelir vergisi tevkifatının hukukiliği. Vergi Dünyası, 337, 7-10.
- Topalhan, T. (2010). Türkiye’de altıncı yılında bireysel emeklilik sistemi ve uygulama sonuçları. Kamu-İş, 11(2), 165-210.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2011). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası finansal istikrar raporu. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/76e18128-8357-49be-a23b-0295e4e33448/Fir_TamMetin13.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-76e18128-8357-49be-a23b-0295e4e33448-m3fBbV6.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2022). Tüketici Fiyatları, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatları>.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık. (2005). Sosyal güvenlik reformu: Sorunlar ve çözüm önerileri. Ankara: Başbakanlık Yayını.
- Uluçay, H., Keser, İ. K. & Deveci Kocakoç, İ. (2020). Türkiye’de bireysel emeklilik sistemine giriş kararlarını etkileyen faktörler ve 2017 sonrası sistemde yapılan düzenlemeler. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), 115-137.
- Ural, M., & Adakale, T. (2009). Bireysel emeklilik fonlarında risk yönetimi ve riske maruz değer analizi. Ege akademik Bakış, 9(4), 1463-1483. doi:10.21121/eab.200.941.9685.
- Varlı, U. (2012). Bireysel emeklilik sisteminde yeni teşvik unsuru: Devlet katkısı. Yaklaşım dergisi, 20(236), 44-50.

- Yaman, B.,& Emir, M. (2012). Bireysel Emeklilik sisteminin denetim ve muhasebe yapısı. Mali Çözüm, 22(110), 55-70.
- 4632 Sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu. 24366 Sayılı, 07.04.2001 Tarihli Resmi Gazete
- 6327 Sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. 28338 Sayılı, 29.06.2012 Tarihli Resmi Gazete.
- 6740 Sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. 29812 Sayılı, 25.08.2016 Tarihli Resmi Gazete.
- 7351 Sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu İle Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.31727 Sayılı, 22.01.2022 Tarihli Resmi Gazete.

THE EFFECT OF STATE SUBVENTIONS IN TURKEY'S INDIVIDUAL PENSION SYSTEM

Yaşar KABATAŞ*
Abdulaziz GÜLAY**

Individual pension system is a private annuity insurance and investment program that includes certain contribution-based pension plans, implemented in many countries to financially support the public social security system. It is applied in order to increase personal savings and provide funds for the economy. The prolongation of human lifespan, especially in developed and developing countries, has increased the interest and demand for the private pension plans prepared for the retirement periods of individuals. Individual pension systems established on the basis of a certain contribution are implemented as an alternative or complementary function to the public social security systems for the solution and reduction of social security problems. As a result of the social security reforms carried out in many countries, the role and prevalence of privately managed and individual contribution-based private pension plans, in addition to public pension systems, are increasing. Private pension practices play an extremely important role in eliminating the negativities experienced in the social security system in many developed and developing economies. Although participation in the system is mostly on a voluntary basis, there are also countries where participation is partially or completely compulsory.

The primary purpose of the individual pension system is to provide a second retirement income during the retirement period after the active working life of the participants and to increase their welfare level. Financial resources are created for long-term investments in the economy through the savings accumulated by the participants and the funds created. Thus, the private pension system contributes to expanding the scope of social security and diminishing the financial burden that is concentrated upon

* Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, yasarkabatas@marmara.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-4202-927X

** Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, azizgulay1620@hotmail.com,
ORCID ID: 0000-0003-3519-002X

public resources. While private pension systems are implemented as an alternative to public social security systems in some countries, they are applied as a complementary function to the existing public social security system in various countries such as Turkey. The private pension system, which was implemented only on the basis of voluntary participation until 2017 in Turkey, is carried out in both optional and compulsory status with the automatic participation that came into force in 2017.

The private pension system functions as a necessary and effective tool in alleviating the existing problems in Turkey's social security system. With the private pension system, the scope of social security can be expanded, the financial pressure concentrated on the long-term public retirement insurance schemes can be alleviated, and also a significant amount of resource in flows can be provided to the economy. Due to its contributions to the social security system and macroeconomic components, the private pension system in Turkey is supported and promoted by certain legal regulations by the state. For this purpose, as of January 1, 2013, the application of state subsidies as a public incentive mechanism has been put into effect in order to increase interest and participation in the individual pension system. It is understood that the increase in the number of participants, contribution share and fund amounts accelerated with the implementation of the state subsidies. In this study, the effect of the state subsidies incentive on the number of participants, subvention sums, fund sums and the course of the sums invested in the Turkish private pension system is searched. For this purpose, the relevant studies in literature were studied. The data were obtained from the website of the Turkish Pension Monitoring Center and compiled in tables and graphics. Then the indicators were analyzed and interpreted accordingly.

In line with the information and findings obtained in the study, it was determined that the state subventions incentive had an increasing effect on the number of participants and contribution sums in the Turkish private pension system in 2013 and 2014. However, since 2015, the increase in the mentioned data was lower than it was in previous years. For this reason, it has been determined that the state subventions mechanism, which was put into practice in order to promote participation into the system and increase the number of participants, has not displayed the targeted effect in the system, especially after 2015. In fact, in some years before 2013, when the state subventions were not applied, the rate of increase in the number of participants and contribution amount was higher than in the years after 2013. It is understood that since 2015, the number of participants and contribution amounts in the system have increased at a lower rate when compared to previous years. As can be seen in Table 4, the rate of increase in the number of participants in the system has increased or decreased between 9.7% and -0.6% since 2016. Although there was a significant increase in the indicators in the system in 2013 and 2014 compared to previous years, these increase rates have decreased since 2015. Accordingly, in the years after 2015, it is noteworthy that the effect of the state subvention implementation with the aim of encouraging individuals to participate in the system and increasing the fund sizes has decreased or remained ineffective. The reasons for this situation will be searched in another study by using various mathematical methods. As a result, it is understood that while the state subventions incentive contributed to the system between 2013 and 2015, it did not create the expected effect in the following years.

TÜRK SİGORTA SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN HAYAT DIŞI SİGORTA ŞİRKETLERİNİN PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİNE YÖNELİK AMPİRİK BİR UYGULAMA*

AN EMPIRICAL APPLICATION FOR THE PERFORMANCE EVALUATION
OF NON-LIFE INSURANCE COMPANIES OPERATING IN THE TURKISH
INSURANCE SECTOR

Enes PEHLİVAN**
Özgür AKPINAR***

Öz

Ülke ekonomilerine önemli katkılar sağlayan sigortacılık sektöründe meydana gelebilecek herhangi bir başarısızlığın veya olumsuzluğun, ülkelerin finansal sistemlerini derinden etkileyebileceği söylenebilir. Sigortacılık sektörünün performansının sistemli bir biçimde ölçülmesi ve değerlendirmelerde bulunulması bu noktada önemli bir husus haline gelmektedir. Bu çalışmada, Türk sigorta sektöründe oldukça büyük bir paya sahip olan hayat dışı sigorta şirketlerinin performansının analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, Türk sigorta sektöründe yer alan 33 hayat dışı sigorta şirketinin sergilemiş olduğu performans 2015-2019 zaman dilimi özelinde analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan değerlendirme kriterlerinin ağırlık skorlarının hesaplanmasında Gri Entropi yöntemi, söz konusu şirketlerin performans skorlarının belirlenmesinde ve bu doğrultuda sıralanmasında ise COPRAS (Complex Proportional Assessment) yöntemi kullanılmıştır. Gri Entropi yönteminden elde edilen bulgular, söz konusu dönemdeki tüm yıllar için performans üzerinde en yüksek etkiye sahip olan kriterin, Özsermaye Kârlılık Oranı olduğunu ortaya koymuştur. BNP Paribas Sigorta Şirketi, COPRAS yönteminden yararlanılarak elde edilen performans sıralamasına göre, bahsi geçen dönemde en iyi performansı sergileyen şirket olmuştur.

* Bu çalışma, Doç. Dr. Özgür Akpınar danışmanlığında, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Sigortacılık Anabilim Dalı'nda 2021 yılında tamamlanan, "Türk Sigorta Sektöründe Faaliyet Gösteren Hayat Dışı Sigorta Şirketlerinin Performans Değerlendirmesine Yönelik Ampirik Bir Uygulama" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Sigortacılık Anabilim Dalı, enespehlivan@marun.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9642-8084.

*** Marmara Üniversitesi, Finansal Bilimler Fakültesi, Sigortacılık Bölümü, oakpınar@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2084-2662.

Anahtar Kelimeler: Hayat Dışı Sigorta Sektörü, Performans Analizi, Gri Entropi, COPRAS, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV)

Abstract

It can be said that any failure or negativity that may occur in the insurance sector, which makes significant contributions to the economies of the countries, can deeply affect the financial systems of the countries. Measuring and evaluating the performance of the insurance sector regularly becomes an important issue at this point. In this study, it is aimed to analyze the performance of non-life insurance companies, which have a large share in the Turkish insurance sector. In this direction, the performance of 33 non-life insurance companies in the Turkish insurance sector has been analyzed specific to the 2015-2019 time period. The Gray Entropy method was used to calculate the weight scores of the evaluation criteria used in the study, and the COPRAS method was used to determine the performance scores of the companies in question and to rank them in this direction. Findings from the Gray Entropy method revealed that the criterion with the highest impact on performance for all years in the period in question was the Return on Equity Ratio. BNP Paribas Insurance Company was the company with the best performance in the aforementioned period, according to the performance ranking obtained using the COPRAS method.

Keywords: Non-Life Insurance Sector, Performance Analysis, Gray Entropy, COPRAS, Multi-Criteria Decision Making (MCDM)

1. Giriş

Gelişmiş ülke ekonomilerinin yanı sıra gelişmekte olan ülke ekonomilerinin finansal sistemleri içerisinde de ağırlığı her geçen gün artmakta olan sigortacılık sektörü, ülkelerin sahip oldukları ekonomiler için en dinamik finansal kuruluşlardan birisi konumundadır. Finansal piyasaların üstlenmiş oldukları fonksiyonlarını etkili bir biçimde gerçekleştirebilmesinde, ülkemizde bankalar ve portföy yönetim şirketlerinin hemen ardından sigorta şirketlerinin de önemli bir rol üstlendiği açıkça görülmektedir. Sigorta şirketleri, bir taraftan düzenlediği sigorta poliçeleri vasıtasıyla fon toplayıp, bu fonları çeşitli yatırımlara kanalize ederek ülke ekonomisine katkı sağlarken, diğer taraftan bir risk aktarım mekanizması olarak bireyler ve reel sektör firmaları açısından önemli bir rol üstlenmektedir.

Bu doğrultuda sektör içerisindeki sigorta şirketlerinin gerçek ve tüzel kişilerin maruz kalabilecekleri riskleri üstlenmesinin yanı sıra, uzun vadeli yatırımların finanse edilmesi, ekonomideki likidite seviyesinin artması, meydana gelebilecek finansal kayıpların minimize edilmesi gibi hususlarda da gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerine önemli katkılar sunmaktadır. Küreselleşme ve rekabet unsurlarının oldukça çetin şartlarda olduğu günümüz iş dünyasında meydana gelen hızlı gelişmeler, firmalara çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Buna karşılık, firmaları öngörülebilir ya da öngörülmesi zor risklerle ve belki de hiç karşılaşılmamış risklerle karşı karşıya bırakabilmektedir. Bu durum, sigortacılık sektörüne olan gereksinimi daha da belirgin hale getirmektedir. Bu unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, sigortacılık sektörünün mevcut olmadığı bir finansal sistem içerisinde firmaların karşılaşabilecekleri çeşitli risklerin üstesinden tek başlarına gelemeyecekleri ve devamlılığı olan bir iş ortamının sağlanamayacağı ifade edilebilir.

Tüm bunlara istinaden diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu üzere Türk finans sektörünün de faaliyetlerini istikrarlı bir biçimde sürdürebilmesi önemli bir husustur. Bu doğrultuda finansal piyasalar içerisinde 2019 yıl sonunda %4,5 paya sahip sigortacılık sektörünün performansının sistemli bir biçimde analiz edilmesinin ve değerlendirilmesinin önemli bir gereksinim haline geldiği ifade edilebilir.

Yukarıda değinilen nedenlere bağlı olarak bu çalışmada, ülke ekonomisi açısından önemli olan ve gelişme potansiyeli bulunan Türk sigortacılık sektörü içerisinde faaliyet gösteren 33 hayat dışı sigorta şirketinin performansının, 2015-2019 dönemi verilerinden yararlanarak ve Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) teknikleri kullanılarak ölçülmesi amaçlanmaktadır. Çalışma içerisinde öncelikle sigortacılıkla ilgili temel bilgilere ve finansal performans analizine değinildikten sonra hayat dışı branşlarda faaliyette bulunan 33 sigorta şirketinin performansının ölçülmesi ve değerlendirilmesi Gri Entropi ve COPRAS yöntemlerinden yararlanılarak yapılmıştır.

Çalışmanın amacı, belirlenen değerlendirme ölçütlerinin ağırlık skorlarını belirleyerek, hayat dışı sigorta şirketlerinin bu bağlamda söz konusu dönem içerisinde yıllara göre sergilemiş olduğu performansı ortaya koymak, şirketleri sıralamak, en iyi ve en kötü performansı gösteren şirketleri tespit etmek ve değerlendirmelerde bulunmaktır. Ayrıca yapılan literatür taramasında söz konusu branş dahilinde Gri Entropi ve COPRAS yöntemlerinin birlikte kullanıldığı bir çalışmaya rastlanılmamış ve bu bakımdan literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Çalışmanın önemi, belirlenen değerlendirme ölçütleri çerçevesinde hayat dışı sigorta şirketlerinin sergiledikleri performansı gerek yıllara göre, gerekse de şirketlerin birbirlerine göre nasıl bir performans ortaya koyduğunu inceleyerek, bu şirketlerin eksikliklerinin tespit edilmesine ve performanslarını geliştirmeleri için yeni stratejilerin belirlenmesine katkı sağlamaktır.

2. Temel Sigorta Bilgileri

2.1. Sigorta Kavramı ve Önemi

Hayatın içerisinde nerede ve ne şekilde karşılaşılacağı belli olmayan çok sayıda risk unsuru mevcuttur. Diğer canlıların aksine insanoğlu, karşılaşabilecekleri bu risklere karşı bir araya gelerek daha akılcı tedbirler geliştirebilmektedir. Gerçekleşme ihtimali olan risklerin bazıları üstlenilebileceği için önemsizken, bazıları yaşamı katlanılamayacak ölçüde etkileyeceği için oldukça önemlidir ve bu durumdan kaçınmak gerekir. Sigorta ise insanların bu durumdan kaçınmak için kullandığı başlıca risk yönetimi araçlarından biridir (Uralcan, 2011, ss. 3-4).

Sigorta, sigortalının bazı gerçekleşme ihtimali olan kayıplarını telafi etme yükümlülüğü karşılığında, taraflardan birinin (poliçe sahibi) diğer tarafa (sigortacı) belirli bir miktar ücret (prim) ödediği sözleşmedir. Tazminat şeklinin ve koruma süresinin belirtildiği bu tarz bir sözleşmenin amacı;

ölüm, sakatlık, hastalık ve mal kaybı gibi belirli risklere karşı sigortalıyı bir ölçüde koruma altına almaktır (Melnikov, 2011, s. 189).

Temel olarak riske karşı güven sunan sigorta, bir durumun yaşanma ihtimalini değiştirmemesine ve belirli bir zaman içinde olup olmayacağı hakkındaki belirsizliği azaltmamasına karşın durumla ilgili olarak oluşacak mali kayıp ihtimalini azaltmaktadır. Ancak insanların bazıları, prim ödemesi sonrasında bir hasar yaşamadığında ve ödeme almadığında sigorta yaptırmanın masraf olduğunu ve hatta ödenen primlerin geri verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Buna karşın sigorta sözleşmesi, oldukça önemli olan belirsizlik yükünün devredilmesine olanak tanımaktadır. Sigortalı, poliçe süresince bir zarara uğramamış olsa dahi sigortacıdan hasar gerçekleştiğinde zararının karşılanacağına dair güvence almaktadır. Sigorta, az sayıda kişinin yaşadığı zararı sigortaya katılan bireylerden topladığı primlerden karşılaması sebebiyle zararın tüm katılımcılara aynı ölçüde dağıtılmasını sağlamaktadır (Vaughan & Vaughan, 2007, s. 35).

2.2. Sigortanın Temel Prensipleri

Sigortacılık hizmetleri temel anlamda hizmet sağlayan sigorta şirketleri ile hizmet alan sigortalılar arasındaki ilişkilerin kurulmasında ve düzenlenmesinde bir grup ilkeleri içerisinde bulundurmaktadır (Öztürk & Güven, 2014, s. 227). Sigorta, bir yandan gerçekleşecek zarar ve kayıpları önlerken, bu ilkelerle de diğer yandan sigorta üzerinden sağlanacak haksız kazançta engel olmaktadır. Bahsi geçen ilkeler, sigorta faaliyetlerinin diğer risk yönetim türlerine kıyasla daha ön planda bulunmasına ve disiplinli bir biçimde işlemesine katkı sunmaktadır. İlgili tarafların, ortak hüküm niteliği taşıyan ve sigorta sözleşmelerine uygulanan bu ilkelerin gereği doğrultusunda hareket etmesi gerekmektedir (Kaya & Kahya, 2017, s. 133). Söz konusu ilkeler aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Öztürk & Güven, 2014, ss. 227-231):

- Sigortalanabilir Menfaat Prensibi,
- Azami İyi Niyet Prensibi,
- Tazminat Prensibi,
- Halefiyet Prensibi,
- Hasara Katılım Prensibi,
- Yakın Sebep Prensibi.

2.3. Risk ve Sigortalanabilirlik

Genellikle insanlar, hayatın riskli bir mesele olduğu konusunda benzer düşüncelere sahiptir. Yaşamı tehdit eden her türlü endişeye karşı yenik düşmeden yaşamak için, güven kaynaklarına ulaşmamız gerekir. Etimolojik açıdan belirsiz olmakla birlikte “risk” kelimesi İtalyanca “tehlike, risk” anlamlarına gelen “risco” veya “rischio” kelimelerinden türetilmiştir. İlk defa risk kavramı, riskleri üstlenmek mecburiyetinde kalan denizcilerin, gemilerini ve ticari eşyalarını sigortalama isteği duyan

mal sahiplerinin ve kayıpları en aza indirmek isteyen bankacıların bulunduğu Rönesans ticaret dünyasında ortaya çıkmıştır. Daha sonra risk kelimesi giderek günlük dile, öncelikle 16. yüzyılda Latin kökenli dillere ve sonra da Almanca, İngilizce dillerine geçmiştir (Gregersen, 2003, s. 357).

Risk kelimesinin ekonomi, istatistik veya işletme gibi farklı alanlarda kullanılan çok sayıda tanımı bulunmakla birlikte, sigorta alanında da riskin, kayıp ihtimali, belirsizlik, gerçek ve beklenen sonuçlar arasındaki fark gibi çok sayıda tanımı bulunmaktadır. Buna karşın risk kelimesi, beklenen bir sonuçtan olumsuz bir sapma ihtimalinin var olduğu bir durum olarak tanımlanabilir (Teale, 2013, ss. 2-3).

Sigorta, meydana gelecek hasarları ve maddi sonuçlarını transfer etmek amacıyla bireyler veya organizasyonlar tarafından kullanılan önemli ve kullanışlı bir yöntemdir (Emhan, 2009, s. 218). Fakat sigorta karşılaşılabilecek tüm riskler için uygun bir araç değildir. Aşağıda ideal bir riskte bulunan gereksinimler sıralanmış olmakla birlikte uygulamada sigortalanan risklerin çoğu bu gereksinimlerin tamamını taşıyamamaktadır. Sigortacılar bu özelliklere tamamen bağlı kalmasa bile, sigortalanan çoğu risk özelliklerin bir kısmını taşımaktadır. Gereksinimlerden ilki muhtemel sigortalının sigortaya olan talebini etkilerken diğerleri, sigortacıların sigorta yapma kararını etkileyen endişelerdir. Güvence sağlanacak ideal riskin taşınması gereken gereksinimler şu şekilde sıralanabilir (Athearn, Pritchett & Schmit, 1989, ss. 55-56):

- Primlerin ekonomik olarak uygulanabilirliğe sahip olması,
- Sigorta konusu şeylerin çok sayıda ve benzer özelliklere sahip olması,
- Gerçekleşmesi beklenen hasarların hesaplanabilir olması,
- Hasarların rastlantı sonucu gerçekleşmesi,
- Hasarların, zaman, mekân ve miktar bakımından belirlenebilir olması,
- Hasarların katastrofik olmaması.

2.4. Sigorta Sektörünün Finansal Sistemdeki Yeri ve Önemi

Finansal sistem, bir ekonomi içerisindeki kişi, kurum, piyasa, araç ve organizasyonların, birlikte çeşitli finansal işlevleri gerçekleştirmek amacıyla, toplanmaları sonucu oluşan bir bütün olarak tanımlanabilmesinin yanı sıra birçok kurum, aracı ve piyasanın bir arada bulunması sonucu oluşur. Günümüz piyasa ekonomilerinde yatırım ve tasarruf kararları tek bir birim tarafından verilmediği için tasarruflar yatırımlara finansal sistem aracılığıyla yönlendirilmektedir (Afşar & Afşar, 2007, s. 1).

Sigortacılık sektörünün faaliyetleri sonucunda oluşturduğu fonları çeşitli yatırım araçları vasıtasıyla ekonomiye kazandırması, ekonominin gelişmesine ciddi bir katkı sağlamaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerin kalkınmasında, sigortacılık sektörünün oluşturduğu büyük meblağlara sahip fonlar önemli bir role sahip olmuştur (Ece & Akın, 2010, s. 70). Bu sebeple, gelişmiş ülkelerde sigorta şirketleri, önemli finansal kurumlar içerisinde yer almakla birlikte sermaye piyasalarında, önemli işlevler yüklenmektedir (Afşar & Afşar, 2007, ss. 64-65). Buna karşın factoring, finansman şirketleri,

bankacılık, sermaye piyasaları, sigortacılık ve bireysel emeklilik gibi birçok alt sektör ve kurumun içerisinde bulunduğu Türk finans sektörü, genel olarak gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi bankacılığın ağırlıklı olduğu bir sektör konumundadır. Diğer finansal kurumların sektör içerisindeki payını arttırmakta zorluk çekmesinin yanı sıra bankacılık sektörünün finansal sistem içerisinde tek başına büyük bir paya sahip olması, kırılabilirlik ve riskleri beraberinde getirmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*, 2018, ss. xiii-xiv).

Tablo 1. Finansal Sektör Kuruluşlarının Aktif Büyüklükleri

	Aktif Büyüklük (Milyar TL)		Aktif Büyüklük (Milyar ABD Doları)	
	2018	2019	2018	2019
Bankalar	3.867,4	4.490,8	735,1	756
Banka Dışı Kredi Kuruluşları	142,8	122,8	27,1	20,7
Sigorta ve Emeklilik Şirketleri	178,4	236,6	33,9	39,8
Yatırım Ortaklıkları	84,6	91,6	16,1	15,4
Portföy Yönetim Şirketleri*	173,1	284,1	32,9	47,8
Aracı Kurumlar	21,9	27,2	4,2	4,6
Varlık Yönetim Şirketleri	4,2	4,9	0,8	0,8
TOPLAM	4.472,4	5.258,0	850,1	885,1

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı*, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/11/2021_Yili_Cumhurbaşkanlığı_Yıllık_Programı.pdf, (04/04/2021), s. 37.

* Portföy yönetim şirketlerinin portföy büyüklüğünü ifade etmektedir.

Finans sektörünün toplam aktif büyüklüğü 2019 yılında bir önceki yıl dikkate alındığında %17,6 oranında artış yaşayarak 5.258 milyar Türk Lirası (TL) olmuştur. Ülkemiz finansal sistemi içerisinde bankacılık, en fazla paya sahip olan sektör konumdadır. Aktif toplamını 2019 yılında %16,1 oranında arttıran bankacılık sektörü, 4.491 milyar TL aktife ulaşmıştır. Sigorta, reasürans ve emeklilik şirketlerinin aktifleri ise 2019 yılında %32,6 oranında artış göstererek, 236,6 milyar TL'ye çıkmıştır. 2019 yıl sonunda finans sektörü içerisinde %85,4 paya sahip olan bankalar ilk sırada yer alırken, sigorta, reasürans ve emeklilik şirketleri %4,5 pay ile üçüncü sırada yer almaktadır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Doları bazında bakıldığında ise bankaların yaklaşık olarak %3 oranında yaşadığı artışa karşılık sigorta, reasürans ve emeklilik şirketleri %17,4 artış göstermiştir. Ancak artış oranları incelenirken, banka sektörünün aktif toplamının sigorta sektörüne oranla çok daha fazla olduğuna dikkat edilmelidir.

Tablo 2. 2019 Yılı Direkt Prim Üretimi ve Prim Üretimi/GSYH Oranı

	Kişi Başına Prim Üretimi (ABD Doları)	Prim / GSYH (%)
Gelişmiş Piyasalar	4.664	9,63

Gelişmekte Olan Piyasalar	175	3,25
Türkiye	134	1,48
Dünya	818	7,23

Kaynak: T.C. Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu, *Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetleri Hakkında Rapor*, <https://www.hmb.gov.tr/sigortacilik-ve-ozel-emeklilik-raporlari>, (04/04/2021), s. 11.

Tablo 2’de görüldüğü üzere 2019 yılında kişi başına düşen prim üretimi gelişmiş ve gelişmekte olan piyasalarda sırasıyla 4.664 ve 175 ABD Doları, primin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)’ya oranı ise yine sırasıyla %9,63 ve %3,25 seviyelerinde gerçekleşirken, ülkemizde bu seviyelerin altında kişi başına düşen prim üretimi 134 ABD Doları, primin GSYH’ye oranı ise %1,48 olarak gerçekleşmiştir.

3. Finansal Performans Analizi

3.1. Finansal Performans Kavramı

Bilimsel literatürde performans kelimesinin genel kabul görmüş belli bir tanımı yer almamakla birlikte 16. yüzyılda askeri alanda görevleri ve emirleri başarmayı ifade ederken, günümüzde ise belirli bir maksada ulaşmak için gerçekleştirilen planlar doğrultusunda varılan nokta şeklinde tanımlanmaktadır. Performans kavramı başka bir tanımda ise belirlenen şartlar doğrultusunda bir işin gerçekleştirilme seviyesi veya iş görenin davranış biçimi şeklinde tanımlanmaktadır (Ayanoğlu, Atan & Beylik, 2010, s. 43).

Finansal performans kavramı ise bir firmanın sahip olduğu kaynakları kontrol etme ve idare etme kabiliyeti olarak ifade edilebilmektedir (Fatihudin, Jusni & Mochklas, 2018, s. 554). En temel şekliyle finansal performans, firma kârlılığını ifade etmektedir. Şirketler tarafından belirlenen temel hedeflerin gerçekleştirilebilmesi amacıyla ileriye yönelik çeşitli kararlar vermeleri gerekmektedir. Finansal performans ile şirketlerin ileriye yönelik verecekleri kararlar arasında ise doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır. Şirketlerin finansal planlamalarının yapıldığı sırada cari dönem değerleri veya beklentiler, mevcut dönem göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır (Erdoğan, Erdoğan & Ömürbek, 2015, ss. 35-36).

3.2. Finansal Performansın Önemi ve Amacı

Bir işletmenin performansı ile elde ettiği başarı ve devamlılığı arasında bir bağlantı bulunmaktadır. İyi bir yöneticinin, görev aldığı işletmenin performans durumunu etkili bir performans ölçme yönteminden elde ettiği bilgiler aracılığıyla izlemesi gerekmektedir (Karaman, 2009, s. 415).

Finansal performansın belirlenmesi ve işletmelerin finansal durumlarının ortaya konması ile işletmelerin geçmiş finansal durumlarının değerlendirilmesi, ileriye yönelik yatırım ve finansman kararlarının verilmesi, kaynakların verimli bir biçimde kullanımı ve yönetimi gibi önem arz eden birçok durumun analizi mümkün hale gelmektedir. Üretim girdilerinin en uygun biçimde bir araya getirilmesi, bir işletmenin finansal açıdan iyi olarak değerlendirilmesinde önemli bir gerekliliktir.

Temelde işletmeler, sosyal sorumluluklarını gerçekleştirmek, varlığını devam ettirmek, kâr ve satış geliri sağlamayı amaçlamaktadır. İşletme yöneticileri de bu doğrultuda amaç ve görevleri en iyi biçimde gerçekleştirmelidir (Battal, 2020, s. 172).

Firmaların genel olarak finansal performans analizi yapmalarının amacı, firmanın mevcut konumunun saptanması ile birlikte nerede bulunması gerektiğini ve önceden belirlenen konuma ulaşabilmek için yapılması gereken şeylerin belirlenmesidir (Akbulut, 2020, s. 45).

3.3. Finansal Performans Analizinde Kullanılan Rasyolar

Finansal tablolarda bulunan kalemler arasında oldukça fazla oran hesaplamak mümkün olmakla birlikte, yapılacak analiz için gerekli olan, çok sayıda oran elde etmek değil; firmanın karlılığı, borç ödeme kabiliyeti, finansal yapısı gibi konularda yol gösterici oranlar hesaplamaktır. Firma ile ilgili önemli konulara ışık tutmayan oranların hesaplanması bir anlam ifade etmediği gibi, yanlış değerlendirmelere yönlendirmek gibi dikkat edilmesi gereken durumlara da neden olabilmektedir (Usta, 2012, s. 108).

Finansal analizde yararlanılan oranları çeşitli amaçlar doğrultusunda sınıflandırmak mümkün olmakla beraber, aşağıda sıralandığı gibi beş grupta toplanmaktadır (Ceylan & Korkmaz, 2012, s. 48).

- Likiditeye Dayalı Oranlar,
- Faaliyetlere Dayalı Oranlar,
- Mali Yapıya Dayalı Oranlar,
- Kârlılığa Dayalı Oranlar,
- Piyasa Performans Oranları.

4. Literatür Taraması

Literatürde, gerek yurt içinde gerekse de yurt dışında bulunan firma ya da sektörlerin finansal performansını ÇKKV teknikleri ile değerlendiren çok sayıda ulusal ve uluslararası çalışma yer almaktadır. Yapılan çalışmaların bir kısmı aşağıda kronolojik şekilde özetlenmiştir.

Tsai, Huang ve Wang yürüttükleri çalışmada, Tayvan'da faaliyet gösteren 14 mal-sorumluluk sigorta şirketinin performansını değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Analytic Network Process (ANP) ve Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS) tekniklerinin kullanıldığı çalışmanın neticesinde, Tokio Marznrue Newa sigorta şirketinin performans açısından en başarılı şirket olduğu gözlemlenmiştir (Tsai, Huang & Wang, 2008).

Valahzaghared ve Ferdousnejhad, 2006-2010 yılları arasında faaliyette bulunan 15 sigorta şirketini belirlenen dört ölçüt doğrultusunda performansını incelemişlerdir. Analytic Hierarchy Process (AHP) ve Faktör analizi yardımıyla yürütülen çalışma neticesinde, genel itibarıyla Dana sigorta

şirketinin diğer sigorta şirketlerine kıyasla daha üstün bir başarı gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır (Valahzagharda & Ferdousnejhad, 2013).

Alenjagh çalışmasında Tahran Borsasında işlem gören 5 sigorta şirketinin performans değerlendirmesini, ANP ve The Preference Ranking Organization Method for Enrichment Evaluation (PROMETHEE) yöntemlerini kullanarak incelemiştir. ANP yöntemi ile seçilen kriterlerin ağırlıklandırılması yapılmış ve likidite seviyesinin şirketleri değerlendirme konusunda daha etkili olduğu gözlemlenmiştir. PROMETHEE tekniği kullanılarak yapılan sıralamada ise Parsian sigorta şirketinin en yüksek performansa sahip olduğu tespit edilmiştir (Alenjagh, 2013).

Khodamoradi, Safari ve Rahimi'nin gerçekleştirmiş olduğu çalışmada, 2010-2012 yılları arasında Tahran Borsasında faaliyet gösteren sigorta şirketlerini The Decision-Making Trial and Evaluation Laboratory (DEMATEL) ve PROMETHEE yöntemlerini kullanarak değerlendirmişlerdir. Yapılan analiz sonucunda Alborz sigorta şirketinin en yüksek, Dana sigorta şirketinin ise en düşük orana sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Khodamoradi, Safari & Rahimi, 2014).

Yürüttükleri çalışmada Akhisar ve Tunay, Türkiye'deki hayat/emeklilik sigorta şirketlerinin performans değerlendirmesini 2009-2013 zaman dönemi için AHP ve TOPSIS yöntemlerinden faydalanarak ölçmüşlerdir. Analiz edilen yıllar arasında şirket isimleri ve sayılarında değişiklik yaşanmasına karşın, tüm yıllarda en iyi performansı gösteren şirket Anadolu Hayat / Emeklilik olduğu belirlenmiştir (Akhisar & Tunay, 2015).

Venkateswarlu ve Bhishma Rao yapmış oldukları çalışmada, 2008-2013 zaman dönemini kapsayan yıllar için Hindistan'da faaliyette bulunan 16 hayat dışı sigorta şirketinin kârlılığını Gri İlişkisel Analiz ve TOPSIS teknikleri yardımıyla değerlendirmişlerdir. Genel itibariyle, Shri Ram General şirketinin saptanan ölçütler doğrultusunda en kârlı şirket olduğu çalışma neticesinde ortaya konmuştur (Venkateswarlu & Bhishma Rao, 2016).

Asadi ve Moghri, İran sigortacılık sektöründe faaliyet gösteren 17 sigorta şirketini 2011-2014 dönemi için performans değerlendirme endeksi, mali ve mali olmayan kriterler doğrultusunda sıralamışlardır. Çalışmada değerlendirme kapsamına alınmış tüm kriterler Shannon'un Entropi yöntemine dayalı olarak ağırlıklandırılmış olup sonrasında TOPSIS yöntemi yardımıyla da çalışmaya dâhil edilen sigorta şirketlerinin performans sıralamaları belirlenmiştir (Asadi & Moghri, 2016).

Ertuğrul ve Öztaş çalışmalarında bireysel emeklilik sistemine katılması muhtemel katılımcılar için 10 emeklilik planını belirlenen 5 kriter doğrultusunda COPRAS ve TOPSIS yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Yapılan analizler sonucunda, her iki yöntemde de en iyi emeklilik planının P9, en kötü emeklilik planının ise P7 olduğu sonucu ortaya konmuştur (Ertuğrul & Öztaş, 2016).

Shahriari, Pilevari ve Shahrokhi, ANP ve DEMATEL yöntemlerini kullanarak üç sigorta şirketini elektronik-hazırlık seviyesine bağlı olarak sıralamışlardır. Seçilen kriterlerin ağırlıklandırılması, söz konusu sigorta şirketlerinin bilgi teknolojileri bölümlerindeki uzman görüşlerinden yararlanılarak belirlenmiştir. Analiz sonucunda, Parsian sigorta şirketinin ilk sırada yer aldığı ve bilgi paylaşımı

kullanımının, şirketin ilk sırada yer almasındaki en önemli etken olduğu gözlemlenmiştir (Shahriari, Pilevari & Shahrokhi, 2016).

Aytekin ve Karamaşa çalışmalarında, 2011-2015 yılları arasında BİST'e kayıtlı altı sigorta şirketinin finansal performansını analiz etmişlerdir. Çalışmada kullanılan altı adet finansal oranın ağırlıklandırılmasında Bulanık Shannon Entropisi kullanılmıştır. Daha sonra Entropi yöntemine dayalı olarak tespit edilen ağırlık katsayıları bulanık TOPSIS yöntemine dâhil edilerek sigorta şirketlerinin performans skorları tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarından elde edilen bulgulara göre, net kâr marjının en önemli kriter olduğu bununla beraber Anadolu Hayat sigorta şirketinin, en başarılı sigorta şirketi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Aytekin & Karamaşa, 2017).

Mandić ve diğerleri yürüttükleri çalışmada, Sırbistan'da 2007-2014 yılları arasında faaliyet gösteren 28 sigorta şirketinin verimliliğini analiz etmişlerdir. İlk olarak 5 finansal endeks bulanık AHP yöntemi kullanılarak ağırlıklandırılmış, daha sonra TOPSIS yöntemi kullanılarak sigorta şirketleri sıralanmıştır. Analiz sonucuna göre en yüksek performansa sahip olan Dunav Osiguranje sigorta şirketinin en verimli şirket olduğu gözlemlenmiştir (Mandić, Delibašić, Knežević & Benković, 2017).

Gerçekleştirilen bir diğer çalışmada Köse ve Türkel, Türkiye'de faaliyette bulunan 26 hayat dışı sigorta şirketinin performans değerlendirmesini, belirlenen 5 kriter kapsamında göre Gri İlişkisel Analiz yöntemine dayalı olarak incelemişlerdir. 2014-2016 zaman dönemimi kapsayan analiz sonucunda, performansı en yüksek olan sigorta şirketinin Allianz Sigorta olduğu tespit edilmiştir (Köse & Türkel, 2017).

Tayyar ve diğerleri, 2015-2017 döneminde BİST Sigorta Endeksinde yer alan 4 hayat dışı sigorta şirketinin performans değerlendirmesini Reference Ideal Method yönteminden faydalanarak araştırmışlardır. Yapılan araştırma sonucunda 3 yılın ortalaması alınarak elde edilen değerler, Ray sigortanın en iyi performansa sahip sigorta şirketi olduğunu göstermektedir (Tayyar, Yapa, Durmuş & Akbulut, 2018).

Altan ve Yıldırım tarafından ortaya konan çalışmada, sigortacılık sektörünün hayat dışı branşında faaliyet gösteren şirketlerin 2012-2016 yıllarını kapsayan 5 yıllık dönemdeki finansal performansının belirlenmesi amacıyla Entropi ve TOPSIS yöntemleri kullanılmıştır. Sektör performans analizinin daha sağlıklı yapılabilmesi amacıyla hem finansal oranlar hem de teknik oranlar kullanılmıştır. Yapılan performans sıralamasında en başarılı yılın 2016 yılı, en başarısız yılın ise 2012 yılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yapılan ağırlıklandırmanın ardından en etkili finansal oranın aktif karlılık oranı, en etkili teknik oranın ise teknik kârlılık oranı olduğu gözlenmiştir (Altan & Yıldırım, 2019).

Şahin ve Başarır, Türkiye'de faaliyette bulunan 10 bireysel emeklilik şirketinin performansını, 5 bireysel emeklilik yatırım fonu üzerinden TOPSIS ve PROMETHEE teknikleri kapsamında analiz etmişlerdir. TOPSIS tekniğinden elde edilen sonuçlar doğrultusunda, en iyi performansa sahip olan sigorta şirketinin Allianz Yaşam ve Emeklilik şirketi olduğu buna ilaveten en kötü performansa sahip

olan şirketin ise Vakıf Emeklilik ve Hayat şirketi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, PROMETHEE tekniğine göre ise Allianz Yaşam ve Emeklilik şirketi en iyi performansı sergilerken, Axa Hayat ve Emeklilik şirketinin en kötü performansı sergilediği sonucuna ulaşılmıştır (Şahin & Başarır, 2019).

Akyüz, Tosun ve Aka, Türkiye’de faaliyette bulunan hayat dışı sigorta şirketlerinin performanslarını değerlendirmişlerdir. Çalışmada şirketlerin performans analizi için Best and Worst Method ve TOPSIS yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarından elde edilen bulgular ışığında, Dönem Net Kârı ve Toplam Prim Üretimi sırasıyla en önemli kriterler olurken, Allianz sigorta şirketi, Anadolu Türk sigorta şirketi ve Axa sigorta şirketi sırasıyla en yüksek performansa sahip şirketler olmuştur (Akyüz, Tosun & Aka, 2020).

Acer, Genç ve Dinçer, Türkiye’de faaliyette bulunan 17 bireysel emeklilik şirketinin performansını 2018 yılı için değerlendirmeye tabi tutmuştur. Gerçekleştirilen analizlerde değerlendirme kriterleri Entropi yöntemi kullanılarak ağırlıklandırılmış, ardından COPRAS yöntemi ile bireysel emeklilik şirketlerinin performans sıralamaları yapılmıştır. Çalışma neticesinde elde edilen bulgular doğrultusunda A2 şirketinin en iyi performansa sahip şirket olduğu gözlemlenmiştir (Acer, Genç & Dinçer, 2020).

5. Veri Seti

Türkiye’de hayat dışı sigorta sektöründe faal olarak 2015 yılında 36, 2016 yılında 37, 2017-2019 döneminde 38 sigorta şirketi faaliyet göstermektedir (SEDDK, 2019, s. 1). Çalışmada kullanılan örnekleme, Türk sigortacılık sektörü hayat dışı branşlarda faaliyet gösteren ve 2015-2019 dönem verilerine düzgün bir biçimde erişilebilen 33 adet sigorta şirketi yer almaktadır. Bunun yanı sıra çalışma, beş yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Ayrıca 4’ü finansal, 4’ü teknik olmak üzere toplam 8 adet performans ölçütünden oluşmaktadır. Yürütülen çalışma dâhilinde bulunan şirketlere ilişkin finansal ve teknik veriler söz konusu şirketlerin faaliyet raporlarından elde edilmiştir. Tablo 3 ve 4’ de söz konusu sigorta şirketleri ve değerlendirme ölçütleri görülmektedir.

Tablo 3. Analiz Kapsamına Alınan Sigorta Şirketleri

Sıra	Sigorta Şirketi	Kod
1	Ace European Group Türkiye şubesi	SŞ1
2	Aksigorta AŞ	SŞ2
3	Allianz Sigorta AŞ	SŞ3
4	Anadolu TAŞ	SŞ4
5	Ankara Sigorta TAŞ	SŞ5
6	Atradius Türkiye Şubesi	SŞ6
7	Axa Sigorta AŞ	SŞ7
8	BNP Paribas Sigorta AŞ	SŞ8
9	Coface Sigorta AŞ	SŞ9
10	Demir sigorta AŞ	SŞ10

11	Doğa Sigorta Koop.	SŞ11
12	Dubai Starr Sigorta AŞ	SŞ12
13	Euler Hermes Sigorta AŞ	SŞ13
14	Eureko Sigorta AŞ	SŞ14
15	Generali Sigorta AŞ	SŞ15
16	Groupama Sigorta AŞ	SŞ16
17	Gulf Sigorta AŞ	SŞ17
18	Güneş Sigorta AŞ	SŞ18
19	Halk Sigorta AŞ	SŞ19
20	HDI Sigorta AŞ	SŞ20
21	Işık Sigorta AŞ	SŞ21
22	Koru Sigorta Koop.	SŞ22
23	Mapfre Sigorta AŞ	SŞ23
24	Neova Sigorta AŞ	SŞ24
25	Orient Sigorta AŞ	SŞ25
26	Ray Sigorta AŞ	SŞ26
27	SBN Sigorta AŞ	SŞ27
28	Sompo Sigorta AŞ	SŞ28
29	Türk Nippon Sigorta AŞ	SŞ29
30	Türk P&I Sigorta AŞ	SŞ30
31	Unico Sigorta AŞ	SŞ31
32	Ziraat Sigorta AŞ	SŞ32
33	Zurich Sigorta AŞ	SŞ33

Tablo 4. Analizde Kullanılan Değerlendirme Kriterleri ve Özellikleri

Sıra	Değerlendirme Kriteri	Hesaplama Yöntemi	Nitelik	Kod
1	Tazminat Tediye Oranı	$\frac{\text{Ödenen Hasarlar}}{\text{Ödenen Hasarlar} + \text{Muallak Tazminat Karşılığı}}$	Max	DK1
2	Brüt Hasar Prim Oranı	$\frac{-(\text{Brüt Ödenen Hasarlar} + \text{Muallak Tazminatlar Karşılığı})}{(\text{Brüt Yazılan Primler} + \text{Kazanılmamış Primler Karşılığı} + \text{Devam Eden Riskler Karşılığı})}$	Min	DK2
3	Teknik Kârlılık Oranı	$\frac{\text{Teknik kâr}}{\text{Brüt Yazılan Prim}}$	Max	DK3
4	Özkaynak/Teknik Karşılıklar	$\frac{\text{Özkaynak}}{\text{Teknik Karşılıklar}}$	Max	DK4
5	Cari Oran	$\frac{\text{Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Borçlar}}$	Max	DK5
6	Özsermaye Oranı	$\frac{\text{Toplam Özsermaye}}{\text{Toplam Varlıklar}}$	Max	DK6
7	Özsermaye Kârlılık Oranı	$\frac{\text{Net Kâr}}{\text{Özsermaye}}$	Max	DK7
8	Toplam Borç Oranı	$\frac{\text{Toplam Borçlar}}{\text{Toplam Varlıklar}}$	Min	DK8

6. Yöntem

Türk sigorta sektöründe hayat dışı branşlarda faaliyet gösteren 33 sigorta şirketinin performansının ölçülmesinin amaçlandığı bu çalışma iki aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak, objektif

ağırlıklandırma tekniklerinden olan Gri Entropi yöntemi kullanılarak çalışma kapsamında belirlenen finansal ve teknik performans oranlarının ağırlıklandırılması işlemi gerçekleştirilmiş, ikinci olarak ise COPRAS yöntemi kullanılarak analize dâhil edilen sigorta şirketlerinin performanslarının değerlendirilmesi ve sıralanması işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada Gri Entropi ve COPRAS yöntemlerinin tercih edilmesindeki temel amaç gerek literatürde bu alan dâhilinde daha önce yapılmış olan çalışmalarda bu iki yöntemin bir arada kullanılmamış olması, gerekse de örneklem için genel bir değerlendirme skoru elde edilmek istenmesidir. Dolayısıyla söz konusu iki yöntemin ilk kez bu çalışmada bir arada kullanılması çalışmanın özgünlüğünü ortaya koyan bir husustur.

6.1. Gri Entropi Yöntemi

ÇKKV yöntemlerinden biri olan Gri Entropi yöntemi, herhangi bir karar verme sürecinde analize dâhil edilen örnekleme ilişkin değerlendirme kriterlerinin ağırlıklandırılmasında kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem uzman görüşleri kapsamında subjektif olarak elde edilen ağırlık katsayılarından ziyade, verilerin ağırlıklandırılmasında kullanılan SD, Varyans, CRITIC, CILOS, Entropi vb. gibi objektif bir ağırlıklandırma yöntemidir. Gri Entropi yöntemi 7 aşamadan oluşan bir uygulamaya sahiptir (Özdağoğlu, 2018, ss. 274-275; Shuai & Wu, 2011, ss. 8765-8766; You, Shu, Chen & Shyu, 2017, ss. 3884-3886).

Adım 1: Yöntemin birinci adımında bütün ÇKKV yöntemlerinde olduğu üzere alternatif ve kriterlerden oluşan karar matrisi (X) Eşitlik (1) kapsamında oluşturulmaktadır.

$$X = [x_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de yer alan x_{ij} 'i. Karar alternatifinin j. Değerlendirme kriterine göre değerini temsil etmektedir. $i = 1, 2, 3, \dots, m$ ve $j = 1, 2, 3, \dots, n$ şeklindedir.

Adım 2: Yöntemin ikinci adımında Eşitlik (2) kullanılarak karar matrisinde bulunan her bir değerlendirme kriteri normalize edilmektedir. Diğer bir ifade ile karar matrisinde bulunan bütün değerler normal dağılıma uygun hale getirilmektedir.

$$z_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad (2)$$

Adım 3: Bu adımda normal dağılıma uygun hale dönüştürülen matrise Eşitlik (3) uygulanarak $W_e(z_{ij})$ değerleri hesaplanmaktadır.

$$W_e(z_{ij}) = z_{ij} \times e^{(1-z_{ij})} + (1 - z_{ij}) \times e^{z_{ij}} - 1 \quad (3)$$

Adım 4: Yöntemin dördüncü adımında Gri Entropi değerlerinin hesaplanabilmesi için ön koşul olan K normalizasyon katsayısı Eşitlik (4) vasıtasıyla hesaplanmaktadır.

$$K = \frac{1}{(e^{0,5} - 1)^n} \quad (4)$$

Adım 5: Eşitlik (3) ve Eşitlik (4)'ten faydalanılmak suretiyle hesaplanmış olan verilerden hareketle bu adımda Eşitlik (5) kullanılarak analiz kapsamına alınan veri setindeki her bir değerlendirme kriteri için Gri Entropi değerleri (e_j) hesaplanmaktadır.

$$e_j = K \sum_{i=1}^m W_e(z_{ij}) \quad (5)$$

Gri Entropi değerlerinin hesaplanmasının ardından yine aynı adımda Eşitlik (6)'dan faydalanılarak toplam Gri Entropi değerleri (E) hesaplanmaktadır.

$$E = \sum_{j=1}^n e_j \quad (6)$$

Adım 6: Gri Entropi yönteminin altıncı aşamasında Eşitlik (7)'den yararlanılarak analiz kapsamında incelenen her bir değerlendirme kriteri için göreceli ağırlık skorları (λ_j) belirlenmektedir.

$$\lambda_j = \frac{1-e_j}{n-E} \quad (7)$$

Adım 7: Yöntemin son aşamasında analiz kapsamında incelenen tüm değerlendirme ölçütlerine ilişkin ağırlık skorları (w_j) Eşitlik (8) yardımıyla tespit edilmektedir.

$$w_j = \frac{\lambda_j}{\sum_{j=1}^n \lambda_j} \quad (8)$$

Eşitlik (8) kapsamında yapılmış olan hesaplamalar sonucunda en yüksek skoru elde eden değerlendirme kriteri performans üzerinde en etkin kriter olurken en düşük skoru elde eden kriter ise performans üzerinde en etkisiz kriter olarak değerlendirilmektedir.

6.2. COPRAS Yöntemi

Zavadskas ve Kaklauskas (1996) tarafından literatüre kazandırılmış olan COPRAS yöntemi, karmaşık oransal verilerin değerlendirilmesinde ve sıralanmasında tercih edilen bir ÇKKV yöntemidir. Bu yöntem analiz kapsamında incelenen fayda nitelikli değerlendirme kriterlerinin maksimum düzeylere ulaştırılmasına, maliyet yönlü değerlendirme kriterlerin ise minimum düzeylere indirilmesine olanak sağlamaktadır (Podvezko, 2011, s. 137). COPRAS yöntemi 7 adımdan meydana gelen bir uygulamaya sahiptir (Aksoy, Ömürbek & Karaatlı, 2015, ss. 11-13; Sarıçalı & Kundakçı, 2016, ss. 50-52; Podvezko, 2011, ss. 138-139).

Adım 1: Gri Entropi yönteminde olduğu gibi bu yöntemin de ilk adımında karar alternatifleri ve değerlendirme kriterlerinden oluşan D karar matrisi Eşitlik (9) kapsamında oluşturulmaktadır.

$$D = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (9)$$

Adım 2: Karar matrisinin oluşturulmasından sonra değerlendirme kriterlerini normal dağılıma uygun hale getirmek için ya da diğer bir ifade ile normalize edilmiş karar matrisini (x_{ij}^*) elde etmek için Eşitlik (10) kullanılmaktadır.

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}}; \forall j = 1, 2, 3, \dots, n \quad (10)$$

Adım 3: Bu adımda Gri Entropi yönteminin kullanılması sonucunda elde edilen değerlendirme kriterlerine ilişkin ağırlık skorları COPRAS yöntemine eklenerek Eşitlik (11) kapsamında ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi oluşturulmaktadır.

$$D' = d_{ij} = x_{ij}^* \times w_j \quad (11)$$

Adım 4: Yöntemin dördüncü aşamasında faydalı ve faydasız niteliğe sahip değerlendirme kriterleri kendi aralarında gruplandırılarak fayda yönlü kriterlerin maksimum seviyelere ulaştırılması, maliyet yönlü kriterlerin ise minimum seviyelere indirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla, fayda yönlü değerlendirme kriterleri için Eşitlik (12), maliyet yönlü değerlendirme kriterleri için ise Eşitlik (13)'ten faydalanılarak söz konusu kriterler kendi içlerinde gruplara ayrılmış olmaktadır.

$$S_i^+ = \sum_{j=1}^k d_{ij}; j = 1, 2, 3, \dots, k \quad (12)$$

$$S_i^- = \sum_{j=k+1}^n d_{ij}; j = k + 1, k + 2, \dots, n \quad (13)$$

Adım 5: Analiz kapsamına alınan her bir karar alternatifi için göreceli önem düzeyini ifade eden Q_i değeri Eşitlik (14) kapsamında hesaplanmaktadır

$$Q_i = S_i^+ + \frac{\sum_{i=1}^m S_i^-}{S_i^- \times \sum_{i=1}^m \frac{1}{S_i^-}} \quad (14)$$

Adım 6: Göreceli önem değerinin hesaplanmasından sonraki aşamada Eşitlik (15)'ten yararlanılarak en yüksek göreceli önem değerini ifade eden Q_{\max} değeri hesaplanmaktadır.

$$Q_{\max} = \text{maksimum}(Q_i); \forall i = 1, 2, 3, \dots, m \quad (15)$$

Adım 7: COPRAS yönteminin son aşamasında analiz kapsamında incelenen her bir karar alternatifi için performans skorunu temsil eden P_i indeks değeri Eşitlik (16) vasıtasıyla hesaplanmaktadır.

$$P_i = \frac{Q_i}{Q_{\max}} \times \%100 \quad (16)$$

Eşitlik (16) kapsamında hesaplanan performans skorları neticesinde her bir karar alternatifi için başarı sıralaması yapılmaktadır. Burada, performans indeks değeri 100 olan alternatif en iyi karar alternatifi olarak tespit edilirken diğer alternatifler de büyükten küçüğe sıralanmak koşuluyla her bir alternatif için başarı sırası tespit edilmektedir.

7. Bulgular

Bu çalışmanın amacı 2015-2019 döneminde Türk sigortacılık sektörünün hayat dışı branşında faaliyet gösteren 33 sigorta şirketinin performansının analiz edilmesidir. Bu amaçla ilk olarak, Gri Entropi yönteminden faydalanılarak analiz kapsamına alınan değerlendirme kriterlerine ait önem ağırlıkları belirlenmiştir. Ardından, Gri Entropi yönteminin uygulanması sonucu tespit edilen değerlendirme kriterlerine ilişkin ağırlık katsayıları COPRAS yöntemine eklenerek her bir sigorta şirketi için performans skoru tespit edilmiştir. Bu bölümde söz konusu iki yöntemle ilişkin elde edilen sonuçlar yer almaktadır.

7.1. Gri Entropi Yönteminden Elde Edilen Bulgular

Gri Entropi yöntemi kapsamında ağırlık skorlarının hesaplanması amacıyla Eşitlik (1) doğrultusunda oluşturulan ve 33 sigorta şirketi ile 8 değerlendirme kriterinden meydana gelen karar matrisi Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Karar Matrisi (2019 Yılı İçin)

	SŞ1	SŞ2	SŞ3	SŞ4	SŞ5	SŞ6	SŞ7	SŞ8	SŞ9	SŞ10	SŞ11
DK1	0,197	0,430	0,479	0,422	0,491	0,361	0,366	0,782	0,583	0,364	0,443
DK2	0,378	0,731	0,733	0,773	0,799	0,749	0,706	0,332	0,239	0,773	0,775
DK3	0,087	0,131	0,116	0,097	0,043	-0,160	0,106	0,146	0,193	-0,001	0,013
DK4	0,940	0,344	0,497	0,347	0,323	0,755	0,314	0,797	0,744	0,133	0,313
DK5	1,474	1,250	1,360	1,212	1,291	1,574	1,296	3,561	2,205	1,073	1,222
DK6	0,324	0,195	0,303	0,221	0,225	0,292	0,218	0,415	0,344	0,088	0,192
DK7	0,130	0,408	0,225	0,187	0,099	-0,261	0,178	0,196	0,430	0,277	0,271
DK8	0,676	0,805	0,697	0,779	0,775	0,708	0,782	0,585	0,656	0,912	0,808
	SŞ12	SŞ13	SŞ14	SŞ15	SŞ16	SŞ17	SŞ18	SŞ19	SŞ20	SŞ21	SŞ22
DK1	0,310	0,531	0,334	0,321	0,363	0,271	0,373	0,326	0,311	0,417	0,444
DK2	0,855	0,553	0,593	0,706	0,841	0,428	0,675	0,746	0,657	0,425	0,681
DK3	-0,001	-0,014	0,084	0,014	0,058	0,129	0,067	0,115	0,059	0,018	0,071
DK4	0,612	1,271	0,751	0,681	0,379	0,686	0,752	0,290	0,297	0,186	0,120
DK5	1,340	1,978	1,488	1,503	1,335	1,826	1,179	1,248	1,295	1,158	1,082
DK6	0,218	0,436	0,351	0,360	0,249	0,362	0,352	0,199	0,184	0,133	0,096
DK7	0,021	0,099	0,119	-0,053	0,034	0,198	0,096	0,381	0,157	0,086	0,340
DK8	0,782	0,564	0,649	0,640	0,751	0,638	0,648	0,801	0,816	0,867	0,904
	SŞ23	SŞ24	SŞ25	SŞ26	SŞ27	SŞ28	SŞ29	SŞ30	SŞ31	SŞ32	SŞ33
DK1	0,508	0,388	0,248	0,426	0,417	0,382	0,491	0,609	0,453	0,495	0,259
DK2	0,754	0,777	1,032	0,666	0,902	0,660	0,783	0,441	0,702	0,176	0,563
DK3	0,008	0,077	-0,084	0,062	0,112	0,122	0,066	0,112	-0,090	0,152	0,132
DK4	0,307	0,290	0,473	0,452	0,276	0,538	0,225	0,608	0,063	0,863	0,436
DK5	1,190	1,254	1,328	1,234	1,225	1,427	1,184	1,479	1,028	1,633	1,418
DK6	0,195	0,207	0,285	0,205	0,198	0,312	0,166	0,324	0,053	0,381	0,262
DK7	0,006	0,251	-0,223	0,191	0,248	0,291	0,240	0,458	-1,193	0,537	0,193
DK8	0,805	0,793	0,715	0,795	0,802	0,688	0,834	0,676	0,947	0,619	0,738

Tablo 5'teki karar matrisinde bulunan her bir değerlendirme kriterine ilişkin değerler Eşitlik (2) kapsamında normalize edilerek diğer bir ifade ile normal dağılıma uygun bir hale getirilerek Tablo 6'da rapor edilmiştir.

Tablo 6. Normalize Edilmiş Karar Matrisi (2019 Yılı İçin)

	SŞ1	SŞ2	SŞ3	SŞ4	SŞ5	SŞ6	SŞ7	SŞ8	SŞ9	SŞ10	SŞ11
DK1	0,014	0,032	0,035	0,031	0,036	0,027	0,027	0,058	0,043	0,027	0,033
DK2	0,017	0,034	0,034	0,036	0,037	0,035	0,033	0,015	0,011	0,036	0,036
DK3	0,043	0,064	0,057	0,048	0,021	-0,079	0,052	0,072	0,095	-0,001	0,006
DK4	0,059	0,021	0,031	0,022	0,020	0,047	0,020	0,050	0,046	0,008	0,019
DK5	0,031	0,026	0,029	0,026	0,027	0,033	0,027	0,075	0,047	0,023	0,026
DK6	0,039	0,023	0,036	0,026	0,027	0,035	0,026	0,050	0,041	0,011	0,023
DK7	0,028	0,088	0,049	0,041	0,021	-0,057	0,039	0,043	0,093	0,060	0,059
DK8	0,027	0,033	0,028	0,032	0,031	0,029	0,032	0,024	0,027	0,037	0,033
	SŞ12	SŞ13	SŞ14	SŞ15	SŞ16	SŞ17	SŞ18	SŞ19	SŞ20	SŞ21	SŞ22
DK1	0,023	0,039	0,025	0,024	0,027	0,020	0,027	0,024	0,023	0,031	0,033
DK2	0,040	0,026	0,027	0,033	0,039	0,020	0,031	0,035	0,030	0,020	0,032
DK3	0,000	-0,007	0,041	0,007	0,029	0,063	0,033	0,056	0,029	0,009	0,035
DK4	0,038	0,079	0,047	0,042	0,024	0,043	0,047	0,018	0,018	0,012	0,007
DK5	0,028	0,042	0,031	0,032	0,028	0,039	0,025	0,026	0,027	0,024	0,023
DK6	0,026	0,052	0,042	0,043	0,030	0,043	0,042	0,024	0,022	0,016	0,011
DK7	0,005	0,022	0,026	-0,012	0,007	0,043	0,021	0,083	0,034	0,019	0,074
DK8	0,032	0,023	0,026	0,026	0,030	0,026	0,026	0,032	0,033	0,035	0,037
	SŞ23	SŞ24	SŞ25	SŞ26	SŞ27	SŞ28	SŞ29	SŞ30	SŞ31	SŞ32	SŞ33
DK1	0,037	0,029	0,018	0,031	0,031	0,028	0,036	0,045	0,033	0,036	0,019
DK2	0,035	0,036	0,048	0,031	0,042	0,031	0,036	0,020	0,032	0,008	0,026
DK3	0,004	0,038	-0,041	0,030	0,055	0,060	0,032	0,055	-0,044	0,074	0,065
DK4	0,019	0,018	0,029	0,028	0,017	0,034	0,014	0,038	0,004	0,054	0,027
DK5	0,025	0,026	0,028	0,026	0,026	0,030	0,025	0,031	0,022	0,034	0,030
DK6	0,023	0,025	0,034	0,025	0,024	0,037	0,020	0,039	0,006	0,046	0,031
DK7	0,001	0,054	-0,048	0,041	0,054	0,063	0,052	0,099	-0,259	0,116	0,042
DK8	0,033	0,032	0,029	0,032	0,033	0,028	0,034	0,027	0,038	0,025	0,030

Değerlendirme kapsamına alınan her bir kritere ilişkin Gri Entropi değerlerinin elde edilebilmesi amacıyla bu adımda Eşitlik (3)'ten faydalanılarak $W_e(z_{ij})$ değerleri tespit edilmiştir. Yapılmış olan hesaplamalar sonrasında elde edilen veriler Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. $W_e(z_{ij})$ Değerlerine İlişkin Bulgular (2019 Yılı İçin)

	SŞ1	SŞ2	SŞ3	SŞ4	SŞ5	SŞ6	SŞ7	SŞ8	SŞ9	SŞ10	SŞ11
DK1	0,039	0,083	0,092	0,081	0,094	0,070	0,071	0,146	0,111	0,070	0,085
DK2	0,047	0,088	0,089	0,093	0,096	0,090	0,085	0,041	0,030	0,093	0,093
DK3	0,110	0,161	0,144	0,122	0,056	-0,234	0,132	0,179	0,229	-0,002	0,017
DK4	0,148	0,057	0,081	0,057	0,053	0,121	0,052	0,127	0,119	0,022	0,052
DK5	0,082	0,070	0,075	0,067	0,072	0,087	0,072	0,187	0,120	0,060	0,068

DK6	0,101	0,062	0,094	0,070	0,071	0,091	0,069	0,127	0,107	0,028	0,061
DK7	0,074	0,216	0,125	0,105	0,057	-0,164	0,100	0,110	0,226	0,152	0,149
DK8	0,072	0,085	0,074	0,083	0,082	0,075	0,083	0,063	0,070	0,096	0,086
	SŞ12	SŞ13	SŞ14	SŞ15	SŞ16	SŞ17	SŞ18	SŞ19	SŞ20	SŞ21	SŞ22
DK1	0,060	0,101	0,065	0,062	0,070	0,053	0,072	0,063	0,060	0,080	0,085
DK2	0,103	0,068	0,072	0,085	0,101	0,053	0,082	0,090	0,080	0,052	0,082
DK3	-0,001	-0,019	0,106	0,018	0,075	0,160	0,086	0,143	0,076	0,024	0,091
DK4	0,099	0,195	0,120	0,110	0,062	0,110	0,120	0,048	0,049	0,031	0,020
DK5	0,074	0,108	0,082	0,083	0,074	0,100	0,066	0,069	0,072	0,065	0,060
DK6	0,069	0,133	0,109	0,111	0,078	0,112	0,109	0,063	0,058	0,043	0,031
DK7	0,012	0,057	0,068	-0,032	0,020	0,111	0,055	0,203	0,089	0,050	0,183
DK8	0,083	0,061	0,069	0,068	0,080	0,068	0,069	0,085	0,086	0,092	0,095
	SŞ23	SŞ24	SŞ25	SŞ26	SŞ27	SŞ28	SŞ29	SŞ30	SŞ31	SŞ32	SŞ33
DK1	0,097	0,075	0,048	0,082	0,080	0,074	0,094	0,115	0,087	0,095	0,051
DK2	0,091	0,094	0,123	0,081	0,108	0,080	0,094	0,054	0,085	0,022	0,069
DK3	0,010	0,098	-0,117	0,079	0,140	0,151	0,085	0,140	-0,126	0,185	0,163
DK4	0,051	0,048	0,077	0,074	0,046	0,087	0,037	0,098	0,011	0,137	0,071
DK5	0,066	0,070	0,074	0,069	0,068	0,079	0,066	0,082	0,057	0,090	0,079
DK6	0,062	0,065	0,089	0,065	0,063	0,097	0,053	0,101	0,017	0,117	0,082
DK7	0,004	0,138	-0,139	0,107	0,137	0,159	0,133	0,239	-0,938	0,274	0,108
DK8	0,085	0,084	0,076	0,084	0,085	0,073	0,088	0,072	0,100	0,066	0,078

Yöntemin bu aşamasında ilk önce Gri Entropi değerlerini (e_j) tespit edebilmek için normalize edilmiş karar matrisinde yer alan değerlendirme kriterlerine ilişkin verilerden yararlanılarak Eşitlik (4)'te yer alan ve K ile temsil edilen normalizasyon katsayısı belirlenmiştir. Ardından Eşitlik (4) yardımıyla hesaplanmış olan K değerleri ve Eşitlik (3) yardımıyla hesaplanmış olan $W_e(z_{ij})$ değerleri, Eşitlik (5)'te yerlerine konularak Gri Entropi değerleri (e_j) tespit edilmiştir. Son olarak ise sırasıyla Eşitlik (6), Eşitlik (7) ve Eşitlik (8) kullanılarak Gri Entropi değeri (E), göreceli ağırlık değerleri (λ_j) ve değerlendirme kriterlerine ait ağırlık skorları (w_j) tespit edilmiştir. Yapılan hesaplamalar sonucunda ulaşılan bulgular Tablo 8'de rapor edilmiştir.

Tablo 8. Kriterlere ilişkin e_j , (λ_j ve w_j) Değerlerinin Hesaplanması (2019 Yılı İçin)

	e_j	λ_j	w_j
DK1	0,5038	0,1216	0,1216
DK2	0,5036	0,1216	0,1216
DK3	0,4784	0,1278	0,1278
DK4	0,4996	0,1226	0,1226
DK5	0,5034	0,1216	0,1216
DK6	0,5027	0,1218	0,1218
DK7	0,4211	0,1418	0,1418
DK8	0,5049	0,1213	0,1213

Tablo 8’de yer alan ve çalışma kapsamında incelenen her bir değerlendirme kriterinin performans üzerindeki ağırlığını temsil eden w_j değerleri dikkate alındığında, 2019 yılını kapsayan dönem için hayat dışı sigorta şirketlerinin performansı üzerinde etkisi en çok olan kriterin DK7 ile kodlanan Özsermaye Kârlılık Oranı (0.1418) olduğu görülmektedir. Buna karşın yine aynı dönem için sigorta şirketlerinin performansı üzerinde etkisi en az olan kriterin ise DK8 ile kodlanan Toplam Borç Oranı (0.1213) kriterinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 9’da ise çalışma kapsamına alınan tüm dönemler için hesaplanmış olan değerlendirme kriterlerine ilişkin ağırlık skorları toplu olarak yer almaktadır.

Tablo 9. Kriterlere İlişkin w_j Değerlerinin Hesaplanması (Tüm Yıllar İçin)

	2015	2016	2017	2018	2019
	w_j	w_j	w_j	w_j	w_j
DK1	0,0670	0,0744	0,1089	0,0967	0,1216
DK2	0,0708	0,0759	0,1096	0,0969	0,1216
DK3	0,0782	0,2409	0,1205	0,1270	0,1278
DK4	0,0752	0,0750	0,1099	0,0977	0,1226
DK5	0,0677	0,0751	0,1097	0,0970	0,1216
DK6	0,0688	0,0746	0,1092	0,0971	0,1218
DK7	0,5054	0,3099	0,2233	0,2911	0,1418
DK8	0,0669	0,0743	0,1087	0,0965	0,1213

Tablo 9’da yer alan bilgiler göz önünde bulundurulduğunda 2015-2019 zaman periyodunu kapsayan dönem için Gri Entropi yöntemi kapsamında hayat dışı sigorta şirketlerinin performansı üzerinde etkili ve etkisiz olan değerlendirme kriterlerinin tüm dönemlerde, tıpkı 2019 yılında olduğu gibi DK7 ve DK8 ile kodlanan Özsermaye Kârlılık Oranı ve Toplam Borç Oranı olduğu tespit edilmiştir.

7.2. COPRAS Yönteminden Elde Edilen Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde Gri Entropi yönteminden yararlanılarak tespit edilen değerlendirme kriterlerine ait ağırlık skorları COPRAS yönteminin uygulamasına dâhil edilerek, çalışma kapsamına alınan 33 hayat dışı sigorta sektörü şirketinin performans skorları tespit edilmiştir. COPRAS yönteminin ilk aşamasında Eşitlik (9) kapsamında oluşturulan, karar alternatifleri ve değerlendirme kriterlerinden oluşan karar matrisi Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10. Karar Matrisi (2019 Yılı İçin)

	Max	Min	Max	Max	Max	Max	Max	Min
	DK1	DK2	DK3	DK4	DK5	DK6	DK7	DK8
SŞ1	0,1967	0,3776	0,0873	0,9396	1,4738	0,3238	0,1295	0,6762
SŞ2	0,4303	0,7308	0,1306	0,3440	1,2500	0,1950	0,4077	0,8050
SŞ3	0,4793	0,7327	0,1159	0,4969	1,3596	0,3027	0,2249	0,6973
SŞ4	0,4217	0,7727	0,0974	0,3469	1,2122	0,2207	0,1870	0,7793
SŞ5	0,4908	0,7991	0,0435	0,3232	1,2908	0,2253	0,0992	0,7747
SŞ6	0,3611	0,7489	-0,1603	0,7549	1,5740	0,2921	-0,2614	0,7079
SŞ7	0,3662	0,7059	0,1056	0,3137	1,2959	0,2180	0,1783	0,7820
SŞ8	0,7817	0,3316	0,1464	0,7972	3,5605	0,4153	0,1963	0,5847
SŞ9	0,5827	0,2392	0,1933	0,7445	2,2052	0,3440	0,4298	0,6560
SŞ10	0,3637	0,7735	-0,0014	0,1331	1,0727	0,0884	0,2774	0,9116
SŞ11	0,4433	0,7751	0,0130	0,3131	1,2224	0,1922	0,2713	0,8078
SŞ12	0,3097	0,8550	-0,0009	0,6119	1,3399	0,2181	0,0212	0,7819
SŞ13	0,5313	0,5534	-0,0141	1,2706	1,9781	0,4359	0,0993	0,5641
SŞ14	0,3336	0,5931	0,0837	0,7508	1,4883	0,3510	0,1190	0,6490
SŞ15	0,3209	0,7061	0,0137	0,6812	1,5035	0,3601	-0,0532	0,6399
SŞ16	0,3628	0,8405	0,0584	0,3791	1,3350	0,2490	0,0340	0,7510
SŞ17	0,2712	0,4282	0,1295	0,6858	1,8260	0,3619	0,1975	0,6381
SŞ18	0,3731	0,6750	0,0674	0,7518	1,1789	0,3522	0,0958	0,6478
SŞ19	0,3257	0,7464	0,1150	0,2895	1,2485	0,1990	0,3811	0,8010
SŞ20	0,3107	0,6572	0,0589	0,2970	1,2947	0,1844	0,1572	0,8156
SŞ21	0,4171	0,4251	0,0184	0,1856	1,1578	0,1331	0,0860	0,8669
SŞ22	0,4443	0,6807	0,0710	0,1202	1,0823	0,0959	0,3400	0,9041
SŞ23	0,5080	0,7539	0,0078	0,3065	1,1900	0,1953	0,0060	0,8047
SŞ24	0,3883	0,7771	0,0773	0,2896	1,2536	0,2066	0,2509	0,7934
SŞ25	0,2478	1,0319	-0,0837	0,4734	1,3279	0,2846	-0,2229	0,7154
SŞ26	0,4258	0,6662	0,0616	0,4517	1,2339	0,2054	0,1910	0,7946
SŞ27	0,4166	0,9021	0,1120	0,2756	1,2250	0,1982	0,2476	0,8018
SŞ28	0,3817	0,6599	0,1220	0,5381	1,4271	0,3123	0,2909	0,6877
SŞ29	0,4910	0,7825	0,0660	0,2249	1,1837	0,1664	0,2404	0,8336
SŞ30	0,6089	0,4414	0,1122	0,6085	1,4794	0,3243	0,4575	0,6757
SŞ31	0,4530	0,7017	-0,0897	0,0632	1,0277	0,0527	-1,1932	0,9473
SŞ32	0,4953	0,1756	0,1517	0,8626	1,6331	0,3806	0,5366	0,6194
SŞ33	0,2590	0,5633	0,1320	0,4360	1,4185	0,2623	0,1927	0,7377

Tablo 10'da sunulan karar matrisinde bulunan DK3 ve DK7 kriterlerinde negatif değerlerin olduğu belirlenmiştir. Bu değerler en son aşamada hesaplanacak olan performans skorlarında negatif sonuçların elde edilmesine sebep olacağı için bu aşamada söz konusu değerlerin pozitif hale getirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla Zhang vd., (2014) tarafından literatüre kazandırılmış olan Z-Skoru tekniği uygulanarak bu kriterler pozitif hale dönüştürülerek düzeltilmiş karar matrisinin oluşturulması gerekmektedir. Dolayısıyla DK3 kriterine 2.94 ve DK7 kriterine ise 4.52 ilave edilerek söz konusu kriterler pozitif hale getirilmiş ve elde edilmiş olan düzeltilmiş karar matrisi Tablo 11'de rapor edilmiştir. Bundan sonraki aşamalarda hesaplamalara bu matris üzerinden devam edilmiştir.

Tablo 11. Düzeltilmiş Karar Matrisi (2019 Yılı İçin)

	DK1	DK2	DK3	DK4	DK5	DK6	DK7	DK8
SŞ1	0,1967	0,3776	3,2761	0,9396	1,4738	0,3238	4,4849	0,6762
SŞ2	0,4303	0,7308	3,8489	0,3440	1,2500	0,1950	5,4274	0,8050
SŞ3	0,4793	0,7327	3,6554	0,4969	1,3596	0,3027	4,8081	0,6973
SŞ4	0,4217	0,7727	3,4097	0,3469	1,2122	0,2207	4,6797	0,7793
SŞ5	0,4908	0,7991	2,6971	0,3232	1,2908	0,2253	4,3823	0,7747
SŞ6	0,3611	0,7489	0,0007	0,7549	1,5740	0,2921	3,1604	0,7079
SŞ7	0,3662	0,7059	3,5181	0,3137	1,2959	0,2180	4,6501	0,7820
SŞ8	0,7817	0,3316	4,0583	0,7972	3,5605	0,4153	4,7113	0,5847
SŞ9	0,5827	0,2392	4,6786	0,7445	2,2052	0,3440	5,5022	0,6560
SŞ10	0,3637	0,7735	2,1029	0,1331	1,0727	0,0884	4,9859	0,9116
SŞ11	0,4433	0,7751	2,2936	0,3131	1,2224	0,1922	4,9652	0,8078
SŞ12	0,3097	0,8550	2,1102	0,6119	1,3399	0,2181	4,1181	0,7819
SŞ13	0,5313	0,5534	1,9347	1,2706	1,9781	0,4359	4,3826	0,5641
SŞ14	0,3336	0,5931	3,2292	0,7508	1,4883	0,3510	4,4492	0,6490
SŞ15	0,3209	0,7061	2,3034	0,6812	1,5035	0,3601	3,8658	0,6399
SŞ16	0,3628	0,8405	2,8937	0,3791	1,3350	0,2490	4,1612	0,7510
SŞ17	0,2712	0,4282	3,8340	0,6858	1,8260	0,3619	4,7154	0,6381
SŞ18	0,3731	0,6750	3,0138	0,7518	1,1789	0,3522	4,3706	0,6478
SŞ19	0,3257	0,7464	3,6424	0,2895	1,2485	0,1990	5,3374	0,8010
SŞ20	0,3107	0,6572	2,9009	0,2970	1,2947	0,1844	4,5787	0,8156
SŞ21	0,4171	0,4251	2,3649	0,1856	1,1578	0,1331	4,3375	0,8669
SŞ22	0,4443	0,6807	3,0613	0,1202	1,0823	0,0959	5,1982	0,9041
SŞ23	0,5080	0,7539	2,2251	0,3065	1,1900	0,1953	4,0666	0,8047
SŞ24	0,3883	0,7771	3,1446	0,2896	1,2536	0,2066	4,8962	0,7934
SŞ25	0,2478	1,0319	1,0150	0,4734	1,3279	0,2846	3,2908	0,7154
SŞ26	0,4258	0,6662	2,9364	0,4517	1,2339	0,2054	4,6934	0,7946
SŞ27	0,4166	0,9021	3,6034	0,2756	1,2250	0,1982	4,8851	0,8018
SŞ28	0,3817	0,6599	3,7354	0,5381	1,4271	0,3123	5,0319	0,6877
SŞ29	0,4910	0,7825	2,9944	0,2249	1,1837	0,1664	4,8608	0,8336
SŞ30	0,6089	0,4414	3,6062	0,6085	1,4794	0,3243	5,5963	0,6757
SŞ31	0,4530	0,7017	0,9356	0,0632	1,0277	0,0527	0,0032	0,9473
SŞ32	0,4953	0,1756	4,1280	0,8626	1,6331	0,3806	5,8644	0,6194
SŞ33	0,2590	0,5633	3,8683	0,4360	1,4185	0,2623	4,6990	0,7377

Yöntemin ikinci adımında düzeltilmiş karar matrisinde bulunan tüm değerlendirme kriterine ilişkin veriler Eşitlik (10) kapsamında normalize edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12. Normalize Edilmiş Karar Matrisi (2019 Yılı İçin)

	DK1	DK2	DK3	DK4	DK5	DK6	DK7	DK8
SŞ1	0,0145	0,0175	0,0338	0,0585	0,0311	0,0388	0,0301	0,0274
SŞ2	0,0317	0,0338	0,0397	0,0214	0,0264	0,0234	0,0364	0,0327
SŞ3	0,0353	0,0339	0,0377	0,0309	0,0287	0,0363	0,0322	0,0283
SŞ4	0,0310	0,0358	0,0351	0,0216	0,0256	0,0264	0,0314	0,0316
SŞ5	0,0361	0,0370	0,0278	0,0201	0,0273	0,0270	0,0294	0,0314
SŞ6	0,0266	0,0347	0,0000	0,0470	0,0332	0,0350	0,0212	0,0287
SŞ7	0,0269	0,0327	0,0363	0,0195	0,0274	0,0261	0,0312	0,0317
SŞ8	0,0575	0,0153	0,0418	0,0496	0,0752	0,0498	0,0316	0,0237
SŞ9	0,0429	0,0111	0,0482	0,0464	0,0466	0,0412	0,0369	0,0266
SŞ10	0,0268	0,0358	0,0217	0,0083	0,0227	0,0106	0,0334	0,0370
SŞ11	0,0326	0,0359	0,0236	0,0195	0,0258	0,0230	0,0333	0,0328
SŞ12	0,0228	0,0396	0,0217	0,0381	0,0283	0,0261	0,0276	0,0317
SŞ13	0,0391	0,0256	0,0199	0,0791	0,0418	0,0522	0,0294	0,0229
SŞ14	0,0245	0,0275	0,0333	0,0467	0,0314	0,0420	0,0298	0,0263
SŞ15	0,0236	0,0327	0,0237	0,0424	0,0318	0,0431	0,0259	0,0260
SŞ16	0,0267	0,0389	0,0298	0,0236	0,0282	0,0298	0,0279	0,0305
SŞ17	0,0200	0,0198	0,0395	0,0427	0,0386	0,0434	0,0316	0,0259
SŞ18	0,0274	0,0312	0,0311	0,0468	0,0249	0,0422	0,0293	0,0263
SŞ19	0,0240	0,0345	0,0375	0,0180	0,0264	0,0238	0,0358	0,0325
SŞ20	0,0229	0,0304	0,0299	0,0185	0,0273	0,0221	0,0307	0,0331
SŞ21	0,0307	0,0197	0,0244	0,0116	0,0245	0,0159	0,0291	0,0352
SŞ22	0,0327	0,0315	0,0316	0,0075	0,0229	0,0115	0,0348	0,0367
SŞ23	0,0374	0,0349	0,0229	0,0191	0,0251	0,0234	0,0273	0,0326
SŞ24	0,0286	0,0360	0,0324	0,0180	0,0265	0,0248	0,0328	0,0322
SŞ25	0,0182	0,0478	0,0105	0,0295	0,0280	0,0341	0,0221	0,0290
SŞ26	0,0313	0,0308	0,0303	0,0281	0,0261	0,0246	0,0315	0,0322
SŞ27	0,0306	0,0418	0,0371	0,0172	0,0259	0,0237	0,0328	0,0325
SŞ28	0,0281	0,0305	0,0385	0,0335	0,0301	0,0374	0,0337	0,0279
SŞ29	0,0361	0,0362	0,0309	0,0140	0,0250	0,0199	0,0326	0,0338
SŞ30	0,0448	0,0204	0,0372	0,0379	0,0312	0,0388	0,0375	0,0274
SŞ31	0,0333	0,0325	0,0096	0,0039	0,0217	0,0063	0,0000	0,0384
SŞ32	0,0364	0,0081	0,0425	0,0537	0,0345	0,0456	0,0393	0,0251
SŞ33	0,0191	0,0261	0,0399	0,0271	0,0300	0,0314	0,0315	0,0299

Yönteminin üçüncü adımında Gri Entropi yöntemine dayalı olarak hesaplanmış olan değerlendirme kriterlerine ait ağırlık skorları COPRAS yöntemine dâhil edilmiş olup, Eşitlik (11) kapsamında ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi elde edilmiştir.

Tablo 13. Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi (2019 Yılı İçin)

	DK1	DK2	DK3	DK4	DK5	DK6	DK7	DK8
SŞ1	0,0018	0,0021	0,0043	0,0072	0,0038	0,0047	0,0043	0,0033
SŞ2	0,0038	0,0041	0,0051	0,0026	0,0032	0,0028	0,0052	0,0040
SŞ3	0,0043	0,0041	0,0048	0,0038	0,0035	0,0044	0,0046	0,0034
SŞ4	0,0038	0,0043	0,0045	0,0026	0,0031	0,0032	0,0044	0,0038
SŞ5	0,0044	0,0045	0,0036	0,0025	0,0033	0,0033	0,0042	0,0038
SŞ6	0,0032	0,0042	0,0000	0,0058	0,0040	0,0043	0,0030	0,0035
SŞ7	0,0033	0,0040	0,0046	0,0024	0,0033	0,0032	0,0044	0,0038
SŞ8	0,0070	0,0019	0,0053	0,0061	0,0091	0,0061	0,0045	0,0029
SŞ9	0,0052	0,0013	0,0062	0,0057	0,0057	0,0050	0,0052	0,0032
SŞ10	0,0033	0,0044	0,0028	0,0010	0,0028	0,0013	0,0047	0,0045
SŞ11	0,0040	0,0044	0,0030	0,0024	0,0031	0,0028	0,0047	0,0040
SŞ12	0,0028	0,0048	0,0028	0,0047	0,0034	0,0032	0,0039	0,0038
SŞ13	0,0048	0,0031	0,0025	0,0097	0,0051	0,0064	0,0042	0,0028
SŞ14	0,0030	0,0033	0,0043	0,0057	0,0038	0,0051	0,0042	0,0032
SŞ15	0,0029	0,0040	0,0030	0,0052	0,0039	0,0053	0,0037	0,0031
SŞ16	0,0032	0,0047	0,0038	0,0029	0,0034	0,0036	0,0040	0,0037
SŞ17	0,0024	0,0024	0,0050	0,0052	0,0047	0,0053	0,0045	0,0031
SŞ18	0,0033	0,0038	0,0040	0,0057	0,0030	0,0051	0,0042	0,0032
SŞ19	0,0029	0,0042	0,0048	0,0022	0,0032	0,0029	0,0051	0,0039
SŞ20	0,0028	0,0037	0,0038	0,0023	0,0033	0,0027	0,0044	0,0040
SŞ21	0,0037	0,0024	0,0031	0,0014	0,0030	0,0019	0,0041	0,0043
SŞ22	0,0040	0,0038	0,0040	0,0009	0,0028	0,0014	0,0049	0,0044
SŞ23	0,0045	0,0042	0,0029	0,0023	0,0031	0,0029	0,0039	0,0040
SŞ24	0,0035	0,0044	0,0041	0,0022	0,0032	0,0030	0,0047	0,0039
SŞ25	0,0022	0,0058	0,0013	0,0036	0,0034	0,0042	0,0031	0,0035
SŞ26	0,0038	0,0037	0,0039	0,0034	0,0032	0,0030	0,0045	0,0039
SŞ27	0,0037	0,0051	0,0047	0,0021	0,0031	0,0029	0,0046	0,0039
SŞ28	0,0034	0,0037	0,0049	0,0041	0,0037	0,0046	0,0048	0,0034
SŞ29	0,0044	0,0044	0,0039	0,0017	0,0030	0,0024	0,0046	0,0041
SŞ30	0,0054	0,0025	0,0047	0,0046	0,0038	0,0047	0,0053	0,0033
SŞ31	0,0041	0,0039	0,0012	0,0005	0,0026	0,0008	0,0000	0,0047
SŞ32	0,0044	0,0010	0,0054	0,0066	0,0042	0,0056	0,0056	0,0030
SŞ33	0,0023	0,0032	0,0051	0,0033	0,0036	0,0038	0,0045	0,0036

Analizin bu adımında ilk önce Eşitlik (12) ve Eşitlik (13)'ten faydalanılmak suretiyle sırasıyla fayda yönlü değerlendirme kriterleri için S_i^+ değeri ve maliyet yönlü değerlendirme kriterleri için ise S_i^- değerleri tespit edilmiştir. Ardından Eşitlik (14)'ten yararlanılarak her bir karar alternatifi için göreceli önem düzeyini temsil eden Q_i değerleri ve Eşitlik (15)'ten yararlanılarak da en yüksek göreceli önem düzeyini temsil eden Q_{\max} değerleri hesaplanmıştır. Son olarak ise Eşitlik (16)'dan faydalanılarak çalışma kapsamına alınan her bir karar alternatifi (sigorta şirketi) için P_i indeks değeri olarak ifade edilen performans skorları tespit edilmiş olup ulaşılan tüm sonuçlara ilişkin veriler Tablo 14'te toplu olarak rapor edilmiştir.

Tablo 14'te yer alan bulgular göz önünde bulundurulduğunda 2019 yılını kapsayan dönem için, hayat dışı sigorta sektöründe faaliyet gösteren SŞ8 (BNP Paribas Sigorta AŞ), SŞ32 (Ziraat Sigorta AŞ) ve SŞ9 (Coface Sigorta AŞ) kodlu firmalar performans açısından en başarılı üç sigorta şirketi olurken, yine aynı dönem için SŞ31 (Unico Sigorta AŞ), SŞ10 (Demir Sigorta AŞ) ve SŞ25 (Orient Sigorta AŞ) kodlu sigorta şirketleri ise performans açısından en başarısız üç şirket olarak belirlenmiştir.

Tablo 14. P_i Değerleri, COPRAS Performans Sıralaması (2019 Yılı İçin)

	S_i^+	S_i^-	$1/S_i^-$	Q_i	P_i İndeksi	COPRAS Sıralama
SŞ1	0,0260	0,0055	183,4438	0,0355	72,4564	7
SŞ2	0,0228	0,0081	123,8705	0,0292	59,5060	14
SŞ3	0,0254	0,0076	132,3837	0,0322	65,7381	11
SŞ4	0,0217	0,0082	122,2140	0,0280	57,1563	16
SŞ5	0,0212	0,0083	120,3601	0,0274	55,9110	19
SŞ6	0,0203	0,0077	129,9228	0,0270	55,1379	21
SŞ7	0,0212	0,0078	127,8785	0,0279	56,8183	17
SŞ8	0,0381	0,0047	210,8687	0,0490	100,0000	1
SŞ9	0,0330	0,0046	218,6599	0,0443	90,3526	3
SŞ10	0,0158	0,0088	113,1498	0,0217	44,2288	32
SŞ11	0,0200	0,0083	119,9601	0,0263	53,5483	25
SŞ12	0,0208	0,0087	115,4968	0,0268	54,5418	24
SŞ13	0,0326	0,0059	169,7892	0,0414	84,4383	4
SŞ14	0,0261	0,0065	153,1272	0,0341	69,4975	8
SŞ15	0,0239	0,0071	140,4156	0,0312	63,5727	12
SŞ16	0,0210	0,0084	118,6941	0,0271	55,3071	20
SŞ17	0,0272	0,0055	180,2005	0,0365	74,4458	6
SŞ18	0,0254	0,0070	143,1511	0,0328	66,8606	9
SŞ19	0,0211	0,0081	122,8334	0,0275	56,0231	18
SŞ20	0,0192	0,0077	129,6905	0,0260	52,9379	27
SŞ21	0,0173	0,0067	150,2208	0,0251	51,1669	29
SŞ22	0,0180	0,0083	120,7929	0,0243	49,5671	30
SŞ23	0,0196	0,0082	121,9325	0,0259	52,8325	28
SŞ24	0,0207	0,0083	120,8229	0,0270	55,0143	23
SŞ25	0,0179	0,0093	107,2209	0,0234	47,7561	31
SŞ26	0,0218	0,0077	130,5763	0,0285	58,1620	15
SŞ27	0,0213	0,0090	110,8476	0,0270	55,0674	22
SŞ28	0,0254	0,0071	140,9007	0,0328	66,7869	10
SŞ29	0,0201	0,0085	117,5776	0,0262	53,5015	26
SŞ30	0,0287	0,0058	172,1664	0,0376	76,7091	5
SŞ31	0,0092	0,0086	116,1527	0,0152	31,0017	33
SŞ32	0,0318	0,0040	247,8086	0,0446	90,9978	2
SŞ33	0,0227	0,0068	147,0840	0,0303	61,7967	13
TOPLAM		0,2429	4.680,2144			
Q_{max}				0,0490		

Analiz kapsamında ele alınan tüm dönemler (2015-2019) için hesaplanmış olan performans skorlarına bağlı sıralamalar toplu olarak Tablo 15'te rapor edilmiştir. 2015-2019 zaman periyodunu kapsayan dönem için COPRAS yöntemi kapsamında ulaşılan sonuçlar dikkate alındığında seçilen finansal ve teknik göstergeler açısından sigorta şirketlerine ilişkin performans skorlarına bağlı olarak yapılmış olan sıralamaların değişkenlik gösterdiği ifade edilebilir. Bu sonuç, analiz kapsamında incelenen sigorta şirketlerinin sergilemiş olduğu performansın istikrarsız olduğuna işaret etmektedir. Tüm dönemler için sigorta şirketlerinin performansına ilişkin genel bir değerlendirme yapabilmek maksadıyla geometrik ortalama hesaplanmıştır. Buradan hareketle ifade edebiliriz ki, analiz kapsamında ele alınan tüm dönemlerde performansı en yüksek olan üç sigorta şirketi SŞ8 (BNP Paribas Sigorta AŞ), SŞ32 (Ziraat Sigorta AŞ) ve SŞ17 (Gulf Sigorta AŞ) kodlu şirketler olurken, buna karşın performans açısından en başarısız olan üç şirket ise SŞ31 (Unico Sigorta AŞ), SŞ6 (Atradius Türkiye Şubesi) ve SŞ10 (Demir Sigorta AŞ) olarak tespit edilmiştir.

Tablo 15. P_i Değerleri, COPRAS Performans Sıralaması (Tüm Yıllar İçin)

	2015		2016		2017		2018		2019			
Firma	P_i	Sıra	P_i	Sıra	P_i	Sıra	P_i	Sıra	P_i	Sıra	Geo. Ort	Sıra
SŞ1	57,63	8	93,33	4	85,17	5	74,54	5	72,46	7	75,63	4
SŞ2	51,04	25	78,04	19	62,93	20	63,81	15	59,51	14	62,48	19
SŞ3	57,08	12	80,23	14	69,36	10	66,1	12	65,74	11	67,30	10
SŞ4	55,86	18	72,4	26	61,03	21	61,47	20	57,16	16	61,32	21
SŞ5	55,87	17	84,03	10	71,63	9	67,1	10	55,91	19	66,10	11
SŞ6	18,27	33	28,24	33	100	1	46,29	32	55,14	21	42,06	32
SŞ7	52,41	24	75,26	23	45,34	31	60,59	22	56,82	17	57,26	27
SŞ8	57,06	13	100	1	94,89	2	100	1	100	1	88,45	1
SŞ9	50,52	26	80,04	15	79,22	6	64,56	14	90,35	3	71,50	6
SŞ10	68,87	3	53,93	32	23,62	33	48,81	29	44,23	32	45,23	31
SŞ11	48,15	30	76,41	22	56,39	25	56,97	26	53,55	25	57,58	26
SŞ12	57,14	11	78,96	16	56,1	26	60,69	21	54,54	24	60,90	22
SŞ13	39,76	32	69,67	28	87,82	4	80,11	3	84,44	4	69,71	8
SŞ14	58,68	7	87,36	6	73,3	8	69,73	7	69,5	8	71,13	7
SŞ15	86,94	2	78,85	17	57,28	24	61,81	18	63,57	12	68,81	9
SŞ16	52,7	23	72,26	27	55,43	28	67,18	9	55,31	20	60,10	24
SŞ17	100	1	95,41	3	74,66	7	66,22	11	74,45	6	81,12	3
SŞ18	49,94	27	74,73	24	64,14	15	63,59	16	66,86	9	63,32	17
SŞ19	56,37	14	68,91	29	50,41	30	52,73	28	56,02	18	56,55	29
SŞ20	57,41	10	84,23	9	68,55	11	63,36	17	52,94	27	64,45	14
SŞ21	54,74	20	82,79	11	59,39	22	47,67	30	51,17	29	58,00	25
SŞ22	49,96	28	86,37	7	51,04	29	55,35	27	49,57	30	57,05	28
SŞ23	57,53	9	78,77	18	66,36	13	57,45	25	52,83	28	61,95	20
SŞ24	56,03	15	80,45	13	63,68	16	65,96	13	55,01	23	63,61	16
SŞ25	48,5	29	60,51	30	36,51	32	47,49	31	47,76	31	47,55	30
SŞ26	53,65	22	81,86	12	63,09	19	61,5	19	58,16	15	62,98	18
SŞ27	59,54	6	87,48	5	63,62	17	59	24	55,07	22	64,03	15

SŞ28	55,37	19	73,16	25	67,05	12	67,98	8	66,79	10	65,80	13
SŞ29	54,71	21	77,97	20	57,48	23	60,01	23	53,5	26	60,15	23
SŞ30	61,9	5	85,97	8	63,32	18	74,69	4	76,71	5	71,97	5
SŞ31	45,79	31	58,42	31	56,23	26	22,8	33	31	33	40,30	33
SŞ32	63,22	4	97,17	2	90,29	3	92,96	2	91	2	85,96	2
SŞ33	55,99	16	77,09	21	66,28	14	71,06	6	61,8	13	66,04	12

8. Sonuç

Ülkemiz finansal sistemi içerisindeki payı günden güne artmakta olan sigortacılık sektörü hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke ekonomilerinde risklerin yönetimi konusunda oldukça önemli bir rol üstlenmektedir. Finansal sistem içerisindeki en önemli finansal aracı kurumlardan olan sigortacılık sektörü gerek firmaların gerekse de kişilerin maruz kalabilecekleri riskleri minimum seviyelere indirgemeyi amaçlamaktadırlar. Dolayısıyla finansal sistem içerisinde bu denli önemli olan bir sektörün performansının düzenli periyotlarla ölçülmesi ve ölçümler neticesinde elde edilen bulguların ise objektif bir şekilde değerlendirilmesi oldukça önem arz eden bir husus haline gelmiştir. Bu amaçla bu çalışmada 2015-2019 yıllarını kapsayan dönem için Türk sigortacılık sektörünün hayat dışı branşında faaliyet gösteren ve sağlıklı bir şekilde verilerine ulaşılabilen 33 sigorta şirketinin performansının analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Analizin ilk aşamasında tüm yıllar için Gri Entropi yöntemi kullanılarak değerlendirme kriterlerinin ağırlıkları saptanmıştır. Söz konusu yöntemden elde edilen bulgular, 2015-2019 zaman dönemi için sigorta şirketlerinin performansı üzerinde en etkili olan kriterin Özsermaye Kârlılık Oranı olduğu, bununla beraber sigorta şirketlerinin performansı üzerinde etkisi en az olan değerlendirme kriterinin ise Toplam Borç Oranı kriterinin olduğunu göstermektedir.

İkinci aşamada ise Gri Entropi yönteminden faydalanılarak tespit edilen değerlendirme kriterlerine ait ağırlık skorları COPRAS yöntemine eklenerek sigorta şirketlerine ilişkin performans skorları belirlenmiştir. COPRAS yönteminin uygulamasından elde edilen bulgulara göre ise 2019 yılında en iyi performansa sahip ilk üç şirket sırasıyla BNP Paribas, Ziraat ve Coface Sigorta olurken, en düşük performansa sahip şirket Unico Sigorta olmuştur. 2018 yılında en iyi performansı gösteren ilk üç şirket sırasıyla BNP Paribas, Ziraat ve Euler Hermes sigorta olurken, en düşük performansı gösteren şirket Unico Sigorta olmuştur. 2017 yılında performansı en yüksek ilk üç şirket sırasıyla Atradius Türkiye şubesi, BNP Paribas ve Ziraat Sigorta olurken, en düşük şirket Demir Sigorta olmuştur. 2016 yılında performans sıralamasında ilk üç sıradaki şirket sırasıyla BNP Paribas, Ziraat ve Gulf Sigorta olurken, son sırada yer alan şirket Atradius Türkiye Şubesi olmuştur. 2015 yılında en yüksek performansı sergileyen ilk üç şirket sırasıyla Gulf, Generali ve Demir Sigorta olurken, en düşük performansı sergileyen şirket Atradius Türkiye Şubesi olmuştur. Atradius Türkiye Şubesi'nin incelenen dönem içerisinde genel olarak düşük performans sergilediği buna karşın, 2017 yılında ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bu duruma 2017 yılında şubenin teknik ve net kâr tutarlarındaki artış ciddi katkı sağlamıştır. Diğer taraftan genel olarak performans sıralamasında alt sıralarda yer alan

Demir Sigorta'nın 2015 yılında üçüncü sırada yer almasına özsermaye kârlılık oranının yüksek olması katkı sağlamıştır. Analiz edilen dönem içerisinde sigorta şirketlerinin performans sıralamaları istikrar göstermediği için geometrik ortalama hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre söz konusu dönemde finansal açıdan performansı en yüksek olan sigorta şirketi BNP Paribas Sigorta A.Ş. olurken, performansı en düşük olan şirket ise Unico Sigorta A.Ş. olmuştur.

Sigorta şirketlerinin performansı, performans ölçümü için seçilmiş olan değerlendirme kriterleri arasındaki en önemli ölçüt olan Özsermaye Kârlılık Oranına göre değerlendirildiğinde sıralamanın en altında bulunan şirketlerin genellikle negatif ya da düşük değere sahip olduğu gözlenmiştir. Bu duruma bağlı olarak sigorta şirketlerinin yatırımlarını daha iyi bir şekilde değerlendirmelerinin, kaynaklarını daha doğru kullanmalarının ve giderlerini daha sıkı denetime tabi tutmalarının performanslarını arttırmada önemli olacağı düşünülmektedir.

Diğer ölçütlere göre bir değerlendirme yapıldığında ise Tazminat Tediye Oranında sigorta şirketlerinin genel olarak yakın değerlere sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte düşük değere sahip olan şirketlerin ise tazminat ödeme politikalarını gözden geçirmelerinin performansları üzerinde etkili olacağı ifade edilebilir. Hasar Prim Oranında da şirketlerin genel olarak ortalama değerlere sahip olduğu görülmektedir. Buna karşın oldukça yüksek hasar prim oranına sahip şirketlerin, performanslarını yükseltmek amacıyla prim üretimleri ile birlikte hasar ve tazminat politikalarını geliştirmeleri yararlı olacaktır. Teknik Kârlılık Oranına bakıldığında yıllar içerisinde birçok şirketin negatif değerlere sahip olduğu görülmüştür. Bu noktada sigorta şirketlerinin teknik gelir ve gider üzerine yoğunlaşmaları ve bu doğrultuda hareket etmeleri performansları açısından oldukça önemlidir. Özkaynaklar/Teknik Karşılıklar Oranına göre sıralamanın altında yer alan şirketlerin genellikle düşük değerler sergilediği görülmüştür. Sigorta şirketlerinin bu bakımdan teknik karşılıklarına bağlı olarak özkaynaklarını da arttırmaları performanslarını arttırmaları açısından önemli bir husustur. Cari Orana göre birçok şirketin çok düşük olmamakla birlikte istenilen seviyede olmadığı görülmektedir. Buradan hareketle şirket aktiflerinin değerlendirilmesi ve yönetilmesi konusunda geliştirme-lerde bulunulmasının şirketlerin performansında etkili olacağı ifade edilebilir. Özsermaye Oranına göre diğer şirketlere kıyasla son sırada yer alan şirketlerin genel olarak daha düşük değerlere sahip olduğu görülmektedir. Bu şirketlerin özsermayelerini arttırmaları bu doğrultuda performanslarının da yükselmesine katkı sağlayacaktır. Toplam Borç Oranında ise çok yüksek olmamakla birlikte son sırada yer alan şirketlerin daha yüksek değerlere sahip olduğu görülmüştür. Buradan hareketle sigorta şirketlerinin yükümlülüklerini yönetme konusunda daha doğru politikalar geliştirmelerinin ve bu doğrultuda hareket etmelerinin performanslarını arttırma konusunda büyük öneme sahip olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acer, A., Genç, T., & Dinçer, S. E. (2020). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Performansının Entropi ve COPRAS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 153-169. doi: 10.17336/igusbd.560975

- Afşar, A., & Afşar, M. (2007). *Finansal Sistem ve İşleyişi* (2. b.). Eskişehir: Gülen Ofset.
- Akbulut, O. Y. (2020). Finansal Performans ve Pay Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin Çok Kriterli Karar Verme Teknikleriyle Analiz Edilmesi: BIST İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Ampirik Bir Uygulama. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Akhisar, I., & Tunay, N. (2015, May 28-30). *Performance Ranking of Turkish Life Insurance Companies. Using AHP and TOPSIS*. MIC 2015: Managing Sustainable Growth; Proceedings of the Joint International Conference, Portorož, Slovenia.
- Aksoy, E., Ömürbek, N., & Karaatlı, M. (2015). AHP Temelli MULTIMOORA ve COPRAS Yöntemi ile Türkiye Kömür İşletmelerinin Performans Değerlendirmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(4), 1-28. doi: 10.17065/huiibf.10920
- Akyüz, G., Tosun, Ö., & Aka, S. (2020). Performance Evaluation of Non-Life Insurance Companies With Best-Worst Method and TOPSIS. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(1), 108-125. doi: 10.17130/ijmeb.700907
- Alenjagh, R. S. (2013). Performance Evaluation and Ranking of Insurance Companies in Tehran Stock Exchange by Financial Ratios Using ANP and PROMETHEE. *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 2(3), 3478-3486. Retrieved from <https://european-science.com/eojnss/article/view/2308>
- Altan, İ. M., & Yıldırım, M. (2019). Sigorta Sektörünün Finansal Performansının Entropi Ağırlıklandırılmış TOPSIS Yöntemiyle Analizi ve Değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 345-358. doi: 10.15869/itobiad.463395
- Asadı, L., & Moghrı, A. (2016). Review and Ranking The Private Insurance Companies in Iran Based on TOPSIS Model. *International Journal of Accounting and Economics Studies*, 4(2), 120-125. doi: 10.14419/ijaes.v4i2.6327
- Athearn, J. L., Pritchett, S. T., & Schmit, J. T. (1989). *Risk and Insurance* (6. b.). St. Paul: West Publishing Company.
- Ayanoglu, Y., Atan, M., & Beylik, U. (2010). Hastanelerde Veri Zarflama Analizi (VZA) Yöntemiyle Finansal Performans Ölçümü ve Değerlendirilmesi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 2(2), 40-62. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spkd/issue/29280/313467>
- Aytekin, A., & Karamaşa, Ç. (2017). Analyzing Financial Performance of Insurance Companies Traded in BIST via Fuzzy Shannon's Entropy Based Fuzzy TOPSIS Methodology. *Alphanumeric Journal*, 5(1), 71-84. doi: 10.17093/alphanumeric.323832
- Battal, Ü. (2020). Avrupalıdaki Havaalanı Grup Şirketlerinin Finansal Performanslarının Ölçülmesi: Veri Zarflama Analizi Yöntemi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 171-184. doi: 10.25287/ohuibj.622991
- Ceylan, A., & Korkmaz, T. (2012). *İşletmelerde Finansal Yönetim* (12. b.). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Ece, N., & Akın, F. (2010). Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Sigortacılık Sektörü: Türk Sigorta Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*(18), 69-81. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/abmyoder/issue/46456/583583>
- Emhan, A. (2009). Risk Yönetim Süreci ve Risk Yönetimde Kullanılan Teknikler. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 209-220.
- Erdoğan, E. O., Erdoğan, M., & Ömürbek, V. (2015). Evaluating the Effects of Various Financial Ratios on Company Financial Performance: Application in Borsa İstanbul. *Business and Economics Research Journal*, 6(1), 35-42.
- Ertugrul, İ., & Öztaş, T. (2016). Bireysel Emeklilik Planı Seçiminde Karar Verme Yöntemlerinin Uygulanması: COPRAS ve TOPSIS Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 165-186. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jiss/issue/40235/479564>
- Fatihudin, D., Jusni, & Mochklas, M. (2018). How Measuring Financial Performance. *International Journal of Civil Engineering and Technology*, 9(6), 553-557.

- Gregersen, N. H. (2003). Risk and Religion: Toward a Theology of Risk Taking. *Zygon: Journal of Religion and Science*, 38(2), 355-376. doi: 10.1111/1467-9744.00504
- Karaman, R. (2009). İşletmelerde Performans Ölçümünün Önemi ve Modern Bir Performans Ölçme Aracı Olarak Balanced Scorecard. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(16), 410-427. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susead/issue/28423/302697>
- Kaya, F. & Kahya, M. (2017). *Sigorta ve Sigortacılık* (1. b.). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Khodamoradi, S., Safari, A., & Rahimi, R. (2014). A Hybrid Multi-Criteria Model for Insurance Companies Rating. *International Business Research*, 7(6), 150-163. doi: 10.5539/ibr.v7n6p150
- Köse, A., & Türkel, U. (2017). Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile Hayat Dışı Branşlarda Türk Sigorta Sektörünün Değerlendirmesi. 3. *Ulusal Sigorta ve Aktüerya Kongresi*, Karabük.
- Mandić, K., Delibašić, B., Knežević, S., & Benković, S. (2017). Analysis of the Efficiency of Insurance Companies in Serbia Using the Fuzzy AHP and TOPSIS Methods. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 30(1), 550-565. doi: 10.1080/1331677X.2017.130.5786
- Melnikov, A. (2011). *Risk Analysis in Finance and Insurance* (2. b.). USA: Chapman and Hall/CRC.
- Özdoğanlı, A. (2018). BİST Sınai İşletmelerinin Gri Entropi-Eatwios Bütünlük Yaklaşımı İle Performans Değerlendirmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 19(2), 271-299. doi: 10.24889/ife.415061
- Öztürk, A. & Güven, Ö. F. (2014). *Bankacılık ve Sigortacılıkta Pazarlama* (1. b.). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Podvezko, V. (2011). The Comparative Analysis of MCDA Methods SAW and COPRAS. *Engineering Economics*, 22(2), 134-146. doi: 10.5755/j01.ee.22.2.310
- Sarıçalı, G., & Kundakçı, N. (2016). AHP ve COPRAS Yöntemleri ile Otel Alternatiflerinin Değerlendirilmesi. *International Review Of Economics And Management*, 4(1), 45-66. doi: 10.18825/irem.00736
- Shahriari, M., Pilevari, N., & Shahrokhi, R. (2016). Combination of ANP and DEMATEL Techniques for Ranking Insurance Organizations Based on Electronic Readiness. *Oxford Journal of Intelligent Decision and Data Science*, (1), 1-12. doi: 10.5899/2016/ojids-00001
- Shuai, J.-J., & Wu, W.-W. (2011). Evaluating the Influence of E-Marketing on Hotel Performance by DEA and Grey Entropy. *Expert Systems with Applications*, 38(7), 8763-8769. doi: 10.1016/j.eswa.2011.01.086
- Şahin, O., & Başarır, Ç. (2019). Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 17(33), 211-229.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. Nisan 3, 2021 tarihinde <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/FinansalHizmetlerinGelistirilmesiOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf> adresinden alındı.
- T.C. Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu. (2019). *Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetleri Hakkında Rapor*. <https://www.hmb.gov.tr/sigortacilik-ve-ozel-emeklilik-raporlari>
- Tayyar, N., Yapa, K., Durmuş, M., & Akbulut, İ. (2018). Referans İdeal Metodu ile Finansal Performans Analizi: BİST Sigorta Şirketleri Üzerinde Bir Uygulama. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 2490-2509. doi: 10.15869/itobiad.418429
- Teale, J. (2013). *Insurance and Risk Management*. Sydney: CCH Australia Limited.
- Tsai, H.-Y., Huang, B.-H., & Wang, A. (2008). Combining ANP and TOPSIS Concepts for Evaluation the Performance of Property-Liability Insurance Companies. *Journal of Social Sciences*, 4(1), 56-61. doi: 10.3844/jssp.2008.56.61
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020). *2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı*. Nisan 4, 2021 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/11/2021_Yili_Cumhurbaşkanligi_Yillik_Programi.pdf adresinden alındı.
- Uralcan, G. Ş. (2011). *Temel Sigorta Bilgileri ve Sigorta Sektörünün Yapısal Analizi* (3. b.). İstanbul: Hiperlink Yayınları.

- Usta, Ö. (2012). *İşletme Finansı ve Finansal Yönetim* (5. b.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Valahzaghada, M. K., & Ferdousnejhad, M. (2013). Ranking Insurance Firms using AHP and Factor Analysis. *Management Science Letters*, 3(3), 937-942. doi: 10.5267/j.msl.2013.01.027
- Vaughan, E. J., & Vaughan, T. M. (2007). *Fundamentals of Risk and Insurance* (10 b.). New Jersey: John Wiley & Sons Inc.
- Venkateswarlu, R., & Bhishma Rao, G. (2016). Profitability Evaluation and Ranking of Indian Non-Life Insurance Firms using GRA and TOPSIS. *European Journal of Business and Management*, 8(22), 153-170.
- You, M.-L., Shu, C.-M., Chen, W.-T., & Shyu, M.-L. (2017). Analysis of Cardinal Grey Relational Grade and Grey Entropy on Achievement of Air Pollution Reduction by Evaluating Air Quality Trend in Japan. *Journal of Cleaner Production*, 142, 3883-3889. doi: 10.1016/j.jclepro.2016.10.072
- Zhang, X., Wang, C., Li, E., & Xu, C. (2014). Assessment Model of Ecoenvironmental Vulnerability Based on Improved Entropy Weight Method. *The Scientific World Journal*, 1-7. doi: 10.1155/2014/797814

AN EMPIRICAL APPLICATION FOR THE PERFORMANCE EVALUATION OF NON-LIFE INSURANCE COMPANIES OPERATING IN THE TURKISH INSURANCE SECTOR*

Enes PEHLİVAN**
Özgür AKPINAR***

Considering the contributions of the insurance sector, it is seen that it has a great importance in terms of the economies of developing countries as well as in developed countries. It can be said that the insurance sector, which has important functions in terms of the development of countries, has an important potential for our country. In this regard, the analysis and evaluation of the performance of the insurance sector is important both in terms of the development of the sector and the economy and for the early detection of problems that may arise. For this reason, there are many studies in the literature in which the performance of the insurance sector and companies are measured and evaluated using various methods, as well as determining criteria that have a significant impact. In this study, it is aimed to analyze the performance of the non-life insurance companies operating in the Turkish insurance sector within the scope of MCDM methods, within the framework of the evaluation criteria selected for the time period covering the years 2015-2019, and to evaluate the companies in line with the results obtained. It is expected that the study to be carried out in this direction will benefit both the literature and the parties that have direct or indirect ties to the insurance sector. On the other hand, the aforementioned study examines the performance of non-life insurance companies within the framework of the determined evaluation criteria, both by the years

* This study has been produced from the master's thesis titled "An Empirical Application For The Performance Evaluation Of Non-Life Insurance Companies Operating In The Turkish Insurance Sector" which was completed in 2021 at Marmara University, Institute of Banking and Insurance, Insurance Department under the supervision of Assoc. Dr. Özgür Akpınar.

** Marmara University, Institute of Banking and Insurance, Department of Insurance, enespehlivan@marun.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9642-8084.

*** Marmara University, Faculty of Financial Sciences, Department of Insurance, oakpinar@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2084-2662.

Received: 27.02.2022

Accepted: 04.07.2022

and how the companies perform relative to each other. For this reason, it is important in terms of contributing to the determination of the vulnerabilities of these companies and the determination of new strategies to improve their performance.

The sample used in the study includes 33 insurance companies operating in the non-life branches of the Turkish insurance sector and where 2015-2019 period data can be accessed properly. Moreover, the study covers a five-year period and includes a total of eight performance criteria. Four of these criteria are financial performance criteria (current ratio, equity ratio, return on equity and total debt ratio) and four are technical performance criteria (claims payment ratio, loss ratio, technical profitability ratio and shareholders' equity/technical reserves ratio). Firstly, the weighting of the financial and technical performance rates determined within the scope of the study was carried out using the Gray Entropy method, which is one of the objective weighting techniques used in the weighting of the criteria such as SD, Variance, CRITIC. Secondly, after the application of the Gray Entropy method, the weight scores associated with the evaluation criteria were included in the COPRAS method, and the performance of the insurance companies included in the analysis was evaluated and ranked.

In the first stage of the analysis, the weight coefficients of the evaluation criteria were determined by using the Gray Entropy method for all years of the specified period. The findings obtained from the above method shows that the most effective criterion on the performance of insurance companies for the 2015-2019 time period is the return on equity, coded with DK7, while the evaluation criterion with the least impact on the performance of insurance companies is the total debt ratio criterion, coded with DK8.

In the second step, weight scores of the evaluation criteria determined by using the Gray Entropy method were added to the COPRAS method and the performance scores for insurance companies were determined. According to the findings obtained from the application of the Copras method, the top three companies with the best performance in 2019 were BNP Paribas, Ziraat and Coface Insurance, respectively, while Unico Insurance was the lowest performing company. The top three best performing companies in 2018 were BNP Paribas, Ziraat and Euler Hermes Insurance, respectively, while Unico Insurance was the worst performing company. In 2017, the top three companies with the highest performance were Atradius Turkey Branch, BNP Paribas and Ziraat Insurance, respectively, while the lowest performing company was Demir Insurance. In 2016, the top three companies in the performance rankings were BNP Paribas, Ziraat and Gulf Insurance, respectively, while the last company was Atradius Turkey Branch. While the top three companies with the highest performance in 2015 were Gulf, Generali and Demir Insurance, respectively, the company with the lowest performance was Atradius Turkey Branch. It is seen that Atradius Turkey Branch has generally underperformed during the period under review, but it ranked first in 2017. The increase in the technical and net profit amounts of the branch in 2017 contributed significantly to this situation. On the other hand, the high equity profitability ratio contributed to Demir Insurance's third place in 2015, which is at the bottom of the performance rankings in general. Since the performance rankings of the insurance companies did not show stability during the analyzed period, the geometric mean was

calculated. According to the results obtained, BNP Paribas Insurance was the insurance company with the highest financial performance in the mentioned period, while Unico Insurance was the company with the lowest performance.

Within the scope of this study it was tried to contribute to the literature by using a sample of non-life insurance companies for the years 2015-2019 and employing Gray Entropy and COPRAS MCDM methods. For this reason, a larger sample and different multi-criteria decision making methods can be used in future studies to provide depth and contribution to the literature.

ORMANLARDAKİ İŞ KAZALARINDA ORMAN İDARESİNİN HUKUKİ SORUMLULUĞU

LEGAL RESPONSIBILITY OF THE FOREST ADMINISTRATION IN OCCUPATIONAL ACCIDENTS IN FORESTS

Yavuz GÜLOĞLU*
İlknur CESUR**
Alper BULUT***

Öz

Bireyin çalışma hürriyetini kullanabilmesi, bu hakka yönelik tehditlerin bertaraf edilmesi, hakkın ihlali durumunda oluşabilecek olumsuzluklara karşın önlem alınması devletin görev ve sorumlulukları arasındadır. İşçi ve işveren arasında iş sözleşmesine dayalı olarak kurulan iş ilişkisinde, işverene yüklenen işçiyi gözetme borcu, yasadan kaynaklanan bir sorumluluktur. İşçi ve işveren arasındaki karşılıklı borç ve sorumlulukların düzenlendiği iş ilişkisinde işçinin işyeri sınırları içerisinde, işverenin emir ve talimatı altında bulunduğu süre zarfında, aniden ve beklenmedik bir şekilde maruz kaldığı kaza, iş kazası olarak kabul edilmektedir.

Ağır ve tehlikeli iş kolu sınıfında yer alan orman işleri, olası iş kazalarına açık bir iş koludur. Ormanlarda, orman işçileri tarafından yapılacak işlere ilişkin birtakım yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Orman idaresi tarafından ormanlarda yaptırılan kesme, sürütme, istifleme, taşıma işleri çoğunlukla vahid-i fiyat sözleşmesi usulüyle yapılırken son zamanlarda dikiliden satış usulünde de artış kaydedilmektedir. Bu çalışmada orman işçileri tarafından vahid-i fiyat sözleşmesi ve dikiliden satış usulüne göre ormanlarda yaptırılan işler esnasında, işçilerin uğradığı iş kazalarında orman idaresinin sorumluluğu belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orman işçiliği sözleşmeleri, Orman İşçisi, İş Kazası, Sorumluluk.

* Kastamonu Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, yavuzguloglu@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4493-2179

** Kastamonu Üniversitesi, Ormanlık Politikası ve Yönetimi, ikaratas@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6502-3436

*** Kastamonu Üniversitesi, Ormanlık Politikası ve Yönetimi, abulut@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2741-6255

Abstract

Among the duties and responsibilities of the state are to enable the individual to exercise his / her freedom to work, to eliminate threats against this right, and to take measures against the negative consequences that may occur in case of violation of the right. In the business relationship established between the employee and the employer based on the employment contract, the obligation of the employer to supervise the employee is a liability arising from the law. In the business relationship where mutual duties and responsibilities between the employee and the employer are regulated, the accident that the worker is exposed to suddenly and unexpectedly during the time the worker is under the command and instruction of the employer is considered an occupational accident.

Forestry, which is classified as a heavy and dangerous business, is a business that is open to possible occupational accidents. There are some legal regulations regarding the works to be done by forest workers in forestry areas. While the cutting, plowing, stacking, and transportation works done by the forest administration in the forests are mostly carried out by the unit price agreement, there has also been an increase in the standing-timber sale method recently. This study aims at determining the responsibility of the forest administration in the occupational accidents that the workers suffer during the work done in the forests according to the unit price contract and the standing-timber sale method by forest workers.

Keywords: Forestry contracts, Forest worker, Occupational accident, Responsibility.

1. Giriş

Sanayi devrimi ile birlikte teknoloji alanındaki ilerlemeler, çalışma hayatını doğrudan etkilemiştir. Makineleşmenin yaygınlaşması başlangıçta iş kazalarında büyük oranda artışa neden olmuştur. İlk toplu işçi hareketleri, makineleşmeye tepki göstermek amacıyla makinelerin tahrip edilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır (Karakişla, 2017, s.27). Yaşanan iş kazaları sonrasında ortaya çıkan mağduriyetler, işçilerin bir araya gelmelerine ve devletten çalışma hakkını korunması ve gözetilmesi yönünde istemde bulunmalarına neden olmuştur. İşçilerin bu yönde gösterdikleri haklı mücadeleler sonucunda çalışma hakkı, anayasal güvenceye kavuşmuştur. Osmanlı Devleti dönemine kadar uzanan işçi hareketleri, Cumhuriyetin ilanından sonra da belirli düzeyde devam etmiştir (Güzel, 2016).

Çalışma hakkının korunması ve gözetilmesi ödevi Anayasa ile Devlete verilmiştir. Devlet, iş ve sosyal güvenlik hukuku alanında yaptığı yasal düzenlemeler ve kurmuş olduğu idari yapı ile bu hakkı güvence altına almaktadır. İşverenin iş kazalarını önlemek amacıyla alması gereken önlemler, 4857 sayılı İş Kanunu ve 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunlarında düzenlenmiştir. Yapılan hukuki düzenlemeler sayesinde işçiler, herhangi bir mağduriyetin vukuu bulması halinde yasadan kaynaklı sorumluluklar dâhilinde korunmaktadır. İşçinin uğradığı zararlar, çoğunlukla kusur sorumluluğu ilkesine bağlı olarak hesaplanan kusur oranları üzerinden hakkaniyete uygun şekilde tazmin edilmektedir.

İşçi ve işveren arasında kurulan hizmet akdi sayesinde işçi, işverenden zararlarının tazminini isteyebilmektedir. İşçinin maruz kaldığı olay işyeri sınırları içerisinde, işverenin yönetimi altında bulunduğu esnada ve görmekte olduğu iş nedeniyle öngörülemeyen şekilde vukuu bulmalıdır. Aksi

takdirde yaşanan olay iş kazası niteliği taşımayacak ve sosyal güvenlik hukuku bakımından iş kazasının yaşanması halinde yararlanılabilecek haklar etkin hale gelemeyebilecektir. Ayrıca yaşanan iş kazası veya meslek hastalığı gibi mağduriyetler ile işveren-görülen iş ve işyeri arasında illiyet bağı bulunmalıdır (Güleşçi, 2014, ss.231-235). İş kazasının tespitinde öncelikle işçi ve işveren borçlarının ne ölçüde yerine getirildiğinin analizi yapılmalıdır. İşçinin kusurunun bulunmadığı, işverenin ise alması gereken tüm önlemleri yerine getirdiği durumlarda ise yapılan işin tehlikeli olmasından dolayı, işverene tehlike sorumluluğu kapsamında borçlar yüklenmektedir (Yargıtay 21.HD, 20.02.2018, E.2016/18006, K.2018/1492).

Ağır ve tehlikeli iş kolunda olan orman işlerinde çalışan işçilerin çalıştırılmasında akdedilen ve uygulamada en yaygın olarak kullanılan sözleşme “vahid-i fiyat” sözleşmesidir. İş hukukunda alt müteahhit, alt işveren, taşeron gibi ifadeler ile düzenlenen iş ilişkisi orman işçilerinin çalıştırılması hususunda orman idaresinin başvurduğu bir yöntemdir. Orman idaresi yapması gereken asıl orman üretim işinin, bir bölümünü (kesme, sürütme, istifleme, taşıma gibi) yükleniciye vahid-i fiyat usulü ile devreder. İş alan alt işveren, yüklendiği işi kendi işçileri ve kendi sağlayacağı araç-edevatlar ile gördürür. Yüklenen iş bölümünde çalışan işçilerin haklarının gözetilmesi ve korunması ödevi de alt işverene yüklenmiştir. Ancak iş hukukunda bu gibi durumlarda asıl işveren ile alt işveren birlikte sorumlu (müteselsil sorumluluk) tutulmaktadır. Orman işlerinde yaşanan iş kazalarında, Yargıtay’a yansıyan uyuşmazlıkların bir kısmında orman idaresinin müteselsil sorumluluğunun doğup doğmayacağına dair ihtilaflar söz konusudur. Bu noktada vahid-i fiyat sözleşmesinin niteliğinin tespiti büyük önem taşımaktadır. Son yıllarda Orman İdaresi kesme, sürütme, istifleme, taşıma işleri ile ilgili olarak dikiliden satış usulünü de kullandığı görülmektedir. Çalışma kapsamında Orman İdaresi ile gerek kişiler gerekse kooperatifler arasında imzalanan vahid-i fiyat sözleşmesi ve dikiliden satış sözleşmesinin imzalanması akabinde meydana gelen iş kazalarında idarenin sorumlu olup olmadığı ve bu sorumluluğun sınırları incelenecektir.

2. Materyal ve Yöntem

Başta Anayasa olmak üzere, iş hukuku ve sosyal güvenlik hukukunu düzenleyen yasal mevzuat hükümleri ile orman işlerinin yaptırılmasını düzenleyen 6831 sayılı Orman Kanunu ve ilgili yönetmelikler bu çalışmanın materyalini oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmanın verileri, literatür ve mevzuat taraması ile hazırlanan çalışmada elde edilen bulgular ve problemin çözümüne yönelik yargı kararları çalışma materyalini oluşturmaktadır. Çalışmada öncelikle iş ve sosyal güvenlik hukukunda iş kazasına yönelik yasal düzenlemeler incelenmiştir. Ardından orman işçiliğini doğrudan veya dolaylı etkileyen yasal mevzuat hükümleri analiz edilerek, orman işlerinin görülmesi esnasında ortaya çıkan iş kazalarında Yargıtay’ın uyuşmazlıkların çözümüne yönelik içtihatları ve bu içtihatlardaki farklılıklar incelenmiştir.

3. Bulgular

3.1. İşçi, İşyeri, İş Sözleşmesi Kavramları

4875 sayılı İş Kanunu'nun 4 üncü maddesinde belirtilen istisnalar dışında tüm işyerleri, işverenleri ve vekilleri, aynı zamanda işçileri faaliyet konusu ne olursa olsun İş Kanunu kapsamındadır.

4857 sayılı İş Kanununun 2 nci maddesinde işçi “*Bir iş sözleşmesine dayanarak çalışan gerçek kişi*”, işveren “*işçi çalıştıran gerçek veya tüzel kişiye yahut tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşlar*”, işyeri “*İşveren tarafından mal veya hizmet üretmek amacıyla maddî olan ve olmayan unsurlar ile işçinin birlikte örgütlendiği birim*” olarak tanımlanmıştır. İşletme ise ticari işletme, esnaf işletmesi ve serbest meslek faaliyetlerinin gerçekleştirildiği işletmelerin dâhil olduğu üst kavram niteliği taşımaktadır (Ülgen vd., 2006, s.137). İşçi, kanunda verilen tanıma göre gerçek kişi olmak zorundadır yani tüzel kişiler asla işçi sıfatı kazanamazlar (Özcan & Özcan, 2020).

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda işçiler ve diğer çalışanlar için sigortalı ifadesi tercih edilmiştir. Kanununun 3'üncü maddesine göre sigortalı, “*kısa veya uzun vadeli sigorta kolları bakımından adına prim ödenmesi gereken kişi*” olarak düzenlenmiştir. Mezkûr kanunun 4 üncü maddesi kapsamında “*işçiler ve çalışanlar fiili olarak iş edimine başladıkları günden itibaren sigortalı sayılırlar*”. Kanunda sigortalı çalışmak için bir hizmet sözleşmesine bağlı olarak çalışma koşulu dışında başka bir koşula yer verilmemiştir.

İş sözleşmesi anılan kanununun 8'inci maddesinde, “*bir tarafın (işçi) bağımlı olarak iş görmeyi, diğer tarafın (işveren) da ücret ödemeyi üstlenmesinden oluşan sözleşme*” şeklinde ifade edilmiştir (Uyuzmaz, 2009, ss.509-519). İş sözleşmesini diğer sözleşme türlerinden ayıran en belirgin özelliği işçinin işverenin emir ve yönlendirmeleri doğrultusunda hareket etmesi, yapılan işin işverenin gözetimi ve denetimi altında yürütülmesi yani bağımlılık unsudur. İş sözleşmesinde işçi bağımlı olarak yüklenildiği işi işveren için ifa etmeyi kabul etmektedir.

Alt işverenlik-asıl işverenlik kavramlarına ilişkin olarak İş Kanunu'nda ve 27/09/2008 tarih ve 27010 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan “*Alt İşverenlik Yönetmeliği*” nde hükümler bulunmaktadır. Alt işveren ilişkisinin kurulabilmesi için olması gereken koşullar; iş yerinde asıl işveren tarafından işçi çalıştırılması, işin asıl işverene ait işyerinde gördürülmesi, gördürülen işin iş yerinde yürütülen mal ve hizmet üretimine ilişkin faaliyetlerden (yardımcı işlerinde veya asıl işin bir bölümünde) veya asıl işin bir bölümünde “*işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren bir iş*” olması gerekmektedir (Süzek, 2018, s.162).

3.2. Orman İşlerinin Yaptırılması ve Orman İşçiliği

Orman işçiliğinde işçi, işyerinde işçi statüsünde çalışan gerçek kişidir. İşveren Tarım ve Orman Bakanlığı ve Orman Genel Müdürlüğüdür (6831 sayılı Orman Kanunu mad.6 ve mad. 26).

4875 sayılı İş Kanunu'nun 4'üncü maddesinde düzenlenen istisna iş kolları içerisinde, elliden az işçinin çalıştırıldığı (elli dâhil) tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerlerinde veya işletmelerde bu kanun hükümleri uygulanmaz. Ancak bir işçi tarım ve orman işlerinin yapıldığı bir işyeri veya işletmede çalışıyor ise işveren ile arasında çıkan uyuşmazlıklarda Türk Borçlar Kanunu hükümleri geçerlidir. Fakat elli dâhil elliden az işçi çalıştırılan bu gibi işyeri veya işletmelerde herhangi bir sendikal örgütlenme söz konusu ise ve toplu iş sözleşmesi ilişkisi kurulmuş ise toplu iş sözleşmesi tarafı sendika üyesi işçiler ile işveren arasında ortaya çıkan uyuşmazlıklarda TİSGLK m.66 gereği İş Kanunu hükümleri uygulanır (Kılıçoğlu ve Şenocak, 2013). İstisna madde hükmünün devamında ayırık durumlara yer verilmiştir. Özetle tarım ve orman işletmelerinde üretim, bakım ve yetiştirme işleri dışında kalan işlerde çalışanlar (tarım sanatları ile tarım aletleri, makine ve parçalarının yapıldığı atölye ve fabrikalarda görülen işlerde, tarım işleri için gerekli yapı işlerinin yapımında, kamuya açık park ve bahçelerde, bir işyerinin eklentisi sayılan bahçe işlerinde çalışanlar) İş Kanunu hükümlerine tabidir.

Elliden fazla işçi çalıştırılan tarım ve orman işyerlerinde veya işletmelerinde işveren ile işçiler arasında ortaya çıkan uyuşmazlıklar 5521 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu'nun 1'inci maddesi uyarınca iş mahkemelerinde görülebilir. Ancak İş Kanununun istisna bentlerinde yer alan işyeri ve işletmelerde ortaya çıkan uyuşmazlıklar için görevli mahkeme genel hukuk mahkemeleridir (Yargıtay 9. HD, 15.02.2007, 18441/3513 E.K).

Ormanlık sektöründe “*asli orman ürünlerinin üretim işleri*”; “*üretimin programlanması, dikili ağaçların damgalanması, üretim sahalarının teslim-tesellümü, kesim, boylara bölme, standardizasyon, ölçü ve kayıt işleri, sürütme, yükleme, taşıma, kesim sahasının muayenesi, istif, tasnif ve depolama, tefrik stoktan düşme, yılsonu stok sayımları, stokların devir teslimi, üretim birim fiyatlarının tespiti, ek birim fiyatı ve ek ödenek talepleri, satış istif yerlerinin tespiti ve düzenlenmesi*” olarak sıralanabilir (OGM, 2016). Orman üretim ile yetiştirme ve bakım işleri Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına 11.11.2018 tarihinde 30592 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanan “*Meslekî Yeterlilik Kurumu Meslekî Yeterlilik Belgesi Zorunluluğu Getirilen Mesleklere İlişkin Tebliğ*” ile 3'üncü seviye tehlikeli iş kolları sınıfına dâhil edilmiştir.

3234 sayılı “*Orman Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*nin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun” un 2'nci maddesi “*Orman ürün ve hizmetlerinin sürekliliğini güvence altına alarak ormanları teknik, sosyo-kültürel, ekolojik ve ekonomik icaplara göre işletmek, orman ürünlerinin üretim, taşıma, depolama iş ve işlemlerini yapmak ve yaptırmak, bu ürünleri yurt içinde ve yurt dışında pazarlamak*” ile üretim işleri görevi Genel Müdürlüğün görevleri arasındadır. Genel Müdürlük üretim işlerinin yürütülmesine ilişkin görevini 6831 sayılı Orman Kanunu, Orman Ürünlerinin Satış Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Orman Emvali İstihsaline Ait Yönetmelik, Damga Yönetmeliği, Tamim ve Talimatlara göre yerine getirmektedir.

6831 sayılı Orman Kanunu'nun 27'nci maddesi “*Devlet ormanlarından kesilecek veya herhangi bir sebeple devrilmiş veya kesilmiş ağaçlardan, hangilerinin diplerinin ve hangi ürün çeşidinin kimler*

tarafından numaralanıp damgalanacağına, orman mahsullerinin kesim, imal, toplama, koruma ve satış icaplarına göre nakil, istif ve ölçme işlerine, nakliye tezkerelerinin tanzim ve kullanılmasına ait şekil ve esaslar Orman Genel Müdürlüğüne tayin ve tespit olunur” ifadesi Genel Müdürlüğün üretim işlerine dair görevlerine yönelik bir düzenlemedir.

Orman Kanunu'nun 40'inci maddesinde “Devlet ormanlarında yaptırılan ağaçlandırma, bakım, imar, kesme, toplama, taşıma, imal gibi orman işleri; işyerinin ve işyerinde çalışacakların hangi mülki hudut ve orman teşkilatı hudutları içerisinde kaldığına bakılmaksızın, öncelikle işyerinde veya civarındaki orman köylerini kalkındırma kooperatiflerine ve işyerindeki köylülere veya işyeri civarındaki orman işlerinde çalışan köylülere, işyerine olan mesafeleri ile iş güçleri dikkate alınarak yaptırılır.” hükmü ile orman işlerinin yaptırılmasını düzenlemektedir.

Ormanlarda yaptırılacak işlere dair sözleşmenin imzalanmasının ardından işin yapılacağı saha yükleniciye teslim edilir. İhale usulü ile yaptırılan üretim işlerinde gerekli olan araç, vasıta, makine, işçi gibi girdiler, ihaleyi alan yüklenici tarafından karşılanır. Dolayısıyla Orman İdaresince işçilerin tüm hak ve sorumluluklarından yüklenicinin sorumlu olduğu kabul edilir.

3.2.1. Orman İşlerinin Özel Hukuk Kişilerine Yaptırılması Usulleri

Orman idaresi tarafından kesme, sürütme, istifleme, taşıma işleri ile ilgili olarak yapılacak işlerde üçüncü kişilerle başlıca iki tür sözleşme imzalanmaktadır.

3.2.1.1. Vahid-i Fiyat Sözleşmeleri

6831 sayılı Orman Kanunu'nun 40'inci maddesi ile düzenlenen orman işlerinin yaptırılmasında, işçi ile bir iş ilişkisinin kurulabilmesi için vahid-i fiyat sözleşmesi imzalanmaktadır. Bu sözleşme, işveren (Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde Orman Genel Müdürlüğüne bağlı orman işletmeleri) ile yüklenici arasında yapılmaktadır. Vahid-i fiyat sözleşmelerinde yapılacak işin türü, kesme işi ise miktarı, süresi, dağıtımı açıkça belirtilmektedir. Bu sözleşmelerde ayrıca iş sahibinin hakları ve sorumlulukları da yer almaktadır. Sözleşmede yer alan kurallara aykırı davranılması halinde uygulanacak cezai yaptırımlar da sözleşme içerisinde düzenlenmektedir.

Orman idaresi yürütmekle yükümlü olduğu üretim işinin kesme, taşıma, istifleme gibi herhangi bir bölümünü, Orman Kanunu'nun 40'inci maddesi gereği öncelikle işyerine civar orman köylülere veya kooperatiflerine yaptırmak üzere işin başlayacağı günden en az on beş gün önce çeşitli duyuru yollarını kullanarak ilana çıkar. İlane çıkılan işi yapmak isteyen orman köylüleri veya kooperatif orman idaresine başvuruda bulunur. Gerçek kişilerin başvuruları kabul edilirse vahid-i fiyat sözleşmesi tek tek kişiler ile imzalanmaktadır. Ancak iş kooperatife verilecek ise kooperatif adına tek bir sözleşme imzalanmakta ve işin paylaşımı kura esasına göre kooperatif içerisinde dağıtılmaktadır.

Vahid-i fiyat sözleşmelerinde dikkat çeken önemli bir husus ise; Orman İdaresi olan işverenden, örneğin kesme işini yüklenen kişilerin ayrı birer işveren olarak nitelendirilmesidir. Bu kişiler

sözleşmede bağımsız işverenler olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bir iş ilişkisinden doğan 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, 4857 sayılı İş Kanunu, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve meydana gelecek herhangi bir kaza veya vergi mevzuatından yüklenicinin tek başına sorumlu olması beklenmektedir.

3.2.1.1.1. Vahid-i Fiyat Sözleşmeleri Hizmet Sözleşmesi Midir?

6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun 6'ncı bölümünde hizmet sözleşmesine ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. Kanunun 393'üncü maddesinde verilen tanıma göre; "*işçinin işverene bağımlı olarak belirli veya belirli olmayan süreyle iş görmeyi ve işverenin de ona zamana veya yapılan işe göre ücret ödemeyi üstlendiği sözleşme*" hizmet sözleşmesidir. Maddenin devamında "*İşçinin işverene bir hizmeti kısmi süreli olarak düzenli biçimde yerine getirmeyi üstlendiği sözleşmeler de hizmet sözleşmesi*" olarak tanımlanmıştır. Hizmet sözleşmesi, öncelikle iş görme edimini zorunlu kılmaktadır. Hizmet sözleşmesiyle sigortalı tarafından üstlenilen borç, işverenin yararına hizmet sunmak, iş görmektir. Hizmet sözleşmesinin ayırt edici özellikleri, bağımlılık ile sözleşme kapsamında değerlendirilmesi gereken zaman unsurlarıdır (Tulukçu, 2000; Narmanlıoğlu, 1998; Yargıtay 10. Hukuk Dairesi 2018/1530 E., 2019/4155 K.). Hizmet sözleşmesinin kurulması aksine bir hüküm bulunmadığı sürece belirli bir şekle tabi değildir. Bir kişinin sadece ücret karşılığı yapılabilecek bir işi belirli bir zamanda görmesi ve işverenin de bunu kabul etmesi ile hizmet sözleşmesinin kurulduğu kabul edilir. Hizmet sözleşmesinin geçersiz olduğu sonradan anlaşılrsa da söz konusu hizmet sözleşmesi iş ilişkisi devam ettiği sürece geçerli bir sözleşmenin sahip olduğu bütün hüküm ve sonuçlara sahiptir (6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu mad. 394). Kanunun 395-400'üncü maddeleri arasında işçinin borçlarını düzenlemektedir. Bu borçlar; "*bizzat çalışma borcu, özen ve sadakat borcu, teslim ve hesap verme borcu, fazla çalışma borcu, düzenlemeler ve talimata uyma borcu, işçinin sorumluluğu*" olarak sıralanabilir. Kanun devamında işverenin borçlarını "*ücret ödeme borcu, iş araç ve malzemeleri sağlama borcu, giderleri karşılama borcu*" olarak sıralamıştır. Hizmet sözleşmesinde ücret ödeme süresi aksine bir âdet bulunmadığı takdirde her ayın sonu olarak kabul edilir. Ancak hizmet sözleşmesi ya da toplu iş sözleşmesi ile ödeme süreleri daha kısa tutulabilir (6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu mad. 406).

Türk Borçlar Kanunu'nun 393/1'inci maddesinde düzenlenen hizmet sözleşmesi tanımında yalnızca ücret ve hizmet unsurlarına yer verilmiştir. Ancak 4857 sayılı İş Kanunu'nun 8'inci maddesinde bağımlılık unsuru da dâhil edilmiştir. Sözleşmenin işçiye (sigortalıya) yüklemiş olduğu işveren yararına hizmet görme borcu, bağımlılık unsuruna ve dolayısıyla zaman unsuruna bağlı olarak gerçekleştirildiği takdirde hizmet sözleşmesinden söz edilebilecektir. Bağımlılık ve zaman unsurları hizmet sözleşmesinin belirleyici özellikleridir. İş ve sosyal güvenlik hukukunda temel ilke olan bağımlılık unsuru, işçinin sürdürdüğü hizmeti işverenin gözetimi ve yönetimi altında gerçekleştirmekte olduğunu ifade etmektedir. Ancak iş hukukunun statik olmaması, yeni tipik olmayan iş ilişkilerinin ortaya çıkması, istihdam modellerindeki yenilikler, bağımlılık unsurunun her somut olay için ayrıca incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü bazı iş ilişkilerinde işçi ve işveren arasında kuvvetli bir bağımlılık söz konusu olmasa da, işçi işverenin iş organizasyonu içerisinde yer alıyorsa bağımlılık

unsurunun varlığı kabul edilmelidir. Bağımlılık unsurunun tespitinde dikkat edilmesi gereken husus, işverenin işin her aşamasında emir ve talimatta bulunabilme yetkisine sahip olması, görülen işin işverenin gözetim ve denetimi altında sürdürülüyor olması, işçinin ise görmekte olduğu işe ilişkin emir ve talimatlara riayet etme dışında çalışma imkânının bulunmayacağı şekilde teknik ve hukuki bağımlılığın varlığıdır. Özetle bağımlı çalışma şekli, işverenin göstereceği yerde ve belirleyeceği zamanda, işveren tarafından temin edilecek teknik destek ile işverenin gözetimi ve denetimi altında çalışmadır (Yargıtay 10. HD. 2017/2715 E., 2019/6300 K.).

Bilimsel ve yargısal görüşler ağırlıklı olarak, “zaman” ve “bağımlılık” unsurlarının, hizmet sözleşmesinin belirleyici ve ayırıcı özellikleri olduğu yönündedir. Zaman unsuru, işçinin iş gücünü belirli ya da belirsiz bir süre için işveren ya da işveren vekilinin emir ve talimatları altında bulundurması olarak tanımlanabilir. Bağımlılık unsuru ise, işverenin gördürülen işin her aşamasında işçiye gözetim ve denetimi altında tutma, talimatları doğrultusunda edimini yaptırma, emirleri dışında işçiye çalışma olanağı bırakmama şeklinde ifade edilebilir (Yargıtay 10. HD. 2019/5040 E., 2019/8919 K.).

Orman İdaresi olan işveren, yaptığı sözleşme ile örneğin kesme işini yüklenen kişilerin ayrı birer işveren olarak nitelendirilse bile kendisi ile sözleşme yaptığı kişi veya kooperatifin çalışma şekli, işverenin göstereceği yerde ve belirleyeceği zamanda, işveren tarafından temin edilecek teknik destek ile işverenin gözetimi ve denetimi altında yapıldığı için bu sözleşmenin hizmet sözleşmesinin unsurlarını bünyesinde taşıdığını söylemek mümkündür.

3.2.1.2. Dikili Satış Sözleşmeleri

Ormandan elde edilen ürünlerin müşteri taleplerini karşılayacak şekilde arzu edilen standartlarda üretilerek, kullanım alanlarında daha kısa sürede taze ve kaliteli olarak ulaştırılmasına, kesme, sürütme, taşıma, istifleme, depolama gibi ekonomik olmayan – yüksek maliyetli iş yükünden, üretim masraflarından tasarruf edilmesine, ürünlerin satış istif yerlerinde bekletildiği esnada ortaya çıkan çatlama, esmerleşme, çürüme gibi deformasyonlar ortaya çıkmadan ve istifleme yapılmadan üretim-pazarlama sürecinin kısaltılmasına katkı sağlaması nedeniyle üretim işlerinin müşteri tarafından gerçekleştirileceği, ormandan çıkarılması kararlaştırılan ağaçların dikili satışı son dönemlerde oldukça yaygınlaşmıştır (OGM, 2015).

Söz konusu uygulamanın düzenlendiği 6831 sayılı Orman Kanunu’nun 30’uncu maddesi; “Devlet ormanlarından elde edilen ürünlerin piyasa satışlarında açık artırma esastır. Açık artırmaya arz edilen orman ürünlerinin miktar ve vasıf itibarıyla mahalli ihtiyaçlara ve satış icaplarına uygun partiler halinde ayarlanması zorunludur. Bu maddede yazılı satışların usul ve esasları Bakanlar Kurulunca tespit olunur.” şeklindedir.

Orman Kanunu’nun anılan maddesinin uygulanmasına yönelik olarak 20.03.2015 tarih ve 29301 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanan “Orman Ürünlerinin Satış Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” kapsamında “Oduna Dayalı Orman Ürünlerinin Satış Usul ve Esasları Hakkında 303 sayılı Tebliğ”

22.06.2015 tarihinde uygulanmaya başlanmıştır. Dikili Ağaç Satışına ilişkin iş ve işlemler, 15.09.2015 tarihinden itibaren 6877/A sayılı Tamim uyarınca yürütülmektedir.

3.2.1.2.1. Dikili Satış Sözleşmeleri Eser Sözleşmesi Midir?

Türk Borçlar Kanunu'nun 470'inci maddesinde ise istisna akdi (eser Sözleşmesi) düzenlenmiş olup, istisna akdi, *“taraplardan birinin (yüklenicinin-müteahhidin) bedel karşılığında diğer tarafa (iş sahibine) eser meydana getirmeyi üstlendiği”* bir sözleşmedir. İstisna akdinde iş (hizmet) akdinden farklı olarak müteahhit iş sahibinden emir ve talimat almaksızın bir eserin meydana getirilmesi için bağımsız bir şekilde çalışmaktadır. Eser sözleşmesi kapsamındaki müteahhit, kendisine ait bir iş organizasyonu olan ve iş sahibine yalnızca üstlendiği işin sonucunu taahhüt eden *“bağımsız bir iş gören”* şeklinde ifade edilmektedir (Süzek, 2018).

6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun 7'nci bölümünde eser sözleşmesine ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. Kanunun 470'inci maddesinde verilen tanıma göre; *“yüklenicinin bir eser meydana getirmeyi, iş sahibinin de bunun karşılığında bir bedel ödemeyi üstlendiği sözleşme”* eser sözleşmesidir. Eser sözleşmesini kendine özgü ve diğer iş görmeyi konu edinen sözleşmelerden ayıran objektif olarak gözlenmesi mümkün olan *“sonuç”* tur (Zevkliler, 1979, s.64). *“Çalışan, iş gücünü belirli veya belirsiz bir zaman için çalıştırmanın buyruğunda bulundurmakla yükümlü olmayarak, işveren buyruğuna bağlı olmadan sözleşmedeki amaçları gerçekleştirecek biçimde edimini görüyorsa, sözleşmenin amacı bir eser meydana getirmekse, çalışma ilişkisi istisna akdine dayanıyor demektir.”* Yargıtay, iş ve eser sözleşmelerini ayırt etmede, *“zaman”* ve *“bağımlılık”* unsurlarından birini diğerine tercih etmeksizin eş değerde ve birlikte dikkate almaktadır (Yargıtay 10HD. 04.02.2002, E. 112/K. 618, (YKD., Temmuz 2002, s. 104); YHGK. 16.04.2003, E. 9-308/K. 303; Yargıtay 21HD. 08.06.2000, E. 4584/K. 4611, (YKD., Ocak 2001, s. 89); YHGK. 02.02.2005, E. 10-737/K. 26, (YKD., Kasım 1996, s. 1735). 471'inci maddede genel olarak yüklenicinin borçlarını sıralamaktadır. Buna göre; *“Yüklenici, üstlendiği edimleri iş sahibinin haklı menfaatlerini gözeterek, sadakat ve özenle ifa etmek zorundadır. Yüklenicinin özen borcundan doğan sorumluluğunun belirlenmesinde, benzer alandaki işleri üstlenen basiretli bir yüklenicinin göstermesi gereken meslekî ve teknik kurallara uygun davranışı esas alınır. Yüklenici, meydana getirilecek eseri doğrudan doğruya kendisi yapmak veya kendi yönetimi altında yaptırmakla yükümlüdür. Ancak, eserin meydana getirilmesinde yüklenicinin kişisel özellikleri önem taşıyorsa, işi başkasına da yaptırabilir. Aksine âdet veya anlaşma olmadıkça yüklenici, eserin meydana getirilmesi için kullanılacak olan araç ve gereçleri kendisi sağlamak zorundadır.”*

Hizmet sözleşmesi ile eser sözleşmesi hükümleri birlikte değerlendirildiğinde; hizmet sözleşmesinde yapılmakta olan ve devam eden hizmetin, eser sözleşmesinde ise ortaya çıkarılacak sonucun (eserin) önemli olduğu anlaşılmaktadır. Birçok iş ilişkisinde uyumsuzluğa neden olan sözleşmenin niteliğinin ne olduğu hususu, iki tür sözleşmenin birbirinden ayırt edilmesinde yaşanan güçlüklerden kaynaklanmaktadır. Çalışan kişinin, iş gücünü iş sahibinin emir ve buyrukları altında bulundurmakla yükümlü olmadan, sözleşmede belirlenen bir eser meydana getirme amacına uygun şekilde gerekli edimleri yerine getirdiği, eserin meydana getirildiği ve teslim edilmesi ile iş sahibinin bedel

ödeme borcunun muaccel olduğu çalışma ilişkisinde söz konusu sözleşme eser sözleşmesidir. Hizmet sözleşmesinde ise çalışan kişi, iş gücünü işverenin emir ve talimatlarına hazır bulundurmakla yükümlüdür. Söz konusu sözleşmede ücret unsuru ise çalışan tarafından bizzat yapılan işin karşılığı olarak ödenmektedir. Yani eser sözleşmesindeki iş sonucunda meydana gelen eser karşılığında ödenen bedel değildir. Ancak ücretin hizmet sözleşmesi ya da toplu iş sözleşmelerinde görüşülerek, miktarı ve ödeme şeklinde anlaşmaya varılabilir olması, ücretin ödenme şekli sözleşmenin niteliğinin belirlenmesinde belirleyici özellik taşımasına neden olmaktadır. Ücretin ödenme şekli, istisna sözleşmesinin varlığına delil olmadığı gibi, bir sürelik “*hizmet etme borcunun mu yoksa önceden belirlenmiş bir sonucun meydana getirilmesi borcunun mu*” yüklenildiğinin anlaşılmasında da karşılığa neden olabilmektedir. Sözleşmenin niteliği hususunda şüpheye düşülmesi halinde tarafların kurulan iş ilişkisindeki amaçlarının, durumlarının ve yaşam deneyimlerinin gözetilerek hukuki ilişkinin saptanması gerekmektedir (Yargıtay 10.HD. 2016/18598 E., 2019/3997 K.).

Orman İdaresi dikili satış sözleşmesi yaparak görünüşte ve sözleşmenin içeriğinde her ne kadar buna dair bir hüküm bulunmasa da bu sözleşme ile üretim işinin kesme, taşıma, istifleme gibi işleri özel hukuk kişisine yaptırmak suretiyle bir anlamda meydana gelecek iş kazalarından doğabilecek hukuki ve cezai sorumluluktan kurtulmayı da amaçladığı söylenebilir. İstisna akdinde iş (hizmet) akdinden farklı olarak iş sahibinden emir ve talimat almaksızın bir eserin meydana getirilmesi için bağımsız bir şekilde çalışan müteahhit, kendisine ait bir iş organizasyonu olan ve iş sahibine yalnızca üstlendiği işin sonucunu taahhüt eden “bağımsız bir iş gören” dir. Ancak dikili satış sözleşmesinde de müteahhitte yer gösteren Orman İdaresidir. Hangi ağaçların kesileceğini belirleyen ve alandan çıkan keresteleri de hacim ve nitelik olarak da kontrol eden yine Orman İdaresidir. Dolayısıyla adı dikili satış sözleşmesi olsa da bu sözleşmenin icrası esnasında eser sözleşmesinde olduğu gibi Orman İdaresinin talimatları doğrultusunda taahhüt ettiği işleri yerine getirmektedir. Aslında idare ve taraflar arasında imzalanan sözleşmelere ilişkin taraflarca yapılan hukuksal nitelendirmeler, imzalanan sözleşmelerin hizmet ya da eser sözleşmesi olup olmadıklarına yönelik herhangi bir bağlayıcılık taşımamaktadır (Akkurt, 2008, s.53).

3.3. İş Kazalarında Sorumluluk

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun 13'üncü maddesinde iş kazası; “*Sigortalının işyerinde bulunduğu sırada, işveren tarafından yürütülmekte olan iş nedeniyle sigortalı kendi adına ve hesabına bağımsız çalışıyorsa yürütmekte olduğu iş nedeniyle, bir işverene bağlı olarak çalışan sigortalının, görevli olarak işyeri dışında başka bir yere gönderilmesi nedeniyle asıl işini yapmaksızın geçen zamanlarda, bu Kanunun 4'üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamındaki emziren kadın sigortalının, iş mevzuatı gereğince çocuğuna süt vermek için ayrılan zamanlarda, sigortalıların, işverence sağlanan bir taşıtla işin yapıldığı yere gidiş geliş sırasında, meydana gelen ve sigortalıyı hemen veya sonradan bedenen ya da ruhen engelli hâle getiren olay*” şeklinde tanımlanmıştır.

6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun 417'nci maddesine göre "işveren, işyerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması için gerekli her türlü önlemi almak, araç ve gereçleri noksansız bulundurmak; işçiler de iş sağlığı ve güvenliği konusunda alınan her türlü önleme uymakla yükümlüdür.

İşverenin yukarıdaki hükümler dâhil, kanuna ve sözleşmeye aykırı davranışı nedeniyle işçinin ölümü, vücut bütünlüğünün zedelenmesi veya kişilik haklarının ihlaline bağlı zararların tazmini, sözleşmeye aykırılıktan doğan sorumluluk hükümlerine tabidir".

TBK'nın 49'uncu maddesi; "Kusurlu ve hukuka aykırı bir fiille başkasına zarar veren, bu zararı gidermekle yükümlüdür. Zarar verici fiili yasaklayan bir hukuk kuralı bulunmasa bile, ahlaka aykırı bir fiille başkasına kasten zarar veren de, bu zararı gidermekle yükümlüdür."

3.3.1. İş Kazalarında İşverenin Hukukî Sorumluluğu

İşçinin (sigortalı) maruz kaldığı olayın yani iş kazasının, iş yeri sınırları içerisinde gerçekleşmesi, işveren gözetimi altında veya kendi nam ve hesabına çalışan olarak görmekte olduğu iş nedeniyle vuku bulması, işverenin emir ve talimatı ile işyeri sınırları dışında görevlendirilmesi ve bu süre zarfında olayın gerçekleşmesi, işveren tarafından sağlanan araçla işverenin gördürmekte olduğu iş için işyerine gidip gelme sırasında meydana gelmesi koşulları ile beraber işçiyi (sigortalı) olay anında ya da ilerleyen süreçte bedenen veya ruhen belirli bir süre veya daimi olarak iş göremez hale getirmesi koşulları iş kazası tespitinde dikkate alınan unsurlardır (Tunçomağ & Centel, 2018).

Bir kazanın işçide geçici bir iş göremezlik halinin ortaya çıkmasına neden olması, iş göremezlik halinin tedavi sonunda ortadan kalkacak olması, kazanın iş kazası olarak nitelendirilmesinde herhangi bir engel teşkil etmemektedir.

4857 sayılı İş Kanunu'nda tanımlanan işçi, 5510 sayılı Kanunda sigortalı olarak ifade edilmiştir. İş kazasının tespitine yönelik davalarda, işçinin sigortalı olarak kabul görmesi için gerekli görülen hususlar 5510 sayılı kanunun 4'üncü maddesi ile ayrıca düzenlenmiştir. İlk koşul işçi statüsünde gerçek bir kişinin varlığı ve kanun kapsamında sigortalı sayılması ikinci koşul ise işyeri sınırları dâhilinde olayın gerçekleşmiş olmasıdır. Bu noktada işyerinin İş Kanunu'nda verilen tanımı dâhilinde kazanın meydana geldiği saha değerlendirilmektedir. İş yerinde veya işverenin temin ettiği araç ile işin görüldüğü yere ulaşım esnasında yaşanan kazalar diğer unsurlar ile birlikte değerlendirildiğinde iş kazası olarak kabul edilir (Tunçomağ & Centel, 2018).

İşçinin maruz kaldığı olayın, işverenin emir ve talimatı ile gördürmekte olduğu iş nedeniyle ortaya çıkması, kaza ile görülen iş arasında illiyet bağının bulunması iş kazası tespitinde belirleyici unsurdur.

Olayın iş kazası olarak kabul edilmesinin yanı sıra iş kazasından işverenin sorumlu tutulabilmesi ve ortaya çıkan maddi-manevi zararların tazmini için kusur tespit raporları büyük önem taşımaktadır. Bu noktada devreye giren işçi ve işveren borçları, kusur oranlarının belirlenmesinde etkin rol oynar. 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda yer alan işçi ve işveren borçlarına dair hükümler, işçinin

ya da işverenin üzerlerine yüklenen sorumlulukları yerine getirmemeleri halinde kusurun hangi tarafta, hangi oranda olduğunun tespitine yönelik düzenlemeleri içermektedir.

İşverenin sorumlu tutulduğu diğer bir husus ise gördürmekte olduğu işin uzmanlık gerektiren bir bölümünü bir alt işverene devretmesi halinde ortaya çıkan iş ilişkisinde, 4857 sayılı Kanunun 2'nci maddesi gereği, ortaya çıkabilecek tüm olumsuzluklardan sorumlu tutulabilmesidir. İş kazası tespiti ardından, kusur sorumluluğu aranmaksızın asıl işveren de sorumlu olmaktadır. Bu noktada ise asıl-alt işveren ilişkisine dayalı müteselsil (birlikte) sorumluluğun doğru doğmadığı analiz edilmektedir.

3.3.2. Orman İşlerinde Asıl İşveren-Alt İşveren İlişkisi

6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu yüklenicinin yapmayı üstlendiği işi, işverenin menfaatleri doğrultusunda, sadakat ve özen gösterme borcuna itaat ederek yerine getirmek zorunda olduğunu hükme bağlamıştır. Yüklenici, üstlendiğini edimi doğrudan yapmak veya kendi yönetiminde yaptırmak ile sorumludur. Fakat söz konusu işin yapımında yüklenicinin kişisel özelliklerinin bir önemi yoksa işi başka birine de yaptırabilir (6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu, Mad. 471). Burada işin başkasına yaptırılması ile alt müteahhit (taşeron) işaret edilmektedir. Alt müteahhitler, işveren vekili anlamını taşımazlar. Yani işveren adına hareket ederek, işvereni temsil edip yönetim de görev alan kimse değildirler. Yapılacak işin bir bölümünü üstlenen alt müteahhitler, üstlendikleri iş bölümü için gerekli olan işçi ve araçları kendileri sağlarlar (Tunçomağ & Centel, 2018).

5510 sayılı Kanununun 12'nci maddesi “*Bir işverenden, işyerinde yürüttüğü mal veya hizmet üretimine ilişkin bir işte veya bir işin bölüm veya eklentilerinde, iş alan ve bu iş için görevlendirdiği sigortalıların çalıştıran üçüncü kişiye alt işveren denir. Sigortalılar, üçüncü bir kişinin aracılığı ile işe girmiş ve bunlarla sözleşme yapmış olsalar dahi, asıl işveren, bu Kanunun işverene yüklediği yükümlülüklerden dolayı alt işveren ile birlikte sorumludur.*”

4857 sayılı İş Kanunu'nun 2'nci maddesi konuyu “*Bir işverenden, işyerinde yürüttüğü mal veya hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerinde veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde iş alan ve bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu işyerinde aldığı işte çalıştıran diğer işveren ile iş aldığı işveren arasında kurulan ilişkiye asıl işveren-alt işveren ilişkisi denir. Bu ilişkide asıl işveren, alt işverenin işçilerine karşı o işyeri ile ilgili olarak bu Kanundan, iş sözleşmesinden veya alt işverenin taraf olduğu toplu iş sözleşmesinden doğan yükümlülüklerinden alt işveren ile birlikte sorumludur*” şeklinde düzenlemektedir. İş Kanunu işçiyi daha fazla güvence almak amacıyla alt işveren ile işvereni birlikte (müteselsil) sorumlu tutmuştur.

“İşletmenin ve işin gereği” ifadesi ile “teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işler” kavramı, alt işveren ile işveren ilişkisinin kurulmasında belirleyicidir. Daha doğrusu bu niteliği taşımayan işler asıl işverenin doğrudan edimini gerektiren işlerden olup, alt işverene verilemeyecek dolayısıyla da müteselsil sorumluluk ortaya çıkmayacaktır (Tunçomağ & Centel, 2018).

Aynı zamanda işveren ve alt işveren ilişkisinin kurulabilmesi için yüklenicinin yürütülen işin tamamını değil sadece bir bölümünü üstlenmesi gerekir. Ayrıca İş Kanunu hükümlerine göre bir kişinin işveren olabilmesi için belirli bir ücret karşılığında işçi çalıştırıyor olması gerekmektedir. Dolayısıyla alt işverene işin bir bölümünü sevk edecek işverenin aynı işin diğer bölümlerinde işçi çalıştırıyor olması gerekmektedir. Alt işverenin de sadece yüklendiği iş için çalışacak işçilerinin bulunması gerekir. Sonuç olarak işin tamamını ihale usulü bir başkasına devreden veya asıl işte kendisi işçi çalıştırmayan işveren ile alt işveren arasında müteselsil sorumluluk ortaya çıkmayacaktır (YHGK, 06.02.2013, 2012/21-73 E, 2013/207 K.).

Asıl işveren ve alt işveren ilişkisinin kurulduğu işlerde, asıl işverenin alt işveren tarafından kaynaklanan zararlardan sorumlu tutulabilmesi için kusurlu olması aranmaz. Sorumluluk asıl işverene kanun ile yüklenmiştir. Alt işverenin kendi yönetiminde çalıştırdığı işçiler, emeğin karşılığı olarak hak kazandıkları ücretlerini alamadıkları durumlarda veya herhangi bir iş kazasından doğan tazminat alacaklarında asıl işverenden bunları isteme hakları vardır. Asıl işveren ile alt işverenin kendi aralarında yaptıkları anlaşmaya bu konu ile alakalı ekledikleri hiçbir hüküm bu sorumluluğu ortadan kaldıramaz (YHGK, 02.06.2004, 2004/21-326 E, 2004/328 K.).

Orman işletmelerinde ormancılık faaliyetlerinin icra edildiği alanlar çok büyük genişlikteki arazileri ihtiva ettiği için normal sıradan bir işletme gibi tahayyül edilmemelidir. Bir işletmenin sınırlarının binlerce hektarlık araziye kapsadığı ve işletmede çalışan personel sayısının da çok az kişiden müteşekkil olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu tür işletmelerde kontrolü sağlamanın güçlüğü ve de yapılan işlerin birçoğunun tehlikeli işler koluna ait işlerden olması hasebiyle iş kazalarını engellemek oldukça güçtür. İş kazasının meydana gelmesinin ardından, kazaya ilişkin sorumlulukların belirlenmesi ve zararın tanzim edilmesi noktasında müteselsil sorumluluğun oluşup oluşmadığının tespit edilmesi önem taşımaktadır.

Asıl işveren ve alt işveren ilişkisinin kurulabilmesi için gerekli olan koşullardan biri asıl işverenin asıl işte kendi işçilerini çalıştırıyor olmasıdır. Orman üretim işinde asıl işveren olan Orman İdaresi üretim işinin diğer kollarında kendi işçilerini de çalıştırmakta olduğundan bu koşul sağlanmaktadır. İş ve sosyal güvenlik hukukunun uygulanmasında temel ilke olan bağımlılık ve zaman unsurları orman işleri için değerlendirildiğinde, işveren statüsünde olan Orman İdaresinin emir ve talimatta bulunma yetkisini işin gördürüldüğü aşamalarda kullanabilme imkânının bulunması, işin kendi gözetim ve denetimi altında yürütülüyor olması, çalışanların işveren talimatlarına uymaksızın işi yapabilecek imkânlarının bulunmaması nedeniyle hizmet akdinin ayırt edici özelliklerini bünyesinde taşımaktadır. Dolayısıyla Orman İdaresi ile alt işveren arasında ilişki kurulmakta olup herhangi bir iş kazası veya sair uyuşmazlıklarda Orman İdaresi ile alt işverenin müteselsil sorumluluğu doğacaktır.

3.4. Adam Çalıştırmanın Sorumluluğu

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 4'üncü maddesine göre; *“işveren, çalışanların işle ilgili sağlık ve güvenliğini sağlamakla bu çerçevede; mesleki risklerin önlenmesi, eğitim ve bilgi verilmesi dâhil her türlü tedbirin alınması, organizasyonun yapılması, gerekli araç ve gereçlerin sağlanması,*

sağlık ve güvenlik tedbirlerinin değişen şartlara uygun hale getirilmesi ve mevcut durumun iyileştirilmesi için gerekli tedbirleri almakla mükelleftir”.

6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu m. 66/III’de “Bir işletmede adam çalıştıran, işletmenin çalışma düzeninin zararın doğmasını önlemeye elverişli olduğunu ispat etmedikçe, o işletmenin faaliyetleri dolayısıyla sebep olunan zararı gidermekle yükümlüdür” düzenlemesi ve TBK m. 71/1’de de “Önemli ölçüde tehlike arzeden bir işletmenin faaliyetinden zarar doğduğu takdirde, bu zarardan işletme sahibi ve varsa işleten müteselsilen sorumludur.” hükmü kabul edilmiş olup mezkûr düzenlemelerle işletmeler bakımından kusursuz sorumluluğun uygulama alanı önemli ölçüde genişletilmiş ve hâkimlerin yorum araçlarıyla bu düzenlemelerin içeriğini doldurması gerektiği benimsenmiştir (Antalya, 2015). Türk Borçlar Kanunu’nda yapılan bu düzenlemelerle, kusursuz sorumluluk, kusur sorumluluğu karşısında, neredeyse onun kadar güçlü bir ilke olarak kabul edilmiş (Ünlütepe, 2017), işletmeler açısından kusursuz sorumluluğun ağırlaştırılması yoluna gidilmiştir (Sanlı, 2012, ss.63-64). İşçinin karşılaşabileceği tehlikelere karşın tüm önlemler işveren tarafından alınsa ve işçiye gerekli eğitimler verilse bile yine de işin niteliği gereği (tehlikeli işlerden olması dolayısıyla) tehlike sorumluluğu ilkesi kapsamında işveren sorumlu tutulabilmektedir.

Tehlike sorumluluğunun temeli, kusur sorumluluğu ve olağan sebep sorumluluğundan farklı olarak, bir faaliyet veya nesneye özgü tehlikenin gerçekleşmesidir (Tandoğan, 1979, ss.291-321). Hukuk düzeni, tehlikeli faaliyetin yürütülmesi dolayısıyla zarar görenleri korumak amacıyla faaliyette bulunan kimsenin davranışının kusurlu olduğunu ispatlamaksızın tehlikeli faaliyetin sonuçlarından olumsuz etkilendiği ölçüde zarar gören kişiler lehine faaliyetten doğrudan yarar sağlayan kişiler aleyhine sorumluluğun şartlarını ağırlaştırır (Büyüksağış, 2006, ss.1-19). Ancak, genel nitelikte tehlike sorumluluğu öngören hükümlerinin tüm tehlikeli faaliyetlere uygulanabilir olduğu da söylenemez. Türkiye’de yargı kararlarında tüm tehlikeli faaliyetler, tehlike sorumluluğu kapsamında değerlendirilmemekte (Yargıtay 13. HD 06.03.2003 T, 2002/13959 E, 2003/2380 K.), yargı organları sıkça veya ağır bir zarar doğurmaya elverişli faaliyetler ve tehlikeli nesnelere yol açtığı zararları tehlike sorumluluğu kapsamında görmektedir (Yargıtay 4. HD 01.06.2004 T, 2003/14540 E, 2004/7006 K.). TBK 66/III maddesine göre işletene, işletmenin başkalarının zarara uğramasını engelleyecek nitelikte bir organizasyon kurmak yükümlülüğü yüklenmiş, objektif nitelikteki işletme organizasyonunda özen gösterme yükümlülüğünün yerine getirilmemiş olması halinde, işletme faaliyeti nedeniyle ortaya çıkan zarardan kusur mevcut olmasa da işleten (işletmede adam çalıştıran) sorumlu tutulmuştur (Ünlütepe, 2017).

6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu’nda eski Borçlar Kanunu’ndan farklı olarak, önemli ölçüde tehlike arz eden işletmeler bakımından genel bir tehlike sorumluluğu öngörülmüş, tehlike esasına dayanan, soyut ve genel bir kusursuz sorumluluk hali kabul edilmiştir. Ancak, tehlike sorumluluğunun genel bir ilke olarak düzenlenmesinin, hâkime açık bir çek verilmesi niteliğinde olduğu ve kusur sorumluluğu ilkesi yerine, takdiri kusursuz sorumluluk kuralının ikame edilmesinin söz konusu olduğu yönünde eleştirilere maruz kalmakla birlikte (Hatemi, 2006, s.229; Hatemi, 2011, s.118-121) doktrinde tehlike sorumluluğunun istisna olmaktan çıkarılarak genel bir hükümlerle düzenlenmesine

pozitif yönde bakılmakta olduğu da söylenebilir (Antalya, 2008, s.76). Tehlike sorumluluğunda, işletmenin faaliyet, tesis, nesne, araçlar vb. faaliyetlerinden doğan zarar ile arasında nedensellik bağı bulunması ve faaliyetin belli düzeyi aşan yani önemli ölçüde tehlike barındırması gerekli görülürken, sorumlunun kusurlu fiili, özen yükümlülüğüne aykırı davranıp davranmadığı, gerekli tüm tedbirleri alıp almadığı ve işletmedeki eksiklik ya da bozukluk dikkate alınmamaktadır (Eren, 2021). Ancak zararın işletme faaliyetinin gösterdiği karakteristik (tipik) riskin gerçekleşmesinden kaynaklanması gerekir (Ünlütepe, 2017) ve sadece nedensellik bağının kesilmiş olması halinde sorumluluktan kurtulmak mümkündür (Kılıçoğlu, 2021).

TBK mad. 71'de düzenlenen işletme, önleyici tedbir almanın yüksek özenle donanmış bir uzman için bile mümkün olmadığı kabul edilen organizasyonları iken TBK m. 66/III anlamındaki işletme, zarar tehlikesini önleyici tedbirlerle yapılandırılmış bir örgüt yapısı olarak kabul edilmektedir (Erişgin, 2014, ss.97-98). TBK mad. 71'de ölçüde tehlike arz eden işletme faaliyetinin zarara sebep olması esas aranırken TBK mad. 66 /III' de işletene, işletmede başkalarının zarara uğramasını engelleyecek nitelikte organizasyon kurmak yükümlülüğü yüklenmiştir ve bu sorumluluk adam çalıştırmanın sorumluluğundan ayrı ve bağımsız bir nitelik taşır (Ünlütepe, 2017).

Tehlike sorumluluğunun süjesi, tehlikeli işletmeyi, kendi hesabına ve tehlikesi kendisine ait olmak üzere işleten ve işletme üzerinde fiili tasarrufta bulunan; organizasyon sorumluluğunun süjesi işletmede adam çalıştırılan işletendir. Özel kanunda, kusur esasına dayanan ya da özen yükümlülüğünün ihlaline dayanan bir sorumluluğun öngörülmüş olması, TBK mad. 71 hükmünün uygulanmasına engel değildir (Nomer, 2011).

Anılan hükümler orman işleri için değerlendirildiğinde, asıl işi yapmakla yükümlü olan asıl işveren niteliği taşıyan taraf Orman İdaresidir. Orman İdaresi yürütmekle sorumlu olduğu üretim işinin kesme, taşıma, istifleme gibi herhangi bir bölümünü, Orman Kanunu'nun 40'inci maddesi gereği öncelikle işyerine civar orman köylülerine veya kooperatiflerine yaptırmak üzere işin başlayacağı günden en az on beş gün önce çeşitli duyuru yollarını kullanarak ilana çıkar. İlane çıkılan işi yapmak isteyen orman köylüleri veya kooperatif Orman İdaresine başvuruda bulunur. Gerçek kişilerin başvuruları kabul edilirse vahid-i fiyat sözleşmesi tek tek kişiler ile imzalanmaktadır. Ancak iş kooperatife verilecek ise kooperatif adına tek bir sözleşme imzalanmakta ve işin paylaşımı kura esasına göre kooperatif içerisinde çözülmektedir. Burada imzalanan vahid-i fiyat sözleşmesi hizmet akdi olduğu aşikârdır. Kooperatif veya işi üstlenen gerçek kişi artık birer alt işverendir. Çünkü orman idaresi üretim işinin tamamını değil sadece uzmanlık gerektiren bir bölümünü alt işverene devretmiştir.

3.5. Yargı Kararlarında Sözleşmenin Tavsifi ve İş Kazalarından Mesuliyet

Orman İdaresi tarafından yapılması gereken kesme, sürütme, istifleme, taşıma işleri ile ilgili olarak idarenin bu işlerde çalışan orman işçileri ile imzaladığı sözleşmelerin niteliğinin hizmet sözleşmesi mi yoksa eser sözleşmesi mi olduğu konusunda yargı kararlarında bir birlik bulunmamakta, bu

nedenle yaşanan iş kazalarından mütevellit sorumluluğun Orman İdaresinde mi yoksa kişi üzerinde mi kalacağını konusunda yargı içtihatlarında farklılıklar görülmektedir.

Vahid-i fiyat usulü ile çalıştırılan kimseler ile idare arasında kurulan hukuki ilişkinin niteliğine ilişkin olarak; Araç Asliye Hukuk (İş) Mahkemesi'ne yansıyan uyuşmazlıkta davacı taraf, murisinin 10.04.2004 tarihinde yaşadığı kazanın iş kazası olduğunun tespitini istemiş ve mahkeme tarafından bu istem reddedilmiştir. Yargıtay 21 inci Hukuk Dairesi 2008/3207 E., 2009/1970 K. sayılı kararında, ilk olarak davacının davalıya ait orman deposunda taşıma ve tasnif işinde “zaman ve bağımlılık” il-kelerini bir arada bulunduracak şekilde çalıştığı göz önünde bulundurulmuştur. Olayın gerçekleştiği tarihte yürürlükte olan 506 sayılı Kanununun 2 nci maddesine atf yapılarak “*hizmet akdine dayanarak bir veya birkaç işveren tarafından çalıştırılan*” kişinin sigorta sayılacağı üzerinde durulmuştur. Hizmet akdine bağlı olarak çalıştırılan kişiye ödenecek ücrete ilişkin ödeme şeklinin ise işçinin sigortalı sayılıp sayılmaması hususunda belirleyici bir etkisinin olmadığı vurgulanmıştır. Daire aynı zamanda vahid-i fiyat usulü ile çalıştırılan kişilerin hizmet akdine dayalı olarak çalıştığının Yargıtay'ın yerleşik görüşlerinden olduğunu da belirterek olayın iş kazası olarak kabul edilmesi gerektiğine karar vermiştir.

Benzer şekilde vahid-i fiyat usulü ile çalıştırılan kimseler meydana gelecek iş kazalarına ilişkin açacakları davalarda husumetin yöneltileceği makam ile ilgili olarak; Banaz Asliye Hukuk (İş) Mahkemesinde görülen uyuşmazlıkta, davacı murisinin iş kazası nedeniyle öldüğünün tespitini ve kurum tarafından maaş bağlanmasını istemiş, mahkeme tarafından istem yerinde görülmüş ve kaza iş kazası olarak kabul edilerek, Orman Genel Müdürlüğü tarafından işveren olarak olayın gerçekleştiği tarihten itibaren maaş bağlanmasına karar verilmiştir. Ancak Orman Genel Müdürlüğü'nün davaya dahil edilmeksizin hakkında hüküm verilmiş olması nedeniyle Yargıtay 21 inci Hukuk Dairesi'ne yansıyan davaya ilişkin dairenin 2006/9752 E., 2007/8320 K. sayılı kararında, öncelikle murisin vahid-i fiyat usulü ile çalıştığı işyerinin Banaz Orman İşletme Şefliğine ait orman deposu olduğu ve söz konusu işyerinin Orman Genel Müdürlüğü'ne bağlı olduğu, Orman Genel Müdürlüğü Teşkilat Kanunu uyarınca ayrı bir tüzel kişiliği ve katma bütçesi bulunduğu üzerinde durularak davanın doğrudan genel müdürlük aleyhine açılması gerektiğine karar verilmiştir.

Yargıtay 10'uncu Hukuk Dairesi 2014/19617 E., 2015/10697 K. sayılı kararında vahidi fiyat ile kesme, sürütme, taşıma işlerinde çalışan davacının motorlu testere ile kesilen ağacın düşmesi sonucu yaralanması olayının iş kazası olarak kabul edilmesi gerektiğine hükmetmiştir. Kararın gerekçesinde işin nitelik, kapsam ve içerik açısından değerlendirildiğinde zaman ve bağımlılık unsurlarını barındırdığını dolayısıyla hizmet akdinin kurulmuş olduğunu, hizmet akdine dayanarak bir ya da birkaç işveren tarafından çalıştırılan kişinin sigortalı sayıldığı vurgulanmaktadır. Daire bu kararında yukarıda değinilen 5510 sayılı Kanununun 4'üncü maddesi ile 13'üncü maddesi hükümlerinin bir arada bulunması zorunluluğuna, zaman ve bağımlılık unsurları ile iş ilişkisinin niteliğinin belirlenmesine önemle vurgu yapmıştır.

Orman İdaresi tarafından vahidi fiyat usulü ile yaptırılan bakım ve temizlik işlerinin yapılması esnasında, ağaç dalının davacının gözüne çarpması sonucu görme yetisini kaybetmesi üzerine, hizmet akdine bağlı olarak çalışılan ancak bildirilmeyen çalışma sürelerinin ve geçirilen kazanın iş kazası olduğunun tespiti istemi ile iş mahkemesine açılan dava mahkeme tarafından hizmet akdinin bulunmadığından bahisle reddedilmiştir. Yargıtay 10'uncu Hukuk Dairesine yapılan temyiz başvurusuna ilişkin dairenin 2015/26583 E., 2015/12108 K. sayılı kararında ilk olarak sigorta sayılma koşulları üzerinde durulmuştur. Ardından 818 sayılı Borçlar Kanunu, 4857 sayılı İş Kanunu ve 5510 sayılı Kanunda yapılan hizmet akdi tanımlarına atıfta bulunulmuştur. Ücretin niteliği ve ödenme şekillerine değinilerek sigortalı sayılma noktasında ücretin belirleyici bir etkisi olmadığı belirtilmiştir. İş sözleşmelerinin ayırt edici ve belirgin özelliklerinin zaman ve bağımlılık unsurları olduğu ve söz konusu olayda bu unsurların varlığı üzerinde durulması gerektiği vurgulanmıştır. 818 sayılı Borçlar Kanunu'nun 355'inci maddesi ile düzenlenen istisna akdi (eser sözleşmesi) ile iş sözleşmesi arasındaki fark üzerinde durularak hizmet akdinin niteliği vurgulanmıştır. Çalışan iş gücünü işveren buyruğundan bağımsız olarak, sözleşmede belirtilen eser meydana getirme amacına yönelik iş görme ediminde bulunuyorsa iş ilişkisi istisna akdi kapsamındadır. Ancak iş gücünü işverenin emir ve talimatları altında, işverenin yararına hizmet sunma amacı doğrultusunda kullanan, yaptığı işin karşılığı olarak ücret ödenen ve çalışma süreleri işveren tarafından belirlenen iş ilişkisinde hizmet akdi söz konusudur. Yukarıda değinilen yasal mevzuat hükümleri birlikte değerlendirildiğinde vukuu bulunan olayda hizmet akdinin kurulduğuna ve davalının işveren olarak kabul edilmesi gerektiğine karar verilmiştir.

Yargıtay 21'inci Hukuk Dairesi 2015/12105 E., 2015/17811 K. sayılı kararında orman işlerinde müteselsil sorumluluk ilkesi üzerinde durmuştur. Olayın davalı idare ve dava dışı şahıs arasında imzalanan vahidi fiyat usulü ile yaptırılacak kesme ve sürütme işlerine ilişkin sözleşme kapsamında, ağaç kesme işinin yapıldığı esnada davacı murisinin kesilen ağacın altında kalarak ölmesi şeklinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Yükleniciye yaptırılan işin, davalı idarenin asıl işlerinden olduğu ve vahidi fiyat usulü ile yaptırılan işlerin ihale kapsamında değerlendirilemeyeceğinden bahisle davalı idarenin asıl işveren statüsünde sorumlu tutulması gerektiğine hükmedilmiştir. Yargıtay 21'inci Hukuk Dairesi 4857 sayılı İş Kanunu'nun 2'nci maddesinde düzenlenen asıl işveren-alt işveren ilişkisine atıfta bulunulmuştur. Asıl işveren ile alt işverenin birlikte sorumlu tutulacağı yönündeki diğer yasal düzenlemelere (5510 sayılı Kanununun 12/6'ncı maddesi) de değinilmiştir. Alt işverenden söz edebilmek ve asıl işvereni, alt işverenin borçlarından sorumlu tutabilmek için sağlanması gereken zorunlu unsurlar aşağıda ki şekilde sıralanmıştır. “

- a. İşyerinde işçi çalıştıran bir asıl işveren bulunmalıdır. Sigortalı çalıştırmayan işveren sıfatını taşımayacağından, bu durumda ki kişilerden iş alanlarda aracı sayılmayacak ve anılan madde kapsamında dayanışmalı sorumluluk doğmayacaktır.
- b. Bir başka işveren, işyerinde yürüttüğü mal veya hizmet üretimine ilişkin bir işte veya bir işin bölümü veya eklentilerinde iş almalı ve sigortalı çalıştırmalıdır.

- c. İşverenlik sıfatını, alınan işte ve o iş nedeniyle sigortalı çalıştırılması sonucunda kazanmış olması aranacaktır. Bu kişinin diğer bir takım işyerlerinde çalıştığı sigortalılar nedeniyle kazandığı işverenlik sıfatının sonuca etkisi bulunmamaktadır.
- d. İşverenden alınan iş, işverenin sigortalı çalıştırdığı işe göre ayrı ve bağımsız bir işyeri olarak değerlendirilebilecek nitelikte olmamalıdır. Aksi halde iş alan kimse aracı değil, bağımsız işveren niteliğinde bulunacaktır.
- e. İşin bütünü başka bir işverene bırakıldığında, iş anahtar teslimi verildiğinde veya işveren kendisi sigortalı çalıştırmaksızın işi bölerek ihale suretiyle farklı kişilere vermişse, iş sahibi (ihale makamı) yasanın tanımladığı anlamda asıl işveren olmayacağından, bir alt-üst işveren ilişkisi bulunmayacaktır.
- f. Alt işverenin aldığı iş, işverenin asıl işinin bölüm ve eklentilerindeki işin bir kesimi ya da yardımcı işler kapsamında bulunmalıdır. Asıl işverenden alınan iş, onun sigortalı çalıştırdığı işe göre ayrı ve bağımsız bir nitelik taşımaktaysa, işi alan kimse alt işveren değil, bağımsız işveren sayılacaktır.”

Alt işverenin varlığı ile asıl işverenin sorumlu tutulması noktasında ayırt edici hususlar, gördürülen asıl işin tamamının değil, tamamlayıcı bir parçasının olması, işverenin asıl işin gördürülmesinde sigortalı çalıştıran işveren niteliğini taşımasıdır. Aksi takdirde yapılan asıl iş ile bir bağlantısı olmayan ya da asıl işin tamamlayıcısı niteliğinde olmayan işler ile kendisi sigortalı çalıştırmayan yani işveren kimliği bulunmayan kişiden alınan işler için söz konusu ilişki kurulamayacak ve müteselsil sorumluluk ortaya çıkmayacaktır. (Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 24.05.1995 gün ve 1995/9-273-548 sayılı kararında aynı görüşü benimsemiştir)

Tüm bu hususlar birlikte değerlendirildiğinde davalının asıl işveren olarak sorumlu tutulması gerektiğine karar verilmiştir.

Buna karşın Yargıtay 21’inci Hukuk Dairesi 2014/19568 E., 2014/26689 K. sayılı kararında Orman Genel Müdürlüğü Sarıkamış Orman İşletme Şefliği ile yüklenici arasında yapılan vahidi fiyat usulü sözleşme gereği, işin yapılması için çalışacak işçilerin temin edilmesi ve ücretlerinin ödenmesinin yüklenici tarafından yapılacağı, Sarıkamış Orman İşletme Şefliğinin işçiler üzerinde emir ve talimat verme yetkisinin bulunmadığı, bu nedenlerle iş ilişkisinin bir hizmet akdine dayanmadığı sonucuna varılmıştır. Söz konusu davada, davacı murisinin dava dışı tutulan yüklenicinin işçisi olması, Orman Genel Müdürlüğü ile bir iş ilişkisinin bulunmadığından bahisle orman işletme müdürlüğüne husumet yöneltilmeyeceğine yer verilmiştir. Ayrıca iş kazası tespitine ilişkin davalarda yasal hasım olan Sosyal Güvenlik Kurumu ile birlikte murisin işvereni olarak yüklenicinin de davaya dâhil edilmesine karar verilmiştir.

Ancak Yargıtay 9’uncu Hukuk Dairesi’nin E.1999/6593, K. 1999/7622 T. 02.12.1999; E. 1992/10735, K. 1999/10080 T. 14.09.1992; E. 1980/7542, K. 1980/9921, T. 22.09.1980; E. 2005/7623, K. 2005/14166, T. 20.12.2005 sayılı kararlarında; vahid-i fiyat sözleşmesinin istisna (eser) ve

taşımadan mütevellit karma sözleşme niteliğinde olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla Orman İdaresi ile yüklenici arasında alt-üst işveren ilişkisinin kurulamayacağı ifade edilmiştir. Vahid-i fiyat sözleşmesi ile yapılan çalışmalarda hizmet sözleşmesi ilişkisinin bulunamayacağı öne sürülmüştür. Vahid-i fiyat sözleşmesi ile çalışan kişinin İş Kanunu ve Sendikalar Kanunu bakımından da işçi olarak kabul edilemeyecek olmasından yola çıkılarak, toplu iş sözleşmesinden doğan hakların talep edilemeyeceği sonucuna varılmıştır.

Orman idaresi tarafından, 6831 sayılı Orman Kanunu'nun 34'üncü ve 40'inci maddeleri gereği, vefat eden işçinin de ortağı olduğu kooperatife verilen orman emvallerinin kesme, taşıma ve sürütme işlerine dair yapılan sözleşme kapsamında, işçinin kendi traktörü ile tomrukları çekmeye çalıştığı esnada traktörün altında kalarak vefat etmesi sureti ile gerçekleşen kazada yerel mahkeme, kazanın gerçekleştiği tarihte yürürlükte olan mer'î 5510 sayılı Kanunun 13'üncü maddesi gereği, iş kazası olduğunun tespiti yönünde karar vermiş, temyiz başvurusu sonucunda Yargıtay 10 uncu Hukuk Dairesi'ne intikal eden davaya ilişkin 2018/1530 E., 2019/ 4155 K. sayılı kararda öncelikle sosyal sigorta yardımlarından yararlanabilmek için "kurumun zararlandırıcı sigorta olayının" iş kazası olarak tespit edilmesinin gerektiği üzerinde durulmuştur. Kazanın gerçekleştiği tarihte yürürlükte olan 5510 sayılı Kanunun 13'üncü maddesinde iş kazası unsurlarına, hangi koşullarda kazanın iş kazası olarak kabul edileceğine yönelik düzenlemelere atıfta bulunulmuştur. Kurum tarafından kazanın iş kazası olarak kabul edilmediği durumlarda, sigortalı veya hak sahipleri tarafından mahkeme kararı ile iş kazası olduğunun tespitinin gerektiği de ayrıca vurgulanmıştır. İş kazası olarak kabul edilme noktasında, işçinin 5510 sayılı Kanunun 4'üncü maddesi uyarınca sigortalı olması ve olayın aynı Kanunun 13 üncü maddesi koşulları dâhilinde gerçekleşmiş olması zorunludur. Daire, işçinin sigortalı sayılabilmesi için ilk olarak araştırılması gereken hususun hizmet akdi ve işin işverene ait işyerinde yapılıyor olması şartları olduğunu belirtmiştir. Hizmet akdinin 818 sayılı yürürlükten kaldırılan eski Borçlar Kanunu'nun 313/1'inci maddesinde yer verilen tanımı ile birlikte 4857 sayılı İş Kanunu'ndaki bağımlılık ilkesinin üzerinde durulmuştur. Hizmet akdi ile işçiye yüklenen borcun iş görme ve işveren yararına hizmet sunma olduğu aynı zamanda işverenin emir verme hakkında karşılık işçiye emir ve talimatlara uyma borcu yüklediği üzerinde durulmuştur. Daire kararında vahid-i fiyat sözleşmesini istisna akdine yönelik sözleşme niteliğinde değerlendirmiştir. Orman işini yüklenen kooperatifin, Orman İdaresi ile yaptığı sözleşme kapsamında dışarıdan birini çalıştırmaksızın kendi üyeleri ile yürütmekte olduğu anlaşılmaktadır. Vefat eden işçinin ticari kazanç sahibi olması nedeniyle 5510 sayılı Kanunun 4'üncü maddesi gereği zorunlu sigortalı olduğu belirtilerek eldeki tüm veriler birlikte değerlendirildiğinde Orman İdaresi ile kooperatif arasındaki hizmet akdinin zaman ve bağımlılık unsurlarını taşımadığına hükmedilmiştir. Bu durumda kazanın iş kazası olarak değerlendirilemeyeceğine karar verilmiştir.

Başka bir iş kazasına ilişkin temyiz incelemesinde Yargıtay 21'inci Hukuk Dairesi 2016/6013 E., 2017/8172 K. sayılı kararında orman idaresi tarafından vahidi fiyat usulü ile yaptırılan kesme ve taşıma işlerinin gördürülmesi esnasında, davada taraf olmayan üçüncü şahıs tarafından kesilen ağacın üzerine düşmesi neticesinde davacı murisinin ölmesi şeklinde gerçekleşen olayın iş kazası olarak

kabul edilmesi gerektiğine hükmetmiştir. İş mahkemesi tarafından iş kazası istemi, söz konusu olayda iş ilişkisinin istisna akdine dayandığına, davalı idarenin işveren statüsünün bulunmadığına, 4857 sayılı Kanunun istisnalar kapsamında bulunan işyerlerinde uygulanamayacağına, bu nedenlerle olayın iş kazası olarak değerlendirilemeyeceğine vurgu yapılarak talep reddedilmiştir. Ancak Yargıtay 21'inci Hukuk Dairesi 5510 sayılı Kanunun 4'üncü ve 13'üncü maddeleri hükümlerinde yer alan koşulların bir arada gerçekleşmesinin zorunlu olduğuna vurgu yaparak, iş kazası tespitine yönelik davalarda herhangi bir ispat yönteminin bulunmadığının üzerinde durmuştur. Çeşitli delillerde ispatının mümkün olduğu bu davalarda maddi ve hukuki unsurlar birlikte değerlendirilmeden karar verilmesi hukuka aykırı görülmüştür.

Yargıtay 10'uncu Hukuk Dairesi'nin E. 2018/3026, K. 2020/830 sayılı kararında; asıl işverenin 506 sayılı yasanın 4'üncü maddesi gereği sigortalı çalıştıran gerçek veya tüzel kişi olduğundan, alt işveren ilişkisinin kurulabilmesi için işin görüldüğü iş yerinde asıl işverenin de işçi çalıştırması gerektiğini belirtilmiştir. İşveren tarafından yükleniciye devredilen iş, işverenin sigortalı çalıştırmakta olduğu iş yerinden bağımsız bir iş yeri olarak değerlendirilebiliyorsa işi yüklenen kimsenin aracı değil bağımsız ve ayrı bir işveren olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca işverenin sigortalı çalıştırmadan işi parçalara ayırarak ihale usulü ile farklı kişilere dağıtması halinde de iş sahibinin ihale makamı olacağı dolayısıyla asıl işveren olamayacağından alt – üst işveren ilişkisinin kurulamayacağı üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda çalışanın sigortalı sayılabilmesi için gereken hususlar 5510 sayılı yasa hükümleri uyarınca “a) Çalışma ilişkisinin kural olarak hizmet akdine dayanması, b) İşin işverene ait yerde yapılması, c) Kanunda açıkça belirtilen sigortalı sayılmayacak kişilerden olunmaması” şeklinde sıralanmıştır. Sonuç olarak, açık artırma dikili satış ihalesi üzerinde kalan kişi ile orman idaresi arasında yapılan sözleşmenin hizmet sözleşmesi kriterlerini taşımadığı dolayısıyla istisna (eser) sözleşmesi olduğundan bahisle, davalı idare arasında alt-üst işveren ilişkisinin kurulamayacağına karar verilmiştir.

Fakat 2006 yılında orman idaresi ile yüklenici arasında kesme, sürükleme ve taşıma işleri için imzalanan vahid-i fiyat sözleşmesi kapsamında, yüklenicinin işin gördürülmesinde çalıştırdığı işçilerden birinin, tomrukların yukarı çekilmesi esnasında yuvarlanan taşın başına düşmesi nedeniyle ölmesinin ardından görülen dava sonucunda. Bozkurt Asliye Hukuk Mahkemesinin E. 2009/28, K. 2011/42 sayılı kararı; Orman İdaresinin, imzalanan sözleşmenin istisna sözleşmesi olduğu, dolayısıyla alt-üst veren ilişkisinin kurulamayacağı, işçinin 506 sayılı yasanın 3'üncü maddesi gereği sigortalı sayılmadığı dolayısıyla idareye yüklenebilecek kusur bulunmadığı yönündeki itirazlarına rağmen; idarenin kusursuz sorumlu tutulması gerektiğinden bahisle Orman İdaresini yaşanan iş kazasından sorumlu tutmuştur.

4. Sonuç ve Öneriler

Orman üretim işlerinin ağır ve tehlikeli iş kolu sınıfında yer alması, çalıştırılacak işçilerinin nitelikli olmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla işin tehlikesi ve karşılaşılabilecek kaza ihtimalleri,

alınması gereken önlemler hakkında ayrıntılı bilgilerin işçiye işe başlanmadan önce verilmesi gerekir. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nı tarafından yayınlanan tebliğ ile orman üretim – bakım ve yetiştirme işleri için çalışacak kimselerin alması gereken mesleki yeterlilik belgesi zorunluluğu bu amaca hizmet etmektedir.

Orman Kanunu'nun 40'inci maddesi orman işlerinin orman köylüsü ve kooperatiflerince yapılmasını düzenlemektedir. Orman köylüsüne ya da kooperatife yaptırılacak orman işlerinde çoğunlukla imzalanan sözleşme vahid-i fiyat sözleşmesidir. Vahid-i fiyat sözleşmesine bağlı olarak çalışan işçinin iş hukuku ve sosyal güvenlik açısından durumu değerlendirildiğinde, elliden az işçi çalıştırılan orman işletmelerinin İş Kanunu kapsamı dışında tutulmuştur. Bu durumda gidilmesi gereken hukuksal kaynak Türk Borçlar Kanunu'dur. Türk Borçlar kanunu için uzmanlık gerektiren yalnızca bir bölümünün alt işverene yaptırıldığı işlerde çalıştırılan işçilerin sağlık ve güvenlikleri ile alakalı tüm hususlarda asıl işverenle alt işveren arasında müteselsil sorumluluğun varlığına vurgu yapmak tadır.

Ormanlarda meydana gelen iş kazalarıyla ilgili Yargıtay'a yansıyan uyuşmazlıklarda, bir kişinin sigortalı sayılması için işverenle yapılan iş sözleşmesi kapsamında, işverenin gözetim ve denetimi altında, belirli bir ücret karşılığı süreli veya süresiz olarak çalışması yeterli görülmektedir. Aynı zamanda hizmet akdinin kurulmuş olabilmesi için zaman ve bağımlılık unsurları Yargıtay kararlarında vurgulanmaktadır. Ayrıca işçiye ödenen ücretin niteliğinin ve ödenme şeklinin sigortalı sayılıp sayılmama noktasında herhangi bir belirleyici etkisinin olmadığı üzerinde durulmuştur. Kişinin sigortalı sayılması için öngörülen koşulların varlığı halinde, kazanın iş yeri sınırları içerisinde ve işverenin yararına görülen işin yapılması esnasında, beklenmedik ve öngörülmedik şekilde ortaya çıkması ile kişide kalıcı veya geçici iş göremezlik hali ortaya çıkarması durumunda iş kazası olarak kabulüne yönelik genel görüş hâkimdir.

Yargıtay'ın bazı içtihatlarında Orman İdaresi ile işçiler veya kooperatifler arasında imzalanan sözleşmeyi hizmet sözleşmesi olarak nitelediği ve idareyi de meydana gelen iş kazalarından sorumlu tuttuğu görülmektedir. Ancak Yargıtay'ın bazı kararlarında dikiliden satış sözleşmesi ile orman işlerinin özel hukuk kişilerine yaptırılmasına ilişkin sözleşmeleri istisna sözleşmesi olarak kabul ettiği ve idarenin sorumlu tutulamayacağı yönünde kararlar verdiği yani işin alt işverene yaptırılması durumunda, meydana gelen zarardan idarenin değil işçilerin kendilerinin veya mensup oldukları kooperatiflerin sorumlu olduğuna yönelik kararları bulunmaktadır.

Ancak son yıllarda Yargıtay'ın Orman İdaresi ile özel hukuk kişileri arasında imzalanan vahid-i fiyat ve dikili satış sözleşmeleri gerek hizmet akdi gerekse istisna akdi olarak nitelese de meydana gelen iş kazalarında Orman İdaresinin müteselsil sorumluluk ilkeleri bağlamında sorumlu tutulması gerektiği yönünde tutum sergilediği görülmektedir. Bu sorumluluğu da Türk Borçlar Kanunu'nun tehlike sorumluluğuna ilişkin hükümleri üzerine bina ettiği görülmektedir. Yargıtay asıl işveren ile alt işveren arasında müteselsil sorumluluğun doğması için belirleyici olarak; gördürülen asıl işin

tamamının değil, tamamlayıcı bir parçasının olması, işverenin asıl işin gördürülmesinde sigortalı çalıştıran işveren niteliğini taşımasını öngörmektedir.

Orman üretim-bakım ve yetiştirme işlerinin merkeze uzak ve dağlık sahalarda gerçekleştirilmesi, mevsimsel olması, ekonomik açıdan tatmin edici olmayışı ve tehlikeli iş kolu niteliği dolayısıyla cezbedici iş niteliği taşımamaktadır. Ormanlardan sağlanan odun ve odun dışı orman ürünleri ile ülke ekonomisine sağlanan katkıda önemli rol oynayan orman işçilerinin güvence altına alınması önemlidir. Köylerden kentlere doğru özellikle genç nüfusun göç etmesi orman üretim işlerinde önemli bir iş gücü kaybına yol açmıştır.

Orman İdaresi de söz konusu işlerin dikiliden satış usulü bağlamında istisna sözleşmesi ile orman işlerini özel hukuk kişilerine yaptırmak istemesindeki bir gayesinin de esas itibarıyla meydana gelecek iş kazalarından Orman İdaresinin sorumlu tutulmaması çabası içinde olduğunu, iş kazalarına yönelik açılan davaların yargılama aşamasında yapmış olduğu savunmalarda görmek mümkündür. Fakat Yargıtay'ın özellikle son yıllardaki henüz müstakar nitelik taşımayan bazı kararlarında ister vahid-i fiyat sözleşmesi ile isterse dikiliden satış usulüyle orman işlerinin özel hukuk kişilerine yaptırılması esnada meydana gelecek iş kazalarında idareyi tehlike sorumluluğu esasları çerçevesinde sorumlu tuttuğu görülmektedir. Bu durum çoğu zaman işin niteliği gereği tehlikelere açık orman işlerinde meydana gelen iş kazaları sonucu yaralanan veya ölen orman işçisinin veya ailesinin açacakları tazminat davalarında idarenin sorumlu tutulması sayesinde aleyhine karar verilen tarafın Orman İdaresi olması sebebiyle yargı ilamlarının infazının mümkün oluşu, davacı işçi bakımından hukuki güvence sağlamaktadır. Aksi takdirde sorumluluğun zaten fakir olan orman işçisi üzerinde bırakılması veya orman işlerinde çalışan kimselerin kurmuş oldukları kooperatifin asgari masraflarını dahi karşılamaktan uzak olması gerçeği karşısında sorumluluğu bu kooperatifler üzerinde bırakılması adalet ve nefasete aykırı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akkurt, S.S. (2008). Türk Özel Hukukunda İş Sözleşmesi İle Eser Sözleşmesinden Kaynaklanan Başlıca Yükümlülükler ve Anılan Sözleşmelerin Ayırt Edilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10 (2), s. 13-64.
- Antalya, G. (2008). Sorumluluk Hukukunda Yeni Gelişmeler. *MÜHF-HAD*, 14 (4), s. 76.
- Antalya, G. (2015). *6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu – Gerekeçeli ve Açıklamalı – 6101 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun*. (3. Baskı) İstanbul: Legal Yayınevi, s. 95-107.
- Büyüksağış, E. (2006). Tehlike Esasına Dayanan Genel Sorumluluk Kuralı Üzerine Eleştirel Değerlendirmeler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8(1), s. 1-19.
- Eren, F. (2021). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (26. Baskı) Ankara: Yetkin Yayınları, s. 5.
- Erişgin, N. (2014). *Tehlike Sorumluluğu*. Prof. Dr. İsmet Sungurbey'e Armağan, Borçlar Kanunu Genel Hükümler Konferansları II, İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, s. 97-98.

- Güleşçi, Y. (2014). İşverenin İş Kazası ve Meslek Hastalıklarını Kayıt ve Bildirim Yükümlülüğü. *Sicil İş Hukuku Dergisi*, (32) ss. 231-235.
- Güzel, M.S. (2016). *Türkiye'de İşçi Hareketi* (1. Baskı) Ankara: İmge Kitabevi.
- Narmanlıoğlu, Ü. (1998). *İş Hukuku-Ferdi İş İlişkileri I*, (3. Baskı), İzmir.
- Hatemi, H. (2006). *Borçlar Hukuku'nun Genel İlkeleri Açısından Türk Borçlar Kanunu Tasarısı'nın Borç İlişkileri (Borç Kaynakları) Bölümünün Değerlendirilmesi*. Prof. Dr. Özer Seliçi'ye Armağan, Ankara: Seçkin, ss. 229.
- Hatemi, H. (2011). *Borçlar Kanunu Tasarısı Olgunlaşmadan Kanunlaşmamalıdır*. Medeni Hukuk Hocalarına Saygı Günleri, Medeni Hukukta Güncel Sorunlar ve Önemli Gelişmeler Sempozyumu, 26-27 Haziran, İstanbul: XII Levha, ss.118-121.
- Karakışla, Y. S. (2017). *Osmanlı Sanayi İşçisinin Doğuşu, 1839-1923, Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950* (4. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıçoğlu, M., & Şenocak, K. (2013). *İş Kanunu Şerhi* (3. Baskı) İstanbul: Legal Kitabevi.
- Kılıçoğlu, A.M. (2021). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (25. Baskı) Ankara: Turhan Kitabevi.
- Nomer, H.N. (2011). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (10. Baskı) İstanbul: Beta.
- OGM, (2015). Tamim No: 6877/A Dikili Ağaç Satış Esasları, İşletme ve Pazarlama Dairesi Başkanlığı, Ankara. Erişim tarihi: 10 Haziran 2020). <https://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/Talimatlar>
- OGM, (2016). Oduna Dayalı Orman Ürünlerinin Üretim ve Pazarlama Faaliyetleri. Orman Genel Müdürlüğü İşletme ve Pazarlama Dairesi Başkanlığı, Ankara. (Erişim tarihi: 09 Haziran 2020). <https://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/EgitimDokumanlari>
- Özcan, D., & Özcan, G. (2020). *Uygulamalı İstinaf ve Arabulucuk Sistemine Uyarlanmış İş Davaları* (5. Baskı) Ankara: Adalet Yayınevi.
- Sanlı, K.C. (2012). *Kusursuz Sorumluluk Halleri*. Türk Borçlar Kanunu Sempozyumu, Makaleler-Tebliğler, (Derleyen: İnceoğlu, Murat), İstanbul: XII Levha, s. 63-64.
- Süzek, S. (2018). *İş Hukuku*. (16.Baskı) İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Tandoğan, H. (1979). Tehlike Sorumluluğu Kavramı ve Türk Hukukunda Tehlike Sorumluluklarının Düzenlenmesi Sorunu. *BATİDER*, (10), s. 291-321.
- Tulukçu, N.B. (2000). *İşverenin Hizmet Sözleşmesini Yapma Serbestisinin Sınırları*. Konya.
- Tunçomağ, K., & Centel, T. (2018). *İş Hukukunun Esasları*, (9. Baskı) İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Ülgen, H., Teoman Ö., Helvacı, M., Kendigelen, A., Kaya, A., & Nomer Ertan., N. F. (2006). *Ticari İşletme Hukuku*. İstanbul: Vedat, s. 137.
- Uyumaz, A. (2009). *Öğreti ve Yargıtay Kararları Işığında İş Sözleşmesi ve İstisna Sözleşmesinin Ayırıştırılması*. Prof. Dr. Saim Üstündağ'a Armağan, Ankara, ss. 509 – 519.
- Ünlütepe, M. (2017). Organizasyon Sorumluluğu (TBK M. 66/III) ve Tehlike Sorumluluğu (TBK M. 71) İlişkisinin Değerlendirilmesi. *ERÜHFD*, 7 (2), s. 1-42.
- Zevkililer, A. (1979). *Borçlar Hukuku Ders Kitabı – Bazı Sözleşme Çeşitleri*. Ankara.

Kararlar

- Yargıtay 21. Hukuk Dairesi, 20.02.2018, E.2016/18006, K.2018/1492
Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 15.02.2007, 18441/3513 E.K
Yargıtay 10. Hukuk Dairesi 2018/1530 E. , 2019/4155 K.
Yargıtay 10. Hukuk Dairesi, 2017/2715 E., 2019/6300 K.
Yargıtay 10. Hukuk Dairesi, 2019/5040 E., 2019/8919 K.
Yargıtay 10. Hukuk Dairesi, 04.02.2002, 112/E., 618 K.
Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 16.04.2003, E. 9-308/K. 303.
Yargıtay 21. Hukuk Dairesi, 08.06.2000, E. 4584/K. 4611.
Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 02.02.2005, E. 10-737/K. 26.
Yargıtay 10. Hukuk Dairesi, 2016/18598 E., 2019/3997 K.
Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 06.02.2013, 2012/21-73 E, 2013/207 K.
Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 02.06.2004, 2004/21-326 E, 2004/328 K.
Yargıtay 13. Hukuk Dairesi, 06.03.2003 T, 2002/13959 E, 2003/2380 K.
Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, 01.06.2004 T, 2003/14540 E, 2004/7006 K.
Yargıtay 21. Hukuk Dairesi, 2008/3207 E., 2009/1970 K.
Yargıtay 21. Hukuk Dairesi, 2006/9752 E., 2007/8320 K.
Yargıtay 10. Hukuk Dairesi, 2014/19617 E., 2015/10697 K.
Yargıtay 10. Hukuk Dairesi, 2015/26583 E., 2015/12108 K.
Yargıtay 21. Hukuk Dairesi, 2015/12105 E., 2015/17811 K.
Yargıtay 21. Hukuk Dairesi, 2014/19568 E., 2014/26689 K.
Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, E.1999/6593, K. 1999/7622 T. 02.12.1999.
Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, E. 1992/10735, K. 1999/10080 T. 14.09.1992.
Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, E. 1980/7542, K. 1980/9921, T. 22.09.1980.
Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, E. 2005/ 7623, K. 2005/14166, T. 20.12.2005.
Yargıtay 10. Hukuk Dairesi, 2018/1530 E., 2019/ 4155 K.
Yargıtay 21. Hukuk Dairesi, 2016/6013 E., 2017/8172 K.
Yargıtay 10. Hukuk Dairesi, E. 2018/3026, K. 2020/830
Bozkurt Asliye Hukuk Mahkemesi, E. 2009/28, K. 2011/42.

LEGAL RESPONSIBILITY OF THE FOREST ADMINISTRATION IN OCCUPATIONAL ACCIDENTS IN FORESTS

Yavuz GÜLOĞLU*
İlknur CESUR**
Alper BULUT***

With the industrial revolution, advances in technology have directly affected working life. The spread of mechanization initially led to a large increase in occupational accidents. The first collective worker movements emerged as the destruction of machines in order to react to mechanization (Karakışla, 2017, p.27). The grievances that emerged after the occupational accidents caused the workers to come together and demand from the state to protect and observe their right to work. As a result of the just struggles of the workers in this direction, the right to work has gained constitutional guarantee. Worker movements dating back to the period of the Ottoman Empire continued at a certain level after the proclamation of the Republic (Guzel, 2016).

It is among the duties and responsibilities of the state to use the freedom of work of the individual, to eliminate the threats to this right, to take precautions against the negativities that may occur in case of violation of the right. In the employment relationship established between the employee and the employer based on the employment contract, the employer's duty to supervise the employee is a legal responsibility. In the business relationship where mutual debts and responsibilities between the employee and the employer are regulated, the accident that the employee is exposed to suddenly and unexpectedly during the time he is under the employer's orders and instructions is considered as a work accident.

* Kastamonu University, Department of Political Science and Public Administration, yavuzguloglu@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4493-2179

** Kastamonu University, Department of Forest Policy and Administration, ikaratas@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6502-3436

*** Kastamonu University, Department of Forest Policy and Administration, abulut@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2741-6255

The duty of protecting and observing the right to work has been given to the State by the Constitution. The state guarantees this right with the legal regulations it has made in the field of labor and social security law and the administrative structure it has established. The measures to be taken by the employer in order to prevent work accidents are regulated in the Labor Law No. 4857 and the Occupational Health and Safety Laws No. 6331. Due to the legal arrangements made, workers are protected within the scope of legal responsibilities in case of any grievance. The damages incurred by the worker are compensated fairly, mostly over the defect rates calculated based on the principle of fault liability.

Forest works, which is in the heavy and dangerous line of work, is a line of work that is open to possible work accidents. There are some legal regulations regarding the work to be done by forest workers in forests. While the cutting, plowing, stacking and transportation works made by the forest administration in the forests are mostly done with the “vahid-i fiyat” contract method, there has been an increase in the standing sale method recently. In this study, it is aimed to determine the responsibility of the forest administration in the occupational accidents suffered by the workers during the works done in the forests according to the “vahid-i fiyat” contract and the planted sale method.

Due to the service contract established between the employee and the employer, the employee can request compensation from the employer for the damages. The incident to which the worker is exposed must occur within the boundaries of the workplace, while he is under the management of the employer, and in an unpredictable manner due to the work he is doing. Otherwise, the event will not have the characteristics of a work accident and the rights that can be enjoyed in the event of a work accident in terms of social security law may not become effective. In addition, there should be a causal link between grievances such as work accident or occupational disease and the employer, the job and the workplace (Güleşçi, 2014, pp.231-235). In determining the occupational accident, first of all, the analysis of the extent to which the debts of the employee and the employer are fulfilled should be made. In cases where the worker has no fault and the employer fulfills all the precautions to be taken, due to the dangerous nature of the work, the employer is borne by the employer within the scope of the danger liability (the 21st Law Office, Court of Cassation 20.02.2018, E.2016/18006, K.2018/1492).

The provisions of the legislation regulating labor law and social security law, especially the Constitution, and the Forestry Law No. 6831, which regulates the execution of forestry works, and related regulations constitute the material of this study. In addition, the data of the study, the findings obtained in the study prepared with the literature and legislation review and the judicial decisions for the solution of the problem constitute the study material. In the study, first of all, legal regulations regarding occupational accidents in labor and social security law were examined. Then, by analyzing the legal provisions that directly or indirectly affect forestry work, the jurisprudence of the Court of Cassation on the resolution of disputes in occupational accidents that occur during the execution of forestry works and the differences in these jurisprudence are examined.

The contract concluded for the employment of the workers working in forest works, which is in the heavy and dangerous line of work, and the most widely used contract in practice, is the “vahid-i fiyat” contract. The employment relationship, which is regulated by terms such as subcontractor, jobber, sub-employer in labor law, is a method used by the forest administration for the employment of forest workers. The forest administration transfers a part of the actual forest production work (such as cutting, scraping, stacking, transportation) to the contractor with the “vahid-i fiyat” method. The subcontractor who takes the job has the job undertaken by its own workers and the tools and equipment to be provided by itself. The duty of observing and protecting the rights of the workers working in the undertaken division of labor is also assigned to the subcontractor. However, in such cases, the main employer and the subcontractor are jointly responsible (several liability) in labor law.

In some of the disputes reflected in the Court of Cassation in occupational accidents in forest works, there are disputes as to whether the forest administration will be jointly responsible. At this point, it is of great importance to determine the nature of the “vahid-i fiyat” contract. In recent years, it has been seen that the Forestry Administration also uses the standing sale method for cutting, rubbing, stacking and transportation works. Within the scope of the study, it has been examined whether the administration is responsible for the work accidents that occur after the signing of the “vahid-i fiyat” contract signed between the Forest Administration and both individuals and cooperatives and the signing of the standing sales contract and the limits of this responsibility.

It is seen that the Court of Cassation holds the administration responsible within the framework of the principles of hazard liability in case of occupational accidents that may occur during the execution of forestry works by private legal persons, whether with a “vahid-i fiyat” contract or by standing sales method. The possibility of the execution of judgments provides legal assurance for the forest worker or his family, who are injured or killed due to occupational accidents in forest works that are open to dangers due to the nature of the work.

CONVERGENCE IN INCOME INEQUALITY ACROSS THE EU-15

AB-15 ÜLKELERİ ARASINDA GELİR EŞİTSİZLİĞİ YAKINSAMASI

Ali ARI*
Raif CERĞİBOZAN**
Caner DEMİR***
Hakan YETKİNER****

Abstract

The purpose of this study is to examine whether there is convergence in income inequality across the European Union-15 (EU-15) member countries over the 1988-2017 period. The system-GMM estimations suggest a significant convergence process in income inequality between EU-15 countries, but at higher values of the Gini coefficient. This ‘unpleasant’ result may indicate the inefficiency of extensive EU social and developmental projects and programs aimed at reducing national and regional disparities. The estimates also show more rapid convergence between the EU-15 countries when the country-specific economic and political control variables are included. On the other hand, our results indicate that an increase in FDI inflows leads to higher income inequality within individual countries while in countries where political rights and civil liberties are well established, income inequality tends to be lower.

Keywords: Income inequality, Inequality convergence, EU-15, System GMM

Öz

Bu çalışmanın amacı, 1988-2017 döneminde Avrupa Birliği-15 (AB-15) üyesi ülkeler arasında gelir eşitsizliğinde yakınsama olup olmadığını incelemektir. Sistem-GMM tahminleri, AB-15 ülkeleri arasındaki gelir eşitsizliğinde, Gini katsayısının daha yüksek değerlerinde, önemli bir yakınsama sürecine işaret etmektedir.

* Marmara University, Department of Political Science and Public Administration, ali.ari@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4529-2882

** Kırklareli University, Department of Economics, raif.cergibozan@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7557-5309

*** Manisa Celal Bayar University, Department of Economics, caner.demir@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3840-6335

**** İzmir University of Economics, Department of Economics, hakan.yetkiner@ieu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4455-8757

Bu 'hoş olmayan' sonuç, AB'nin ulusal ve bölgesel eşitsizlikleri azaltmaya yönelik kapsamlı sosyal ve kalkınma proje ve programlarının verimsizliğine işaret etmektedir. Tahminler, ülkeye özgü ekonomik ve siyasi kontrol değişkenleri de dahil edildiğinde AB-15 ülkeleri arasında daha hızlı yakınsama olduğunu da göstermektedir. Öte yandan, model sonuçları doğrudan yabancı sermaye girişlerindeki artışın ülkelerde daha yüksek gelir eşitsizliğine yol açtığını, siyasi haklar ve sivil özgürlüklerin iyi olduğu ülkelerde ise gelir eşitsizliğinin daha düşük olma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Gelir eşitsizliği, Gelir eşitsizliği yakınsaması, AB-15, Sistem GMM

1. Introduction

Inequality in income distribution has significantly increased within many advanced countries since the 1980s (Piketty, 2014; Morelli, Smeeding & Thompson, 2015, OECD, 2015), contrary to Kuznets' (1955) hypothesis relating an inverted U-shaped relationship between income inequality and GNP per capita, i.e., inequality first increases then decreases during the process of economic development. This rise in inequality has often been linked to increasing trade and financial globalization (IMF, 2007; Dreher & Gason, 2008). The relationship between inequality and trade openness is partly explained by the Heckscher-Ohlin model. When a country endowed with skilled-workers opens to trade, it produces more skill-intensive goods for export, which will increase wages for the skilled at the expense of the unskilled. Moreover, increased trade with developing countries leads to deindustrialization in developed countries, bringing a sharp decline in manufacturing production and thereby increasing unemployment among the less-skilled (Feenstra & Hanson, 1996). For the US and developed European countries, respectively, Katz & Autor (1999) and Aghion, Caroli & Garcia-Penalosa (1999) underline openness to trade as one of the causes of higher unemployment among the unskilled. Edwards (1997) and Bergh & Nilsson (2010) empirically show that trade openness leads to increasing income inequality in high-income countries, but not necessarily in low-income ones.

Financial openness leads to improvements in the quality and variety of financial services and mainly benefits high-income individuals and well-established firms (Demirguc-Kunt & Levine, 2009). As suggested by Banerjee & Newman (1993) and Galor & Zeira (1993), asymmetric information and transaction costs in financial markets generally penalize the poor who lack collaterals, credit histories, and network relationships. Furthermore, the rising delocalization of large domestic firms to developing countries causes job losses, lower wages, and less job security for unskilled workers. Empirical work shows financial liberalization has been an important determinant of inequality in the EU-27 (Asteriou, Dimelis & Moudatsou, 2014) and in many developed countries (Jaumotte, Lall & Papageorgiou, 2013).

Technical change is another factor in explaining the recent increase in income inequality, since it creates proportionately more high-skill, better-paid jobs, benefiting those with the required skills (Aghion, Caroli & Garcia-Penalosa, 1999; OECD, 2015). Acemoglu (2002) empirically shows that

technical change favors the higher skilled, hence, aggravates inequality in the US and other advanced economies. However, the extent to which the technological progress provokes an increase in inequality rests on the institutional characteristics of a country, particularly labor market institutions such as unions. As shown by Dabla-Norris et al. (2015), deunionization is associated with rising inequality in advanced countries.

Because of the increasing trend of inequality in income distribution within most of the advanced countries, a question arises: is there an inequality convergence within and across countries? In the literature, a small number of papers examined this issue. For instance, Benabou (1996), using Deininger & Squire (1996) statistics on income inequality and Gini coefficients for different country groups, empirically shows that there is evidence of inequality convergence from 1970 to 1980 and, to a lesser extent, from 1980 to 1990. Ravallion (2003), using different datasets including the data used in Benabou (1996), also finds evidence that within-country income inequalities converged over 1980s and 1990s. Furthermore, Bleaney & Nishiyama (2003), using World Income Inequality Database (WIID), confirms the results of previous studies about inequality convergence. However, they point out that the convergence is significantly faster in advanced countries compared to developing ones from 1965 to 1990. The faster convergence in advanced countries is also found by Dhongde & Miao (2013), using relatively recent data (from 1980 to 2005) retrieved from the World Bank and WIID. In their analysis covering developing and developed countries, both cross-section and panel data results indicate a significant convergence process in income inequality. Chambers & Dhongde (2016), using a panel of Gini coefficient between 1990 and 2010 gathered from All the Ginis (ATG) database, find strong evidence of inequality convergence in both developed and developing countries, but the process is faster in the former. Chambers & Dhongde (2017), using World Bank data on decile income shares across countries over the period of 1985-2011, indicate that within-country inequality has converged since the mid-1980s as income shares of the poorest deciles decline, while those of the top decile increase significantly.

The aforementioned papers indicate that, over time, inequality in income distribution increases, and that the inequality converges. These two findings are intriguing, particularly for the core EU member countries, because the EU project aims to reduce regional disparities through funding for wide-ranging projects in areas such as regional, rural, and urban development, and employment and social inclusion. Three early papers empirically examined inequality convergence in the EU: Alvarez-Garcia, Prieto-Rodriguez & Salas (2004), Ezcurra & Pascual (2005) and Tselios (2009). All these three papers use data from the European Community Household Panel (ECHP) for very short periods. Using data over the period 1993-1997, Alvarez-Garcia, Prieto-Rodriguez & Salas (2004) first classify EU member countries in terms of degree of inequality, then test for inequality convergence within and between countries. Their results indicate a decrease of income inequality within countries and between-countries, implying inequality convergence in the EU. For the periods 1993-1998 and 1995-2000, respectively, Ezcurra & Pascual (2005) and Tselios (2009) investigate the possible existence of convergence in income inequality at regional level, and both find an unconditional convergence in regional inequality levels in the European context. In a more recent study, Savoia (2019)

investigates inequality convergence across the EU in a regional basis, using data from Luxembourg Income Study (LIS) over the 1989-2013 period. The findings obtained both from cross-sectional and panel data analyses reveal that income inequality among NUTS2 regions have been converging, but to a higher level.

However, except for Savoia (2019), these papers use very short sample periods, that make difficult to observe the long-term trend of inequality. Moreover, all except for Alvarez-Garcia, Prieto-Rodriguez & Salas (2004) focus on the regional level. Indeed, it is important to consider the issue at the national level since differences in inequality level may result from aggregate economic and social policies. Hence, we aim to fulfill these shortcomings in the literature. To do so, we use country-based data to investigate the convergence in income inequality between EU-15 countries in the period of 1988-2017, using data retrieved from World Bank and Standardized World Income Inequality Database (SWIID). Compared to earlier work, we use a relatively long sample period, allowing us to observe long-run trends in income inequality. Moreover, the data used in the empirical analysis is highly consistent and of good quality.

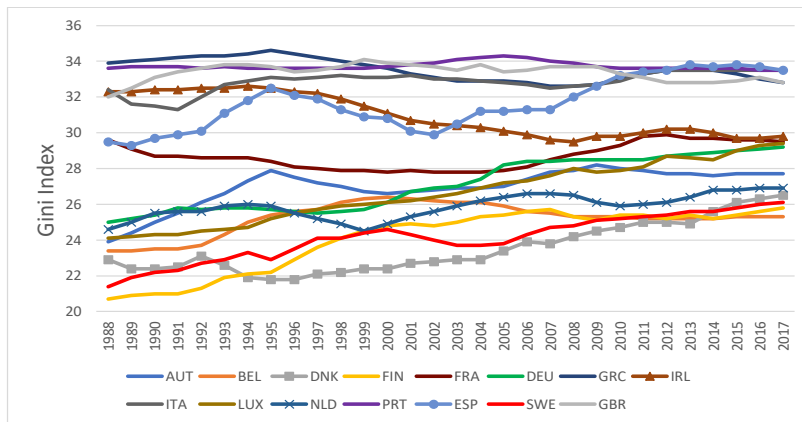

Figure 1. Income Inequality Trends in EU-15 Countries (1988-2017)

Source: Standardized World Income Inequality Database (SWIID).

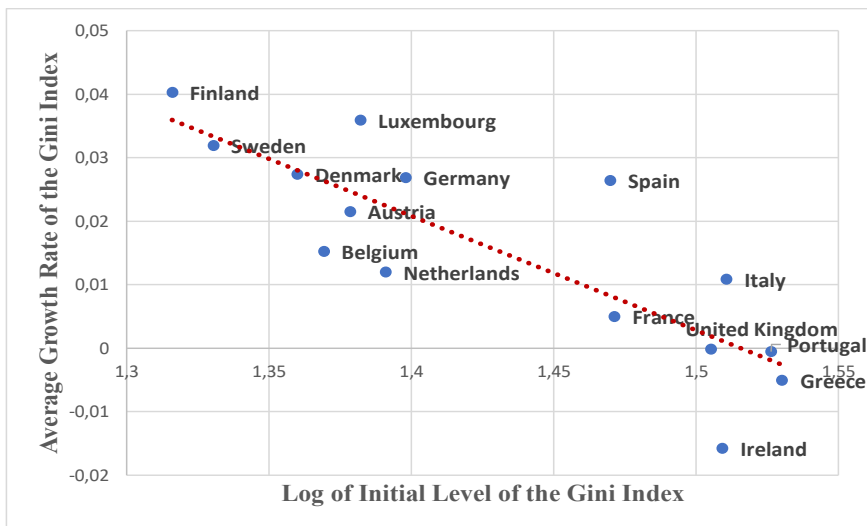

Figure 2. Convergence in Income Inequality (1988-2017)

Source: Standardized World Income Inequality Database (SWIID)

Figures 1 and 2 pinpoint that there is a convergence in income inequality among EU-15 countries. Figures also imply that the inequality has risen across EU-15, as those countries with lower income inequality (i.e., Finland, Sweden, Denmark) approach the level of those with higher levels (i.e., Spain, France, Italy, Portugal). The only notable exceptions are Ireland, and, to a lesser extent, Greece. For these countries, we see that income inequality decreases over the analysis period. We also note that the high inequality in income distribution in the United Kingdom and Portugal remain unchanged over the 30-year period.

Although Figures 1 and 2 give a sense of how income inequality has changed in the last 30 years across EU-15, more precise evidence is needed. For this purpose, the convergence in inequality in income distribution is analyzed by using the system-GMM estimator. To estimate unconditional and conditional convergence in income inequality, we use dynamic panel methodology in the tradition of Islam (1995) and Caselli, Esquivel & Lefort (1996). To be more specific, we use System GMM estimator, proposed by Arellano & Bover (1995) and Blundell & Bond (1998), as a two-step panel econometric analysis. As far as we know, Chambers & Dhongde (2016) is the only study that used this methodology for testing inequality convergence, although not specifically for the EU case. The previous studies mainly employ OLS approach (Benabou, 1996; Ravallion, 2003) and panel unit root tests (Lin & Huang, 2012a, 2012b). The estimation technique therefore constitutes another contribution of our study.

The remainder of the paper is structured as follows. The second section presents the methodology, data, and findings. Section 3 concludes.

2. Data, Methodology, and Findings

Data

The study covers 1988-2017 period for EU-15 countries. The Gini index is a commonly used measure to represent income inequality across population groups. Theoretically, the Gini index ranges between 0 and 100, scores which imply complete equality and complete inequality, respectively. We compile the data from the following sources: the Gini index is obtained from the SWIID Database, human capital index is taken from the Penn World Tables, and civil liberties and political rights are gathered from Freedom House. The rest of the data are obtained from the World Development Indicators Database. Table 1 shows descriptive statistics of the data. According to the data, the Gini index values vary between 20.4 and 34 across EU-15 countries. Trends over the sample period indicate that income inequality has been increasing within EU-15, except for in Ireland, and to a lesser extent, Greece. The trends also imply that income inequality across countries seems to have converged. The average Gini index value in 1988 is observed as 27.28, rising to 29.48 in 2017. In the last year of our analysis period, 2017, the country with the greatest equality among the sample is Belgium (25.3) while the countries with the least are Italy, Spain, and Portugal (33.5).

Table 1. Descriptive Statistics

Variable	Number of Observations	Mean	Min.	Max.	St. Dev.	Source
Gini Index (0-100)	450	28.551	20.4	34.6	3.824	SWIID
GDP per capita (US\$, constant 2010)	450	41376	15026	111968	17308	WDI
Trade Openness (% of GDP)	450	92.77	33.98	416.38	63.65	WDI
Foreign Direct Investment, net inflows (% of GDP)	435	5.58	-58.32	86.61	11.63	WDI
Population Growth (annual %)	450	0.52	-1.85	2.89	0.53	WDI
Index of Human Capital	450	3.03	1.88	3.75	0.36	PWT
Unemployment, (% of total labor force)	447	8.45	1.48	27.46	4.540	WDI
Government Spending (% of GDP)	450	20.30	11.98	27.93	3.12	WDI
Investment (Gross fixed capital formation as % of GDP)	450	21.65	11.54	35.63	3.19	WDI
Civil Liberties (1-7)	450	1.25	1	3	0.48	FH
Political Rights (1-7)	450	1.020	1	2	0.140	FH

Note: Min., Max., St. Dev denote minimum, maximum, and standard deviation, respectively. SWIID: The Standardized World Income Inequality Database, WDI: World Development Indicators – World Bank, PWT: Penn World Table version 9.1, FH: Freedom House

We use some social and economic factors which possibly affect the convergence process of income inequality. Let us give brief information about these factors. The GDP per capita levels differ

over the 30 years; the average level in 1988 was US\$30699, increasing to US\$49377 in 2017. To measure the openness of the countries, we use two different indicators. The first, trade openness, calculated as the share of the foreign trade volume to GDP, was, on average, 69.82% in 1988, increasing to 121.12% in 2017. As a second openness indicator, net foreign direct investment (FDI) inflows are considered. The average ratio of FDI to GDP rose from 1.16% in 1988 to 2.74% in 2017. Average population growth rate increased from 0.26% in 1988 to 0.54% in 2017. The highest population growth rate in 2017 is in Luxembourg (2.43%), and the lowest, in Portugal (-0.24%). Average human capital index based on the educational level of countries increased from 2.77 in 1988 to 3.28 in 2017. The highest human capital index in 2017 is in the United Kingdom (3.76) and the lowest, in Portugal (2.47). The average unemployment rate remains fairly constant over 30 years in EU-15, increasing slightly from 8.38% in 1988 to 8.47% in 2017. But at country level, the unemployment rate shows important discrepancies swinging from 21.48% in Greece to 3.75% in Germany in 2017. The average share of government spending to GDP increased from 19.29% in 1988 to 20.39% in 2017. The highest spending share is observed in Sweden (26.13%) and the lowest, in Ireland (11.98%). According to the data, the average share of investments to GDP fell from 23.54% in 1988 to 20.9% in 2017 among the EU-15. Lastly, we intend to control civil liberties and political rights in estimating the speed of convergence. Notice that these two indicators are inverse indexes; higher (lower) values imply a worse (better) situation. The political rights index value remains nearly constant over the 30 years. It is observed that except for Greece and Italy in some years, all political rights index values are 1 for all countries. As for the civil liberties index, the average index value in 1988 was observed as 1.4, decreasing to 1.13 in 2017.

Methodology

In our study, the dynamic panel data model showing the convergence process of income inequality is defined as below:

$$G_{it} = \delta G_{i,t-1} + \beta x_{it} + \mu_i + \alpha_t + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

where G_{it} is income inequality (Gini index), $G_{i,t-1}$ is the lag of the dependent variable, x_{it} is the vector of control variables and β is the vector of coefficients of the x_{it} . The last three terms, μ_i , α_t , and ε_{it} denote the country-specific effects, the time-specific effects, and the error term, respectively. If the δ value is between 0 and 1, one may suggest the existence of a convergence process. The G_{it} is constructed by 5-year span Gini index. Ten control variables, which are expected to affect income inequality, are included into the models. These are: GDP per capita, trade openness (% of GDP), foreign direct investment inflows (% of GDP), population growth (annual %), index of human capital, unemployment rate, government spending (% of GDP), investment (% of GDP), civil liberties, and political rights.

In a dynamic model, there might be endogeneity problem caused by the $y_{j,t-1}$. In this case, it is unwise to rely on the least-squares estimator, due to the potential inconsistency and biasness issues. Using generalized method of moments (GMM) and instrumental variable estimator would thus be a more reliable choice (Baltagi, 2005). To deal with this issue, an alternative estimator was suggested by Anderson & Hsiao (1981 and 1982). Holtz-Eakin, Newey & Rosen (1988), and Arellano & Bond (1991) then augmented this approach by allowing multivariate instruments. The augmented estimator is called the difference-GMM. By making an additional assumption suggesting that the first differences of the instrumental variables are not correlated with the fixed-effects, Arellano & Bover (1995) and Blundell & Bond (1998) developed the system-GMM approach. The system-GMM approach uses the differences as the instruments of the levels, while the difference-GMM approach uses the levels as the instruments of the differences. As distinct from the difference-GMM estimator, it is possible to exclude the constant term in the system-GMM estimator. The approach is mainly applicable for data sets in which the size of the units is larger than the size of the time dimension ($N > T$) (for more details, see Roodman, 2009). Blundell & Bond (1998), on the other hand, applied some simulations and found that the system-GMM estimator showed a better performance compared to the difference-GMM estimator.

Findings

The system GMM results of 5-year span data for EU-15 countries for the period 1988-2017 are shown in Table 2. The first row in Table 2 indicates the coefficient of the lagged value of the dependent variable (δ). A δ value between zero and one; thus $\delta - 1$ is between -1 and 0 , implies the existence of convergence between the EU-15 countries. The higher the absolute value of $\delta - 1$, the higher the convergence. Since the first column in Table 2 presents the convergence speed without controlling any country-specific factors, the δ parameter here implies the speed of absolute convergence. In addition, columns 2 to 11 show the conditional convergence results obtained by using different control variables. According to the results, the lagged coefficient values of the Gini Index are between 0 and 1 in all models, which are statistically significant and indicate both absolute and conditional income inequality convergence across EU countries. The unconditional estimation result implies the lowest speed of convergence rate of lagged Gini Index, $-0.039 (=0.961-1)$. The conditional factors accelerate the convergence process of the income inequality in the models. In this case, according to Figure 2, using the control variables results in a steeper line, indicating the existence of convergence. The highest convergence is obtained from the model in column (2) where GDP per capita is the control variable. According to this model, the $\delta - 1$ parameter is $-0.215 (=0.785-1)$. Model results suggest that the coefficients of all the control variables are statistically significant, except for trade openness, human capital, unemployment, and government spending (% of GDP). Note that although these four variables are statistically insignificant, they may considerably strengthen the instruments set (Hoeffler, 2002). Note also that our goal in this study is to show convergence between the EU-15 member countries, rather than finding the best predicting variable for income inequality.

However, one can affirm, according to the estimates, the impact of these variables on the income inequality. The results indicate that, in the EU-15, a decrease in income inequality results from increases in GDP per capita, population growth rate, investments (% of GDP), civil liberties, and political rights, but that higher inequality results from an increase in foreign direct investment inflows. Notice that the civil liberties and political rights variables are inverse indices for which higher values imply lower performance in these areas. We observe, on the other hand, more rapid convergence when the country-specific economic and political factors are controlled.

The diagnostic test results for System GMM model support the consistency of the results from the models. The Hansen tests show that the null hypothesis of validity of over-identifying restrictions (Hansen, 1982) is not rejected. The p-values given by AR(2) do not provide any evidence for significant second order autocorrelation. All models meet the requirement that the number of cross-sections should be greater than the number of instruments, otherwise the over-fitting bias problem would be encountered in the models (Roodman, 2009). To summarize, the model results are consistent with respect to the validity of instrument variables and the expected signs, and the significance of variables.

Table 2: Panel Regression of 5-year span data, System GMM Estimations

Dependent Variable: Gini Index											
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)
Gini Index of the previous period	0.961*** (0.042)	0.785*** (0.041)	0.847*** (0.054)	0.814*** (0.061)	0.866*** (0.037)	0.858*** (0.134)	0.808*** (0.051)	0.844*** (0.049)	0.833*** (0.032)	0.798*** (0.048)	0.808*** (0.054)
GDP per capita	-	-0.068*** (0.011)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Openness (% of GDP)	-	-	0.002 (0.015)	-	-	-	-	-	-	-	-
Foreign Direct Investment, net inflows (% of GDP)	-	-	-	0.005** (0.003)	-	-	-	-	-	-	-
Population Growth (annual %)	-	-	-	-	-0.020* (0.011)	-	-	-	-	-	-
Index of Human Capital	-	-	-	-	-	-0.077 (0.198)	-	-	-	-	-
Unemployment, total (% of total labor force)	-	-	-	-	-	-	0.017 (0.011)	-	-	-	-
Government Spending (% of GDP)	-	-	-	-	-	-	-	0.005 (0.042)	-	-	-
Investment (% of GDP)	-	-	-	-	-	-	-	-	-0.076*** (0.025)	-	-
Civil Liberties	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0.026* (0.011)	-

Political Rights	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0.022*
											(0.008)
Time Dummies	YES	YES	YES	YES	YES	YES	YES	YES	YES	YES	YES
Number of Observations	75	75	75	75	75	75	75	75	75	75	75
Number of Groups	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15
Number of Instruments	10	14	13	13	11	13	13	13	12	12	10
Hansen test p-value	0.400	0.385	0.538	0.235	0.179	0.331	0.518	0.561	0.201	0.201	0.383
AR(2)	0.313	0.378	0.351	0.359	0.454	0.330	0.343	0.365	0.463	0.417	0.397

Note: Windmeijer (2005) finite sample correction for standard errors is employed. The superscripts ***, ** and * denote the significance at 1%, 5%, and 10% level, respectively. The values reported for AR(2) are the p-values for the second order autocorrelated disturbances in the first differences equations.

3. Conclusion

In this study, we aimed to test the inequality convergence in the EU-15 member countries through System GMM estimator. Our estimation results find evidence of the existence of absolute convergence in income inequality between the EU-15 countries over the period 1988-2017. When the control variables are included, our estimates indicate a more rapid convergence process across countries. The overall performances of all specifications of the model are generally robust in terms of the validity of instruments, and the expected signs and significance of the lagged convergence variable and the control variables.

One important result of our study is that convergence in income inequality occurs at higher values of the Gini coefficient. This ‘unpleasant’ result may indicate the lack of effectiveness of the EU’s extensive social and developmental projects and programs aimed at reducing national and regional disparities. A key initiative in this area is the cohesion policy, which aims to promote and support the ‘overall harmonious development’ of EU member countries and regions. Approximately 32% of the EU budget during the period from 2014 to 2020¹ is allocated to financial instruments supporting cohesion policy.

Another important result of our study is that an increase in FDI inflows leads to higher income inequality within individual countries. This interesting result, although not inconsistent with the existing literature (i.e. Gopinath & Chen, 2003; Choi, 2006; Basu & Guariglia, 2007), is related to the European single market providing free movement of goods, services, and capital. An intuitive explanation for this impact could be that FDI inflows increase the relative demand for higher-skilled labor, which in turn leads to higher wages compared to those of low-skilled workers. But this issue should be further developed in future research.

¹ https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/what/glossary/c/cohesion-policy

Our empirical results also indicate the importance of political rights and civil liberties in lowering income inequality. To be precise, in countries where political rights and civil liberties are well established, income inequality tends to be lower.

Some issues for further exploration arise from this study. In May 2004, the EU underwent the largest expansion in its history, in terms of territory, states, and population, therefore, investigating the inequality convergence in the EU-27 could verify the robustness of our results.

References

- Acemoglu, D. (2002). "Technical Change, Inequality, and the Labor Market," *Journal of Economic Literature*, 40(1), 7-72.
- Aghion, P., E. Caroli & C. Garcia-Penalosa (1999). "Inequality and Economic Growth: The Perspective of the New Growth Theories," *Journal of Economic Literature*, 37(4), 1615-1660.
- Alvarez-Garcia, S., J. Prieto-Rodriguez & R. Salas (2004). "The Evolution of Income Inequality in the European Union During the Period 1993-1996" *Applied Economics*, 36, 1399-1408.
- Anderson, T.W. & C. Hsiao (1981). "Estimation of Dynamic Models with Error Components," *Journal of the American Statistical Association*, 76, 598-606.
- Anderson, T.W. & C. Hsiao (1982). "Formulation and Estimation of Dynamic Models Using Panel Data," *Journal of Econometrics*, 18, 47-82.
- Arellano, M. & S. Bond (1991). "Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations" *Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.
- Arellano, M. & O. Bover (1995). "Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error-Components Models," *Journal of Econometrics*, 68(1), 29-51.
- Asteriou, D., S. Dimelis & A. Moudatsou (2014). "Globalization and Income Inequality: A Panel Data Econometric Approach for the EU27 Countries," *Economic Modelling*, 35, 931-939.
- Baltagi, B. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, 3rd Edition, John Wiley & Sons, West Sussex.
- Banerjee, A. V. & A. F. Newman (1993). "Occupational Choice and the Process of Development," *Journal of Political Economy*, 101(2), 274-298.
- Basu, P. & A. Guariglia (2007). "Foreign Direct Investment, Inequality, and Growth" *Journal of Macroeconomics*, 29(4), 824-839.
- Benabou, R. (1996). "Inequality and Growth," in B. Bernanke and J. J. Rotemberg, eds., *NBER Macroeconomics Annual* 11, 11-73, MIT Press, Cambridge, 1996.
- Bergh, A. & T. Nilsson (2010). "Do Liberalization and Globalization Increase Income Inequality?" *European Journal of Political Economy*, 26, 488-505.
- Bleaney, M. & A. Nishiyama (2003). "Convergence in Income Inequality: Differences between Advanced and Developing Countries," *Economic Bulletin*, 4(22), 1-10.
- Blundell, R. & S. Bond (1998). "Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models," *Journal of Econometrics*, 87(1), 115-143.
- Caselli, F., G. Esquivel & F. Lefort (1996). "Reopening the Convergence Debate: A New Look at Cross-Country Growth Empirics," *Journal of Economic Growth*, 1(3), 363-389.

- Chambers, D. & S. Dhongde (2016). "Convergence in Income Distributions: Evidence from a Panel of Countries," *Economic Modelling*, 59, 262-270.
- Chambers, D. & S. Dhongde (2017). "Are Countries Becoming Equally Unequal?" *Empirical Economics*, 53, 1323-1348.
- Choi, C. (2006). "Does Foreign Direct Investment Affect Domestic Income Inequality?" *Applied Economics Letters*, 13(12), 811-814.
- Dabla-Norris, E., K. Kochhar, N. Suphaphiphat, F. Ricka & E. Tsounta (2015). "Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective," *IMF Discussion Note*, No: 15/13.
- Deininger, K. & L. Squire (1996). "A New Data Set Measuring Income Inequality," *World Bank Economic Review*, 10(3), 565-591.
- Demirguc-Kunt, A. & R. Levine (2009). "Finance and Inequality: Theory and Evidence," *Annual Review of Financial Economics*, 1, 287-318
- Dhongde, S. and X. Miao, "Cross-Country Convergence in Income Inequality," *ECINEQ Working Paper*, No. 290, 2013.
- Dreher, A. & N. Gason (2008). "Has Globalization Increased Inequality?" *Review of International Economics*, 16, 516-536.
- Edwards, S. (1997). "Trade Policy, Growth, and Income Distribution," *American Economic Review*, 87(2), 205-210.
- Ezcurra, R. & P. Pascual (2005). "Is There Convergence in Income Inequality Levels among the European Regions?" *Applied Economic Letters*, 12(12), 763-767.
- Feenstra, R. C. & G. H. Hanson (1996). "Globalization, Outsourcing and Wage Inequality," *American Economic Review*, 86, 240-245.
- Galor, O. & J. Zeira (1993). "Income Distribution and Macroeconomics," *Review of Economic Studies*, 60(1), 35-52.
- Gopinath, M. & W. Chen (2003). "Foreign Direct Investment and Wages: A Cross-Country Analysis," *Journal of International Trade & Economic Development*, 12(3), 285-309.
- Hansen, L. P. (1982). "Large Sample Properties of Generalized Method of Moments Estimators," *Econometrica*, 50(4), 1029-1054.
- Hoeffler, A. E. (2002). "The Augmented Solow Model and the African Growth Debate," *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 64(2), 135-158.
- Holtz-Eakin, D., W. Newey & H. S. Rosen (1988). "Estimating Vector Autoregressions with Panel Data," *Econometrica*, 56(6), 1371-1395.
- IMF (2007). *World Economic Outlook, Chapter 4: Globalization and Inequality*, Washington, 31-65.
- Islam, N. (1995). "Growth Empirics: A Panel Data Approach," *Quarterly Journal of Economics*, 110(4), 1127-1170.
- Jaumotte, F., S. Lall & C. Papageorgiou (2013). "Rising Income Inequality: Technology, or Trade and Financial Globalization?" *IMF Economic Review*, 61(2), 271-309.
- Katz, L. F. & D. H. Autor (1999). "Changes in the Wage Structure and Earnings Inequality," in O. Ashenfelter and D. Card, eds., *Handbook of Labor Economics*, Vol. 3, Elsevier-North Holland, 1463-1555.
- Kuznets, S. (1955) "Economic Growth and Income Inequality," *American Economic Review*, 45, 1-28.

- Morelli, S., T. Smeeding & J. Thompson (2015). "Post-1970 Trends in Within-Country Inequality and Poverty: Rich and Middle-Income Countries, in A. Atkinson and F. Bourguignon, eds., *Handbook of Income Distribution*, Vol. 2. Elsevier-North Holland, 593-696.
- OECD (2015). "Growth and Income Inequality: Trends and Policy Implications," *OECD Economics Department Policy Notes*, No. 26.
- Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge.
- Ravallion, M. (2003). "Inequality Convergence," *Economic Letters*, 80, 351-356.
- Roodman, D. (2009). "How to Do xtabond2: An Introduction to Difference and System GMM in Stata," *The Stata Journal*, 9(1), 86-136.
- Savoia, F. (2019). "Income Inequality Convergence across EU Regions," *LIS Working Paper Series*, No. 760.
- Tselios, V. (2009). "Growth and Convergence in Income Per Capita and Income Inequality in the Regions of the EU," *Spatial Economic Analysis*, 4, 343-370.
- Windmeijer, F. (2005). "A Finite Sample Correction for the Variance of Linear Efficient Two-Step GMM Estimators," *Journal of Econometrics*, 126(1), 25-51.

KURALA DAYALI-İHTİYARİ POLİTİKA TARTIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE TAYLOR KURALI: TCMB ÖZELİNDE BİR UYGULAMA

TAYLOR'S RULE WITHIN THE FRAMEWORK OF RULE-BASED-OPINAL
POLICY DISCUSSIONS: AN APPLICATION SPECIFIC TO THE CBRT

Hilal ŞEKER*
İlhan EROĞLU**

Öz

Bu çalışmada kurala dayalı ve ihtiyari para politikası tartışmalarından hareketle 2006-2021 dönemi baz alınarak, Türkiye'de Taylor Kuralı dahilinde para politikasının enflasyon açığı, üretim açığı ve kur açığı değişkenleri ile ilişkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Söz konusu değişkenlerden sapmalar yaşandığında kısa vadeli faiz oranlarının nasıl seyir izlediği ARDL Sınır Testi Modeli ile incelenmiştir. İki modele dayanan analizin ilk modelinde Geleneksel Taylor Kuralı, ikinci modelinde ise döviz kurunun da dahil edildiği Genişletilmiş Taylor Kuralı incelenmiştir. İlk model için faiz oranları ile üretim açığı arasında anlamlı bir ilişki saptanmazken, enflasyon açığı ile faiz oraları arasında negatif bir ilişki bulgulanmıştır. Döviz kurunun da analize dahil edildiği ikinci modelde ise politika faizi ile üretim açığı arasında pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki; politika faizi ile kur açığı arasında negatif ve istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulgulanmıştır. Yapılan analiz ile TCMB'nin politika faizini belirlerken, üretim ve kur değişkenlerini dikkate aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Taylor Kuralı, TCMB, Para Politikası, ARDL Sınır Testi

Abstract

In this study, based on the rule-based and discretionary monetary policy discussions, the relationship of monetary policy with inflation gap, production gap and exchange rate gap variables was tried to be determined within the scope of Taylor's Rule in Turkey, based on the period of 2006-2021. When there are deviations from the mentioned variables, how short-term interest rates follow was examined with the ARDL Boundary Test

* Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, hilal.seker@amasya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6188-1006

** Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF, ilhan.eroğlu@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4711-1165

Model. In the first model of the analysis based on two models, the Traditional Taylor Rule, and in the second model, the Extended Taylor Rule, which also includes the exchange rate, was examined. While no significant relationship was found between interest rates and production gap for the first model, a negative relationship was found between inflation gap and interest rates. In the second model, in which the exchange rate is also included in the analysis, there is a positive and statistically significant relationship between the policy rate and the production gap; A negative and statistically significant relationship was found between the policy rate and the exchange rate gap. With the analysis made, it has been concluded that the CBRT takes into account the production and exchange rate variables while determining the policy rate.

Keywords: Taylor Rule, CBRT, Monetary Policy, ARDL Bound Test

Giriş

Para politikası merkez bankaları için ekonomideki para arzı ve kredi hacminin kontrolü anlamına gelmekte olup, bu politikanın nasıl ve ne şekilde uygulanacağına ilişkin tartışmalar, iktisat yazınında uzun yıllardır süregelmektedir. Tartışmaların merkezinde politika uygulamalarında merkez bankalarının yaşanabilecek istikrarsızlıklar karşısında belirli bir kural çerçevesinde mi yoksa ihtiyari şekilde mi hareket etmeleri gerektiği hususu yer almaktadır. Para politikaları ihtiyari bir anlayışla mı yoksa belirlenen kurallar çerçevesinde mi hareket edilmeli? Bu sorunun cevabı, iki farklı yaklaşımla değerlendirilmekte olup, bunlardan ilki Keynesyen yaklaşımın da tercihi olan merkez bankalarının para politikasını ne şekilde uygulayacağına dair bir serbesti (discretion) içeren uygulamadır ki buna “ihtiyari uygulama” denir. İkincisi ise monetaristlerin de benimsediği para politikasının kurala (rules) dayalı olarak sürdürülmesi gerektiğidir (Tuna, 2007, s,224).

Çalışmada ihtiyari politika-kurala dayalı politika tartışmaları çerçevesinde Taylor Kuralı ele alınacak ve TCMB'nin uyguladığı politika stratejisinde bu kurala uyup uyulmadığı analiz edilecektir. Çalışmanın amacı enflasyon hedeflemesi yöntemiyle birlikte, kısa vadeli faiz oranlarının politika hedefine ulaşma konusunda etkinliği ve TCMB'nin politika uygulamasında Taylor Kuralı kapsamında hareket edip etmediğini ortaya koymak olup, TCMB para politikası stratejisine yönelik değerlendirmeler ve politika önerileriyle literatüre katkı sağlayacağını ummaktayız. Bu bağlamda çalışmada ilk önce para politikası stratejileri, ikinci olarak Taylor Kuralı'nın teorik çerçevesi ele alınacaktır. Son olarak Taylor Kuralı'nın Türkiye özelinde nasıl işlediği konusunda ekonometrik analize yer verilecektir.

1. Para Politikası Stratejileri

Para politikaları, otoritelerce kurala bağlı politikalar, ihtiyari politikalar ve kural benzeri politikalar olarak uygulanmaktadır. Bu ayrım 1970'lerden beri iktisat yazınında var olup, öncü çalışmaların Barro-Gordon (1983), Kydland-Prescott (1977) ve Blanchar ve Fisher (1989) tarafından yapıldığı kabul edilmektedir (Taylor, 1993, s.198). Kurala dayalı para politikası, para otoritesinin nihai hedef olarak fiyat istikrarını seçmesini, bir takım öngörülemez oluşumlar durumunda müdahale

etmemesi gerektiğini öne sürerken, ihtiyari politika ise öngörülemeyen durumlarda müdahale etmesi gerektiğini vurgular. Kurala dayalı strateji uygulandığında reel ekonomide yaşanabilecek istikrarsızlıklar merkez bankalarının hedeflerini tutturmalarını zorlaştırabilirken, ihtiyari politikaların uygulanması ile oluşan müdahale beklentisi, beklenen enflasyon artışını da beraberinde getirebilecektir (Tunay, 2007, s.225).

Eğer politika uygulamasında bir kural baz alınmışsa, inisiyatif dayalı, keyfiyete yol açabilecek uygulamalar söz konusu olmayıp, öncesinde belirlenmiş katı kurallar gündeme gelir. Monetarist iktisatçılar, hem zaman tutarsızlığından kurtulmak, hem de politika uygulamalarında keyfiyetten kaçınmak gerekliliğini vurgulayarak kurala dayalı politikalarından yana olurken, John Taylor, Bennett T. McCallum ve Alan Meltzer gibi Yeni Keynesyen iktisatçılar da kurala dayalı politikaları benimsemişlerdir (Tunay, 2007, s. 425-429). Söz konusu politikaları avantaj ve dezavantajları açısından kısaca inceleyelim.

1.1. İhtiyari Politika – Kurala Dayalı Politika Tartışmaları

Mankiw'e göre politika uygulayıcılar iktisadi problemler oluşunca kendi uygun gördükleri önlemleri alma ya da politika araçlarını kullanma yoluna gidebiliyorsa, ihtiyari politika uygulanıyor demektir (Mankiw, 2007, s.464). Mankiw, bunu "basirete dayalı para politikası" olarak da tanımlamıştır. Bu tarz politika uygulamasında para otoritesi iktisadi problemler karşısında kendi yargılarını, inisiyatiflerini devreye sokarak karar alırlar.

Para otoritesi ihtiyari bir para politikası uygulamayı tercih etmişse ekonomik hedeflere ulaşmak adına, kendi yargısına göre davranmakta serbesttir. Turnovsky'ye göre para otoriteleri dönemlere göre iyi neticelere varabilecekleri politikalar seçmelidir (Turnovsky, 1997, s.351). İhtiyari politika savunucuları, özellikle kurala bağlı politikanın merkezine enflasyonu koyarak büyüme ve istihdam gibi konuları önemsemediğini ve hedeflere yoğunlaşarak esnekliklerini kaybettiklerini vurgulamışlar ve ihtiyari politikaların daha iyi sonuçlar vereceğini ileri sürmüşlerdir.

Kurala dayalı politikaların temelinde ise, merkez bankalarının para politikasının belirlediği kurallar dahilinde uygulanması, yargılardan ziyade katı kurallara dayandırılması gerekliliğini vurgular. Para otoritesinin kurala dayalı yürüteceği bir politikada taahhüt edilen büyüklüklere ulaşılabilmesi ve istikrarın sağlanması kurala dayalı olmaktadır. Böylesi bir politika seçen para otoritesi enstrüman değişken olarak çoğunlukla kısa vadeli faiz oranlarını dikkate almakta, araç bağımsızlığı kapsamında belirlenen değişken üzerinde kontrolün sağlanması veya ilgili değişkenin hedef alınarak sistematik müdahalelere gidilmesi gibi bir süreci izlemektedir (Pehlivanoğlu, 2014, s.115-116).

M.Friedman'ın otoritelerce kabul edilen bir parasal miktarın benimsenip, bu büyüklükteki artış ile orantılı olarak sabit oranlı bir artışın hedeflenmesi gerektiğini ileri sürmesi, kurala dayalı politika görüşünün oluşmasını sağlamıştır (Friedman, 1968, s.14-15). Dolayısıyla katı kurallardan yana olan monetaristler kurala dayalı politikanın etkinliğini savunurlar. John Taylor, McCallum ve Meltzer'in

oluşturduğu Yeni Keynesyen iktisatçılar Taylor'un faiz oranı kuralı ve McCallum'un parasal taban kuralını benimseyerek kurala dayalı politikalara destek vermişlerdir (Tunay, 2007,s.425-429).

Barro ve Gordon merkez bankalarının kurala dayalı politikalar uygulamasının güven problemi yok edeceğini savunmuştur (Barro and Gordon, 1983,s.591-592). Nitekim son zamanlarda iktisat politikalarının uygulanması hususunun sadece politika iradesine bırakılmasındansa bir takım kurallara dayalı düzenlemelerin getirilmesi fikri pek çok dünya ülkesinde kabul görür hale gelmiştir. 1970'lerde Breetton Woods Sisteminin yıkılmasının ardından hedef çıpası kabul edilen kur ortadan kalkmış ve neticesinde tüm dünya çapında nükseden bir enflasyon patlaması yaşanmıştır. Bu durum hem merkez bankalarının uyguladığı para politikalarının bir kurala bağlanması gerekliliğini, hem de merkez bankaları üzerinde oluşabilecek politik baskılardan kurtulunabileceği düşüncesini öne çıkarmıştır (Hall and Mankiw, 1993,s.3).

İhtiyari politikaların belki de eleştirilmesine sebep olan en önemli konulardan birisi "zaman tutarsızlığı" meselesidir. Zaman tutarsızlığı kavramını Kydland-Prescott (1877), Barro-Gordon (1983) ve Calvo (1978) geliştirmiştir. Zaman tutarsızlığı kavramının meydana gelme sebebi ücret ve fiyatlar belirlenirken para politikasına yönelik bekleyişlerin ön plana çıkmasıdır. Bu bağlamda genişlemeci bir para politikası yüksek üretim yaratmaksızın yüksek enflasyona yol açar. İhtiyari politikalara getirilen bir diğer eleştiri bir kurala bağlı olunmaksızın varılan kararın izahının zor olması, politikacıların daha fazla baskı uygulamaları, belirsizliği artırması ve bireylerin enflasyona yönelik bekleyişlerini artırması olarak sıralanabilir. Para otoritelerinin uygulayacakları politikaların öngörü dahilinde oluşu iktisadi bireylerin her zaman kendilerini garantiye alma güdüsü içinde olmalarını da engelleyecektir (Kaytancı, 2008,s.13). Tablo 1'de her iki politika için getirilen eleştiriler kısaca açıklanmıştır.

Tablo 1. Kurala Dayalı ve İhtiyari Politika Eleştirileri

<i>Kurala dayalı politikalara yönelik eleştiriler</i>
Kurala dayalı politikaların temelinde doğal işsizlik hipotezi yer almaktadır. Ne var ki yapılan çalışmalarda hesaplanan doğal işsizlik oranının iddia edildiği gibi friksiyonel işsizlik kadar olmadığı, resmi rakamlara umudu kırılan işsizlerin dahil edilmediğini ortaya konulmaktadır.
Kurala dayalı politikalarda Klasik Emek Piyasası Modeli baz alınmaktadır, ancak reel ücretler ve istihdam düzeyi mal piyasasındaki talep düzeyi ile belirlenmektedir.
Kurala dayalı politikaları savunanlar beklentilerin rasyonel olduğunu kabul etse de beklentilerin ölçülebildiği bazı durumlar için yapılan gözlemlerle insanların irrasyonel davrandıkları ortaya çıkmıştır.
Kurala dayalı politikaları savunanlar, uzun dönemde işsizlikle enflasyon arasında ters yönlü bir ilişki olmadığını vurgularken, gerçek hayatta sıkı bir para politikasıyla bunun sağlanabileceğini öngörürler. Artan faiz oranları ile birlikte üretimin düşmesi sonucu işsizlik artabilmektedir.
Kurala dayalı politikaları savunanlara göre para arzının artması enflasyonu, dolayısıyla da üretimi artırırken, ihtiyari politika savunucuları ise, para arzının artmasıyla önce üretimin artacağını, ardından artan üretim neticesinde fiyatların da artacağını iddia etmektedirler.
<i>İhtiyari Politika Eleştirileri</i>
İhtiyari politikalar merkez bankalarının maruz kalabileceği politik baskıyı artırabilmektedir.
İhtiyari politikalar zaman tutarsızlığı ve belirsizliğe yol açabilmektedir.

İhtiyari politikalarda politika başarısı elde edebilmek için beklenmeyen sürpriz politikaların uygulanma gerekliliği, merkez bankasının inandırıcılığını ve şeffaflığını kaybetmesine ve başarısızlığa neden olabilecektir.
İhtiyari politikaların sadece uygulandığı dönemde geçerliliği söz konusu olacağından dönemler arası bağlantı kurmak zorlaşır.
Merkez bankasının kredibilitésinin beklenmeyen politikalar uygulamasıyla düşmesi sürekli bir istikrarsızlık ve belirsizlik ortamına neden olabilecektir.

Kaynak: Lear (2000,s.29-34) izlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

1.2.Enflasyon Hedeflemesi ve TCMB Politika Uygulaması

1970'lerden itibaren yaşanan gelişmeler ve merkez bankalarınca uygulanan ihtiyari politikaların başarısızlığı, küresel anlamda enflasyonu ortak bir sorun haline getirmiş, para politikalarının belirli kurallar çerçevesinde uygulanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Monetaristlerin savunduğu kurala dayalı para politikası araçları, üç temel stratejiden oluşur;

- Döviz kuru hedeflemesi
- Parasal hedefleme
- Enflasyon hedeflemesi

Gerek gelişmiş ülke, gerekse gelişmekte olan ülke deneyimleri göstermiştir ki, ilk iki strateji hedeflere ulaşılması konusunda yetersizdir (Erdoğan, 2005,s.35). Bu yetersizlik enflasyon hedeflemesi stratejisini gündeme getirmiştir. Para otoritesinin taahhüt ettiği bir enflasyon hedefini kamuoyuyla paylaşması “enflasyon hedefleme stratejisi” olarak bilinir (Mishkin and Posen, 1997:9) ve bazen bu sayısal hedef bir nokta hedef ya da aralık olarak ilan edilir (Rudebursh and Swensonn, 1998,s.1-2).

Parasal otoriteler enflasyon hedeflemesi stratejisi öncesinde “örtük enflasyon hedeflemesi” denilen bir strateji benimser ki bu sayede “açık enflasyon hedeflemesi” denilen stratejiye geçmeden önce gerekli koşulların sağlanması hedeflenir ve merkez bankalarının bağımsızlık, şeffaflık ve hesap verilebilirliğini sağlayan bir takım düzenlemelere gidilir. Enflasyon hedeflemesi stratejisi ilk kez Yeni Zelanda'da (1989) uygulanmış, enflasyonu düşürmede başarılı olmuş ve tüm dünyada popülerite kazanmıştır. Türkiye'de 1990-1992 ve 1998 yıllarında parasal hedefleme stratejisinin ve 2000 yılındaki kur hedefleme stratejilerinin başarısızlıklarının ardından 2001 yılında merkez bankasının bağımsızlığını kazanmasıyla önce örtük, ardından açık enflasyon hedeflemesi stratejileri uygulanmıştır ve halihazırda açık enflasyon hedeflemesi uygulaması devam etmektedir (Öztürk-Biner,2008,s.22-24).

TCMB enflasyon hedeflemesi stratejisini 2002-2005 yıllarında örtük, 2006-2010'un son çeyreğine kadar açık hedef, sonraki aşamada ise esnek hedefleme stratejisi olarak üç farklı aşamada uygulamıştır. Görüldüğü gibi aşamalı olarak bu strateji uygulanmış, açık hedef uygulanana kadar 2002-2005 dönemi, aslında hazırlık aşaması olarak değerlendirilmiştir. Hazırlık aşamasına ihtiyaç duyulmasının ana nedenleri Türkiye ekonomisinin mali baskınlık, finansal baskınlık, yüksek geçişgenlik kat sayısı, zayıf ve kırılğan bankacılık, yüksek dolarizasyon gibi problemlerinin olmasıdır. Söz konusu bu hazırlık aşamasında yüksek faiz dışı fazla, basiretli para politikası, hedeflerle uyumlu gelirler politikası gibi para politikası için olumlu sayılabilecek gelişmeler yaşanmıştır. Ek olarak TCMB'nin

bağımsızlığı konusunda önemli adımlar atılmış, esnek kur sistemi uygulamaya konmuş, enflasyon önemli ölçüde gerilemiştir. Ayrıca TL'den altı sıfırın atılması, fiyat istikrarı için de önemli bir kararlılık göstergesi olarak algılanmıştır (Dağlaroğlu, Demirel, 2016,s.11-20).

TCMB enflasyon hedeflemesi stratejisini finansal krize kadar sürdürmekle birlikte, kriz bir çok ülke merkez bankası için finansal istikrara da odaklanma gerekliliğini gündeme getirmiştir.

Tablo 2. TCMB'nin Enflasyon Hedefleri-Gerçekleşen Enflasyon ve Faiz Politikası

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Enflasyon Hedefi	6,5	5,5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Gerçekleşen Enflasyon	6,4	10,4	6,2	7,4	8,2	8,8	8,5	11,92	20,3	11,84	14,60	36,3
Politika Faizi	6,50	5,75	5,50	4,50	8,25	7,50	8	8	24	12	17	15,75

Kaynak: TCMB takip edilerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2'de küresel kriz sonrası hedeflenen ve gerçekleşen enflasyon rakamlarını ve TCMB'nin izlediği faiz politikasını görülmektedir. Tablo 2 incelendiğinde, küresel kriz sonrası gerçekleşen enflasyon rakamlarındaki sürekli bir artış dikkati çekmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için risk primi artışları, 2018 kur şoku, pandemi nedeniyle yaşanan küresel tedarik zincirindeki bozulmalar, 2021 son çeyreğinde izlenen düşük faiz politikası gibi nedenler, enflasyon oranlarındaki artışlara zemin hazırlamıştır.

2. Taylor Kuralı Teorik Çerçeve

Kurala dayalı politikada yol gösterici olarak düşünülecek kurallar “araç kuralları” ve “hedef kuralları” olarak sınıflandırılır. Araç kuralların en bilinen örnekleri parasal taban için önerilen McCallum Kuralı ve Taylor Kuralıdır. Hedef kuralları ise döviz kurları, parasal büyüklükler ve enflasyon oranı gibi değişkenlerde tutturulması taahhüt edilen bir hedef olarak belirlenen kurallardır (Büyükkakin, 2004,s.7-9).

Amerikalı iktisatçı John Taylor enflasyon açığı ve çıktı açığının faiz oranına verdiği tepkiyi formülasyonunda somutlaştırmış, merkez bankalarına bir nevi belirleyecekleri faiz oranları konusunda yol göstermiştir (Taylor, 1993,s.195-214).

Taylor (1993), faiz oranını, enflasyon ve üretim miktarının bir fonksiyonu olarak tanımlamış ve söz konusu değişkenlerdeki artış/azalışların faiz oranlarını ne şekilde etkileyeceğini açıklamaya çalışmıştır.

$$\dot{I}_t = f(\pi_{gap}, y_{gap}) \quad (1)$$

Fonksiyondaki, π_{gap} enflasyon açığını, y_{gap} ise çıktı açığını temsil etmektedir. Kural 2 numaralı denklemdeki gibi genellenebilir;

$$r - r^* = \delta(v - v^*) \quad (2)$$

Burada r kısa vadeli faiz oranını, r^* hedeflenen faiz oranı, v ve v^* ise modelde yer alan diğer değişkenlerin şimdiki ve gelecekte alabilecekleri değerlerini, δ değişkenlerin tepki katsayısını ifade etmektedir. Üretim açığında ve enflasyon açığında meydana gelen değişmelere karşılık faiz oranının vereceği tepki ortaya çıkmaktadır. Orphanides'e (2007) göre denklem şu şekilde genellenebilir (Altunöz, 2019,s.52);

$$r-r^* = k_{\pi} (\pi - \pi^*) + k_y (y_t - y^*) \text{ ve } r^* = rr + r^* \quad (3)$$

y çıktıyı, π enflasyonu temsil etmektedir. Kuralın basit matematiksel gösterimi 4 numaralı formüldeki gibidir:

$$r = \pi + 0,5 (y - y^*) + 0,5 (\pi - \pi^*) + 2 \quad (4)$$

Burada r ; merkez bankası faiz oranı, π fiili enflasyon oranı, π^* ; hedeflenen enflasyon oranı, y ; reel çıktı y^* ; potansiyel çıktı, $(y - y^*)$ üretimdeki sapmayı, $(\pi - \pi^*)$ enflasyondaki sapmayı, ifade etmektedir. 0,5 enflasyon ve üretimdeki sapma ağırlığını, 2 ise reel faiz oranını göstermektedir ve Taylor'ın ABD ekonomisi için hesapladığı değerleri ifade etmektedir. Merkez bankası, şayet politika kuralı olarak bu kuralı benimsemişse, kısa vadeli faiz oranlarını söz konusu bu sapmaya göre belirler. Bu noktada kullanacağı en önemli politika aracı, şüphesiz ki kısa vadeli faiz oranlarıdır. Kural merkez bankalarına, hedefleri doğrultusunda faiz oranlarını, – enflasyon ve büyüme oranlarını etkileyerek – belirleme kolaylığı sağlamaktadır (Taylor, 1993,s.202).

Şayet enflasyon ve çıktı, hedeflenen düzeyin üzerinde/altında ise, merkez bankaları faiz oranlarını artırarak/azaltarak politika uygulayabilirler (Yapraklı, 2011,s.131). Dışa açık ekonomiler için Taylor Kuralı'na döviz kuru da eklenerek Greiber ve Herz (2000) tarafından genişletilmiştir. Böylece dışa açık ekonomi varsayımıyla birlikte, kısa vadeli faiz oranı; enflasyon açığı ve çıktı açığının yanı sıra döviz kuru açığına da bağlı olarak belirlenebilir.

$$i_t = r + \pi_t + \alpha(\pi_t - \pi_t^*) + \beta(y_t - y_t^*) + \delta(e_t - e_t^*) \quad (5)$$

5 numaralı denklem bize kuralın genişletilmiş versiyonunu göstermektedir. i_t ve r sırasıyla nominal ve reel faiz oranlarını, π_t ve π_t^* sırasıyla t dönemde gerçekleşen ve hedeflenen enflasyon oranlarını, y_t ve y_t^* sırasıyla t dönemde gerçekleşen ve potansiyel büyüme, e_t ve e_t^* ise sırasıyla gerçekleşen ve denge döviz kurunu ifade etmektedir.

Taylor Kuralı aktivist bir politika kuralıdır ve aktivist politikaların başarılı olabilmesi özellikle çıktı açığının tespit edilme zorluğu gibi bir takım kısıtların göz ardı edilmesiyle mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla uygulama kolaylığına karşın pek çok eleştiriyi de beraberinde getirmektedir. Swenson (2003), modelin içeriği dışındaki değişkenlerin dikkate alınmadığını dolayısıyla enflasyon ve üretim açığının yetersiz kaldığını belirterek, reel döviz kuru, ticaret hadleri, yurt dışı üretim ve yurt dışı faiz oranlarının da etkili değişkenler olup para politikası kurallarına dahil edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Swenson'un eleştirisi bununla da sınırlı kalmayıp farklı politika stratejilerinin geliştirilmesine de engel olduğunu öne sürmektedir (Swenson, 2003,s.2).

Friedman, Brunner ve Meltzer Taylor Kuralı gibi bir kural yerine, sabit parasal büyümeyi içeren çok daha basit kuralların daha etkin olabileceğini öne sürmektedir. Orphanides'in (2002) çalışmasında Fed'in uyguladığı faiz politikasının Taylor'ın öne sürdüğü değerden küçük bir sapma içerdiğini göstermesi kuralı çok daha tartışmalı hale sokmuştur (Akalın-Tokucu, 2007,s.42-43).

Greenspan (1997), enflasyon ve çıktı açığı değişkenlerinin geçmiş dönemi kapsamı ve gelecekte de benzer ilişkilerin ortaya çıkabileceğini belirtirken, tarihin geleceğe dair her zaman güvenilir bir rehber olmadığını ifade etmiştir.

3. Ekonometrik Analiz

3.1.Literatür Taraması

Literatür incelendiğinde Taylor Kuralı'nı test eden çalışmaların, Geleneksel Taylor Kuralı, döviz kuru da eklenerek oluşturulan ve açık ekonomiler için kullanılan Genişletilmiş Taylor Kuralı ve Finansal İstikrar göstergeleri de eklenerek elde edilen kurallar şeklinde farklı versiyonlarda yapıldığı görülmektedir. Tablo 3'de dünya geneli ve Türkiye özelinde bu farklı versiyonlarla yapılan çalışmaların bir özeti sunulmaktadır.

Tablo 3. Literatür Özeti

Dünya genelinde yapılan çalışmalar			
Çalışma	Ülke ve dönem	Veri seti	Sonuç
Judd ve Rudebusch (1998)	ABD, 1970-1997	Fiyat düzeyi, çıktı düzeyi, faiz yıllık veriler, ECM	Paul Volcker döneminde, Alan Greenspan dönemi ile karşılaştırma yapıldığında, Taylor kuralının daha az uygulandığı sonucuna varılmıştır.
Clarida vd.(1998)	ABD, İngiltere, Japonya, Almanya, Fransa, İtalya, 1979-1990	Üçer aylık gecikmeli faiz oranı, GMM yöntemi	Söz konusu ülke ve dönemler için Taylor Kuralı geçerlidir
Nelson (2000)	Birleşik Krallık, 1972-1997	Aylık ve üçer aylık verilerle iki farklı EKK modeli	Hesapladığı çıktı açığı ve enflasyon açığı katsayıları Taylor'ın (1993) benzerdir
Batini vd (2001)	Birleşik Krallık, 1981-1998	Ücret göstergesi, nominal faiz, döviz kuru, üretim gösterge değişkeni üçer aylık veriler	Kuralın kapalı ekonomiler için uygun olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Chevapatrakul vd.(2002)	Birleşik Krallık, 1992-2001	Multinomial Logit Model, aylık ve üçer aylık veriler	Aylık verilere göre Taylor'un (1993) çalışmasına benzer sonuçlara ulaşılmıştır.
Österholm (2003)	ABD 1960-1994, İsveç 1990-2001, Avusturya 1992-2002	GDP, faiz oranları ve tüketici fiyatları, ADF-KPSS	İlgili ülkelerde Taylor Kuralı geçerlidir.

Bhattarai (2006)	1960-1990, İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya ve ABD	VAR modeli	Bulgulara göre, faiz kuralının söz konusu ülkeler için geçerliliği olduğu bulgulanmıştır.
Astar (2009)	OECD Ülkeleri	Logit modeller	Taylor kuralı geçerlidir
Teles ve Zaidan (2010)	Brezilya,Şili,Kolombiya, Macaristan,İsrail, Meksika,Peru, Filipinler, Polonya, G. Afrika, Tayland, Türkiye, 2001-2007	TAR (Threshold Autoregressive-Eşik Otoresif Model)	Taylor kuralına, söz konusu ülkelerde uyulduğu ortaya konmuştur.
Conraria vd. (2018)	ABD, 1965-2017	Wavelet yöntemi	Analiz sonucunda, 1979 öncesinde enflasyon açığı katsayısının 0,5 değerinde, 1991'den sonra ise katsayı değerinin 2 ile 2.5 arasında seyrettiği bulgulanmış olup, üretim açığı katsayısı ile faiz arasında pozitif bir ilişki bulgulanmıştır.
Coşar (2019)	Arjantin, Çekya, G. Afrika, İsrail, Kolombiya, Macaristan, Meksika, Peru, Polonya, Romanya, Tayland, Türkiye, 2003-2017	Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi yöntemi ile Klasik Taylor kuralı ve finansal istikrar göstergesi ile genişletilmiş Taylor kuralı test edilmiştir.	Analiz sonucunda, Merkez bankasının fiyat istikrarına ek olarak, finansal istikrarı da dikkate alması gerektiği bulgulanırken, finansal istikrar göstergesi ile genişletilen Taylor kuralına incelenen ülkelerde uyulduğu sonucuna varılmıştır.
Doğdu (2019)	E-7 (Türkiye, Brezilya, Hindistan, Rusya, Endonezya, Çin, Meksika), 2008-2018	Aylık verilerle Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik yöntemi kullanılmıştır.	İlgili ülkelerin para politikalarında Taylor kuralına uygun davranmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.
Verona v.d (2017)	ABD, 1953-2011	Finansal değişkenlerle genişletilen Taylor kuralını çeyreklik verileri kullanarak DSGE modeli ile analiz etmişlerdir.	Analiz sonucunda, faiz oranının finansal şokları dikkate alacak şekilde belirlendiği, dolayısıyla Taylor Kuralı'na uyulduğu bulgulanmıştır.
Türkiye Özelinde Yapılan Çalışmalar			
Ongan (2004)	1988-2003	Mevduat faiz oranlarının Taylor kuralına uygun hareket edip etmediğini OLS yöntemiyle incelemiştir.	Analiz sonucunda Türkiye'de mevduat faiz oranının ekonomik büyümeyi dikkate almadığını göstermektedir.
Kaytancı, B.G. (2005)	1990-2003	Gecelik Faiz Oranı Enflasyon Açığı, Üretim Açığı, Döviz Kuru, VAR Modeli	Analiz sonucunda, yalnızca kısa dönemli faiz oranının, fiyat istikrarının sağlanmasında ve istikrarlı bir üretim düzeyinin oluşturulmasında etkili olmadığı bulgulanmıştır.
Zortuk,M. (2007)	2001-2006	Mevduat Faiz Oranı Enflasyon Açığı, Üretim Açığı, Nominal Döviz Kuru Açığı, Sınır Testi	Değişkenlerin faiz oranları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu bulgulanmıştır.

Aklan ve Nargeleşkenler (2008)	2002-2006	Enflasyon, Döviz Kuru, Üretim Düzey, GMM yöntemiyle incelemiştir.	Analiz sonucunda, faiz oranının belirlenmesinde enflasyon açığı etkili değilken,, üretim açığının ve kurda değişimleri etkilidir ve bu durum Merkez Bankasının ekonomik büyümeyi gözettiğini göstermektedir.
Lebe ve Bayat (2011)	1986-2010	Aylık verilerle VAR analizi ile kısa vadeli faiz oranını temsilen bankalar arası faiz oranı, reeskont oranı, mevduat faiz oranı olmak üzere üç farklı faiz oranı kullanılmıştır.	Merkez Bankasının reeskont faiz oranlarını kullanmasının Taylor kuralına daha uygun olduğu sonucuna varılmıştır
Yapraklı (2011)	2001-2009	ARDL (Autoregressive Distributed Lag) sınırlı testi yöntemi, ile orijinal Taylor kuralına ek olarak reel efektif döviz kuru değişkenini kullanmıştır.	Analiz sonuçlarına göre, TCMB üretim açığı, enflasyon açığı ve döviz kuru değişkenlerinin tümünü göz önünde bulundurmakta, dolayısıyla Taylor kuralının uyulduğu sonucu bulgulanmıştır.
Demirbaş, E. ve Kaya, M. V. (2012)	2001-2012	Gecelik kotasyon alışı/satışı faiz oranları Üretim Açığı, Enflasyon Açığı, Reel Döviz Kur, ARDL	Analiz sonucunda para politikası uygulamasında Taylor kuralına uygun hareket edildiği bulgulanmıştır.
Gozgor (2012)	2003-2012	GMM, Limited Information Maximum Likelihood (LIML) yöntemleri ile Orijinal Taylor kuralındaki değişkenlere ek olarak nominal döviz kuru ilave etmiştir.	TCMB para politikası davranışlarını Taylor kuralına göre belirlemektedir. Ancak kuru dikkate almamaktadır.
Uslu ve Özçam (2014)	2003-2012	Geleneksel Taylor Kuralı yanında Genişletilmiş Taylor Kuralını EKK yöntemiyle tahmin etmişlerdir.	Genişletilmiş Taylor kuralının geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır
Bal vd. (2016)	2001-2016	Genişletilmiş Taylor kuralı kapsamında Beveridge ve Nelson ayrıştırma teknikleri ile test etmiştir.	TCMB faiz oranını belirlerken enflasyon açığını dikkate almaktadır.
Göğül ve Songur (2016)	2006-2015	Reel efektif döviz kuru ile genişletilmiş Taylor kuralının geçerliliğini ARDL sınırlı testi yöntemi ile test etmişlerdir.	Analiz sonuçları açık enflasyon hedeflemesi stratejisinin uygulamaya konması ile birlikte Taylor kuralına uygun bir politika uygulamasını işaret etmektedir.
Aydınlık (2017)	2003-2014 2003-2015	Döviz kuru ve finansal değişkenlerle genişletilen Taylor Kuralı ARDL sınırlı testi yöntemi ile iki farklı model kurularak incelenmiştir.	Her iki model için söz konusu dönemler itibarıyla Taylor kuralının geçerli olduğu görülmüştür

Alkın vd. (2019)	2006-2015	Döviz kuru ile genişletilmiş Taylor kuralının geçerliliği asimetrik nedensellik testi ile analiz edilmiştir.	Analiz sonuçlarına göre söz konusu dönemler itibarı ile Taylor kuralının geçerliliği bulgulanmıştır.
Altunöz (2019)	2004-2016	Taylor Kuralı ARDL modeli ile Geleneksel ve Genişletilmiş Taylor Kuralı çerçevesinde analiz edilmiştir.	Analiz sonuçlarına göre, her iki model için Taylor Kuralı'nın çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla faiz haddinin belirli bir kurala göre hareket ettiği gözlenmektedir.
Akdeniz ve Çatık (2019)	2006-2016	Taylor kuralının geçerliliğini gecelik borçlanma faiz oranı, enflasyon açığı, üretim açığı, reel efektif döviz kuru açığı, finansal koşullar endeksi değişkenlerini kullanarak, eşik GMM yöntemi ile analiz etmişlerdir.	Analiz sonuçları, Taylor kuralının finansal koşullar altında geçerli olduğunu işaret etmektedir.

3.2. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmanın veri seti, 2006-2021 dönemlerini kapsayan çeyreklik zaman serilerinden oluşmaktadır. Özellikle TCMB'nin açık enflasyon hedefleme stratejisine geçişinin 2005 yılı sonrası olması, çalışmaya esas zaman diliminin seçiminde etkili olmuştur. Taylor Kuralı kapsamında kullanılacak değişkenler; TCMB politika faiz oranı, Tüfe enflasyon oranı, TCMB enflasyon hedefi, GSYH'yi temsilen Sanayi üretim endeksi, TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru olup Tablo 4'de değişkenlerin açıklanması ve kaynağı sunulmuştur.

Tablo 4. Veri Tablosu

Değişken	Açıklama	Tarih	Kaynak
FAİZ	Politika faiz oranını temsilen 1 hafta vadeli repo faizi	2006:01-2021:04	TCMB
SÜE	Sanayi Üretim Endeksi % (2015-100)	2006:01-2021:04	TCMB
ENF	Enflasyon oranı % (TÜFE, 2003-100)	2006:01-2021:04	TCMB
KUR	TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru % (2003=100)	2006:01-2021:04	TCMB

Taylor Kuralı'nın test edilmesinde ihtiyaç duyulan değişkenler, çıktı açığı, kur açığı ve enflasyon açığıdır. Çıktı açığının hesaplanmasında GSYH'yi temsilen SÜE yani sanayi üretim endeksi kullanılmıştır. Çünkü GSYH verisinden daha önce açıklanmaktadır. İhtiyacımız olan potansiyel GSYH hesaplanmasında literatürde sıkça kullanılan ve stokastik trend hesaplayan Hodrick-Prescott (HP) Filtresi'nin kullanılması tercih edilmiştir (Hodrick ve Prescott, 1997, s. 1-16). Dolayısıyla bu çalışmada da aynı yöntem tercih edilmiş, çıktı açığı serisini oluşturmak için sanayi üretim endeksi serisi ile HP filter yöntemi ile elde edilen potansiyel SÜE arasındaki fark kullanılmıştır. Aynı şekilde kur açığı serisini elde etmek için Göğül ve Songur (2016) 'yı takiben reel döviz kuru serisine HP filtre yöntemi uygulanarak elde edilen potansiyel değer ile reel kur serisi arasındaki fark alınmıştır. Enflasyon açığı ise, TCMB'nin enflasyon hedefi ile, TÜFE arasındaki fark alınarak elde edilmiş ve ENFGAP serisi

şeklinde analize dahil edilmiştir. Ayrıca seriler Tramo/Seats yöntemi ile mevsimsellikten arındırılmıştır.

3.3. Durağanlık Analizi

Ekonometrik modelin tahmini öncesi serilerin durağan olup olmadığının kontrol edilmesi önemlidir. ADF (Genişletilmiş Dickey Fuller) ve PP (Philips Perron) birim kök testleri kullanılarak serilerin durağan olup olmadıkları incelenmiş ve Tablo 5’ de sunulmuştur.

Tablo 5. ADF – PP Birim Kök Sınaması

Değişkenler	ADF				PP			
	Düzy		Birinci fark		Düzy		Birinci fark	
	Sabit	Sabit-Trend	Sabit	Sabit-Trend	Sabit	Sabit-Trend	Sabit	Sabit-Trend
SÜEGAP	-3,94***	-3,89***	-	-	-4,55***	-4,51***	-	-
ENFGAP	-0,91	-2,18	-5,06***	-5,16***	-0,19	-1,68	-5,06***	-5,09***
FAİZ	-3,93***	-4,40***	-	-	-2,86*	-3,30**	-4,63***	-4,60***
KURGAP	-8,75***	-9,04***	-	-	-5,16***	-5,19***	-	-

Not: *, **, *** sırasıyla, %10, %5, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Test sonuçları sabitli ve sabitli-trendli model üzerinden tahmin edilerek sonuçlara ulaşılmıştır. Maksimum gecikme sayısı Akaike Info Criterion (AIC) kullanılarak belirlenmiş ve maksimum 4 alınmıştır. PP testinde Bartlett Kernel ve Newey West Bandwidth methodları kullanılmıştır.

Tablo 5’te yer alan ENFGAP; enflasyon açığını, SÜEGAP; çıktı açığını, KURGAP; kur açığını, FAİZ ise politika faizini (bir haftalık repo) simgelemektedir. ADF test sonuçlarına göre, ENFGAP serisi hariç, tüm seriler düzeyde durağandır. ENFGAP serisi ADF ve PP test sonuçlarının her ikisine göre de sabitli ve sabitli-trendli modelde durağan değildir, yani birim kök içermektedir. Bu durumda serinin birinci sıra farkı alınarak %1 anlamlılık düzeyinde durağan hale gelmesi sağlanmıştır. PP sonuçlarına göre, SÜEGAP ve KURGAP serileri düzeyde %1 anlamlılık derecesinde düzeyde durağanken, ENFGAP ve FAİZ serileri birinci sıra farkları alınarak %1 anlamlılık düzeyinde durağan hale gelmiş ve böylece tüm seriler %1 anlamlılık düzeyinde durağan hale getirilmiştir.

3.4. ARDL Modeli

Bundan sonraki aşama seriler arasında uzun dönem ilişkilerin olup olmadığının incelenme aşamasıdır. Çalışmada bunun için ARDL yöntemi kullanılmaktadır. Bunun temel sebebi, değişkenlerin durağan olup olmamasının önemli olmayışıdır. Peseran vd (2001) farklı derecede bütünleşik serilerle uzun dönem ilişkilerin araştırılabileceğini ortaya koymuştur.

Modelin uygulama aşaması ilk olarak Kısıtlanmamış Hata Düzeltme Modelinin tahmini ile başlar. hesaplanan F testi değerleri Peseran vd. (2001) çalışmasındaki tablo değerleri ile karşılaştırılarak uzun dönem ilişkinin olup olmadığı ortaya konmaya çalışılır. F testi değerinin tablo değerlerinden büyük olması durumunda seçilmiş değişkenler arasında bir eş bütünleşme ilişkisinden bahsedilir. Uzun dönemli ilişkilerin varlığı tespit edildikten sonra hata düzeltme modeli kullanılarak kısa

dönem ilişkilere bakılır. Sınır testiyle uzun dönem ilişkileri incelememize olanak sağlanırken, hata düzeltme modeli ile kısa dönem ilişkiler ortaya konur (Abdioğlu ve Terzi, 2009,s.205).

Çalışmada ARDL modeli iki farklı model şeklinde uygulanmaktadır. İlk modelde, Geleneksel Taylor Kuralına yönelik bir analiz yapılarak, politika faizi ile enflasyon açığı ve sanayi üretim açığı arasındaki ilişki incelenmekte; ikinci modelde ise Genişletilmiş Taylor Kuralı analiz edilerek, politika faizi ile enflasyon açığı, sanayi üretim açığı ve kur arasındaki ilişkiler ortaya konmaya çalışılmaktadır.

3.4.1. Model 1: Geleneksel Taylor Kuralı

Uzun dönem ilişkilerin incelendiği modelde gecikme sayıları Akaike Bilgi Kriteri'nden faydalanılarak, en düşük değere sahip ARDL (3,2,3) modeli seçilerek F testi yapılmıştır. Tahmin katsayıları için kurulan ARDL (3,2,3) modeli 1 numaralı formüldeki gibidir.

$$\Delta faiz_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_{1i} \Delta faiz_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha_{2i} \Delta enfgap_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha_{3i} \Delta süegap_{t-i} + \alpha_4 faiz_{t-1} + \alpha_5 enfgap_{t-1} + \alpha_6 süegap_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

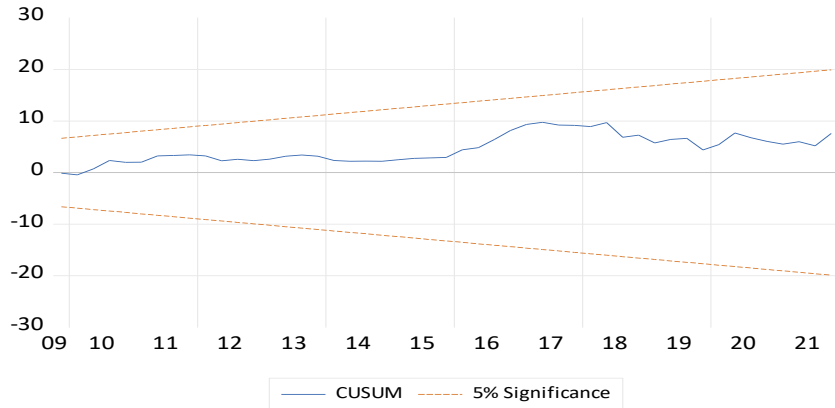
Formüldeki Δ serilerin birinci sıra farklarını (fark operatörü), $\alpha_1, \dots, \alpha_n$ parametre değerlerini, α_0 sabit terim ve ε_t hata terimini ifade etmektedir. ⁴ Diğer değişkenler yukarıda ifade edildiği gibidir.

Tablo 6. Model 1 Sınır Testi Bulguları

Test İstatistiği	Değer	Kk
F-testi	17.05064	2
Kritik Değerler		
Anlamlılık Düzeyleri	Alt Sınır	Üst Sınır
10%	4.19	5.06
5%	4.87	5.85
2.5%	5.79	6.59
1%	6.34	7.52
Not: Sıfır (H_0) hipotezi uzun dönem ilişki yok biçimindedir. F testi değeri tabloda gösterilen kritik değerlerden büyük olduğu için alternatif hipotez (H_1) kabul edilmiştir. Burada k modelde yer alan bağımsız değişken sayısını göstermektedir. Gecikme sayısı Eviews 12.0 paket programının Akaike kriterine göre 4 olarak alınmıştır.		

Tablo 6 incelendiğinde, değişkenler arasında %1 anlamlılık düzeyinde uzun dönem ilişkinin var olduğu görülmektedir. Yani politika faizi ile enflasyon açığı ve üretim açığı arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Tahmin edilen modelin kararlılığının, yani yapısal değişme olup olmadığının sınaması için CUSUM testi yapılmıştır.

4 Parametre değerleri, bağlı bulunduğu değişkenin bağımlı değişken ile ilişkisini ifade ederken, sabit terim, modeldeki değişkenler dışında bağımlı değişkeni etkileyen diğer faktörleri ifade eder ve bu faktörler sabit kabul edilir. Hata terimi ise, modele dahil edilmeyen birçok bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerindeki bileşik etkisini gösterir.

Şekil 1: CUSUM Test

Elde edilen görsel sınama sonuçlarına göre, tahmin edilen modelin katsayıları istikrarlı olduğu görülmektedir. Analize devam etmeden önce modelle ilgili, değişen varyans, otokorelasyon ve model spesifikasyon hatası olup olmadığına ilişkin diagnostik testler yapılmış ve uzun dönem bulgularıyla birlikte Tablo 8'de sunulmuştur. Değişen varyans sorunu olup olmadığını anlamak için Breusch-Pagan-Godfrey, ARCH Testi, otokorelasyon sorunu olup olmadığını anlamak için, Breusch-Godfrey Serial Correlation LM testi, model spesifikasyon doğruluğu için Ramsey-Reset test yapılmıştır. Bulgular modelimizin otokorelasyon, değişen varyans sorununun olmadığını ve spesifikasyon hatası içermediğini yani kurulan modelin spesifikasyonunun doğru olduğunu göstermektedir. Bu bulgular analize devam edebilmemiz için bize imkan tanımaktadır.

Tablo 7. ARDL Uzun Dönem Bulguları ve Hata Düzeltme Katsayısı

Değişkenler	Kat sayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
Faiz(-1)	-0.493	0.079	-6.202	0.000
ENFGAP	-0.622	0.218	-2.847	0.006
SUEGAP	0.140	0.099	1.408	0.165
C	14.283	2.835	5.037	0.000
@TREND	-0.090	0.021	-4.230	0.000
D(ENFGAP (-1))	0.525	0.179	2.936	0.005
D(SUEGAP)	0.055	0.035	1.595	0.117
D(SUEGAP (-1))	-0.037	0.042	-0.884	0.380
CointEq(-1)*	-0.493	0.067	-7.296	0.000
Tanısal Testler				
R ² : 0.857				
Düzeltilmiş R ² : 0.825				
D.W : 2.11				

F-İstatistik: 26.735
Prob(F-statistic) : 0.000
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test: :0.844(0.436)
Breusch-Pagan-Godfrey :1.170 (0.333)
Heteroskedasticity Test: ARCH :0.347(0.844)
Ramsey-Reset Test:1.714 (0.151)

Tablo 7’de ilk model için uzun dönem bulguları ve hata düzeltme katsayısı yer almaktadır. Hata düzeltme katsayısının negatif ve istatistiki olarak anlamlı olması, modelin kararlı dengeye sahip olduğunun bir göstergesidir. Uzun dönemde politika faizi ile çıktı açığı arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki söz konusu değildir. Çıktı açığına faiz oranının tepkisinin anlamlı olmaması, politika faizini belirlerken TCMB’nin çıktı açığını dikkate almadığı şeklinde yorumlanabilir. Öte yandan uzun dönemde enflasyon açığı ile faiz oranı arasında negatif ve istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulgulanmıştır. Taylor kuralına uyan bir merkez bankasının enflasyon açığı ile politika faiz oranları arasında aynı yönde bir ilişkinin olması gerekmektedir. Diğer bir deyişle fiyat istikrarı amacı doğrultusunda, merkez bankasının, enflasyon açığı arttıkça/düştükçe politika faizini artırması/azaltması beklenir. Bu noktadan hareketle, analiz sonucunda iki değişken arasındaki negatif ilişki, TCMB’nin politika faizini belirlerken enflasyon açığını dikkate almadığı şeklinde yorumlanabilir. Bu durum ise, merkez bankasının 2008 krizi sonrası fiyat istikrarına ek olarak finansal istikrarı benimsemesi ve finansal istikrar odaklı bir politika izlemesi ile açıklanabilir. Benzer şekilde Berument, Taşçı (2004) çalışmalarında, enflasyon açığı serisinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucuna varmışlardır.

3.4.2. Model 2: Genişletilmiş Taylor Kuralı

Genişletilmiş Taylor Kuralı için, Hsing (2004), Erdal ve Güloğlu (2005) ve Carstensen (2006) takip edilerek gelişmekte olan ülkelerde döviz kuru iktisadi beklentileri yönlendirmede önemli bir araç olduğu için, modele dahil edilmiştir. Uzun dönem ilişkilerin incelendiği modelde gecikme sayıları Akaike Bilgi Kriteri’nden faydalanılarak, en düşük değere sahip ARDL (3,2,3,0) modeli seçilmiş ve F testi yapılmıştır.

Kısıtlanmamış Hata Düzeltme (UECM) modelinin enflasyon için formal ifadesi aşağıdaki biçimdedir.

$$\Delta faiz_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_{1i} \Delta faiz_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha_{2i} \Delta enfgap_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha_{3i} \Delta süegap_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha_{4i} \Delta kurgap_{t-i} + \alpha_4 faiz_{t-1} + \alpha_5 enfgap_{t-1} + \alpha_6 süegap_{t-1} + \alpha_7 kurgap_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

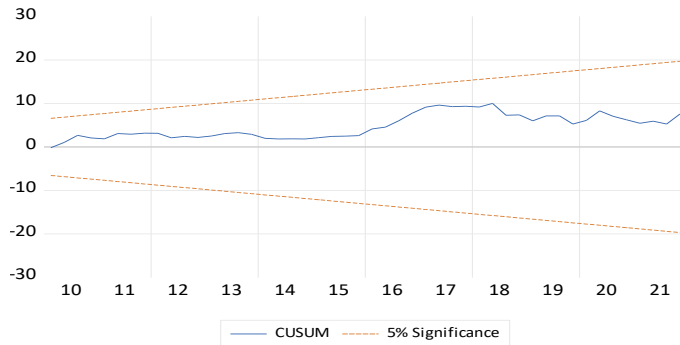
Formüldeki Δ serilerin birinci sıra farklarını (fark operatörü), $\alpha_1, \dots, \alpha_n$ parametre değerlerini, α_0 sabit terim ve ε_t hata terimini ifade etmektedir. Diğer değişkenler yukarıda ifade edildiği gibidir.

Tablo 8. Model 2 Sınır Testi Bulguları

Test istatistiği	Değer	kK
F-testi	15.580	3
Kritik Değerler		
Anlamlılık Düzeyleri	Alt Sınır	Üst Sınır
10%	3.47	4.45
5%	4.01	5.07
2.5%	4.52	5.62
1%	5.17	6.36
Not: Sıfır (H_0) hipotezi uzun dönem ilişki yok biçimindedir. F testi değeri tabloda gösterilen kritik değerlerden büyük olduğu için alternatif hipotez (H_1) kabul edilmiştir. Burada k modelde yer alan değişken sayısını göstermektedir. Gecikme sayısı Eviews 12.0 paket programının Akaike Kriteri'ne göre 4 olarak alınmıştır.		

Tablo 8 incelendiğinde F testi sonuçları, bize tahmin denkleminde yer alan değişkenler için %1 anlamlılık düzeyinde eşbütünlük ilişkisinin varlığını göstermektedir. Dolayısıyla TCMB politika faizi ve çıktı açığı, enflasyon açığı ve kur açığı arasında uzun dönemli bir ilişki vardır diyebiliriz.

Tahmin edilen modelin kararlılığının, yani yapısal değişim olup olmadığının sınaması için CUSUM testi yapılmış ve Şekil 2'de sunulmuştur. Elde edilen görsel sınamaya sonuçlarına göre, tahmin edilen modelin katsayılarının istikrarlı olduğu görülmektedir.

Şekil 2: CUSUM Test

Kurulan ikinci model için değişen varyans, otokorelasyon ve model spesifikasyon hatası olup olmadığına ilişkin diagnostik testler yapılmış ve kısa dönem bulgularıyla birlikte Tablo 9'da sunulmuştur. Değişen varyans sorunu olup olmadığını anlamak için Breusch-Pagan-Godfrey, ARCH Testi, otokorelasyon sorunu olup olmadığını anlamak için, Breusch-Godfrey Serial Correlation LM testi, model spesifikasyon doğruluğu için Ramsey-Reset test yapılmıştır. Bulgular modelimizin otokorelasyon, değişen varyans sorununun olmadığını ve spesifikasyon hatası içermediğini yani kurulan modelin spesifikasyonunun doğru olduğunu göstermektedir.

Tablo 9. Model 2: Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Kat sayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
Faiz(-1)	-0.473	0.076	-6.223	0.000
ENFGAP	-0.546	0.213	-2.559	0.013
SUEGAP	0.188	0.100	1.867	0.068
KURGAP	-0.184	0.083	-2.199	0.032
C	18.191	3.139	5.794	0.000
@TREND	-0.088	0.020	-4.359	0.000
ENFGAP (-1)	-0.258	0.091	-2.825	0.006
D(ENFGAP(-1))	0.537	0.170	3.150	0.002
SÜEGAP (-1)	0.089	0.049	1.798	0.078
D(SÜEGAP(-1))	-0.015	0.041	-0.377	0.707
CointEq(-1)*	-0.473	0.058	-8.137	0.000
Tanımsal Testler				
R ² : 0.872				
Düzeltilmiş R ² : 0.841				
D.W.: 2.08				
Olasılık:0.000				
F-İstatistik: 27.494				
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey: 0.922 (0.532)				
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test::0.362 (0.697)				
Heteroskedasticity Test: ARCH:0.448 (0.773)				
Ramsey RESET Test: 1.749 (0.143)				

Tablo 9 incelendiğinde öncelikle hata düzeltme teriminin beklenildiği gibi negatif ve istatistiki olarak anlamlı olduğunu görüyoruz. Bu durum hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı bir göstergesi olup, modelin kararlı bir dengeye sahip olduğunu ifade etmektedir. Değişkenler arasındaki ilişkilere baktığımızda, politika faiz oranı ile enflasyon açığı arasında negatif ve istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki söz konusudur. İki değişken arasındaki ilişkinin negatif yönlü olması birinci model sonuçlarında açıkladığımız gibi TCMB'nin politika faizini belirlerken enflasyon açığını dikkate almadığı şeklinde yorumlanabilir ve ilk model sonuçları ile uyumludur.

Döviz kurunu da analize dahil ettiğimiz bu modelde ilk modelden farklı olarak, çıktı açığı ile politika faizi arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Çıktı açığının esneklik katsayısının pozitif olması Taylor Kuralı ile uyumludur. Dolayısıyla, bu iki değişken arasındaki pozitif ilişki iktisat teorisiyle örtüşmekte olup, çıktı açığı ile politika faizinin aynı yönde hareket ettiğini, dolayısıyla TCMB'nin politika faizini belirlerken çıktı açığını dikkate aldığı işaret etmektedir. Analiz döneminde TCMB'nin politika faizini belirlerken çıktı açığını önemseydiği söylenebilir. Benzer ilişkiler Zortuk (2007) tarafından da bulgulanmıştır.

Tablo 10 incelendiğinde kur açığı ile politika faiz oranları arasında ise beklenildiği gibi negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgu da literatürle ve iktisat teorisiyle uyumlu olup, döviz kurlarındaki bir artışın TL'nin değer kaybını ifade ettiğini ve merkez bankasının

politika faizini belirlerken kur açıklarını göz önünde bulundurduğu şeklinde yorumlanabilir. Ulusal para, döviz karşısında değer kazandığında/kaybettiğinde TCMB genişlemeci/sıkı politikalar uygulayarak, faiz oranlarını düşürmektedir/artırmaktadır. Albayrak ve Abdioğlu (2015), döviz kuru yükselişleri sebebiyle artan maliyetlerin merkez bankasının faiz artırımıyla birlikte çok daha fazla yükseleceğini dolayısıyla bu negatif ilişkinin anlaşılır bir durum olduğu belirtmektedir. Ek olarak Aklan ve Nargeleşkenler (2008), Ongan (2004), Zortuk (2007) çalışmalarında iki değişken arasında benzer yönlü ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, analize konu olan dönemler için faiz belirleme sürecinde döviz kuruna ve üretim açığına tepki vermektedir. TCMB fiyat istikrarından çok üretim ve istihdamı göz önünde bulunduran, kur açıklarını dikkate alan bir para politikası kuralı izlemektedir denilebilir.

Tablo 10. İki Modelin Karşılaştırması

Değişkenler	Uzun Dönem Katsayıları	
	Model 1	Model 2
ENFGAP	-0.622 (0.006)***	-0.546 (0.013)**
SUEGAP	0.140 (0.165)	0.188 (0.068)*
KURGAP	-	-0.184 (0.032)**
C	18.191 (0.000)***	14.283 (0.000)***
Tanımsal Testler		
f-istatistiği	17.050	15.580
R ²	0.857	0.872
Coint Eq(-1)*	-0.493 (0.000)***	-0.473 (0.000)***

Not: *, **, *** sırasıyla, %10, %5, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 10'da iki model için elde edilen sonuçlar bir arada sunulmuştur. İlk model için, faiz oranları ile enflasyon açığı arasında negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmuşken, çıktı açığı ile faiz oranları arasında pozitif ancak istatistiki açıdan anlamlı olmayan bir ilişki söz konusudur. Döviz kurlarını da dahil ettiğimiz ikinci modelde ise enflasyon açığı ve faizler arasında ilk modelle uyumlu olarak negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki söz konusudur. İlk modelden farklı olarak çıktı açığı ve faizler arasında iktisat teorisiyle uyumlu şekilde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki mevcuttur. Kur açığı ve faizler arasında ise, yine beklenildiği gibi negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki mevcuttur.

4. Sonuç

Merkez bankalarının izlemiş olduğu para politikaları ya enflasyon gibi iktisadi bir soruna çözüm üretmek ya da büyüme gibi iktisadi bir hedefi gerçekleştirmek amacıyla uygulanmaktadır. Uygulanan bu politikalar herhangi bir kural içeriği olmayan duruma göre (ihtiyari) bir anlayışa göre uygulanabildiği gibi, belirli etki tepki süreci dikkate alınarak, hedeflerle uyumlu bir kuralın benimsendiği bir anlayışla yapılabilmektedir. Bu hususla ilgili tartışmalar iktisat yazınında uzun yıllardır süregelmektedir. İktisat teorisinde bu tartışmalar ihtiyari – duruma göre politika uygulamalarını savunan

Keynesyen iktisadi görüşle kurala dayalı politika uygulamalarını savunan Monetarist görüş arasında gerçekleşmektedir.

İktisat literatüründe sıkça karşımıza çıkan bu ihtiyari politikalar-kurala dayalı politikalar tartışmasından yola çıkarak, TCMB özelinde kurallı bir para politikası örneği olan Taylor Kuralı'nın geçerliliğinin analiz edildiği bu çalışmada, 2006-2021 dönemi çeyrek veriler kullanılarak ARDL sınır testi ile TCMB'nin politika faizini belirlerken Taylor Kuralı'na uyup uymadığı iki farklı model oluşturularak ortaya konmaya çalışılmıştır. İlk model, Geleneksel Taylor Kuralı'nı içermekte olup, TCMB'nin politika faizini belirlerken enflasyon açığı ve çıktı açığı değişkenlerine verdiği tepkiyi ortaya koymakta ve kuralın kapalı ekonomi versiyonunu ifade etmektedir. Elde edilen bulgular, politika faizi ile enflasyon açığı arasında negatif bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Bu durum enflasyon açığı arttıkça politika faiz oranının artması gerektiği yönündeki beklentiye ters düşmekte ve ilk model için TCMB'nin politika faizini belirlerken enflasyon açığını dikkate almadığı şeklinde yorumlanabilir. Öte yandan çıktı açığı ile politika faizi arasında ise, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

İkinci model ise kuralın açık ekonomi versiyonu olup, döviz kurunun da analize dahi edilmesiyle oluşturulmuştur. Bulgular, politika faizi ile enflasyon açığı arasında ilk model ile uyumlu olarak negatif bir ilişkiyi ifade ederken çıktı açığı ile anlamlı ve istatistiki olarak pozitif bir ilişkiyi göstermektedir. Döviz kurunu analize dahil ettiğimizde bulgular, TCMB'nin politika faizini belirlerken enflasyon açığından çok, çıktı açığını dikkate aldığını işaret etmektedir. Ayrıca döviz kuru ile politika faizi arasında bulgularan negatif ilişki, TCMB'nin çıktı açığı ile birlikte kurların seyrini de dikkate aldığı yönündedir.

Bu sonuçlar, TCMB'nin politika faizini belirlerken enflasyondan çok çıktı açığını ve döviz kurunu dikkate aldığını göstermektedir. Bu durumda TCMB, fiyat istikrarından çok özellikle 2008 kriziyle birlikte, finansal istikrarı daha fazla dikkate alıyor denilebilir. TCMB'nin faiz politikasını, para politikasının temel amacının fiyat istikrarı önceliğine göre belirleme yerine istihdam ve kur istikrarı anlayışıyla belirlediği söylenebilir. Buna göre döviz kurunun dahil edildiği genişletilmiş Taylor Kuralı'nın TCMB'nin para politikası kararlarını açıklamada faiz enstrümanını neye göre kullandığını açıklamada daha güçlü deliller ortaya koymaktadır.

Yakın tarih itibariyle TCMB'nin takip etmiş olduğu para politikasında yükselen enflasyona karşı düşük politika faiz oranı tercihi fiyat istikrarının önceliğinden ziyade büyüme esaslı bir politika tercihiye yönelik kararlar alması sürdürülebilir büyüme hedefleri için çok da tutarlı bir politika anlayışını ortaya koyduğu söylenemez. Zira Fiyatların istikrar kazanmadığı bir ekonomide, sağlıklı iktisadi öngörünün yapılamamasına bağlı olarak, karar alıcılarda reel yatırımlardan ziyade spekülatif yatırımlara yönelim davranışlarının görülmesi muhtemeldir. Bu durum enflasyon sarmalı karşısında daha fazla istikrarsız bir ekonomi görünümü ortaya koyacağından risk primini artırarak fiyat istikrarı ve istikrarlı bir ekonomi için daha yüksek faiz oranlarını gerekli kılmaktadır. Analizden çıkan sonuçlar; TCMB'nin fiyat istikrarı hedefi önceliği olan ve bu hedefle uyumlu diğer hedeflere ulaşma

noktasında politika faizlerini araç bağımsızlığı anlayışla uygulamaya koyabilen bir para politikası yürütmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Aklan, N.A. ve Nargeleçekenler, M. (2008). “Taylor Kuralı: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63/2, 23-39.
- Akdeniz, C. ve Çatık, A.N. (2019). “Finansal Koşulların Taylor Kuralının Geçerliliği Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bulgular”, TESAM Akademi Dergisi, 107-126
- Albayrak, N. ve Abdioğlu, Z. (2015). “Geriye ve İleriye Dönük Para Politikası Reaksiyon Fonksiyonlarının Tahmini: Taylor Kuralı”, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 20/4, 141-163.
- Altunöz, U. (2019). “Faiz Haddinin Ekonominin Gelir ve Enflasyon Seviyesine Uyum Sağlayabilirliği: Türkiye Ekonomisi İçin Taylor Kuralı Analizi”, Mehmet Akir Ersoy Üniversitesi İİBF Dergisi, C:6, S:1, Nisan
- Aydınlık, G. (2017). Yüksek Global Likidite Ortamında Yeni Merkez Bankası Politikaları; Taylor Kuralı Üzerine Ampirik Bir Yaklaşım, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bal, H., Tanrıöver, B. ve Erdoğan, E. (2016). “Taylor Kuralı Kapsamında Merkez Bankası Politika Faiz Oranlarının Belirlenmesi: Stokastik Trend Yaklaşımı”, International Journal of Academic Value Studies, 2/6, 95-106.
- Batini, N., Harrison, R. and Millard, S., (2001). Monetary Policy Rules For An Open Economy, Bank of England Working Papers.
- Berument H. and Taşçı, H. (2004). “Monetary Policy Rules In Practice: Evidence From Turkey”, International Journal of Finance and Economics”, 9, 33-38.
- Bhattarai, K. (2006). An Empirical Study of Interest Rate Determination Rules, Lecturer in Economics, Business School University of Hull, England.
- Clarida, R., J. Gali and M. Gerdler (1998), “Monetary Policy Rules in Practice: Some International Evidence”, European Economic Review, 42, 1033-1067.
- Conraria A.L. vd. (2018). “Estimating the Taylor Rule in the Time-Frequency Domain”, Journal of Macroeconomics, 57, 122:137.
- Coşar, K. (2019). Finansal İstikrar ile Genişletilmiş Taylor Kuralı: Panel Veri Analizi, Doktora Tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara
- Demirbaş, E., ve Kaya, M. V. (2012), Testing the Validity of Taylor Principle for Turkey from a Different Perspective, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 12, 81-110
- Doğdu, A. (2019). Taylor Kuralının Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerindeki Geçerliliğinin Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Analizi ile Test Edilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gozgor, G. (2012). “Inflation Targeting and Monetary Policy Rules: Further Evidence
- Gögül, P.K ve Songur M. (2016). “Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesi Stratejisinde Araç Kural “Taylor Kuralı” mı? (2006-2015)”, Maliye Araştırmaları Dergisi, 2/1, 28 – 37.
- Greiber, C., ve Herz, B. (2000). “ Taylor Rules in Open Economies”, Working Paper Bayreuth University
- Judd J.P. and Rudebusch, G.D. (1998). “Taylor’s Rule and the Fed: 1970-1997”, FRBSF Economic Review, 3, 3-16.
- Kaytancı, B. G. (2005). “Merkez Bankası Para Politikası Tepki Fonksiyonu: 1990-2003 Türkiye Uygulaması. Doktora Tezi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Lear W.V. (2000), "A Rewiev of the Rules Wersus Discretion Debate in Monetary Policy", *Eastern Economic Journal*, Vol:26, No:1
- Lebe F. ve Bayat T. (2011). "Taylor kuralı: Türkiye için Bir Vektör Otoregresif Model Analizi", *Ege Akademik Review*, 11, 95-112.
- Mankiw, N. G. (2007) *Macroeconomics*, Sixth Edition, Worth Publisher. New York. Greiber, C., B.Herz, (2000), "Taylor Rules in Open Economies", Working Paper Bayreuth University.
- Nelson, E. (2000). *UK Monetary Policy 1972-97: A Guide Using Taylor Rules*, Bank of England, London.
- Ongan H. (2004). "Enflasyon Hedeflemesi ve Taylor Kuralı: Türkiye Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 45, 7-11.
- Taylor J. B. (1993). "Discretion Versus Policy Rules In Practice", *Carnegie-Rochester Conference Series On Public Policy*, 39, 195-214.
- Teles V.K. and Zaidan M. (2010). "Taylor Principle and Inflation Stability in Emerging Market Countries", *Journal of Development Economics*, 91, 180-183.
- Tunay, K. Batu. (2007) *Makro Ekonomi Teori ve Politikalar*. Arıkan Basımevi. İstanbul
- Uslu Ç.L. ve Özçam A. (2014). "A Modified Taylor Rule for the Central Bank of Turkey (CBRT): 2003-2012", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4/1, 223-244.
- Verona F. vd. (2017). "Financial Shocks, Financl Stability, and Optimal Taylor Rules", *Journal of Macroeconomics*, 54, 187-207.
- Yapraklı S. (2011). "Türkiye'de Açık Ekonomi Para Politikası Kuralının Geçerliliği: Sınır Testi Yaklaşımı", *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13/01, 127-142.
- Zortuk M. (2007). *Koşulluluk Aracı Olma Bağlamında Kısa Vadeli Faiz Oranlarının Hedeflenen Enflasyondan Sapmada Kullanımı: Bounds Test Yaklaşımı (Türkiye Örneği)*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, 6, 41-68.

TAYLOR'S RULE WITHIN THE FRAMEWORK OF RULE-BASED- OPINAL POLICY DISCUSSIONS: AN APPLICATION SPECIFIC TO THE CBRT

Hilal ŞEKER*
İlhan EROĞLU**

Monetary policy means the control of the money supply and loan volume in the economy for central banks and is implemented by the CBRT “.....it refers to decisions taken to influence the availability and cost of money in order to achieve goals such as economic growth, employment growth and price stability. it has been described as “. Discussions about how and how to implement this policy have been going on for many years in the economic literature. At the heart of the discussions is the issue of whether central banks should act within the framework of a certain rule or discretionary in the face of any instability that may occur in policy practices. Should monetary policies be implemented with a discretionary approach or within the framework of established rules? The answer to this question is evaluated by two different approaches, the first of which is the practice that includes a free (discretionary) approach to how central banks, which also prefer the Keynesian approach, will implement monetary policy, which is called “discretionary practice”. The second is that the monetary policy adopted by the monetarists should be maintained based on the rules.

Monetary policies are implemented by the authorities as rule-based policies, discretionary policies, and rule-like policies. This distinction has existed in the economics literature since the 1970s. It is accepted that the pioneering studies were carried out by Barro-Gordon (1983), Kydland-Prescott (1977) and Blanchar and Fisher (1989). The rule-based monetary policy suggests that the monetary authority should choose price stability as the final goal, and not intervene in the event of a number of unforeseen occurrences, while the discretionary policy emphasizes that it should intervene in unforeseen situations. While the instabilities that may occur in the real economy when

* Amasya University, Social Sciences, hilalseker@amasya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6188-1006

** Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF, ilhan.eroglu@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4711-1165

the rule-based strategy is applied may make it difficult for central banks to meet their targets, the expectation of intervention caused by the implementation of discretionary policies may also bring about the expected inflation increase. If a rule is based on policy implementation, initiative-based practices that may lead to arbitrariness are out of the question, and strict rules established before are raised. While monetarist economists are in favor of rule-based policies, stressing the need to both get rid of time inconsistency and avoid arbitrariness in policy practices, John Taylor, Bennett T. New Keynesian economists such as McCallum and Alan Meltzer have also adopted rule-based policies

According to Mankiw, if policy makers can take measures or use policy tools that they deem appropriate when economic problems occur, discretionary policy is applied. Mankiw also defined this as a “prudent monetary policy”. In this kind of policy implementation, the monetary authority takes decisions by activating its own judgments and initiatives in the face of economic problems. If the monetary authority has preferred to implement a discretionary monetary policy, it is free to act according to its own judgment in order to achieve economic goals. According to Turnovsky, monetary authorities should choose policies according to periods in which they can achieve good results. Discretionary policy advocates have emphasized that they do not care about issues such as growth and employment, especially by putting inflation at the center of a policy that adheres to the rule, and that they lose flexibility by focusing on goals, and have suggested that discretionary policies will produce better results.

On the basis of rule-based policies, it emphasizes the need for central banks to implement monetary policy within the rules established, based on strict rules rather than judgments. In a policy that the monetary authority will carry out based on the rule, it is based on the rule that the size of commitments can be reached and stability is achieved. The monetary authority that chooses such a policy mostly takes into account short-term interest rates as an instrument variable, follows a process such as ensuring control over the variable determined within the scope of instrument independence or systematic interventions by targeting the relevant variable.

M.Friedman's suggestion that a monetary amount accepted by the authorities should be adopted and a fixed-rate increase should be aimed in proportion to the increase in this size, which led to the formation of a policy view based on the rule. Therefore, monetarists who are in favor of strict rules advocate the effectiveness of a rule-based policy. The New Keynesian economists formed by John Taylor, McCallum and Meltzer supported rule-based policies by adopting Taylor's interest rate rule and McCallum's monetary base rule.

Discretionary policies are frequently encountered in the economics literature the rule-based policies judging from the discussion of the validity of the Taylor Rule in the case of CBT where was analyzed in this study, the ardl test period using quarterly data 2006-2021 limit policy rule in determining the rate of CBT by creating two different models which fit into the Taylor were tried to be determined. The first model includes the traditional Taylor Rule, which reveals the CBRT's response to the inflation deficit and output deficit variables when determining policy interest, and

refers to the closed economy version of the rule. The findings obtained indicate the existence of a negative relationship between policy interest and inflation deficit and can be interpreted as the fact that the CBRT does not take into account the inflation deficiency when determining policy interest for the first model. However, no statistically significant relationship was found between the output decision and policy interest.

The second model is an open economy version of the rule and was created by including the exchange rate in the analysis. The findings indicate a significant and statistically positive relationship between the output decision and the policy interest rate and the inflation deficits, while expressing a negative relationship in accordance with the first model. When we include the exchange rate in the analysis, the findings indicate that the CBRT takes into account the output deficit rather than the inflation deficit when determining the policy interest rate. In addition, the negative relationship found between the exchange rate and policy interest is that the CBRT takes into account the course of exchange rates along with the output decision. These results show that the CBRT takes into account the output deficit and the exchange rate rather than inflation when determining the policy interest rate. In this case, it can be said that the CBRT takes financial stability into account more than price stability, especially with the 2008 crisis.

TARİHSEL GÖRELİLİK YÖNTEMİ İLE KÜLTÜREL KURUMLAR VE EKONOMİ İLİŞKİSİNİ ANLAMAK: ALMAN TARİHÇİ OKULU

UNDERSTANDING THE RELATIONSHIP BETWEEN CULTURAL INSTITUTIONS AND ECONOMIC DEVELOPMENT WITH THE METHOD OF HISTORICAL RELATIVITY: THE GERMAN HISTORICAL SCHOOL

Hale KIRMIZIOĞLU*

Öz

Bu çalışmanın amacı, ekonomi alanındaki çağdaşlarından oldukça farklı bir anlayış sergileyen Alman Tarihçi Okulunun (ATO) iktisadi görüşlerini temellendirirken kullandıkları yöntem sayesinde ulaştıkları iktisadi bakış açısını irdelemektir. Tarihçi gelenek, ekonomik gelişimin temel dayanağı olarak kültürel kurumları görmektedir. Heterodoks Okullar arasında yer alan Okul, tarih araştırmaları ile değişen toplumsal yapı ve ekonomik gelişim süreçleri arasındaki bağlantıya ışık tutmaktadır. Yerleşik iktisat anlayışındaki *evrensel bilgi* ve *meta anlatı* gibi kabuller yerine ülkeden ülkeye değişebilecek öznel durumlara ve bunların yol açacağı farklı ekonomik ilerleme paternlerine vurgu yapar. Okulun yöntemi ve söyleminin önemi, Almanya'nın tarihsel koşullarında ve o dönemde gerçekleşen ekonomik gelişim sürecinde aranır. Bu nedenle çalışmada tarihsel görelilik yöntemi aracılığıyla, Okulun ortaya çıktığı dönem Almanya'nın içerisinde bulunduğu toplumsal, idari ve ekonomik koşullar araştırılır. Dönemin düşün insanlarının ve Okul temsilcilerinin özellikle ekonomik gelişim süreçleri ve bunun nedenlerine dair görüşleri, ikincil kaynaklardan aktarılır. Böylece içerisinde bulunulan koşulların güdülediği toplumsal değerler ve düşünce sistemindeki değişimlerin, ekonomik gelişimdeki payı anlaşılacak istenir. Almanya tarihindeki olaylar ve Alman Tarihçi Okulu'nun görüşleri, her kültürün kendi kendini beslediğini ve bu kültürel kurumların evrimini izleyerek ekonomik gelişiminin anlaşılmasının mümkün olacağını ifade eder.

Anahtar Kelimeler**: Alman Tarihçi Okulu, Tarihsel görelilik yöntemi, Ahlak ekonomisi, Ekonomik gelişme

* Kırşehir Ahi Evran University, Economics, halekirmizioğlu@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8869-9933

** JEL: A13, B15, E02, E66

Abstract

The purpose of this study is to examine the economic perspective they reached by using the method they used in grounding the economic views of the German Historical School (ATO), which has a very different understanding from its contemporaries in the field of economics. The historical tradition sees cultural institutions as the foundation of economic development. The School, which is among the heterodox schools of economics, sheds light on the connection between the changing social structure and economic development processes with its historical studies. It emphasizes the subjective situations that can change from country to country and the different economic progress patterns that these will lead to, instead of the assumptions such as “logical universal knowledge” and “metatheory” in the orthodox economics approach. The importance of the method and discourse of the school is sought in the historical conditions and in the economic development process of Germany that took place at that time. For this reason, in the study, the social, administrative and economic conditions in Germany at the time the School emerged are investigated through the method of historical relativity. The opinions of thinkers and School representatives of the period, especially about the economic development processes and the reasons for this, are transferred from secondary sources. Thus, it is desired to understand the share of the changes in the social values and thought system motivated by the conditions of that period in economic development. The events in the history of Germany and the views of the German Historical School state that each culture feeds on itself and it is possible to understand economic development by following the evolution of these cultural institutions.

Keywords: The German Historical School, Historical relativity, Ethic economy, Economic development

1. Giriş

Alman Tarihçi Okulu (ATO), öncelikle Klasik ve Neoklasik iktisat teorisinin merkezine oturan liberal ekonomik anlayış ve onun dayandırıldığı varsayımlara bir itiraz niteliğindedir. Bu anlayışın ekonomi alanı için doğal yasalar tanımlamasına, tanımlanan bu yasaların tüm dünya ülkelerinde tüm zamanlarda geçerli kabul edilmesine, bu bağlamda ortaya çıkan iktisat teorisine karşı çıkar. ATO temsilcileri, hâkim iktisat anlayışının bu pozitivist bakışını ve bu bakışın sosyal bilimlerde ortaya çıkarttığı indirgemeciliği, ekonomik gelişim süreçlerini sekteye uğratacak bir neden olarak görür ve kalkınmanın önündeki engelleri ortadan kaldırmaya dönük başka bir bakış açısı yaratmak isterler. Onlara göre alternatif bakış açısını yaratacak yöntemin temeli, *anlamaktır*. Herhangi bir ülkenin ekonomik gelişimini anlamak ve bu duruma özgü politikalar önerebilmek için, önce o ülkeyi ve ona can veren toplumu tanımak gerekir. Tarihsel görelilik veya tarihçi metot olarak adlandırılan bu yöntem, iki temel dayanağa sahiptir. Birincisi, bir toplumu tanımak için onların tarihleri ve bu süreçte gerçekleşen toplumsal değişimleri gözlenmelidir. Tarihsel olayları anlamak için değişimin nedenleri veya motivasyon kaynakları ortaya konulmalıdır. İkincisi, ekonomik ve toplumsal konular, geçirilen değişimin ışığında ilgili toplumun değerler sistemi içerisinde anlaşılmalıdır. Özellikle kültürel kurumlar olan ahlak kuralları ve değerlerin, ekonomik alanda ortaya çıkartacağı sonuçları anlamak ekonomik yapıyı şekillendirmek için önemli bir ipucu sağlayacaktır. Tek bir toplumu ve geçirdiği tarihsel süreci kültürel, ekonomik ve siyasal unsurlarla dinamik bir şekilde değerlendirmek, Okulun yorumsamacı yanını işaret etmektedir. Buna göre bir tarihsel olayı anlamak için ilgili coğrafyadaki özel koşullardan

haberdar olmanın yanında sosyal yapıya gömülü bilgiden faydalanmak gerekir. Bu durumda iktisadi ilişkilerin temelinde yer alan insan ve ait olduğu kültürden getirdiği düşünceleri, ekonomik olaylar ve ekonomik yapı üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahip olacaktır.

Alman Tarihçi Okulu, Almanya'da 19.yy'ın ikinci yarısında hem Klasik Politik Ekonomi Okulu'na hem de Marksist İktisata karşı bir tepki olarak doğar.¹ Bir başka deyişle ATO, İngiliz Klasik teorisinin temelinde yatan rasyonelliğe, aydınlanmaya ve evrensel olarak geçerli ekonomi teorisine bir tepkidir. ATO'nun görüşleri, İkinci Dünya Savaşı ve Nazi döneminin yıkımına dek geçerliliğini sürdürmüş ve Almanya'nın kalkınma sürecinin büyük bölümünde var olmuştur. İktisatçılar arasında evrimci ve kurumcu düşüncenin itibar görmesi nedeniyle (ki bu yaklaşımların ilham kaynağı olarak görülürler), ATO'ya duyulan ilgi, son yıllarda istikrarlı olarak artmaktadır. (Michaelides & Milios, 2009, s. 497; Shionoya, 2001, s. 1) Ikeda (2008, s. 80)'ya göre, Okulun düşünce sisteminin 1980'li yıllarla beraber yaşadığı yeniden doğuşun iki temel nedeni vardır. Öncelikle yeni nesil Alman iktisatçılar, ekonomi alanına kendi köklerinden gelen katkıları merak etmektedirler. Aynı zamanda ana akım iktisada alternatif olabilecek bir bakış açısı ve farklı bir araçlar setinin olup olmadığı araştırılmak istenmektedir. Bu bağlamda ele alınabilecek en önemli hareketlerden biri de, 2000'li yılların başında ortaya çıkan Post Otistik İktisat anlayışıdır. Neoklasik yaklaşımın hâkim anlayış olmasının bir tür dogmatizm yarattığını ve kullandığı varsayımsal çerçevenin ekonomik gerçekliği açıklamaktan çok uzak olduğunu iddia eder. Ayrıca bir öğrenci hareketi olarak başlayan bu anlayış, yöntemde, düşüncede ve bilgide çoğulculuğu savunurken tarih, kültür ve psikolojinin ekonomideki yerinin yanında disiplinler arası çalışmanın önemini de vurgular. Burada nihai hedef, ekonomik gerçeğin anlaşılmasına yardımcı dokunabilecek hiçbir duruma kapıları kapatmamaktır (Fullbrook, 2007, ss. 2-8; 19-20).

ATO'nun aydınlanma felsefesine ve rasyonaliteye tepkisi, bir nevi akla karşı çıkış olarak algılanmamalıdır. Okul'un ortaya çıktığı dönemin öncesinde Almanya politik açıdan dağınık, pek çok küçük prenslikten oluşan bir bölge olarak düşünülebilir. İdari yapının parçalı olması bu prenslikleri uzun yıllar, çatışma ve işgallere açık hale getirmiştir. Oysa ekonomide üretim ilişkilerinin tesisi, öncelikle güvenlik ihtiyacının giderilmiş olmasını gerektirir. Ülkede kırsal kesimde yaşayan nüfusun fazlalığı ve bunların eğitim düzeyinin düşük olması, nitelikli insan gücünden mahrum kalmasına yol açmıştır. Emek, üretimin en önemli unsurudur. Eğer belli alanlarda eğitilmiş bir insan gücünüz

1 Shionoya (2005b, s. 14)'nın çalışmasında yer alan Marksist iktisata tepki olarak ortaya çıkmıştır görüşü; Okula ilham kaynağı olan düşünürlerden ve ideolojik farklardan dolayı dile getirilir. Ayrıca Marksist iktisata bir karşı çıkış olarak değerlendirilmelerinin bir diğer nedeni de, genel geçer kuramlara veya meta anlatılara karşı çıkmalarından kaynaklanır. Ancak Okul temsilcisi kabul edilmese bile Okulun görüşlerini etkileyen Hegel, aslında Marks'a ilham kaynağı olmuştur. Özellikle kullandığı yöntem açısından bakıldığında oldukça yakın oldukları görülür (Prendergast 2006, s. 258). Bu durumda Okulun Marksist iktisat üzerinde etkilerinin görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda ATO, bir yandan Marksist iktisatın yöntemine kaynaklık ederken diğer yandan meta anlatı olmasına karşı çıkmıştır. Kahn (1990, s. 232) ATO'nun hem rasyonel bireyi merkezine alan Klasik Okula hem de üretim tarzlarını merkeze alan Marksist iktisata tepkisini, her iki yaklaşımın da kültürü dışlamış olmasına dayandırır.

yoksa hem üretimi artırmak hem de tarıma dayalı ekonomik yapıyı değiştirmek güçleşir. Dolayısıyla bu durum kalkınmanın önünde büyük bir engel oluşturabilir. Almanya'nın tüm bu kendine özgü koşulları, Okul temsilcilerini öncelikle Almanya'nın ekonomik gelişim süreci için dayanaklar aramaya yönlendirir. Almanya, tüm ülkelerde aynı koşulların geçerli olmadığını ve görece daha gelişmiş bir ülkenin yaptıklarını taklit etmenin başarı getirmediğini deneyimlemiştir. Almanya, o dönemde bugünkü anlamda devlet kimliğini henüz kazanamamasına rağmen Büyük Britanya siyasal birleşme ve ekonomik yapılanma konularında Kıta ülkelerinin oldukça önündedir. Peki Büyük Britanya ekonomisinde uygulanan ekonomi politikaları, Alman ekonomisinin gelişmesine katkı sağlayabilir mi? ² Politika kararları alınırken her ülkenin özellikleri, dönem koşulları ve tarihsel süreçteki dönüşümleri göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla sadece ekonomik gelişim için değil, toplumu ilgilendiren her alanda ülkelerin kendilerine has “*öz sistemleri*” oluşturulmalıdır. Toplumun zaman içerisinde kazandığı yeni yetkinlikler ve kültürel değişimi göz önüne alınarak revize edilen öz sistemler, ekonomik gelişimin en temel itici gücü olarak kullanılabilir. Alman Tarihçi Okulu tarihsel görelilik yöntemi ile toplumsal dönüşümün izlenmesi gerektiğini ve bu toplumsal değişim dinamiklerinin iktisadi gelişim ve iktisadi düşüncenin şekillenmesinde kullanılabileceğini ifade etmektedir.

Alman Tarihçi Okulun temsilcileri ve Okula ilham kaynağı olan düşün insanların temel sorusu, o dönemdeki Almanya, görece diğer ülkelerin gerisinde kalmış bir ülke iken nasıl ekonomik olarak ileri götürülebilir? sorusudur. Almanya'nın o dönemde yaşadığı zorluklar tam olarak nelerden kaynaklanmaktadır ve bunlar nasıl ortadan kaldırılabilir? Çalışmada yer verilen düşün insanların ortak konu başlığı, Almanya nasıl kurtulur? sorusudur. Ülke koşulları, idari, toplumsal ve ekonomik anlamda değerlendirilmiş ve dönemin düşün insanları genel olarak olumsuz olan bu koşulları düzelterek bir toplumsal düşünce sistemi kurmaya yönelmiştir. Ülkenin tarihsel olarak getirdiği kültürel öğeler bütünü yapılanmasını kolaylaştırırken, eksik kültür kurumları, değerler, alışkanlıklar ve inançlardaki yeni biçimlenme ilerlemenin önünü açmıştır. Ülkenin tarihi sürecine dayanan bu değerler ve düşünce sisteminin revize edilmesi ile sonrasında karşılaşılacak yeni güçlüklerinde ortadan kaldırılması mümkün hale gelebilecektir. Bu durumda ekonomik sorunlar için önerilen çözümler, farklı ve yeni bir perspektif kazanmış olacaktır.

Bu çalışmanın amacı, Alman Tarihçi Okulu'nun görüşlerine dayanarak değerler, alışkanlıklar ve diğer kültürel öğeler ile ekonomideki gelişmeler arasındaki bağlantıları gözlemektir. Bu amaçla tarihsel görelilik yöntemi ile Alman Tarihçi Okulunun fikirlerine kaynaklık eden dönemlerde Almanya

2 Büyük Britanya'nın ekonomik gelişime katkı sağlayacağı gerekçesi ile Kıta Avrupa'sı ülkelerine serbest ticaret önerisinde bulunduğu dönemlere ve hemen öncesine bakıldığında ülkenin 200 yıllık Denizcilik Yasaları ile ticarete ve tarım alanındaki belli mallarda *destekleme ve korumaya yöneldiğini* gözlemek mümkündür. 1820 yılında serbest ticarete dair ilk adımlar atılmış ve bununla ilgili hukuki altyapı kurulmaya başlanmıştır ancak 1860'lı yıllara dek serbest ticarete tam anlamıyla geçilmesi mümkün olmamıştır. Bkz: <https://www.parliament.uk/about/livingheritage/transformingsociety/tradeindustry/importexport/overview/protectingbritishtrade/> Chang (2002, s. 2)'e göre F. List, Büyük Britanya'nın devletçi politikalar uygulamasına karşın kendisinden daha az gelişmiş olan Almanya ve ABD gibi ülkelere serbest ticareti tavsiye ettiğini iddia etmektedir. Chang, bunu “merdivenlerden itekleme politikası” olarak adlandırmaktadır.

tarihi ele alınmıştır. 1648 Vestfalya Barışı sonrasında Almanya'daki dağılık idari yapı ve diğer koşullar açıklanarak, o dönemlerde filizlenen düşünce sistemi arasındaki bağ kurulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Alman toplumunun Almanya'nın ihtiyaçları doğrultusunda, zamanla neye evrildiği ve ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda daha iyiye ulaşmak için düşünürler tarafından yapılan önerilere yer verilmiştir. Bir başka deyişle Okulun ortaya çıkışına zemin hazırlayan olaylar irdelenmiş, belki de Almanya'yı Almanya yapan bu Okulun temel sorusu olan ekonomik gelişme ve zenginleşme nasıl gerçekleşir sorusuna verdikleri cevaplar, bu gelişmeler ışığında değerlendirilmiştir. Tarihsel süreçte birçok etkenden ötürü yeniden şekillenen Alman toplum yapısı, bu yapıdaki değişimler, kamu yönetimi, toplumsal alışkanlıkları ve bu ülkenin farklılıklarından ötürü aydınlanma geleneğinin bu topraklarda, diğer Avrupa ülkelerinden ayrı bir fikir ortamı yaratması dikkatle izlenmesi gereken unsurlar olarak görülmüştür. Bu amaçlarla çalışma iki bölüm olarak tasarlanmıştır ve ilk bölümde Alman Tarihçi Okulu'nun temsilcileri ve genel görüşlerine yer verilmiştir. Bu bölümde ATO'nun anlama üzerine oturduğu tarihsel görelilik metodu ve anlamayı mümkün kılacak ahlaki değerler ve kültürel kurumlar açıklanmıştır. İkinci bölümde ise kültür ve ekonomi ilişkisini tarihi olaylara dayandıran iktisadi düşünceyi anlamak için Alman tarihindeki olaylar ve Alman düşünürlerinin fikirleri bir arada ele alınmıştır. Alman Tarihçi Okulu'nun bakış açısından ötürü çalışma genelinde kültürel kurumlar olarak ahlak, ahlak kuralları, ahlaki değerler, gelenekler, inançlar ve alışkanlıklar kullanılmıştır. İkinci bölüm dört alt başlık olarak tasarlanmıştır. Nedeni, genel anlamda Alman tarihindeki dönüm noktalarını ifade etmek üzere kullanılan dört dönem olmasıdır. Tarihsel süreci izlemek için seçilen bu tarihler, Almanya'nın gelişimini etkileyen beş temel tarihi olaya gönderme için kullanılmıştır. Birinci ve ikinci alt başlıklarda ele alınan tarihi olayların yanı sıra ATO'ya ilham kaynağı olan Edmund Burke, Wilhelm Friedrich Hegel ve Friedrich List'in ulusal birlik görüşleri, tarihi olaylarla ilişkilendirilerek verilmiştir. Üçüncü ve dördüncü alt başlıklarda ise yine Alman tarihindeki olaylar, ATO temsilcilerinin ekonomik gelişim fikirleri ve bunun motivasyon kaynağı olarak görülen kültürel öğelerle ilişkilendirilerek aktarılmıştır. Bu bölümlerde görüşlerine yer verilen eski ve yeni temsilciler; Wilhelm Roscher, Bruno Hildebrand, Karl Knies, Adolph Wagner, Gustov von Schmoller, Max Weber ve Werner Sombart'dır. Bu temsilcilerin Okul geleneğine ait kabul edilmelerinin temel gerekçesi, tarih araştırmaları ile iktisadi gelişimi anlama çabaları ve bu gelişim sürecinde kültür ve onun parçası olan gelenek ve değerlere yaptıkları göndermelerdir.

2. Alman Tarihçi Okulun Temsilcileri ve Genel Bakış Açısı

Pek çok iktisadi yaklaşıma ilham veren ATO, Türkçe yazında genellikle iki dönem olarak ele alınırken İngilizce yazında dönem sayısının üç olduğu görülmektedir. Eski ve Yeni Alman Tarihçi Okulu yanı sıra, En Yeni Alman Tarihçi Okulu nitelemesi de kullanılır. Schumpeter (1954) 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'da temellenen ekonomide tarihselcilik okulunun üç nesilden oluştuğunu ifade eder: Eski Tarihçi Okul'un önde gelen isimleri Wilhelm Roscher, Karl Knies ve Bruno Hildebrand'dır. Genç Tarihçi Okul'un önde gelenleri Gustav von Schmoller, Karl Bücher, Georg Friedrich Knapp ve Adolph Wagner gibi isimlerdir. En yeni tarihçi okul ise Arthur Spiethoff, Werner Sombart

ve Max Weber tarafından temsil edilmektedir (Shionoya, 2005a, s. 1; Michaelides & Milios, 2009, s. 497, Milonakis & Fine, 2009, s. 75). Schumpeter (1914; 1967) ATO'ya ait görüşleri altı başlıkta özetler: Toplumsal yaşamın birliği, kalkınma ve evrim üzerine odaklanma, organik toplum yapısı, insan güdülerinin çokluğuna dayalı anti-rasyonalizm, genellikle çok bireysellik³ (olayların genel doğasından çok tekil ilişkilerle ilgilenme), evrensellikten çok tarihsel görelilik. Schumpeter, özellikle kalkınma bağlamı ve tekillik yönünün bir kombinasyonunun öne çıktığını ama önemsenmesi gereken kombinasyonun, toplumsal yaşamın birliği ve kalkınma bağlamı olduğunu vurgular (Shionoya, 2005a, ss. 3-4; Milonakis & Fine, 2009, s. 89). Alman ekonomisi özelinde düşünüldüğünde Schumpeter'in buradaki uyarısı oldukça anlamlıdır. Ekonomik gelişim sürecinde toplumsal ve ekonomik farklılıkları dayanak yaparak ilerlemek önemli bir etken olmasına rağmen Almanya'daki ekonomik gelişim sürecinin devamlılığını sağlayan, toplum bilincine sahip yeni bir birey yaratılmış olması gibi görünmektedir. Bahsi geçen birey, içerisinde bulunduğu toplumun ahlaki değerlerinden, geleneklerinden, alışkanlıkları ve kurallarından öğrendikleri ile değerlendirmeler yapar. Salt öznel değerlendirmeleri ile kişisel çıkarlarını her şeyin önünde tutma şansı yoktur. İçerisinde yetiştiği toplumun kültürel kurumlarını ve bunlardaki değişimi görerek, düşünerek ve çoğu zaman farkında olmadan kabul ederek şekillenir. Ekonomik ilişkilerini sürdürürken, ve kararlarını verirken bunları bir tarafa bırakarak davranması olanaklı değildir. Bu durumda ahlaki değerler ve kültürel alışkanlıklar ekonomik yapının biçimlenmesinde etkili olacaktır.

Grimmer-Solem ve Romani (1999, s. 3) ATO'nun görüşlerini aktarırken, iktisat teorisi ve iktisat tarihinin bir kombinasyonu olduğuna gönderme yaparlar. Ayrıca ampirik ve gerçeklere dayanan güçlü bir metodoloji ile karakterize edilen bu yaklaşım, teorinin tarihsel ve coğrafi göreliliğine bir vurgudur ve özellikle sosyal reform ve politik konularla ilgilenir. Burada ATO temsilcilerinin yorumlamak ve anlamak için rakamlara ihtiyaç duymuş oldukları ifade edilmelidir. Bir başka deyişle tarihsel olayları takip etmenin aslında bir anlamda veri bilmeyi ve biriktirmeyi gerektirdiği anlaşılmalıdır. Geçmişteki ticaret veya üretim verilerinin aslında tarihin bir parçası olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla Okul için veri kullanımı önemli bir yere sahiptir. Maalesef tarih ve tarihsel süreç denildiğinde hâkim anlayışa göre bilimden ve kesinlikten uzaklaşmaktadır ancak bir ülkenin verileri, aslında onun iktisat tarihinin bir göstergesidir. Alman devletleri veya prensliklerinde ilk istatistik büroları veya merkezi istatistik ajansları 1800'lü yılların başında kurulmakla beraber,⁴ 1834 Zollverein'le birlikte Alman Federal devletleri çapında dış ticaret ve nüfus verileri toplanmaya ve biriktirilmeye başlanmıştır. Bahsi geçen dönemler, Okula ilham veren düşünürlerin ve ilk temsilcilerin yaşadığı dönemlerdir. Hatta Almanya İstatistik bürolarının açılması ve ileriye dönük verilerin izlenmesi

3 Burada bahsi geçen bireysellik, liberal ekonomi anlayışında bahsi geçen bireysellik değildir. Bireysellikten kasıt, insanın birtakım ortak özelliklere indirgenmesine duyulan tepki ile her insanın maddi ve manevi olarak birbirinden farklı olduğuna duyulan inançtır. Ayrıca bireysellik kavramı, toplum açısından değerlendirilirse bireysellik yerine tekillik (farklılık) konulmak suretiyle, coğrafi ve tarihsel göreliliğin kastedildiği anlaşılabilir. Dolayısıyla olgular değil, olaylar ön plana alınır.

4 Bkz: Fourcade-Gourinchas (2001, ss. 404-405)

konularında çok emek vermiş olan istatistikçi ekonomistlerden biri olan Ernst Engel,⁵ daha sonraki yıllarda Amerikalı akademisyenler üzerinde ciddi etkiler yaratacak ve Engel eğrisine⁶ ilham kaynağı olacaktır. Bunun yanı sıra Alman Tarihçi Okulu'nun ekonomik kalkınmaya ve bunun dayanaklarını araştırmaya odaklı bakış açıları, 19.yüzyılın ikinci yarısında etkinliğini artıran mikro iktisadi bakış açısına bir alternatif oluşturmaktadır. Alman Tarihçi Okulu'nun ekonomik kalkınmayı merkeze oturtan ve kalkınmanın ana aktörleri arasında devlet ve toplumu kabul eden iktisadi bakışı, o dönemdeki iktisat teorisinin şekillendiği çerçevenin oldukça dışındadır.

Tarihçi Okula göre tarihten bağımsız bir gelecek, siyasetten bağımsız bir ekonomi, kültürden bağımsız bir toplum ve birey, olanaklı değildir. Tüm bunların etkileşim içerisinde olduğunu ve her birindeki değişimin bir diğerindeki değişimi doğuracağını savunurlar. Alman ekonomisinin dönüşümü ve bunun altında yatan toplumsal ve siyasal dinamikleri, bunların tarihsel süreç içerisinde etkileşimlerini gözlemleyebilmek oldukça önemli değerlendirmelere izin vermektedir. Almanya'da 1648 yılı sonrasında başladığı söylenebilecek reformist hareketlerin ilginç bir düzlemde birbirini tetikleyerek bütün bir yapıyı baştan aşağı yeniden kurguladığı görülmektedir. Tarihsel süreç içerisinde tüm bileşenleri etkileyen en önemli reform hareketleri, hukuk ve eğitim sistemindedir. 19. yüzyılın başından itibaren farklı idari yapılara rağmen ortak değerlerini hatırlayan bir toplum dikkat çekmektedir. Tüm lehçe farklılıklarına rağmen sahip oldukları ortak dil ve bu dilde yapılan yayınların artması, kadınların ve gençlerin edebiyat aracılığı ile kültürlerine yakınlaşmalarını sağlamıştır. Bu durum sadece edebiyat, fikir ve sanat alanında ilerlemeye değil, aynı zamanda dini olarak da çeşitliliğe yol açmıştır. Din alanında radikal değişimlerin yüzyılı aşkın bir süre önce bu topraklarda yaşanması, farklı inanç sistemlerine karşı hoşgörü sağlarken, kutsal kitabın Almanca okunmasını teşvik eden din insanlarının varlığı, toplumdaki eğitimin kapsamını genişletmiş ve her açıdan beslemiştir. Bu durumu yaratan neden, Alman Aydınlanmasının bir parçası kabul edilen ruhun özgürleştirilmesi olabilir. Alman Aydınlanması ile yeni bireyleri içeren yeni bir toplum ortaya çıkmıştır. Bu topraklardaki yeni birey (diğer Avrupa ülkelerinde ekonomik liberalizm yani seçim ve rekabet özgürlüğü dolayısıyla rasyonelliği ile tarif edilen bireyden farklı olarak) maneviyatı olan, duygu ve düşüncelerini kendi aklı ve inandıkları ile destekleyen, çıkarlarını, içerisinde yaşadığı toplumun önüne koymayan bir insandır.

Gelenekleri ve genel anlamda kültür açısından muhafazakâr olarak nitelendirilebilecek bu toplum, özellikle eğitim anlayışı, toplumsal ilişkileri düzenleyen hukuk sistemi ve üretim ilişkileri konusunda devrimci bir niteliğe sahiptir. Kendilerini bir arada tutan değerlerini tanıyıp bilerek, hayatın materyalist tarafında köklü değişimler gerçekleştirmişlerdir. Alman devletlerinin çeşitliliğine, toplumsal, idari ve ekonomik yapıdaki tüm farklılıklara rağmen uzlaşmanın, beraber yenilenmenin ve üretmenin bir yolunu bulan, o günün Alman toplumu, bunu dönem şartlarını anlayabilmiş Alman

5 Porter (1986, ss. 181-82) Ernst Engel, Berlin okulunun kurucusudur ve Alman Tarihçi Okulu oluşturan nesli yetiştiren kuşağa dahildir. Engel ve Wagner'in istatistik konusundaki düşünceleri Eski Alman Tarihçi Okul temsilcileri tarafından kabul görmüştür. Buna göre istatistiğin en yüksek amacı, farklılıkların nedenlerini ortaya koymak için araştırmayı mümkün kılmasıdır.

6 Bkz: Dorfman (1955, s. 21) ve Rothbard (1960, ss. 661-662).

fikir insanlarına da borçludur. Immanuel Kant'ın eleştirel akıl ve otoriter yönetimi uzlaştıran anlayışı, Wilhelm Friedrich Hegel'in devlete bağlılığı özgürlük olarak tanımlaması, Johann Gottfried von Herder'in kültürel milliyetçilik kavramı aslında dış dünyaya karşı daha güçlü olma hedefini işaret ediyor gibi görünmektedir. Fikri ve eylemi hür ama geçmiş ve geçmişten bugüne taşıdığı kültürü ortak olan bir toplum, nihai olarak Avrupadaki diğer akranlarından daha geç ancak özüne daha uygun bir intibak süreci geçirerek, ekonomik anlamda kısa sürede diğerlerinin önüne geçmiştir. ATO'nun söyleminin gerçek anlamda kavranması ve yorumlanması, doğu toplumlarının pek çok açıdan batı toplumlarından farklı olduğuna dayanak sağlar. Genel anlamda doğu toplumlarındaki insan tipi karar alma esnasında toplumun değerleri ve kurallarından etkilenirken, batı toplumlarındaki insan tipi daha bireysel ve rasyonel düşünmeye meyillidir. Küreselleşen dünyada artık bunların önemi kalmamış gibi düşünmek ve her toplumun birbirine benzediğini iddia etmek, hali hazırda mümkün değildir. Çünkü günümüzde hala, insan topluluklarını güdüleyen temel kavramlar, eğitim süreçlerinde fazlasıyla yer almakta ve toplumlar tüm dijitalleşmeye rağmen köklerinden kopmamaktadırlar. Elbette bazı toplumların asimile olabileceğini ve tuhaf hibrit yapıların ortaya çıkabileceğini söylemek de mümkündür. Ancak yine de iki toplum tipi arasındaki temel farkların korunduğu kabul edilerek doğu toplumlarının ekonomik ve politik konjonktürlerini değerlendirirken ve yaşadıkları sorunlar karşısında politika önerilerinde bulunurken, farklı geçmiş ve kültürel altyapıya sahip batı toplumlarının kuram ve politikalarını dikkate almak ve bunlara göre hareket etmek yanlıgı yaratabilir. Bu nedenle Okulun öğretilerini yorumlayabilmek, onları gerçekten anlayabilmek, her ülkedeki güncel siyaseti ve ekonomi politikalarını gözden geçirmek için bulunmaz bir fırsattır.

3. Almanya'nın Kısa Tarihi ve Alman Tarihçi Okulu Anlamak

ATO'nun ortaya çıktığı dönemin özellikleri, Okulun görüşlerinin neden o dönemde yeşerdiğine dair fikir vermesi açısından önem taşımaktadır. ATO'ya göre dönemin konjonktürü içinde herhangi bir olay anlaşılmaya çalışılırken onu tarihsel ve toplumsal bağlamından kopartmadan anlamak gerekir, soyutlama yapmadan sosyal kaotik düzen, bir bütün olarak anlaşılmaya çalışılmalıdır. Bu nedenle Okulun ortaya çıktığı dönemin hemen öncesinde Alman tarihinde nelerin olup bittiğine ve geçirilen dönüşüme bakmak doğru olacaktır. Bu dönemde Almanya'nın özellikle İngiltere ve genel anlamda Kıta Avrupası ülkeleri karşısında ekonomik açıdan yaşadığı mağduriyet, Okulun ortaya çıkışı için en önemli nedenlerden biri olarak görülmesine karşın, dönemin siyasi ve toplumsal konjonktürünün de ele alınması ve gözlenmesi şarttır. 1648 Vesfalya Barışı ile başlayan bu dönemde Alman tarihinde dört önemli dönüm noktasından bahsedilebilir: 1789 Fransız Devrimi, 1815 Waterloo Savaşı ve 1835 Zollverein Gümrük Birliği ve 1848 Devrimleri. Almanya'nın karşı karşıya kaldığı güçlükler, özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren 19. yüzyılın ikinci yarısına yani Alman Tarihçiliği bir ekol haline gelene dek fikir alanında yenilikleri besleyen en önemli etken olmuştur.

3.1. 1648 ve 1815 Yılları Arasındaki Tarihsel Olaylar ve Alman Tarihçilerine Öncülük Eden Düşünürlerin Birlik Fikirleri

Roberts (2016, s. 732) ve Fulbrook (2017, ss. 100-102)'a göre 1789 yılında farklı toplumsal düzen ilkelerine sahip üç yüzden fazla politik birimden oluşan Almanya, 1815 yılına gelindiğinde otuz sekiz devletten oluşan yeni bir ülke haline gelir. 1648 Vestfalya Barışı sonrası kısmen egemenliklerini kazanan Alman prenslikleri, gerek idari yapı gerekse toplumsal yapıda değişikliklere neden olabilecek reformlara girişmişlerdir. Alman prensliklerinin diğer devletler ve kendi aralarındaki mücadeleler, bunları sık sık sekteye uğratmıştır. Ancak 1760'lı yıllarla beraber reform hareketleri konusundaki devamlılık artmıştır. 1750'lerden sonraki dönemde Immanuel Kant ve Johann Gottfried von Herder gibi düşün insanlarının fikir alanına katkıları başlamaktadır. Bu düşün insanlarının fikirlerinde daima merkezi yönetim ve toplumsal bütünlük vurgulanmıştır. Alman topraklarında yıllar süren parçalı idari yapı, Alman prensliklerini ya diğer ülkelere yakınlaşmaya ya da onların güdümünde yaşamaya zorlamıştır. Bu durum fikir alanında, toplumsal birliğin ve merkezîyetçi yönetimin savunulmasını anlamlı kılmıştır. Alman prensliklerini bir araya getiren temel etken, Fransız Devrimi'nin bir özgürlük ve eşitlik bildirisiinden, yayılcı ve emperyalist bir diktatörlüğe doğru kayması olarak gösterilmektedir. 1792 yılından 1794 yılına dek Fransa'nın Alman topraklarını kısmen işgal etmesi ve bu bölgelerde yönetimi ele geçirmesi, idari ve hukuki sistemin yeniden düzenlenmesine vesile olarak feodal toplumsal ilişkileri ortadan kaldırır. Fransa'nın devrimden çıkan sonuçları, işgalci tavrıyla tüm devletlere dayatması, işgal ettiği topraklarda reformların gerçekleşmesine neden olur.

Fransız Devrimi, siyasi ve askeri alandaki başarısızlığına rağmen, yol açtığı çeyrek asırdan fazla süren ayaklanmalar, iç ve dış savaşlar ile Avrupa'nın kaderini değiştiren temel olaylardan biridir. Sadece siyasi alanda değil, sanat, edebiyat ve fikir alanında da o zamana dek geçerli olan kurallar ve ilkeler keskin bir eleştiriye maruz kalır. 18.yüzyılın aydınlanma felsefesi; bireyseliçiliği, rasyonalizmi, cumhuriyetçilik ve laisizmi yaydığı halde, Fransız Devrimi ve Napolyon istilalarından sonra Avrupa'da bu ilkelerin tam tersi akımlar kuvvet kazanmaya başlar. Liberalizm ve bireyseliçiliğe karşı yönelen güçlü tepkilerin anavatanlarının Almanya olması normaldir. Almanya'nın iktisadi kalkınma ve sanayileşmede İngiltere'nin gerisinde kalması, Fransız Devrimi esnasında Napolyon istilasına maruz kalması, ulusal birliğini tamamlamada Avrupa'da en geç kalan ülke olması, Almanya'da diğer ülkelere ve bu ülkelerin sistemlerine karşı güçlü bir tepki doğurmuştur. Bu durum hem Tarihçi Okulun hem de Marksizm'in Alman topraklarında yeşermesine zemin hazırlamıştır (Yalçın, 1983, ss. 360; 363-64). Fransız Devrimi'nin ılımlı ve yumuşak başladıktan sonra yöntem değiştirerek, kanlı bir mücadele haline gelmesi, pek çok düşünürde bu yolun insanlığın kurtuluşu için doğru yol olmadığı kanaatini uyandırmıştır. Bunlar arasındaki en önemli isimlerden biri, Edmund Burke (1729 – 1797)'dir. Burke, Amerikan İhtilali ve bağımsızlık savaşını destekleyen liberal bir düşünür olmasına rağmen, Fransız Devrimi ve onun yaydığı düşüncelere cephe almıştır. Burke, İngiliz anayasası ve yurttaş özgürlüğü sisteminde bu düşüncelerin hiçbir rolünün olmadığını ve bu durumun temellerinin daha derinlerde aranması gerektiğini belirtir. Rousseau'nun iddialarının aksine insan mutluluğunun toplumdan koparak değil, ancak toplumun bir parçası haline gelerek mümkün olacağını

ifade eder. Devrimin fikir babalarının gelenek ve geçmiş düşmanlığına neden olduklarını ve bunun Fransa'yı felakete sürükleyeceğini vurgular. Fransada millet meclisinde bulunan insanların dar kafalı, kendi çıkarlarını düşünen, köksüz ve sorumsuz kimseler olduklarını, oysaki İngiltere'de Magna Carta'dan bu yana, toplumu ayakta tutan, kökleri tarihin derinliklerine inen kuralların, geleneklerin, toplumsal bilgeliğin varlığı nedeniyle İngiliz yurttaşların hürriyetlerinin güvence altında bulunduğuna dikkat çeker. Burke, bir ulusun geçmişinin, geleneklerinin, o ulusun yaşamında en büyük yardımcı pusula olduğunu belirtir (Burke, 1943'dan Aktaran: Yalçın, 1983, ss. 361-362). Burke'in devrim karşıtı düşünceleri, geçmişi ve geçmiş kurumları idealleştirmesi, ATO üzerinde oldukça etkili olmuştur (Savaş, 1998, s. 500). Tarihi miras ve içerdiği kültür, bir ülke için, bir devlet için, ruhsuz ve mekanik birtakım kurallardan çok daha değerli hale gelmiştir (Yalçın, 1983, s. 363).

Ülkelerin geçmişleri ve bu esnada oluşan toplumsal bilinci taşıyan bireylerden oluşan bir toplumun, hukuk ve devlet ile özgürleşmesi fikri, Alman tarihçiliği ile ismi özdeşleşen George Wilhelm Friedrich Hegel (1770 – 1831) tarafından ifade edilir. Aynı Burke gibi toplumun geçmişine ve tarihsel süreçte ahlak ve değerler ile şekillenen ulusal bilince değinir. Hegel, toplumbilim için en iyi yöntemin tarihsel araştırmalar olduğunu iddia eder. Tarihi olayların incelenmesi, tarihsel gelişim sürecinin ardında yatan bazı temel kuralların ortaya çıkartılmasına imkân verir. Hegel'e göre tarih; özgürlük ve adaletin nasıl gerçekleştiğini gösterir. Özgürlük ve adalet, ancak güçlü bir devletin varlığı ile mümkün hale gelir (Savaş, 1998, s. 499). Hegel, bireyin ancak bir devlete tabi olması ile ahlaki değer kazanacağını yani özgür ve adil bir ortama sahip olacağını ifade eder (Kazgan, 1997, s. 375). Gerek tarih araştırmalarına verdiği önem gerek güçlü devlet ve toplumsal bilince sahip bireye yaptığı göndermelerle ATO'nun görüşlerine öncülük eden düşün insanlarından biri kabul edilir. Almanya'daki reformların temelinde hukuk sisteminden başlaması, Hegel'in cümlesinde, sanki hayat bulur. Bir ülkede yurttaşın, yurttaşlık haklarının en büyük garantisi, anayasa ve yasalardır. Sağlam kurulmuş bir hukuk sistemi ve yasalar, aslında toplumun daha özgür ve rahat yaşamasını sağlayacak bir yaşam alanını düzenlemektedir. Bir başka deyişle kurallar ya da kanunlar, toplumsal düzen ve mutluluk için şekillendirilir. Hegel, özgür davranışı, akla uygun olan davranış olarak tanımlar. Evrensel akılların somutlaştırılmış hali de devlet olduğuna göre, bireylerin rasyonel davranışı, sorgulamadan devletin yasalarına uymakla olanaklı hale gelir (Harris, 1942, s. 823).

Almanya'nın ya da o dönemde Alman toprakları üzerinde olan çok sayıda Alman devletinin Fransız Devrimi'nin sonuçlarına verdiği tepkinin ve onun sonuçları ile girdiği etkileşimin pek çok nedeninden bahsetmek olanaklıdır. Fulbrook (2017, ss. 81-99)'a göre Alman devletleri çok uluslu ve çok dilli ⁷ bir yapıya sahip oldukları gibi, tek bir idare tarzı, tek bir toplumsal yapı ve tek bir dini anlayışa da sahip değillerdir. Alman devletleri pek çok açıdan birbirlerinden farklıdır. Ancak 18. yüzyıl Almanya'sındaki fikir, edebiyat ve sanat alanındaki gelişmeler, toplumsal ve kültürel yakınsamayı

7 1648 yılı sonrasında Alman devletleri veya prensliklerine bakıldığında; büyüklük ve taşıdıkları diğer özellikler ile birbirlerinden bir hayli farklılaştıkları görülür. Bazı Alman prensliklerinde Alman olmayan uyrukların yaşaması ve Slav dillerinin yanında üstün dil kabulü gören Fransızca'nın seçkinler arasında kullanımı söz konusudur (Fulbrook, 2017, ss. 82-84).

mümkün kılar. Özellikle dinde ortodoksluğun yıkılması, Almanca yayınlanan kitapların sayısının artması, gençlerin okuma oranındaki artışlar ve reformist din adamlarının varlığı, ortak köklerin hatırlanmasına vesile olmuştur.

Fulbrook (2017, ss. 104-108) Fransız Devrimi'nin, Almanya'da ticaret ve emek hareketliliği önündeki engelleri ortadan kaldırmaya da hizmet ettiğine dikkat çekmektedir. 1806 yılından itibaren gerçekleşen reformlar, sistemli ve sürekli olmasa bile toplumsal düzende ciddi farklar yaratır. Örneğin 1807 yılında işgal altındaki Alman topraklarında serfliğin kaldırılması, statü toplumundan sınıf toplumuna geçişi tetikleyerek kapitalist üretim ilişkilerini destekleyecek bir emek hareketliliğine yol açar. Prusya ve Avusturya'da yönetimler modernleştirilip ekonomide iyileşmeler kaydedilmeye çalışılır. Ulusal eğitim sistemi, hukuk, idari yapı, vergi ve tarım alanlarında reformlar öne çıkar. Loncaların sınırlayıcı güçlerinin azalması ve şehirlerde uygulanan satış vergisi gibi bazı iç ticaret engellerinin kaldırılması, önemli hamleler olarak nitelendirilebilir. Ancak bunlar içerisinde belki de en önemlisi, ulusal eğitim sisteminin yaratılması sonucunda Almanya'nın 19. yüzyılda Avrupa'nın en iyi eğitim almış işgücüne sahip olmasıdır. Öyle ki Amerika'da dahil pek çok ülkenin o dönemde ileri gelen ekonomistleri, ATO'nun temsilcileri tarafından yetiştirilir.⁸

3.2. 1815-1848 Yılları Arasındaki Gelişmeler ve List'in Ekonomik Kalkınma Fikirleri

1815 yılından 1848 yılına uzanan döneme "Restorasyon dönemi" veya "Mart öncesi" denilmektedir. 1815 yılında Napolyon, Waterloo Savaşı'nda İngiliz ve Prusya orduları tarafından yenilip, sürgüne yollandığında Avrupa tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Napolyon yenilgiye uğratıldıktan sonra kurulan Alman Konfederasyonu ulusal birlik yolunda atılan en önemli adımlardan biridir. Bu dönemde başlayan birleşme hareketinin ilerde nihai sonuca ulaşacağı, Napolyon döneminde başlayan reformların sonuç vermeye başlamasından bellidir. Bu dönemde pek çok Alman prens, gücünü ve egemenliğini⁹ artırmıştır (Fulbrook, 2017, s. 109; Yalçın, 1983, s. 360). Toplumsal alanda gerçekleşen pek çok reforma rağmen prenslerin egemenliğindeki artış, başka bir deyişle mutlakiyetin güçlenmesi, bir başka ülkenin egemenliğinde yaşama korkusu ve buna karşı verilen mücadele ile ilgilidir. Alman geleneği, hukuk ve devlete bağlılığı hem maneviyatın korunması hem de özgürlük ve adalet beklentisi ile ilişkilendirmiştir. Bu nedenle mevcut yöneticiyi sorgulamadan hakimiyeti kabul etmek, güçlü bir iktidarın yönetiminde düşünce ve girişim özgürlüğüne erişmek anlamına gelebilir. Bu ara dönem kültürel, siyasal ve ekonomik açıdan bir geçiş dönemi olarak nitelendirilmektedir. Alman toplumunun nüfus yapısındaki değişimler ve ekonomik alanda gerçekleşen reformlar, tam olarak

8 Bkz: Dorfman, 1955, ss. 17-18; Rutherford, 2001, ss. 176-177.

9 Tilly (2001, s. 115)'e göre bu merkezileşmenin ya da mutlakiyetin güçlenmesinin ardında başka bir neden vardır. Napolyon Savaşları için ordularını harekete geçiren Avrupalı devletler genişler ve merkezileşir. Savaşın sonunda ordularını dağıtan bu devletler, biraz küçülmüş olmalarına rağmen bütçeleri, personelleri ve faaliyet düzeyleri, daha öncekinden çok daha fazladır. Dolayısıyla Avrupa devletlerini büyümeye sevk eden birincil etken, savaş harcamalarıdır.

kapitalist üretim ilişkilerine izin verecek ölçüde değildir ama önünü açacaktır. Her şeyden önce ulusal birliğe giden yol açılmış, statü farkına dayanan toplumsal yapı terkedilmeye başlanmış ve Alman devletlerinin üretimine itici güç sağlayacak olan gümrük birliği sağlanmıştır.

Clapham (1961)'e göre Napolyon'un istilası, Kıta Avrupa'sında ve özellikle Almanya'da yolların ve kanalların gelişmesinde, iç ticaretin artmasında, basit tezgahlardaki imalatın çoğalmasında önemli bir rol oynar. Böylece, birçok şehirde üretime dönük bir hareketlenme ortaya çıkar. Ancak Napolyon'un yenilmesi, yeniden görece ucuz İngiliz mallarının Avrupa'ya gelmesine neden olarak bu girişimlerin yarıda kalmasına yol açar ve henüz kurulmakta olan endüstrileri yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakır. Prusya'nın bazı bölgelerindeki yüksek maliyetli sanayi dalları, devlet desteğiyle ayakta durabilir. Bu iktisadi koşullar, birbirine yakın pek çok Alman devletini kaçakçılığı engelleyerek devlet gelirlerinin azalmasını durdurmak ve çifte vergilerle maliyeti artırarak rekabet gücünü yitiren sanayileri korumak adına, bir gümrük birliğine zorlar. Neticede Alman devletleri arasında 1835 yılında Zollverein adı verilen birlik oluşturulur (Akt: Yalçın, 1983, s. 365). Gümrük Birliği'nin kurulduğu yıllarda bu okulun öncülerinden kabul edilen List'in "Politik İktisadın Ulusal Temelleri" adlı eseri yayımlanır. Almanya, Gümrük Birliği'ni yaygınlaştırmak için Prusya'nın bilinçli bir şekilde uyguladığı karayolları yapımı ve geliştirilmesi politikasıyla güçlü bir iç piyasa yaratır. Gümrük Birliği, ulaştırmanın geliştirilmesi, eğitim hizmetlerine ağırlık verilerek becerikli ve çalışkan bir esnaf ve zanaatkar kitlesinin yaratılması gibi nedenlerle, Almanya'da mucize bir kalkınma hamlesi yaratır. Devletin girişimcileri destekleyen geniş korumacı politikasıyla, Almanya 1845 ve 1880 yılları arasındaki kısacık 35 yıllık dönemde Avrupada İngiltere'den sonra en güçlü sanayi ülkesi haline gelir (Yalçın, 1983, ss. 365-366).

Friedrich List (1789 – 1846) Almanya'nın İngiliz malları ile rekabet edebilmesi için hem üretim hem ticaretin sürdürülebilir olmasını sağlayacak politikalar önermiştir. Çünkü kalkınmanın nihai aşamasında her iki ekonomik faaliyetin de gerçekleşmesi gerekir. Ulusun kendisini, tek ve entegre bir bütün şeklinde özel bir ekonomik birim olarak görür ve ulusun üretici güçlerinin gelişim sürecini açıklar. List, ekonomi politiğin ulus fikrini bir başlangıç noktası olarak ele alması ve belirli bir ulusun ekonomik durumunu nasıl iyileştirilebileceğini öğretmesi gerektiğine inanır. O'na göre ekonomi politiğin temel meselesi birey çıkarları değil, ulus çıkarları olmalıdır (Sheptun, 2005, s. 355). Bu bağlamda Klasik Okulun önerilerine karşı çıkan List, ATO'nun öncüsü kabul edilir. Ancak aynı zamanda Adam Smith'in Alman takipçisi olarak da anılmaktadır. Smith'in Britanya ekonomi politiği için ortaya koyduğu çabanın bir benzeri, List tarafından Alman ekonomisine uyarlanmıştır. Almanya'nın endüstrileşmesine katkı sağlayacak ekonomi politikalarının teorik dayanaklarını yaratmaya çalışmış ve bu nedenle Britanya ekonomisi için önerilen politikalarla mücadele etmiştir. Alman ulusunun diğerlerinden ayrılan, zamanla kazandıkları eşsiz özelliklerle ekonomik gelişimin sağlanması fikrini benimsemiştir (Kahn, 1990, s. 238). Daha önceki iki düşünür gibi List'de Almanya'nın kalkınması için gerekli motifleri, kendi köklerinde aramış ve en önemli dayanağı, Alman ulusu ve tarihsel düzlemde şekillenen ortak kültürel öğeler olmuştur. Toplumun zamanla edindiği değerler, toplumu oluşturan her bireyin farkında olmadan giydiği bir kıyafet gibidir. Kültürel kurumlar olarak ifade edilen

ahlaki değerler, kurallar, inançlar, gelenekler ve alışkanlıklar bir ulusun ortak maneviyatını oluşturur. Ortak maneviyatın korunması ve fikir özgürlüğü, üretici gücün ortaya çıkmasına yardımcı olacaktır. Ortak kültürel değerleri olan ve ulus olmaya namzet Alman prensliklerinin iç ticaretteki engelleri kaldırması ve gelişen ekonomik ilişkilerini korumaları gerekir.

List, serbest rekabetin ticaret yapan iki ülkeye de fayda sağlayabilmesi için eşitler arasında yapılması gerektiğini belirtir. Eğer endüstriyel gelişimde diğer ülkenin gerisinde kalmıyorsa, önce ekonomik olarak güçlenmek gerekir. Bu aşamada gücün kaynağı, üretici güçtür. Üretici gücün kaynağı ise tarihi koşullara bağlı olarak her ulusun kendine özgü gereksinimlerinden doğar. Almanya belli bir gelişmişlik düzeyine ulaşıncaya dek iç tarifeleri kaldırmalı ve yabancılara karşı ortak bir politika uygulamalıdır. Adam Smith'in Ulusların Zenginliği yaklaşımı, List tarafından kabul edilmez. Çünkü üretici güçlerin geliştirilmesinde yönetici güç (ki devlet ile somutlaşır) ve ulusun oynadığı önemli rol ihmal edilmiştir. Oysa ekonomik ilişkilerin içerisine gömülü olan güç ve ulusun bir araya getirilmesi şarttır (Kahn, 1990, s. 239). List, Okul'un diğer fikir önderleri ve temsilcilerinden biraz daha farklıdır. Alman tarihçileri teori karşıtlıkları ile bilinmelerine rağmen O'nun serbest ticaret karşıtı fikirleri, genel bir teori olarak kabul görmüştür. Korumacılık ve bebek sanayi argümanları, yerleşik iktisat kitaplarında yer almıştır.

3.3. 1848-1871 Yılları Arasındaki Gelişmeler ve Eski Alman Tarihçilerin Kalkınma ve Kültür Fikirleri

Bu dönemi de bir çeşit geçiş evresi olarak düşünmek mümkündür. Gümrük birliği sayesinde ulusal bütünlük fikrinin daha önemli hale geldiği bu dönem, Alman devletlerinde ve Avrupada temel hak ve hürriyetler için mücadele verilen bir iç karışıklık dönemi olarak düşünülebilir. Elbette bu durum Alman devletleri arasında tam bir birleşme gerçekleşmesini bir miktar geciktirmiştir. Alman Tarihçi Okulunun şiddetle savunduğu temel özne, toplumun kendisi ile onun bir arada daha üretken olmasını garanti eden devlet, Alman topraklarında 1648 yılından sonra hep kol koladır. Birey veya bir bütün olarak toplum, kendi gelişimini engellemeyen, her alanda eğitimi mümkün kılan, maneviyata karışmayan bir yönetim anlayışıyla sorun yaşamamıştır. Ancak Alman devletlerinde, 1848'den hemen önceki dönemde yüksek nüfus artışının olması, gıda kıtlığına, açlık ve yoksulluğun yaşanmasına yol açarak, bölüşüm konusunda sıkıntılar yaratmıştır. Aynı zamanda İngiliz mallarının rekabeti ile mücadele edemeyen üreticilerin üretimi sürdürememesi ve yetersiz beslenme gibi sorunlar, toplumdaki çeşitli kitlelerin ayaklanmasına neden olmuştur. 1850'li yıllardan sonra ise iktidarın, toplumun yaşam alanında meydana gelen ekonomik çarpıklıkları düzeltmemesi, temel hakların kazanımı için mücadeleleri başlatmış ve anayasal hakların çoğu bu dönemde yapılan anayasa ile kazanılmıştır.

1850 ve sonrasında Eski Alman Tarihçi Okulu iktisadi düşüncelerini ortaya koymaya başlayacaktır. Az gelişmiş Almanya'nın sanayileşmesine yönelik ve ahlaki içselleştiren kurumsal bir çerçeve inşa eden Okulun temsilcileri kurumsal evrim ve ulusal politikalar gibi ana kavramları anlayabilmek için tarihsel ve ahlaki metotlar geliştirerek, kullanmışlardır. Bu nedenle kurumsallaşma, evrimleşme ve

toplulukçuluk gibi ekonomik ve sosyal teoride yer alan görüşlerin Tarihçi Okulda ve ilişkili düşünce okullarında temellendirildiği söylenebilir (Shionoya, 2001, ss. 1-3). Tarihçi metodun ahlaki içselleştirmesi ve değer yargılarını içeren bir yorumlamayı bünyesinde barındırması bilimden ya da bilimsel bilgiden uzaklaştığı şeklinde anlaşılabilir. Ancak toplumların tarihsel süreç içerisinde şekillenen kültürleri onların ekonomik davranışlarını ve beklentilerini etkiler. Koslowski (1997, ss. 3-6)'e göre genel ahlak, belli bir toplumun kültür ve alışkanlıkları, gelenek ve göreneklere kadar ahlaki kurallarını da yansıtır. Ahlaki ve kültürel amaçlar ise ekonomik davranışların nedensel faktörleri olarak yorumlanabilir. Bu durumda ATO'nun bakış açısı, tarihsel süreçte şekillenen kültürel ve ahlaki değerlerin sadece idari yapı üzerinde değil, aynı zamanda ekonomik sistem, ilişkiler, davranışlar ve beklentiler üzerinde etkili olarak ekonomik yapının temelinde yer edineceğiyle ilişkilidir. Tarihsel olaylar izlenerek yapılan çıkarımlarda bunların etkisi de hesaba katılmalıdır.

Wilhelm Roscher (1817 – 1894)'e göre ekonomi politığın amacı, halkların ekonomik açıdan ne düşündüklerini, ne istediklerini ve buna nasıl erişeceklerini belirlemektir (Çöloğlu, 1987, s. 161). Roscher, ekonomi politığı “ekonomi yasalarının doktrini” olarak veya “ekonomi tarihinin felsefesi” olarak kavrayışıyla, Alman Tarihçi Okulu'nun kurucusudur. O sadece bir uyanışa neden olmaz, aynı zamanda kendi araştırma programını uygular. Hildebrand'da, ekonomi politığı, Roscher gibi algılar ancak bunu daha edebi bir şekilde ortaya koyar (Ashley, 1895, ss. 117-18; Milonakis & Fine, 2009, ss. 74, 82). Eski Alman Tarihçileri'nin hemen hemen hepsi gibi Roscher' de toplumları ve kurumları anlamının gerekliliğine, bunun içinde karşılaştırmalı yöntemin önemine inanır. Roscher'in analizleri hem kendi dönemindeki tarihçilerden hem de kendisini izleyen tarihçilerden daha farklıdır. Süreç içerisindeki değişimleri gözlerken bunların karşılıklı ilişkilerine ve nedenselliklerine oldukça dikkat eder. Ayrıca değişim sürecini tam bir evrimsel çerçevede izah eder (Gay, 1941, ss. 10-11). Kahn (1990, s. 237) Roscher'in bireyi iki güdüye indirgediğini ve bunlardan birinin Klasik gelenekle bağdaşırken diğerinin ATO'nun yolunu araladığını ifade eder. Bu iki güdüden ilki, maddesel anlamda kendi çıkarlarını izlemesidir. Diğer ise iç huzur, özgürlük, adalet ve eşitlik fikirleri ile ilişkilendirilmiş olan Tanrı sevgisidir. Bir diğer tarafından bakılırsa Roscher, “ekonomik insan” a duygularının bir kısmını geri kazandırmış. Neoklasik iktisatın Robinson Crusoe'ünü toplum ve toplumsal konularla buluşturmuştur. Ancak Weber'e göre bu iki güdünün çalışması neticesinde ortaya çıkan belli süreçler ve kurumların kökenleri hakkında saf ampirik açıklama getirmekten ileri gidememiştir (Kahn, 1990, ss. 237-38).

Bruno Hildebrand (1812 – 1878) List gibi Almanya ekonomik olarak nasıl gelişir sorusunu cevaplamaya çabalar. Ele aldığı temel konu başlığı, ekonomik gelişim süreci olarak düşünülürse bunun gerçekleşmesine hizmet eden dinamikleri tespit etmeyi hedefler. Tarihsel süreçte gerçekleşen değişimleri izlemek, kurumsallaşmayı toplumsal dinamiklerle açıklamak ve tarihsel materyal toplamak ister (Ikeda, 2008, ss. 81-82). Tarih araştırmalarını yaparken hem Neoklasik varsayımlara karşı olduğundan hem de bunların yerine geçebilecek alternatifler aradığından insan doğası, kurumların gelişimi ve ulusal bağlamın üzerinde durur. İnsanoğlunun doğasını belirleyen unsurların tarihsel ve toplumsal gelişimde aranması gerektiğini vurgular. İnsanı kişisel maddi çıkarların güdülediğini kabul

etmez ve onu tarihin bir ürünü olarak niteler. Ahlaki değerler, din, adetler ve gelenekler, ekonomik davranışı belirleyen ana unsurlardır. Ayrıca iktisat ve diğer sosyal bilimlerin birbirleriyle etkileşim halinde olduğuna dikkat çeker. (Gay, 1941, s. 10; Ulutan, 1978, s. 398; Çöloğlu, 1987, s. 161). Sonuç olarak Hildebrand, toplum bilimlerinde ulus bağlamından kopuşu simgeleyen kozmopolitanlık yerine organik toplum yapısını koyar. Rasyonel birey yerine içinde yetiştiği toplumun kurumları, kültürü ve ortak köklerinden etkilenen ulus bilincine sahip insanı ele alır. İndirgenerek sığlaştırılan teori yerine ait olduğu ulusun tarihini ve değişimini kapsayan bir bakış açısı geliştirmek ister.

Karl Knies (1821 – 1898)' in diğer eski Okul temsilcileri içerisinde özel bir öneme sahip olduğu düşünülür. Alman Tarihçi Okulu'nun kuramını oluşturup, doktrini sistemleştiren kişi olarak kabul görür. Ashley (1895, s. 118)'e göre Knies, tüm harekete bir önsöz sağlayan kişi olmuştur. Knies, klasik yaklaşımın varsayımlarını eleştirerek, özel çıkar ve bencil davranış figürlerinin, iktisadı belirleyen ana unsur olarak kabul edilmesine karşı çıkar. Mutlak iktisadi kanunların var olamayacağını bir sosyal bilim olan iktisadın, doğa bilimleri gibi kanun koyamayacağını ifade eder. İktisadın yapabileceği tek şey, düzenli tekrarları bulmak olacaktır. Bunu yapabilmek içinde tarihsel süreç içerisinde iktisadi araştırmalar yapmak gerekir. Bu iktisadın tek meşru uygulamasıdır (Kazgan, 1997, s. 173; Savaş, 1998, ss. 503-504). Teorinin katılığına karşı çıkan Knies' in tarihsel görelilik vurgusu dikkatli olmayı gerektirir. Çünkü buradaki görelilik, iki ayrı duruma atfen kullanılır. Bir taraftan, tarihsel süreçte insan ruhu, ekonomi, hukuk, politika ve dini konuların birbirleriyle etkileşim içerisinde olduğunu ve dolayısıyla birbirlerinden etkileneceklerini ifade eder. Diğer taraftan tarihsel gelişimin sürekliliği yani değişim konusunda ısrarcıdır (Gay, 1941, s. 9).

Birey ve toplum konusunda Hildebrand' ı izler. Bireylerin toplamından oluşan ve ulus bilincine sahip olmayan topluma karşı çıkar. Bireyin motivasyonunu sağlayan tek güdünün bencillik olamayacağını toplumsal kurumlarla ilişkili sosyal yaradılışı üzerinde devlet ve toplumun rolünün büyük olacağını ifade eder (Gay, 1941, s. 10). Aynı zamanda özgür irade ve her insanın eşsizliğine yaptığı vurgu çelişki olarak kabul edilir. Ancak Knies aslında doğa ve kültür arasında yer alan tarihçi bilimleri, her ikisinin özelliklerini sentezleyen bir ara çözüm olarak sunmuştur. İktisadı, tarih kullanan bilimler arasında kabul edip ekonomik ilişkilere gömülü özgür iradeden bahseder. Özgür irade, bir anlamda irrasyoneldir. (Kahn, 1990, s. 240).

Tarihçi Okulun görüşlerinin önem kazandığı bu dönemde, dinin etkisi zayıflar ve kalan dini duygular da ulus ve devlet kavramlarını güçlendirmeye yönelir. Alman Lutherianizmi; dindar kişinin kayıtsız şartsız devlet otoritesine boyun eğmesi gereğini savunur. Protestan ahlakın etkisiyle topluma ve birliğe ait olma hissi oldukça güçlüdür. Dolayısıyla toplumun faydasını artıracak, her türlü devlet müdahalesine izin verilmesi gereksinimi doğar. Bu nedenlerle Okul, devleti yüceltir. Devlet müdahalesini gerekli gören Okul, gümrük koruması yanlısı yani serbest ticaret karşıtı olarak tanınır. Liberalizmi yaratan koşullar her zaman, her yerde mevcut değildir. Alman devletine ulusal üreticilerin korunması, sosyal güvenlik sisteminin kurulması, sosyal adaletin sağlanması gibi görevler düşer. Bu nedenle Alman Tarihçi Okulu, devlet müdahalesinin iktisat politikasının temelini oluşturması gerektiğini savunur. Hem eski hem de yeni tarihçiler, yasaların ve kurumların göreliliğini, teorinin

somut gerçeklerden başlaması gerektiğini ve insan davranışlarını belirleyen unsurlar ile toplum bilimleri arasında sıkı bir ilişkinin varlığını savunur (Ulutun, 1978, ss. 396-397; Savaş, 1998, ss. 498; 490)

3.4. 1871 Yılı Sonrası ve Yeni Alman Tarihçilerinin Kalkınma ve Kültür Fikirleri

İlk etapta 38 devletten oluşan Alman Konfederasyonu'nda, ortak bir devlet başkanı, ortak bir hukuk sistemi, ortak yurttaşlık söz konusu değildir. 1871 yılına kadar Alman devletleri arasında tam bir birleşme gerçekleşmemiş ancak onlara hatırlatılan ortak kültür aracılığı ile birbirine bağlı bir toplum yavaş yavaş inşa edilmiştir. Bunca yıl süren iç çekişmeler ve tehditlerden sonra dil, gelenek, halk hikayeleri, halk şarkıları ve aynı coğrafya sayesinde bir araya gelen toplum, klasik ekonomik liberalizmden farklı bir liberalizm anlayışı sentezleyerek güçlü devlet ve ortak kültüre dayalı bir üst kimlik ile yeni bir ülke ekonomisi yaratmıştır. Alman devletlerindeki halkların dil, inanç, değer, gelenek ve toplumsal diğer alışkanlıklarından dolayı bir bütün oldukları fikirlerinin yerleşmesi ve 1871'de resmi olarak Alman İmparatorluğu'nun kurulması, Yeni Alman Tarihçileri'nin fikirlerindeki değişimi de yansıtmaktadır. Yeni Alman Tarihçi Okulu'na, Manevi Tarihçi Okul'da denilmektedir.

Genç tarihçilerden Adolph Wagner (1835-1917), kamu mülkiyetinin genişlemesini, gelir dağılımını yeniden düzenleyecek vergilerin uygulanmasını ve şehirdeki arazi sahiplerinin, artan rant gelirlerinin vergilendirilmesini savunur. Anayasal haklar ve dolayısıyla sosyal politika önem kazanır. 1872 yılında bir Sosyal Politika Derneği kurulur ve işçilerin hakları konusunda sosyal politikalar üzerine çalışılır. Bu fikirler ve devlete sosyal alanda yüklenen bu yeni görevler, 1848 döneminde başlayan halk ve işçi sınıfı mücadeleleriyle tutarlıdır. Devletin gücünü zayıflatmadan, sosyal huzuru sağlamak ve böylece üretimin sürdürülmesi mümkündür. Yeni temsilciler, iktisat teorisi ve iktisat tarihi arasında amaç ve yöntem farkı bulunmadığını belirterek, tümevarımın tek yolunun tarihi belge ve materyallere dayanmak olduğunu ortaya koyarlar (Çöloğlu, 1987, ss. 162 – 63; Savaş, 1998, s. 506; Ulutun, 1978, ss. 398 – 99).

Gustav von Schmoller (1838 – 1917) önceki nesilden farklı olarak tüm tarihi gerçeklere ihtiyaç olduğunu ifade ederek, analizlerinde normatif göndermelere yer verir. Bu durumda tarihsel araştırmayı, tam anlamıyla yorumsama ve hikayeleme için kullanır. Schmoller' in amacı, düşüncenin ve toplumun evrimini incelemektir. Bu bağlamda Dilthey' in hermeneutik anlayışına yaklaşmaktadır. Dilthey' e göre metinlerin yorumlanmasında yazarın içinde bulunduğu toplum koşulları ve tarihi süreç etkili olur. Bu nedenle yöntemi, tarihsel, ampirik ve tümevarımcıdır. Mardellat (2009, s. 601)'e göre Schmoller iktisadi yaşamın sadece, ahlaki düzenin, değerlerin, geleneklerin, kanunların ve kuralların tarihsel gelişimini bilmek suretiyle anlaşılabilirliğine inanır. Schmoller, sosyal eşitlik ve sosyal refah gibi normatif kabullere göre toplumsal düzenin çerçevesini formüle etmeye çalışır. Neoklasik iktisatın kullandığı toplumsal düzen kavramında üç temel hata olduğunu belirtir. Her şeyden önce kullandıkları refah kriterinin ahlaki boyutu yoktur. Ayrıca insan davranışlarını araştırırken insan emeğinin önemli özelliklerini ihmal ederler. Son olarak, kayıp ahlak ve kusurlu davranış nedeni ile hükümet müdahalesi ile ilişkili hatalı politik tavsiyeler ortaya çıkabilir. Oysa kapitalist

ekonomide geniş çaplı devlet müdahalesinin kabulü Schmoller' in ekonomi politikasının en can alıcı mesajıdır. Sonrasında ise hukuk, ahlak ve kurumlar aracılığıyla analiz yapılarak dayanak tesis edilmesi gelir. O'na ait kurumculuğun özü, kurumlar, alışkanlıklar, kurallar ve tüm bunların evrimi ile ilgilidir. Schumpeter, Schmoller'i Amerikan kurumcularının babası olarak tanımlar (Heinrich Nau ve Steiner, 2002, s. 1017).

Liberal teorinin temel zayıflığı, devletten bağımsız, soyut bir ekonomi toplumuna dair kurgusundan kaynaklanır. Adalet dağıtıcı ve müdahaleci bir kurum olan devleti, ekonomik yaşam alanının dışında kalmaya zorlar. Bu durumda kendi kendini yönetme anlayışı, toplumun temel mekanizmasını yani yapısal değişiklikleri yeterince anlama ve açıklama konusunda liberal doktrini aciz kılmıştır (Heinrich Nau, 2000, s. 509). Genç Tarihçi Okulun lideri kabul edilen Schmoller, sosyal politikaya doğru, kararlıca yönelen ve buna bilimsel bir temel veren kişidir. Onun ekonomi politikası bütünsel algılayışı, Alman bürokrasi yönetimi için bir gelenek haline gelir. Onun ekonomi doktrini, tarihçi bir bakış açısının ışığında, ahlaki evrimcilik ile idealist devletçiliği ilişkilendiren kapsamlı bir sosyal teori olarak görülür (Heinrich Nau, 2000, s. 531). Ancak Schmoller'in yöntemi, özellikle normatif yargılara yer vermesi nedeniyle Weber tarafından eleştirilir.

Max Weber (1864-1920), kendisini tarihçi okulun çocuğu olarak tanımlamaktadır. O'na göre ilgilendikleri sosyal bilim türü, kesin gerçekliğin ampirik bilimidir. Amaç ise gerçekliğin kendisine özgü eşsizliğini anlamaktır. Bir yandan bugünün koşullarında tekil olayların kültürel önemini ve ilişkileri, diğer yandan tarihsel olarak var olan nedenleri anlamak ister. Bu açıdan Weber, büyük ölçüde tarihçi geleneğin içerisinde yer alır. Ancak bu konuda bir fikir birliği söz konusu değildir. Çalışmalarında tarih ve sosyolojinin rakip iddialarını destekleyerek, metodolojisi hakkında tartışmaların doğmasına neden olmuştur (Oliver, 1983, s. 529). Schmoller ve Weber arasında bir metod tartışması olmasına rağmen 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan iktisat sosyolojisinin Alman geleneğindeki öncüleri olarak görülürler. Ekonomik davranış ve kararları belirleyen nedenleri, tarihsel süreçte sosyal, kültürel ve kurumsal bağlamdan ayırmadan anlama çabası, iktisat sosyolojisine kaynaklık eder. Weber, Neoklasik yaklaşımın kapitalizmi açıklarken kullandığı dayanakları, eksik ve hatalı bulmaktadır. Ekonomik aktörün fayda ve kar maksimizasyonu davranışlarına ve fiyat mekanizmasına dayandırılan kapitalist ekonomik ilişkilerin yetersiz bir açıklama olduğunu ifade eder. Weber'e göre piyasa, akılcı ekonomik davranış ve işbölümü sorunlu kavramlardır (Breiner, 1995, ss. 34-7). Bazı yorumculara göre Weber, sadece saf ekonomi teorisini sosyolojik bağlamda tercüme eder. Marjinalist teorisinin ekonomideki ajanlara atfettiği ekonomik insan davranışına tamamlayıcı sosyolojik bir açıklama sağlamak için araştırma yapar (Breiner, 1995, s. 33). Kapitalizmi anlama çabası Sombart'da devam etmiştir.

Werner Sombart (1863 – 1941), kapitalizmin köklerini aramış ve Marks'ın çıkarımlarının Almanya'daki gelişim sürecini anlamak için bir şey ifade etmediğine değinmiştir. O'na göre köylü sınıf ve tarımsal alandan uzak bu materyalist değişim hikayesi çok anlamlı değildir. Çünkü Almanya kendi gelişim sürecini, köylülerine ve onların katı ahlaki değerlerine borçludur (Mitchell, 1929, ss. 303-05; Harris, 1942, s. 806; Kahn,1990, s. 245). Sombart' a göre amaç, zamanı ve yeri belli bir tarihsel

süreçte modern kapitalist ilişkilerin nedenlerini anlamaktır. Farklı bölge ve ülkelerin ekonomik gelişim süreçleri ele alınarak tekil özelliklerinden arındırılırsa, modern kapitalizmin tümünde ortak olan özellikleri aydınlatılabilir (Rogin, 1933, ss. 225-26). Sombart, özellikle kültürel araştırmalarla bütünleştirdiği anlam ekonomisi ile nedensellik ilişkilerini bu teorik çerçevede bir araya getirmeye çalışır. Nedenselliği kabul eden Sombart, bu nedenleri açıklayan ilişki bağlamının toplumun kültüründe aranması gerektiğini savunur. Birey davranışları ile ortak veya kamusal aktivitelerin birbirinden ayrıldığı yerin motivasyon kaynağı olduğuna vurgu yapar. Kapitalist üretim ilişkilerinde bireyin motivasyonu olarak gösterilen kazanma isteğinin ortak aktiviteler yani toplumsal faaliyetlerde şekil değiştireceğini ve motivasyonun kaynağının kültürel unsurlara, ahlaki değerlere dönüşeceğini ifade eder. Birey, kolektif alandaki davranışlarını şekillendirirken ait olduğu toplumun sahip olduğu bilgiler, inançlar, kurallar, değerler gibi kurumlarından etkilenir. Rogin (1933, s. 230)'e göre Sombart, ekonomi gibi bilim dallarının kültürün nedenleri aydınlatma gücünden yararlanması gerektiğini savunur.

Alman Tarihçi Okulu, 1700'li yıllardaki Alman düşünce sisteminden ve tarih araştırmalarından yola çıkarak Almanya'nın kalkınmasının önündeki engelleri bulmayı hedefler. İlk temsilciler, Almanya'nın kalkınmasına dönük olarak belli bir politika çerçevesi veya tekrarlayan kurallar araştırmaya yönelirler. Her birinin araştırma yöntemleri ve ulaştıkları sonuçlar arasında farklar olmasına rağmen uzlaştıkları konu, tarihsel olayları anlamının ancak toplumsal bilinçle mümkün olacaktır. Toplumsal bilinç olarak ifade edilen kavramsal çerçeve, ortak ahlak ve kültürel değerler bütünüdür. Geçmişte Alman halklarının, farklı devletlerin baskısına maruz kalması, onları aynı kökten gelenlerle bir arada durmaya yöneltilir. Fikir alanında en çok üzerinde durulan ulusal birlik aynı zamanda ekonomik gelişmenin de temeli olarak görülür. Ulusal birliğe imkan tanıyan her öge, ekonomideki üretici gücün motivasyonu olarak görülebilir. Almanya'da İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar etkinliğini sürdüren Okulun en yeni temsilcileri daha çok kapitalist üretim ilişkilerini anlamaya odaklanmışlardır. Almanya'nın kalkınma sorunu yerine kapitalist ilişkileri anlamaya çalışmaları, temele oturtulan kültür ve ahlak kavramlarının önemini değiştirmemiştir. Okul'un fikirleri ve reformist ruhu, 20 yüzyılın ikinci yarısında tamamen ortadan kalmamıştır. Özellikle 1945 sonrasında Batı Almanya ekonomi politikası baştan yaratılmış ve o dönemin ekonomi politikasının çekirdeğini oluşturan Ordoliberalizm, bir yandan Alman tarihçilerini eleştirirken, diğer yandan Onların etkisinde kalmıştır. Freiburg Okulu'nun Ordoliberalizmi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da *sosyal piyasa ekonomisinin* yaratılmasının dayandığı teorik temellerin önemli bir parçasını oluşturmuştur (Barry, 2014, s. 100; Vanberg, 2014, s. 2).

Tarihsel süreç içerisinde Alman tarihindeki gelişmeler ve ATO'nun iktisadi düşüncelerinin birbirleri üzerindeki etkisini gözlemek mümkündür. Ele alınan konu başlığı bağlamında kültürel kurumlara verdikleri önem ve bunların ekonomik gelişim sürecinde oynadıkları rol üzerinde durulmuştur. Tarihsel süreçte ortaya çıkan toplumsal dinamikler ve bunların birbirleriyle olan etkileşimi, Alman Tarihçi Okulun doğuşunun nasıl şekillendiğini net bir biçimde ortaya koyar. Roberts (2016, s. 699)'in Fransa için yaptığı bir tespit, bu durumu doğrular niteliktedir. Fransa, 1789 yılında hem

serfliği hem de feodal düzeni kaldırır. Fransa'da toprak üzerinde doğuştan kazanılan hakların sonunu getiren bu gelişme, toprağın kişiler tarafından alınıp satılması sonucunda arazi sahiplerinin sayısını artırır. Ancak bu durum İngiltere'de olduğu gibi tarımsal ilerlemenin gerçekleşmesine yetmez. İlerleme hem çok daha yavaş hem de farklı bir şekilde gerçekleşir. Bu durum yaşananların benzerliği hakkındaki genellemelerin boş olduğunu göstermektedir. ATO'nun kültürel muhafazakarlığı, ulusal birliğe yönelmesine ve gelişmenin sırrını kendi kökenlerinde aramasına neden olmuştur ve bir başka ülkeyi taklit etmekten daha başarılı sonuçlar vermiştir.

Tüm bunların yanı sıra şüphesiz ATO'nun yöntemini eleştiren görüşlerde vardır. Letiche, Hildebrand ve Jaffe (1955, s. 36) tarafından Alman Tarihçilerinden etkilenen ABD'li iktisatçılara dair yapılan tartışmada Hildebrand, Hegelian gelenekten ilham alan Eski Alman tarihçilerin saf iktisat teorisinin geliştirilmiş niteliklerinin yerine ikame edilebilecek yeni kavramları ararken kullandıkları çeşitli tarih felsefesi akımlarının bir çıkmaz yarattığını ifade eder. Tarih felsefesi ile farklı bir tür genelleştirmenin ortaya çıkabileceği tamamen göz ardı edilmiştir. Tarih araştırmaları sonucunda ortaya konulanlar, entelektüel kafa karışıklığı olarak yorumlanır. Bu nedenle Alman geleneğinin tarihsel hikayelemesi, gerçeklerin biriktirilmesine yarayan, dar açılı ve bir yere varamayan bir yöntemdir.

Alman Tarihçileri birbirlerinden çok farklı görüşler ortaya koyduklarından bunları tek bir çatı altında toplamak, yalnızca bir Okula ait gibi aktarmak doğru bir yaklaşım değildir (Pearson, 1999, s. 559). Roscher'in "klasik bir yemekte tarihi sos" sunmaktan daha fazlasını yapmadığı birçok bilim insanı tarafından kabul görmektedir. Hildebrand ve Knies' da yöntem bağlamında sorunlu bulunurlar. Neoklasik Okul' u toplum bilimleri için fizik yasaları önermekle suçlarlar ancak karmaşık insan doğasını, analizden çok uzak bir alana oturtmak da kabul edilebilir değildir. (Pearson, 1999, s. 550). Eski ATO mensupları kullandıkları tarih araştırmaları ile değişim geçiren kurumların dinamik süreçleri içerisinde ekonomik gelişimin kaynağı olarak tariflenebilecek bir dayanak aramışlardır. Hegelian bir bakış açısı ile kültür ve onunla etkileşim halindeki her kurum, ulusu harekete geçirecek güdünün kaynağı olarak düşünülmüştür.

4. Sonuç

Çalışmada Okul'un kendi yöntemi kullanılarak, tarihsel olaylar ile düşünce sistemi arasındaki bağ yakalanmak istenmiştir. Tarihsel olarak ortaya çıkan önemli olayların Alman devletlerinin idari yapısını ve toplumun kültürel kurumlarını nasıl değiştirdiği izlenerek tüm bunların iktisadi düşüncede ve ekonomik yapıda yol açtığı değişim ele alınmıştır. Ortak değerlerle güçlenen toplumsal birlik fikrinin ekonomik alanda üretici gücü yaratması, uzun yıllar diğer ülkelerin gerisinde kalan ve fakirleşen Almanya'nın zenginleşme ihtiyacına hizmet etmiştir. Ayrıca Almanya'daki reformların en önemlilerinden biri olan eğitim alanındaki yenilikler eğitilmiş bir insan gücü yaratarak ekonomik gelişmeye yardımcı olmuştur. Fikri ve vicdani hür aynı zamanda eğitimle niteliği artmış bireylerden oluşan bir toplum, üretici güce eşlik edecek bir yaratıcı gücün de ortaya çıkmasına olanak sağlamış olabilir. Zaman içerisinde gerçekleşen ekonomik ilerlemenin nedenlerini toplumsal değerleri

ve kültürel kurumlarına dayandıran bir iktisadi görüş ortaya koyan Alman Tarihçi Okulu'nun eski ve yeni mensupları arasında bazı farkların ortaya çıkması da kaçınılmaz hale gelmektedir. Zamanla değişen koşullar ve kurumsal evrim neticesinde Eski ve Yeni Tarihçilerin görüşleri de değişime uğramaktadır. Yeni tarihçiler tarih araştırmalarına ve iktisat tarihine daha fazla önem vermiş dolayısıyla toplumsal olayları anlamlandıracak manevi değerleri daha ön planda tutmuşlardır. Eski tarihçiler ise bir ekonomi teorisi oluşturmak istemeseler de Klasik geleneğin izlerini taşırlar. Almanya'nın kalkınmasını sağlamak için kalkınma aşamaları tanımlama çabaları bunun göstergesidir. Özellikle Roscher ve Knies'da rastlanan bu durum tarihi olayların analizi ile tekrar eden olayları ve bunların motivasyonlarını tanımlama isteği, bir tür kural koyma çabası olarak düşünülebilir. Yeni Tarihçiler, devlete yüklenen misyon açısından da bir miktar farklıdırlar. Sosyal politikalara ağırlık veren ve temel hak ve hürriyetlere imkan tanıyan bir devlet yapısı ön plandadır. Anayasa yurttaşın güvencesi olmaya devam ederken güçlü devlet anlayışı kendini korumaktadır.

Alman Tarihçi Okulun temsilcileri genel olarak, salt rasyonellik iddiası ile kültüründen ve duygularından arındırılan ekonomik insana karşı çıkmaktadırlar. Bir bireyin herhangi bir durum karşısında yalnızca öznel yargıları ile hareket etmesi neredeyse olanaksızdır. Birey, yetişirken ortak değerlerini, geleneklerini, inançlarını, yemeklerini, oyunlarını, türkülerini, hikayelerini öğrendiği bir topluma aittir ve zaman içerisinde içselleştirdiği bu kültürel çerçeveye göre hareket edeceği aşikardır. Daha önce de belirtildiği gibi kültür, bireylerin üzerlerine fark etmeden giydikleri bir elbise gibidir. Alman Tarihçileri'ne göre kültür, kişiyi ulusal bilince eriştiren ve motive eden bir nedendir. Alman Tarihçiliği'nde bireyi güdüleyen bir tür üst bilincin varlığı kabul edilmiştir. Bu nedenle ekonomik gerçeklik ancak ortaya çıktığı tarihsel bağlam, ortaya çıktığı coğrafya ve topluma özgü diğer unsurlarla anlaşılabilir. Değer, gelenek, ahlaki kural, alışkanlık gibi kültüre özgü unsurları, o toplumda şekillenen her türlü ilişkiyi anlamının ve hatta nedenleri keşfetmenin en önemli anahtarı olarak görürler. Toplumun maneviyatına verdikleri önem ve devleti yücelten bakış açıları nedeniyle muhafazakâr olarak nitelenirler. O dönemde Almanya'da yaratılan ortak değerlere sahip yeni birey, ekonomik gelişmenin ve ulus olarak yükselmenin ana nüvesi olmuştur. Alman topraklarında yüzyıldan fazla bir süre hüküm süren Tarihçi Okul geleneği, toplumun kendisini tanımasını mümkün kılmıştır. Bir toplumun ve ekonominin geçirdiği evreler ve bunların nedenlerini betimleyebilmek, zaman döngüsü içerisinde değişen dönem şartlarını ve bunların kurumlar üzerindeki etkilerini anlamak ve tüm bunlara dair olay örgülerini ortaya koyabilmek, ilerleme için kullanılacak alternatif yolları artırır. Bu ilerleme, hem iktisadi düşüncenin hem ülke ekonomisinin gelişmesine katkı sağlar.

KAYNAKÇA

- Ashley, W. J. (1895). The Historical School, a Retrospect. Publications of the American Economic Association, Vol. 10, No. 3, Supplement, Handbook of the American Economic Association 1895. Together with Report of the Seventh Annual Meeting, pp. 117-118.
- Barry, T. J. (2014). The Germination of German Economics: A Bounded School through European Integration, Which Theorized Without Theory, International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences, Vol. 3, No. 6, pp. 85-108.

- Breiner, P. (1995). The Political Logic of Economics and the Economic Logic of Modernity in Max Weber. *Political Theory*, Vol. 23, No. 1, pp. 25-47.
- Chang Ha-J. (2002). Kicking Away the Ladder: How the Economic and Intellectual Histories of Capitalism Have Been Re-Written to Justify Neo-Liberal Capitalism, *Post-autistic Economics Review*, Issue no. 15, 1
- Çöloğlu, H. (1987). *İktisadi Sistemler Sistem – Doktrin – Eleştiri*, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları: Ankara.
- Dorfman, J. (1955). The Role of the German Historical School in American Economic Thought. *The American Economic Review*, Vol. 45, No. 2, Papers and Proceedings of the Sixty-seventh Annual Meeting of the American Economic Association (May, 1955), pp. 17-28
- Fourcade-Gourinchas, M. (2001). Politics, Institutional Structures, and the Rise of Economics: A Comparative Study. *Theory and Society*, Vol. 30, No. 3, pp. 397-447
- Fulbrook, M. (2017). *Almanya'nın Kısa Tarihi*. Çev. Gürses, Sabri. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi: İstanbul.
- Fullbrook, E. (2007). *Real World Economics: A Post-autistic Economics Reader*. Anthem Press: London.
- Gay, E. F. (1941). The Tasks of Economic History. *The Journal of Economic History*, Vol. 1, pp. 9-16.
- Grimmer-Solem, E. & Romani, R. (1999). In Search of Full Empirical Reality: Historical Political Economy, 1870-1900. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 6:3, pp. 333-364.
- Harris, A. L. (1942). Sombart and German (National) Socialism. *The Journal of Political Economy*, Vol. 50, No. 6, pp. 805 – 835.
- Heinrich Nau, H. (2000). Gustav Schmoller's Historico-Ethical Political Economy: ethics, politics and economics in the younger German Historical School, 1860-1917. *European Journal History of Economic Thought*, 7:4, pp. 507-531.
- Heinrich Nau, H. & Steiner, P. (2002). Schmoiler, Durkheim, and Old European Institutional Economics. *Journal of Economic Issues*, Vol. XXXVI No. 4, pp. 1005-24.
- Ikeda, Y. (2008). The German Historical School: Toward the Integration of the Social Sciences. *The History of Economic Thought*, Vol. 50, No. 1, pp. 79-95.
- Kahn, J. S. (1990). Towards a History of the Critique of Economism: The Nineteenth-Century German Origins of the Ethnographer's Dilemma. *Man, New Series*, Vol. 25, No. 2, pp. 230-249
- Kazgan, G. (1997). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Koslowski, P. (1997). Economics as Ethical Economy in the Tradition of the Historical School. Introduction. Eds. Koslowski, P., *The Theory of Ethical Economy in the Historical School: Wilhelm Roscher, Lorenz von Stein, Gustav Schmoller, Wilhelm Dilthey and Contemporary Theory*. Springer: Germany., pp. 1-14.
- Letiche, J. M., Hildebrand, G. H. & Jaffé, W. (1995). Discussion. *The American Economic Review*, Vol. 45, No. 2, pp 29-39.
- Mardellat, P. (2009). Max Weber's critical response to theoretical economics, *Euro. J. History of Economic Thought*, 16:4, pp. 599-624.
- Michaelides, P. G. & Milios, J. G. (2009). Joseph Schumpeter and the German Historical School. *Cambridge Journal of Economics*, 33, pp. 495-516.
- Milonakis, D. & Fine, B. (2009). *From Political Economy to Economics Method, The Social and The Historical in The Evolution Of Economic Theory*, Routledge, London and New York.
- Mitchell, W. C. (1929). Sombart's Hochkapitalismus. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 43, No. 2, pp. 303-323.

- Oliver, I. (1983). The 'Old' and the 'New' Hermeneutic in Sociological Theory. *The British Journal of Sociology*, Vol. 34, No. 4, pp. 519-553.
- Pearson, H. (1999) Was There Really a German Historical School of Economics? *History of Political Economy*, 31:3, pp. 547-562.
- Prendergast, R. (2006). Schumpeter, Hegel and the vision of development. *Cambridge Journal of Economics*, 30, pp. 253-275.
- Porter, T. M. (1986). *The rise of statistical thinking, 1820-1900*. Princeton University Press: USA.
- Roberts, M. (2016). *Dünya Tarihi 18. Yüzyıl ve Sonrası 2. Cilt, Çev. Erman, İ. Ve Akgün, T. İnkılap Kitabevi: İstanbul*.
- Rogin, L. (1933). Werner Sombart and the "Natural Science Method" in Economics. *The Journal of Political Economy*, Vol. 41, No. 2, pp. 222-236.
- Rothbard, M. N. (1960). The Politics of Political Economists: Comment. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 74, No. 4, pp. 659-665.
- Rutherford, M. (2001). Institutional Economics: Then and Now. *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 15, No. 3, pp. 173-194
- Savaş, V. F. (1998). *İktisatın Tarihi, Avcıol Basım Yayın: İstanbul*.
- Sheptun, A. (2005). The German Historical School and Russian Economic Thought. *Journal of Economic Studies*, Vol. 32 Iss 4 pp. 349 – 374
- Shionoya, Y. (2001). Introduction. eds. Shionoya, Y., *The German Historical School The Historical and Ethical Approach to Economics*, Routledge Studies in the History of Economics, London and New York. pp. 1-6.
- Shionoya, Y. (2005a). Rational Reconstruction of The German Historical School: An Overview. Eds. Shionoya, Y., *The Soul of the German Historical School (Methodological Essays on Schmoller, Weber and Schumpeter) vol 2*. Springer: Boston. pp.1-11.
- Shionoya, Y. (2005b). A Methodological Appraisal of Schmoller's Research Program. Eds. Shionoya, Y., *The Soul of the German Historical School (Methodological Essays on Schmoller, Weber and Schumpeter) vol 2*. Springer: Boston. pp.13-28.
- Tilly, C. (2001). *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu. Çev. Emiroğlu, K., İmge Yayınları: Ankara*.
- Ulutan, B. (1978) *İktisadi Doktrinler Tarihi, Ötüken Neşriyat A.Ş.: İstanbul*.
- Vanberg, V. J. (2014). Ordnungspolitik, the Freiburg School and the Reason of Rules, *Freiburger Diskussionspapiere zur Ordnungsökonomik*, No. 14/01, AlbertLudwigs-Universität Freiburg, Institut für Allgemeine Wirtschaftsforschung, Abteilung für Wirtschaftspolitik, Freiburg i. Br, pp. 1-17.
- Yalçın, A. (1983). *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ankara Üniversitesi Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi: Ankara*.
- <https://www.parliament.uk/about/livingheritage/transformingsociety/tradeindustry/importexport/overview/protectingbritishtrade/> Erişim tarihi: 20.10.2020.

UNDERSTANDING THE RELATIONSHIP BETWEEN CULTURAL INSTITUTIONS AND ECONOMIC DEVELOPMENT WITH THE METHOD OF HISTORICAL RELATIVITY: THE GERMAN HISTORICAL SCHOOL

Hale KIRMIZIOĞLU

One of the topics that scholars in the field of macroeconomics are most interested in is the reasons for the wealth of the economy. From past to present, the increase in capital formation and accumulation in the economy and the desire to have more capital accumulation from other countries have occupied philosophers. Studies in this field with the orthodox economics approach have discussed how this can be improved by considering efficiency in resource use. However, some schools of economics abandoned this materialist point of view and connected the basis of increasing production to social factors. The difficulties and desperation faced by societies in the historical process have a share in the development of economic activities. Some of the schools of economics carry out an analysis of the social structure arising from the relations of production. However, the German Historical School (GHS) attempts to explain the relations of production with social factors. They associate the change of relations of production existing in the economy with cultural elements in the social structure. Considering that the linkage between social structure and economic structure has a dynamic and mutual interaction, certain periods and countries are encountered in which both perspectives are correct. This study examines how moral values, traditions, social habits, language and many other cultural elements of society shape the development process in the economy, according to the general perspective of the German Historical School. The German Historical School argues that a social structure that will support economic development can be created based on historical research. It is expected that the historical events that create change in the society in the historical process will create a superior consciousness and this will facilitate the economic development process. Germany's less economic development relative to other European countries can be explained by the

* "Kırşehir Ahi Evran University, Economics, halekirmizioğlu@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8869-9933

economic losses it has experienced through land-bound uneducated labor, the irregularity in the administrative structure and free trade. In order to struggle all these difficulties, the existence of an individual with “superior social consciousness” and a strong state were required. In this context, cultivating individuals who are loyal to their society, have moral values and free will through the law and education reforms happened in the social field has increased the production potential. Keeping a society consisting of individuals with socially superior consciousness together with a common culture has also made it possible an integration in the administrative structure. These events in Germany and their results were emerged with the contributions of the philosophers of the relevant period in Germany.

This study search by the historical relativity method of the German Historical School the changes in the society as a result of the events in the history of Germany. Thus, it can be observed the link between cultural institutions and the economy. After the Peace of Westphalia, the administrative structure and other conditions in Germany were explained and the linkages between these and the thought system that had sprouted at that time was tried to be established. For these purposes, the study is designed in two parts, and in the first part, representatives and general views of the German Historical School are included. In this section, the historical relativity method that based on understanding and the moral values and cultural institutions that will make understanding possible are evaluated. In the second part, the events in German history and the ideas of German thinkers are discussed together in order to understand the economic thought that bases the relationship between culture and economy on historical events. Due to the point of view of the German Historical School, morality, moral rules, moral values, traditions, beliefs and habits are used as cultural institutions throughout the study. The second part is designed as four subtitles. The reason is that there are four periods used to express turning points in German history in general. These dates, chosen to monitor the historical process, are used to refer to five main historical events that influenced the development of Germany. In addition to the historical events discussed in the first and second subtitles, the national unification views of Edmund Burke, Wilhelm Friedrich Hegel and Friedrich List, who inspired the GHS, are given in relation to historical events. In the third and fourth sub-titles, the events in German history are conveyed by associating them with the economic development ideas of the representatives of GHS and the cultural elements that are seen as a source of motivation. The old and new representatives whose opinions are included in these sections; Wilhelm Roscher, Bruno Hildebrand, Karl Knies, Adolph Wagner, Gustov von Schmoller, Max Weber and Werner Sombart. The main reason why these representatives are accepted as belonging to the tradition of the School is their efforts to understand the economic development with their historical studies and the references they make to the culture and the traditions and moral values

Representatives of the German Historical School generally oppose the economic man, who is purged of his culture and emotions with pure rationality. It is almost impossible for an individual to act only with his/her subjective judgments in the face of any situation. The individual belongs to a society where he learned common values, traditions, beliefs, foods, games, folk songs and stories while

growing up, and it is obvious that he will act according to this cultural framework that he internalized over time. Culture is like a dress that individuals wear without realizing it. According to German Historians, culture is a cause that motivates and raises a person's national consciousness. For this reason, economic reality can only be understood in terms of the historical context in which it emerged, the geography in which it emerged, and other elements specific to the society. They see cultural-specific elements such as values, traditions, moral rules, and habits as the most important key to understanding all kinds of relationships shaped in that society and even to discovering the reasons. They are characterized as conservative because of the importance they give to the spirituality of the society and their point of view that glorifies the state. At that time, the new individual with common values created in Germany became the core of economic development and rise as a nation. The tradition of the Historian School, which prevailed on German soil for more than a century, made it possible for society to know itself. Being able to describe the phases of a society and economy and their reasons, to understand the changing conditions of the period in the time cycle and their effects on institutions increase the alternative ways that can be used for economic progress.

TÜRKİYE'DE CO₂ EMİSYONUNUN BELİRLEYİCİSİ OLARAK CİNSİYET, İŞVERENLERİN İSTİHDAM İÇERİSİNDEKİ PAYI VE YENİLENEBİLİR ENERJİNİN ROLÜ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

AN APPLICATION ON THE ROLE OF GENDER, SHARE OF EMPLOYERS IN EMPLOYMENT AND RENEWABLE ENERGY AS A DETERMINANT OF CO₂ EMISSIONS IN TURKEY

Melike ATAY POLAT^{ID}

Öz

İşgücüne katılma, ücret ve gelir, istihdam yapısı, eğitim düzeyi ve siyasete katılım gibi pek çok sosyo-ekonomik göstergede ortaya çıkan farklılıklar cinsiyet ayrımcılığıyla ilişkilidir. Son yıllarda eğitim düzeyindeki artışın kadınların istihdam yapısına olumlu yansımalarıyla çevresel sorunlara duyarlılığı etkilemesi mümkündür. Bu çalışmada Türkiye'de eğitim harcamaları, cinsiyete göre işverenlerin istihdam içerisindeki payı, yenilenebilir enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişki ampirik olarak incelenmiştir. Bu ilişkinin araştırılmasında birim kök testi, Johansen eşbütünlük ve Granger nedensellik yöntemlerinden yararlanılmıştır. Johansen eşbütünlük testi sonuçları analizde yer alan değişkenler arasında uzun dönem ilişkisini göstermiştir. Ayrıca eğitim harcamaları, kadın işverenlerin istihdam içerisindeki payı ve yenilenebilir enerji tüketiminden CO₂ emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik; CO₂ emisyonundan erkek işverenlerin istihdam içerisindeki payına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu bulgular ışığında, eğitim harcamaları bir taraftan kadınların eğitim düzeyinin artırılmasına diğer taraftan teknolojik yeniliklerle birlikte yenilenebilir enerjiyi destekleyebilir ve çevre kirliliğinin azaltılmasına katkı sunabilir.

Anahtar Kelimeler: CO₂ Emisyonu, Kadın İşverenler, Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Eşbütünlük, Nedensellik Testi

Abstract

Differences in many socio-economic indicators such as labor force participation, wage and income, employment structure, education level and participation in politics are associated with gender discrimination.

* Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisat Bölümü, matay@artuklu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9507-5942.

It is possible that the increase in the level of education in recent years has a positive effect on the employment structure of women and affects the sensitivity to environmental problems. In this study, the association between education expenditures, share of employers in employment by gender, renewable energy usage and and CO₂ emissions in Turkey has been empirically examined. Unit root test, Johansen cointegration and Granger causality methods were used to investigate this nexus. Johansen cointegration test results showed a long-term nexus between the variables included in the analysis. In addition, unidirectional causality from education expenditures, share of female employers in employment and renewable energy usage to CO₂ emissions; one-way causality relationship from CO₂ emissions to the share of male employers in employment and bidirectional causality between female employment, male employment and CO₂ emission was found. In the light of these findings, education expenditures can increase the education level of women on the one hand, and on the other hand support renewable energy with technological innovations and contribute to reducing environmental pollution.

Keywords: CO₂ Emission, Female Employers, Renewable Energy Use, Cointegration, Causality Test

1. Giriş

Çevre sorunları ve yaşam koşullarında yaşanan hızlı değişim dünyanın temel bir parçası haline gelmiştir (Eisler, Eisler & Yoshida, 2003, s. 89). Çağdaş toplumun en kritik sorunlarından biri olan küresel çevresel değişime dünyadaki sera gazı emisyonlarının zararlı etkisi yol açmaktadır (Matthies, Kuhn & Klöckner, 2002, s. 164). Fosil yakıtlara bağımlılıktan kaynaklanan sera etkisi ile ortaya çıkan iklim sorunları, sanayileşme dönemiyle ön plana çıkmış ve uzun süredir devam eden insan faaliyetleriyle hız kazanmıştır (Kronsell, Rosqvist & Hiselius, 2016, s. 703). Bu çerçevede dünyada iklim değişikliği ile mücadele etmek için çeşitli ulusal ve uluslararası çalışmalar yürütülmektedir. Uluslararası çalışmalardan ilki Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (United Nations Framework Convention on Climate Change-UNFCCC)'dir. BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 1992 yılında kabul edilmesinden bu yana küresel ve ulusal düzeyde emisyon azaltma ve uyum sağlama çabaları şimdiye kadar büyük ölçüde ele alınmıştır. Yıllık Taraflar Konferansı (COP) toplantısında taraf olan ülkeler için sera gazı emisyonlarını azaltma kararları ve taahhütleri müzakere edilmektedir. Bununla birlikte UNFCCC kapsamında elde edilen önemli bir gelişme 1997 yılında kabul edilen Kyoto Protokolü ve 2016 yılında yürürlüğe giren Paris Anlaşması'dır. Kyoto Protokolü kapsamında atmosferdeki mevcut sera gazı seviyelerinden önemli düzeyde sorumlu olan gelişmiş ülkeler sera gazı emisyonlarını azaltma yükümlülüğüne girmişlerdir (Kwauk & Braga, 2017b, s. 13). Paris Konferansı ile de CO₂ emisyonlarının azaltılması ve küresel ısınmanın önlenmesi için gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin mücadele etmesi amaçlanmıştır (İnal vd., 2022, s. 1634).

Diğer yandan, 1960'lı yıllar çağdaş toplumun şekillenmesinde varlığını sürdüren birçok toplumsal hareketin büyümesine tanık olmuştur. Bu çerçevede çevre hareketleri çevresel sorunlara karşı kadın ve erkek davranışları arasında önemli farklılıkların olduğu ve bu farklılıkların cinsiyet sosyalleşmesinden kaynaklandığıyla ilişkilendirilmiştir (Arcury Scollay & Johnson, 1987, s. 463). Cinsiyet eşitliğinin ilk olarak 2001 yılında UNFCCC politika yetkilerinde tanınmış olmasına rağmen, 2010

yılındaki COP16'da UNFCCC tarafları sürdürülebilir ve sosyal olarak kapsayıcı iklim eylemi için gerekli ön koşullar olarak cinsiyet eşitliği ve kadınların katılımını kabul etmiştir. Bu kapsamda bazı ülkeler iklim değişikliği konusunu gündemlerine almış ve iklim değişikliğinde cinsiyet boyutunun var olduğunun farkına varmışlardır. Nitekim, 2015 yılında Paris'te COP 21 kararları ile Paris Anlaşması altında cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesinin teşvik edilmesi gerekliliği önemsenmiştir. Bunun yanında COP18'de UNFCCC heyetleri, kurulları ve organlarında cinsiyet eşitliği ve kadınların katılımını artırmaya yönelik kararlar alınmıştır (Kwauk & Braga, 2017, s. 14).

Ekonomik büyüme yapısal değişikliklerden etkilenmektedir (Joaquim & Zaman, 2018, s. 9). Ülkenin ekonomik büyümesini artırmanın yanı sıra eğitim, daha sonra üretim sürecinde kullanılan verimli enerji kaynaklarının bulunmasına yardımcı olan teknolojik yeniliklerde de rol oynamaktadır (Zaman vd., 2021, s. 2). Böylece, verimli enerji kaynaklarının kullanımı ile çevre kalitesinin iyileştirilmesine katkı sağlanmaktadır (İnal vd., 2022, s. 1634). Bu kapsamda, yenilenebilir enerji kaynakları karbon emisyonlarının azaltılmasına yardımcı olmaktadır (Li vd., 2021, s. 5). Genel olarak yenilenebilir enerji, kullanıldığında tükenmeyen kaynaklardan üretilen enerji olarak tanımlanmaktadır. Örneğin rüzgar, güneş ve hidroelektrik yenilenebilir enerji kaynaklarından bazılarını oluşturmaktadır (İnal vd., 2022, s. 1634). Ayrıca, eğitim ile demografik göstergeler arasında güçlü bir ilişkinin varlığı kadınların eğitim düzeylerinin yükselmesi ile nüfus hızının azalmasıyla ortaya çıkar ki, bu durumda iklim değişikliğiyle mücadele etmek mümkün olabilmektedir (Kwauk & Braga, 2017, s. 7). İklim değişikliğinin zarar verici etkileri, en savunmasız ve en az vasıflı olanları vurma eğilimindeyken gelişmekte olan ülkelerdeki insanlar –çoğunlukla kızlar ve kadınlar – özellikle iyi eğitime sahip kızlar ve kadınlar sorunun çözümünün güçlü bir parçası olabilirler. Çünkü, kızlar ve kadınlar daha iyi eğitim aldıklarında ve her düzeyde karar alma süreçlerine dahil olduklarında, aileler ve topluluklar daha esnek hale dönüşür, ekonomik ve çevresel şoklara daha uyumlu hale gelir, iklim krizlerini daha iyi planlayabilir ve bunlarla baş edebilirler (Kwauk & Braga, 2017, s. 5). Dolayısıyla, karbon salınımının azaltılmasında eğitim vazgeçilmez bir rol üstlenmektedir (Zafar vd., 2021, s. 3). Eğitim sektöründe yapılan harcama artışı toplumda eğitilmiş ve çevre dostu davranışlar sergileyen erkek ve kadın bireylerin yetişmesine yardımcı olabilecektir. Bununla birlikte, yönetim pozisyonlarında görev yapan kadın işverenler, çevre dostu kararlar alma ve evde ve ulusal düzeyde yeşil teknoloji ve yenilenebilir enerji tüketimini teşvik etme eğilimi sergilemektedirler. Kadınların enerji sektörlerine katılımının artırılması daha yüksek getiri sağlayarak kadın işgücüne dayalı düşük karbon emisyonu geliştirmeye yardımcı olabilir. Ayrıca, yönetici düzeyindeki pozisyonlarda kadınların daha fazla yer almasının enerji verimliliğini ve yenilenebilir enerjide yatırımı arttırarak CO₂ emisyonunun azaltılabilmesine katkıda bulunacağına dair kanıtlar vardır. Kadın eğitiminin kalitesi, kadınların liderliğini ve onların iklimle ilgili karar alma politikalarına katılma kapasitesini güçlendirmeye de yardımcı olabilir. Bu kapsamda, kadınların parlamentoda daha fazla yer aldığı bir ülkede, çevre dostu politikalar uygulanmasına ve uluslararası çevre anlaşmalarının onaylanmasına yönelik çalışmalar yapılacaktır (Zaman vd., 2021, s. 3-4). Kadınların çevre hareketini desteklemeye erkeklerden daha yatkın olması durumunda, kadınların hükümette artan temsilinin çevreye saygı gösteren ulus devletlerin

davranışlarını etkilemesi beklenebilir şeklindeki açıklamasıyla Norgaard & York (2005) Ulusal Parlamantoda kadınların temsili ve uluslararası çevre anlaşmalarının seçimine yönelik ulusal destek arasındaki ilişkiyi geniş bir ülke grubu için ampirik olarak test etmiştir. Bulgular, parlamentodaki kadınların daha yüksek orana sahip olduğu ülkelerde diğer ülkelere göre çevre anlaşmalarına daha yatkın olduğunu göstermiştir.

Kadınların günlük yaşamda da çevresel sorunlara daha duyarlı davranışlar sürdürdüklerine dair ampirik kanıtlar vardır. Konutlarda enerji verimli aydınlatmaya ilişkin çevresel tutum ve davranışlarda cinsiyet farklılığı konusunu araştıran Lee, Park & Han (2013), kadınların erkeklere göre enerji tasarrufu uygulamalarına katılmada daha istekli olduklarını ortaya koymuştur. Matthies, Kuhn & Klöckner (2002)'ne ait bir diğer çalışmada kadınların seyahat seçimlerinde otomobil yerine daha fazla toplu taşıt kullanımını tercih etmeleri, yani kadınların daha ekolojik seyahat davranışı sergilemelerinde daha istekli olmalarının sebebi, kadınların çevre konusunda daha fazla endişe duyması ve çevre dostu bir şekilde davranmaya yönelik daha güçlü yükümlülük hissetmesi şeklindeki daha güçlü ekolojik normlara sahip olmalarıyla açıklanmıştır. Kadınların aile bakıcıları olarak sosyalleşmeleri çevresel tutumları iki şekilde etkileyebilir: ilk olarak, çevredeki kirlilikle ilgili endişeler, kadınların aile üyeleri, özellikle de çocuklar üzerindeki potansiyel etkilerine ilişkin endişelerin bir sonucudur. Aile üyelerine yönelik besleyici tutumlar (nurturing attitudes), doğaya ilişkin besleyici tutumları da destekler. Özellikle çocuklu kadınlar bu tür davranışlardan etkilenebilir. Buna karşılık erkekler, sosyalleşmeleri ve üstlendikleri roller nedeniyle doğaya ve çevreye karşı daha faydacı bir tutum geliştireceklerdir (Mohai, 1997, s. 154).

Küresel iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini azaltmak için uluslararası çabaların temel bir politika amacı küresel karbondioksit (CO₂) emisyonlarını azaltmaktan geçmektedir. Çevre kirliliği göstergesi olarak CO₂ emisyonlarını incelemenin temel sebebi, CO₂ emisyonlarının çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmada önemli bir rol oynamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü CO₂ emisyonu hem üretim hem de tüketim açısından dünya ekonomisinin önemli bir faktörü olan enerji tüketimiyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, CO₂ emisyonları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki sürdürülebilir ekonomik ve çevresel politikalar için öneme sahiptir (Prasetyani, Putro & Rosali, 2021, s. 1). Farklı çalışmalarda kirliliğin çeşitli türlerine yer verilmiştir. Bu göstergeler nitrojen oksid (NO_x), sülfür dioksit emisyonu (SO₂), karbon monoksit (CO), sera gazı (GHG) emisyonu, organik su kirliliği veya kimyasal oksijen ihtiyacı ve partikül maddedir. Bununla birlikte, CO₂ emisyonu literatürde en yaygın olarak kullanılan bir çevre kirliliği göstergesidir (Adewuyi, 2016, s. 492).

Ülkelerin küresel emisyon hedefleri taahhütlerine ulaşabilmelerindeki çabalarının başarıya ulaşmasında, CO₂ emisyonu üzerinde etkisi olan değişkenlerin belirlenmesi önem arz etmektedir. Daha önceki çalışmalarda iklim değişikliği ve sera gazı emisyonuyla ilgili enerji kaynakları ve kadınların eğitim düzeyi ile farklı ekonomik göstergelere odaklanılmıştır. Buradan hareketle diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışma eğitim düzeyi yerine eğitim harcamalarının, cinsiyete göre işverenlerin istihdam içerisindeki payının ve yenilenebilir enerji tüketiminin CO₂ emisyonuna etkisini incelemeyi amaçlamıştır. Böylece çalışmada Türkiye ekonomisinde eğitim harcamaları, kadın ve erkek işverenlerin istihdam

içerisindeki payı, yenilenebilir enerji tüketimi ve karbon emisyonu arasındaki ilişki araştırılmıştır. Konu ile ilgili literatüre dayanarak, bu çalışmada aşağıdaki hipotezlere cevap aranmıştır:

Hipotez 1: Eğitim harcamaları ve CO₂ emisyonu arasında nedensellik ilişkisi vardır.

Hipotez 2: Kadın işverenlerin istihdam içerisindeki payı ve CO₂ emisyonu arasında nedensellik ilişkisi vardır.

Hipotez 3: Erkek işverenlerin istihdam içerisindeki payı ve CO₂ emisyonu arasında nedensellik ilişkisi vardır.

Hipotez 4: Yenilenebilir enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu arasında nedensellik ilişkisi vardır.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde yapılan açıklamaları Türkiye’de istihdam, yenilenebilir enerji ve çevresel performansına yönelik başlık takip etmiştir. Üçüncü bölümde “eğitim harcamaları ve CO₂ emisyonu ilişkisi”, “cinsiyet, istihdam ve çevre kirliliği ilişkisi” ve “yenilenebilir enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu ilişkisi” alt başlıklarında geniş bir literatüre yer verilmiştir. Dördüncü bölümde değişkenler, veri kaynakları, model, yöntem ve araştırma bulguları tartışılmıştır. Son olarak, sonuç kısmında bulgular değerlendirilmiş ve çevredeki karbon emisyonunu azaltmaya ilişkin bazı politika önerilerine dikkat çekilmiştir.

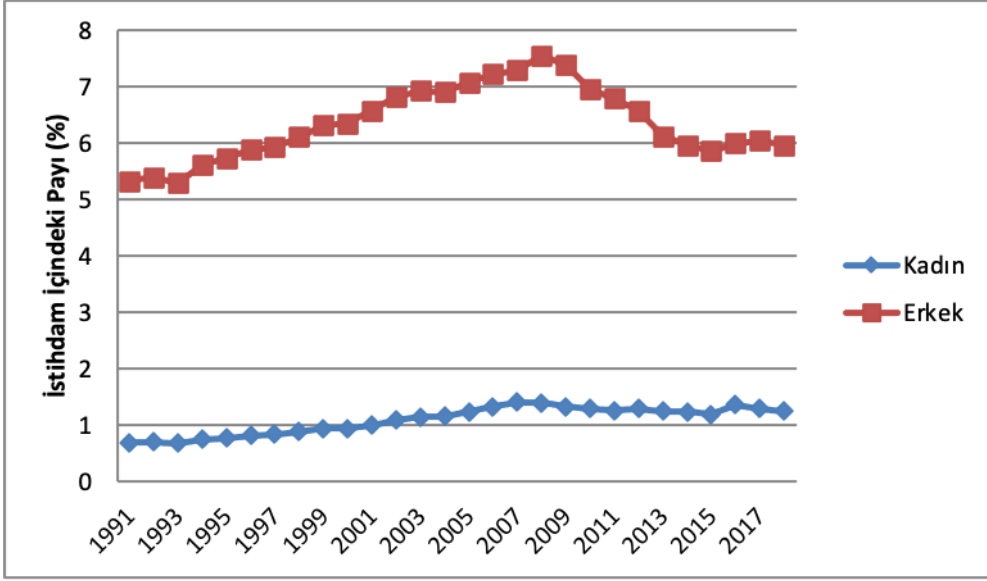
2. Türkiye’de İstihdamın Cinsiyete Göre Dağılımı, Enerji Kaynakları ve Çevresel Performansın Değerlendirilmesi

İşgücüne düşük katılım, ücret eşitsizliği ve istihdamda kayıt dışılık dünyada kadınların karşılaştıkları ortak sorunlardandır. Kadınların nüfusun yarısını oluşturmalarına karşılık işgücüne katılma oranı ve istihdam oranının düşük olması Türkiye ekonomisinde de benzer bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Bayar, 2021, s. 2). Kadınların ekonomideki yerini ortaya koyan göstergeler arasında işgücüne katılma oranı, istihdam edildikleri sektörler ve elde ettikleri gelirler bulunmaktadır (Atik & Atay Polat, 2017, s. 47). Türkiye’de 2021 yılının son çeyreğinde toplam işgücüne katılma oranı % 52.3, toplam istihdam oranı ise % 46.5’tir. Cinsiyete göre temel işgücü göstergeleri 2021 yılının son çeyreği için değerlendirildiğinde ise erkeklerin işgücüne katılma oranı % 70.9 iken kadınların işgücüne katılma oranı % 34; erkeklerin istihdam oranı % 64.2 iken kadınlarda bu oran % 29.2’dir (TÜİK, 2022a). Dolayısıyla, temel işgücü göstergeleri bakımından kadınların erkeklere göre düşük oranlara sahip oldukları görülmektedir. Türkiye’de meslek gruplarına göre istihdam edilenler bakımından 2021 yılı son çeyrek verileri toplam 29.815 bin kişinin içinde 1.584 bin kişinin yönetici pozisyonunda istihdam edildiklerini göstermektedir. Aynı döneme ilişkin verilere bakıldığında yöneticilerin istihdam sayısının erkeklerde 1.259 bin kişi, kadınlarda 326 bin kişi olduğu görülmektedir (TÜİK, 2022b). Dolayısıyla, kadın yöneticilerin istihdam sayısı erkeklere göre daha azdır.

Grafik 1’de Türkiye’de cinsiyete göre işverenlerin istihdam içindeki payı % olarak ve 1991-2018 yıllarını kapsayacak şekilde yer almıştır. Buna göre kadın işverenlerin istihdam içindeki payı 1991

yılında % 0.7 iken, 2018 yılında % 1.25 olmuştur. Erkek işverenlerin istihdam içindeki payı ise 1991 ve 2018 yıllarında sırasıyla % 5.33 ve % 5.96'dır. Veriler ışığında kadın işverenlerin paylarında bir iyileşme gözlemlenmiş olmasına rağmen bu oranların erkeklere göre düşük olduğu görülmüştür.

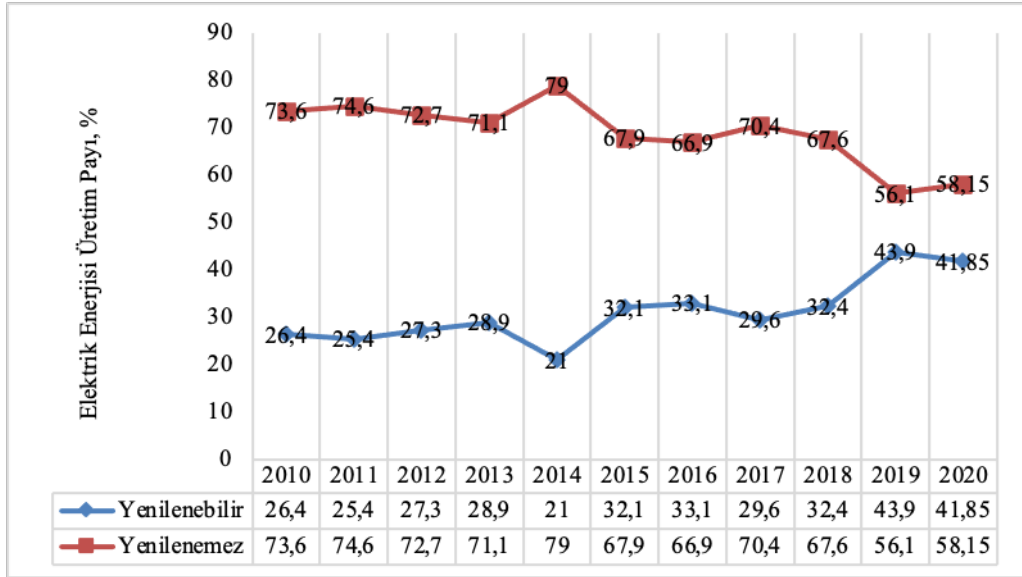
Grafik 1. Türkiye'de Cinsiyete Göre İşverenlerin İstihdam İçindeki Payları (% , 1991-2018)

Kaynak: World Development Indicators, <https://data.worldbank.org/indicator>.

İŞKUR (2022)'un 2021 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Raporu ile Türkiye'de işgücü piyasasında yaşanan değişim ve gelişmelerin istihdam üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırmaya katılan sektörler göre işverenlerin Bilgi ve İletişim sektöründe (% 29) istihdamın en yüksek oranda artacağı beklentisi vardır. Bu sektörü eğitim (% 21.7) sektörü takip etmiştir. Diğer taraftan Finans ve sigorta faaliyetlerinde yer alan işverenlerin % 17.8'i istihdamda azalış beklentisi içindedir. Bu gelişmelere neden olan bir faktör de tüm dünya gibi ülkemizi de etkileyen COVID-19 salgınının etkileriyle açıklanabilir. Aynı zamanda COVID-19 salgınının ekonomik olumsuzlukları kadınların işgücü piyasasındaki dezavantajlı konumlarını daha da derinleştirmiştir (Bayar, 2021, s. 3).

Modern yaşamın vazgeçilmez girdilerinden biri olan enerji, istikrarlı ekonomik kalkınma için önemli bir faktördür. Nüfus artışı, kentsel gelişme ve sanayileşme nedeniyle enerji tüketimi sürekli bir artış eğilimindedir (Karaaslan & Gezen, 2022, s. 842). Türkiye Elektrik İletim A. Ş. (TEİAŞ) (2020) verilerine göre 2010 yılında Türkiye'nin elektrik enerjisi üretiminin yaklaşık % 26.4'ü yenilenebilir enerjiden karşılanıyorken, bu oran 2020 yılında % 41.85 olmuştur. Grafik 2'de Türkiye'de enerji kaynaklarına göre elektrik enerjisi üretim payı 2010-2020 yılları için düzenlenmiştir.

Grafik 2. Türkiye’de Enerji Kaynaklarına Göre Elektrik Enerjisi Üretim Payı (% , 2010-2020)

Kaynak: TEİAŞ (2020). Türkiye Elektrik Enerjisi Üretiminin Kaynaklara Elektrik Göre Dağılımı. www.teias.gov.tr.

Yenilenebilir enerjiden elektrik üretimi payının yenilenemez enerjiyle karşılaştırıldığında düşük olmasının iki sebebi vardır. Birincisi, yeni kurulan enerji kapasitelerinin istikrarsız büyümesidir. İkinci sebep ise fosil yakıtlara ucuz erişimdir. Türkiye enerji talebinin yaklaşık %80’ini fosil enerji ithalatı yoluyla karşılamaktadır. Kısa vadede ithalata dayalı enerji planlaması bir çözüm olsa da, uzun vadede sürdürülebilir değildir. Çünkü bir ülkenin enerji ihtiyacının yerli kaynaklardan karşılanması, enerji güvenliği ve istikrarlı büyüme için gereklidir. Bu nedenle Türkiye yerli ve yenilenebilir enerji yatırımlarını artırmaya başlamış ve bu konuda stratejik hedefler belirlemiştir. Bu kapsamda iklim değişikliğiyle mücadele, enerji güvenliğini artırma ve 2023 yılına kadar dışa bağımlılığı azaltmak için CO₂ emisyonunun azaltılması planlanmaktadır. Bundan dolayı, Türkiye’nin enerji sektöründe son yıllarda önemli gelişmeler yaşanmış ve yenilenebilir enerji yatırımları artmaya başlamıştır. Türkiye zengin yenilenebilir enerji kaynaklarına sahiptir. Ancak, Türkiye’nin ilk etapta yenilenebilir enerji kaynaklarından hangisine öncelikli olarak yatırım yapılması konusunun planlanması önemlidir (Karaaslan & Gezen, 2022, s. 842). Türkiye’nin ekonomik büyümesine bağlı olarak enerji talebinde artış beklenmektedir. Ancak yüksek talebin karşısında ülkenin enerji kaynaklarını değerlendirmesinin yeterli olmamasından dolayı enerji kaynakları açısından dışa bağımlılığı oldukça pahalıdır, bu durumdan ödemeler dengesi ve fiyat istikrarı etkilenmektedir. Türkiye ödemeler dengesi ve ekonomi üzerinde önemli yük getiren pahalı enerji ithalatına bağımlıdır. Dolayısıyla enerji ithalatına bağımlılığın azaltılabilmesi için biyoyakıtlar, hidrolik, rüzgar gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının teşviki, arz güvenliğinin güçlendirilmesi, yeni iş olanaklarının yaratılması ve çevre kirliliğindeki artışın önlenmesine çözüm aranması gerekmektedir (Bölük & Mert, 2015, s. 588).

Ekonomik büyüme, hızlı kentleşme ve artan enerji tüketimi beraberinde ülkede çevre sorunlarına neden olmuştur. Türkiye'de 2010 yılında 276.3 milyon ton olan CO₂ emisyonu, 2020 yılında 369.5 milyon tona ulaşmıştır (BP, 2021, s. 15). TÜİK (2021) 2019 yılı Sera Gazı Emisyon İstatistiklerine göre Türkiye'de sera gazı emisyonlarının en önemli kaynağı %72 ile enerji sektörüne aittir. Bu sektörü sırasıyla tarım (%13.4), endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı (%11.2) ve atık sektörü (%3,4) izlemektedir. Ayrıca, 2019 yılında CO₂ emisyonlarının %87.4'ü enerji sektöründen kaynaklanmakta ve bu sektörü %12.3 ile endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı sektörü takip etmektedir. Türkiye sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için enerji ve iklim politikalarını 2000'li yıllarda düzenlemeye başlamıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin 2004 yılında UNFCCC'ye ve 2009 yılında Kyoto Protokolüne taraf olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye'de enerji alanında birçok reform gerçekleştirilmiş ve 2005 yılında Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun ile yenilenebilir enerji desteklenmeye başlanmıştır. Bu Kanundan sonra mevzuat faaliyetleri hızlandırılmış ve tarife garantisi, yatırım gibi birçok teşvik devlet tarafından sağlanmıştır. Bununla birlikte, enerji verimliliğinin gerçekleştirilmesine yönelik 2007 yılında Enerji Verimliliği Kanunu yürürlüğe girmiştir. Böylece, Türkiye'de iklim değişikliği ile mücadelede çevreye duyarlı faaliyetlere yönelik arayışların devam ettiği söylenebilir (TSKB, 2020, s. 92).

3. Literatür

1990'lı yıllardan beri çevre kalitesini (özellikle CO₂ emisyonu) etkileyen değişkenler hakkında çok sayıda çalışma olmasına rağmen, eğitimin çevre kalitesi üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar nispeten yenidir. Bu çalışmalardan bazıları anketler kullanarak örgün eğitim ve çevreci davranış arasındaki ilişkiyi mikro temelli yaklaşım içinde araştırmaya çalışmaktadır. Öte yandan, çalışmaların çoğu konuya makro bazda yaklaşmaktadır. Bu kapsamda beşeri sermaye/eğitim ve gelirin yüksek oranda ilişkili olduğu varsayılmaktadır; bu nedenle, eğitim çevresel kalite üzerinde bir etkiye sahiptir (Balın, 2021, s. 3). Bu çalışmada hem anket hem de ekonometrik çalışmalar bakımından hazırlanan literatür "eğitim harcamaları ve CO₂ emisyonu ilişkisi", "cinsiyet, istihdam ve çevre kirliliği ilişkisi" ve "yenilenebilir enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu ilişkisi" olarak üç ayrı başlık altında detaylandırılmıştır.

3.1. Eğitim Harcamaları ve CO₂ Emisyonu İlişkisi

Teorik olarak, devlet harcamalarının CO₂ emisyonları üzerindeki etkileri üç açıdan somutlaştırılmıştır. Birincisi, CO₂ emisyonu azaltımı küresel kamu mallarıdır ve pozitif dışsallığa sahiptir. İşletmeler ve haneler için düşük karbonlu bir ortam ne rekabetçi ne de özeldir. Hiçbir işletme veya hane, CO₂ azaltımının büyük maliyetini üstlenmeye istekli değildir, ancak aynı zamanda düşük karbonlu ortamın faydalarını elde etmek istemektedirler. Ayrıca, CO₂ emisyonunun pozitif dışsallığı hafifletmesi "bedavadan geçinme (free riding)" davranışına yol açacaktır ve daha sonra kendiliğinden CO₂ emisyonlarını azaltma eylemleri ya hiç ya da daha az olası olacaktır. Bu nedenle, hükümet kamu

mallarının sağlanması (yani CO₂ azaltımı) ve devlet harcamaları aracılığıyla CO₂ emisyonlarının negatif dışsallığını düzeltme sorumluluğunu almalıdır. İkincisi devlet harcamalarının CO₂ emisyonunu azaltma verimliliği, devlet harcamalarının potansiyel mekanizmasına bağlıdır. Bir yandan, CO₂ emisyonunun azaltımına ilişkin devlet harcamaları CO₂ emisyonunun artışını engelleyebilir. Diğer taraftan, teknoloji ve eğitim üzerinde devlet harcamaları CO₂ emisyonlarını azaltmak için enerji tasarrufu sağlayan teknolojik yenilik ve düşük karbon tüketim modelleri aracılığıyla olumlu bir kaldıraç etkisine sahiptir. Yüksek maliyet ve düşük getiri ile CO₂ azaltımı özellikle CO₂ azaltım hedefi ekonomik büyüme hedefleriyle çeliştiğinde CO₂ emisyonlarını azaltmak için yetersiz istekliliğe sahip olan yerel yönetimlere neden olur. Ekonomik kalkınmanın ilk aşamalarında, çok sayıda enerji ile ilgili CO₂ emisyonuna neden olan üretken devlet harcamaları vasıtasıyla yerel yönetimler her zaman ekonomik büyümeyi teşvik eder. Ekonomik kalkınmanın olgunluk aşamasında, aşırı CO₂ emisyonları yerel hükümetin CO₂ azaltımı için harcama bütçeleri devlet harcamalarının yerini alacak şekilde genişleyerek düşük karbonlu ekonominin sürdürülebilir kalkınmasını engelleyecektir (Cheng vd., 2021).

Diğer taraftan eğitim harcamalarındaki artış eğitim düzeyini yükseltir. Artan eğitim düzeyi ise işgücü üretkenlik düzeyini artırarak ülke ekonomisini canlandırır (Zaman vd., 2021, s. 2). Eğitim harcamaları insanlar arasında eğitim yoluyla çevre kirliliği hakkında farkındalığın yaratılmasına yardımcı olmaktadır (Uddin, 2014, s. 2). Eğitim çevre kalitesini olası iki aktarım kanalı vasıtasıyla etkileyebilir: i) Eğitim seviyesinin artırılması, beşeri sermayenin iyileştirilmesine katkıda bulunur. Buna göre yeşil yenilikler, daha temiz teknolojileri entegre etmek için özel bilgi ve becerilerle donatılmış insan sermayesi tarafından daha kolay uyarlanabilir. Ayrıca, artan eğitim seviyesi nüfusun kalitesini artırır ve çevre bilincini doğrudan etkileyebilir. ii) Artan eğitim düzeyi ile birlikte bireyler çevre sorunları hakkında daha bilinçlenebilmektedir. Artan çevre bilincinin hanehalkının çevreci davranışlarını teşvik etmesi beklenmektedir. Ek olarak, artan çevre bilinci yetkililerden daha güçlü çevre düzenlemeleri için kamu talebini de desteklemektedir (Balın, 2021, s. 2-3).

CO₂ emisyonu ve eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda eğitim göstergesi olarak genellikle okullaşma oranları ve eğitim harcamaları kullanılmaktadır. Konu ile ilgili literatür eğitim düzeyinin çevre bilincini geliştirerek CO₂ emisyonunun azaltılmasında etkin olduğunu göstermiştir (Ak Bingül, 2020, s. 86). Anket ve hanehalkı çalışmaları şeklindeki mikro temelli çalışmalar, eğitimin hanehalklarının çevre yanlısı davranışları üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Makro temelli çalışmalar ise eğitim düzeyinin çevre kalitesi üzerindeki etkisine vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda CO₂ emisyonu çevresel kaliteyi ölçmek için en yaygın değişken olmasına rağmen, diğer sera gazları (metan ve NO_x gibi), bazı kirleticiler (SO₂ gibi) ve ekolojik ayak izi gibi farklı çevre kirleticilerinin ilgili literatürde kullanıldığı görülmektedir (Balın, 2021, s. 4).

Literatürde hükümet harcamaları ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışma sayısı fazladır. Hükümet harcamaları ve CO₂ emisyonu ilişkisini inceleyen çalışmalardan biri Adewuyi (2016)'ya aittir. Yazar kamu ve özel harcamaların çevre kirliliği üzerine etkisini dünya ekonomileri için test etmiş ve ampirik bulgular kamu harcamalarının uzun dönemde karbon emisyonlarını

azalttığını ancak özel sektör harcamalarının karbon emisyonlarını artırdığını göstermiştir. Ayrıca, ortaokula kayıt oranının da çevre kirliliği üzerine etkisinin negatif yönde olduğu bulunmuştur. Zhang vd. (2017) 106 Çin şehrinde Çin'deki kamu harcamalarının çeşitli kirleticiler üzerindeki etkisini araştırmıştır. Tahmin sonuçları devlet harcamalarının çeşitli kirleticiler üzerindeki etkisinin farklı olduğunu göstermiştir. Örneğin kamu harcamalarının kükürt dioksiti azaltıcı etkisi ortaya çıkmıştır. Son yıllarda yapılan bir çalışmada Fan vd. (2020) Çin'in CO₂ emisyonundaki değişiklikleri enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve nüfus dağılımı gibi sosyo-ekonomik faktörleri de dikkate alarak araştırmış ve harcama yapısındaki farklılıkların karbon emisyonundaki eşitsizliklerin temel nedeni olduğunu ispatlamıştır.

Hükümetin eğitim harcamalarının çevresel bozulmaya etkisinin olup olmadığını araştıran çalışmalarda bulunmakta olup, bu çalışmaların sayısı görece daha azdır. Örneğin, Craigwell, Lowe & Bynoe (2012) 19 Karayipler ülkesinde 1980-2009 yılları arasında panel EKK yöntemiyle kamu sektörünün eğitim harcamaları olarak okullaşma oranlarının sürdürülebilir ekonomik büyümeye etkisini araştırmıştır. Eğitim harcamalarının okullaşma oranları üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı ortaya çıkmıştır. Uddin (2014) Bağlades'te eğitim, çevresel kirlilik ve ekonomik büyüme ilişkisini VECM tekniğini kullanarak araştırmış ve çevresel kirlilik, eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasında güçlü pozitif ilişki olduğunu göstermiştir. Valerio & Martinez (2018) Asya ülkelerinde eğitim harcamaları olarak yükseköğretime kayıt oranı, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Uzun dönemde çoğu ülkede eğitim harcamalarının GSYH'yı artırdığı ve CO₂ emisyonunu azalttığı görülmüştür. Cheng vd. (2021) Çin'de hükümetin eğitim harcamaları, enerji tasarrufu ve çevreyi korumanın CO₂ emisyonlarının azalmasına katkıda bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Balin (2021) 47 ülke için çevresel kirlilik göstergesi olarak kişi başı CO₂ emisyonu, gelir düzeyi olarak kişi başı GSYH, eğitim düzeyi olarak yükseköğretime kayıtlı öğrenci sayısı ve kamu eğitim harcamalarının GSYH içindeki payını almıştır. Bulgulara göre kamu eğitim harcamalarının GSYH içindeki payı ve CO₂ emisyonu arasında negatif bir ilişki vardır. Dolayısıyla, eğitimin çevre politikası için güçlü bir araç olarak değerlendirilmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Prasetyani, Putro & Rosali (2021) CO₂ emisyonu, eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini Endonezya için analiz etmiştir. GMM yöntemine ait bulgular kamunun eğitim harcamalarının CO₂ emisyonunu artırdığını göstermiştir. Beşeri sermaye ve çevre kalitesi ilişkisini araştıran çalışmalara da rastlanmıştır. Bu çerçevede, Ekperiware, Olatayo & Egbetokun (2017) beşeri sermayenin çevre kirliliği üzerine etkisini VAR tekniği ile Nijerya için test etmiş ve beşeri sermayenin çevresel kirliliği azalttığını ve ekonomik büyümeyi artırdığını göstermiştir. Bu nedenle, beşeri sermaye oluşumunun çevresel bozulmayı azaltarak sürdürülebilir ekonomik büyümeyi desteklediğini ifade etmiştir. Kwauk & Braga (2017) ortaokula okullaşma oranı ile kızların ülkesinde iklimle ilgili afetlere karşı hassasiyeti ölçmeye yarayan endeks skorları arasında güçlü bir pozitif ilişki olduğunu göstermiştir. Yao vd. (2020) OECD ülkelerinde 1870-2014 yılları arasında beşeri sermaye birikiminin CO₂ emisyonlarındaki azalmalar yoluyla çevresel kalitedeki iyileşmelerle ilişkisi olup olmadığını sınamıştır. Analizde yükseköğrenim okullaşma göstergesi insan sermayesi olarak dikkate alınmış ve uzun dönem tahminleri bu göstergenin

CO₂ emisyonunu %50,1 ve %65,8 arasında azalttığını göstermiştir. Zafar vd. (2021) Asya Pasifik Ekonomik işbirliği ülkelerinde biomass enerji tüketimi, eğitim ve teknolojik ilerlemenin çevre kalitesi üzerindeki etkisini panel kantil regresyon analizini kullanarak test etmiş ve eğitim göstergesi olarak ortaokula kayıt oranının karbon emisyonunu azaltmaya katkı sunduğu sonucuna ulaşmıştır.

3.2. Cinsiyet, İstihdam ve Çevre Kirliliği İlişkisi

Ekonomist ve politika yapımcılar, tüketim, yatırım ve belki de en çok endişe duyulan işgücü piyasası dahil olmak üzere bir dizi farklı alanda cinsiyet farklılıklarını gözlemlemiştir. Bu çalışmaların pek çoğu kadınların sosyal tercihlerinin erkeklerinkinden farklı olduğunu ortaya koymuştur (Croson & Gneezy, 2009, s. 467). Son zamanlarda çevresel tercihlerin bireysel olarak incelenmesine yönelik yapılan çalışmalarda artış yaşanmaktadır (Torgler, Garcia-Valiñas & Macintyre 2008, s. 2). Çevresel tutumlara kayda değer ilgi 1970'li yıllarda başlamıştır. Erken çevresel tutumlardaki cinsiyet farkı hakkında akademik spekülasyonlar çok farklı iki çalışma sınıfında "çevresel tutumlar" teriminin kullanımıyla şekillenmiştir. Bu kapsamda bazı çalışmalar nükleer enerji üretimi ve radyoaktif atık konularına odaklanmışken; bazıları da genel çevresel yönelimleri araştırmıştır. Bu karma kavramsallaştırma tutarsız görünen bulgularla sonuçlanırken; bazı çalışmalarda kadınların erkeklere göre çevre hakkında daha fazla endişe duydukları görülmüştür (Bord & O'Connor, 1997, s. 831). Ancak, 1980'li yıllardaki literatür incelemeleri, çevresel tutumlar veya tercihler ile cinsiyet arasındaki ilişkinin yetersiz ve tutarsız sonuçlarını ortaya koymuştur (Torgler, Garcia-Valiñas & Macintyre, 2008, s. 6).

Cinsiyet ve çevre ilişkisini ele alan ilk çalışmalardan biri Liere & Dunlop (1980)'a aittir. Yazarlar çalışmalarında çevresel endişenin cinsiyet, yaş, gelir, eğitim, mesken gibi sosyal ve demografik değişkenlerle ilişkisini geniş bir veri setiyle araştırmış ve cinsiyet ile çevresel endişe arasında önemli ölçüde bir ilişkinin mevcut olmadığını örnek anket teknikleri ile elde ettikleri ampirik analizlerle ortaya koymuşlardır. McStay & Dunlap (1983) çevresel endişe ve cinsiyet arasındaki ilişkiyi incelemiş ve kadınların erkeklere göre çevre hakkında daha fazla endişe duyduklarını ifade etmiştir. Nükleer enerji ile ilgili kamuoyu araştırmalarının sürekli olarak belirgin cinsiyet farklılıklarını ortaya çıkardığını belirten Brody (1984), ABD'nin 18 yaş ve üstü örneklerde bulunan kadınların erkeklere kıyasla nükleer santrallerin daha az güvenli olduğuna inandıkları için kadınların nükleer enerjiyi daha az desteklediklerini ifade etmiştir. Arcury Scollay & Johnson (1987) bir çevre sorunu olarak asit yağmuru hakkında ilgi ve bilgide cinsiyet farklılıklarını incelemiştir. Yazarlar, çalışmalarında erkeklerin çevresel sorunlara karşı kadınlara göre daha ilgili ve bilgili olduklarını bulmuşlardır. Dietz, Kalof & Stern (2002) çevrecilikte cinsiyet farklılıklarını Amerika'daki yetişkinler üzerine anket yöntemiyle araştırmışlardır. Sonuç olarak çevrecilikte cinsiyet farklılıklarının olduğunu tespit etmişlerdir. Blocker & Eckberg (1997) bakıcı rolleri nedeniyle sosyalleşen kadınların erkeklere göre çevre hakkında daha endişeli olduklarını tespit etmiştir. Ayrıca, daha yüksek sosyal statüye sahip kadın ve erkeklerin çevreci eylemde bulunma olasılığının daha fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bord & O'Connor (1997), çevre ile ilgili konulardaki endişelerde cinsiyet farklılıklarını anket yöntemiyle araştırmışlardır. Tehlikeli atık sahaları ve küresel ısınma ile ilgili çevresel risklere karşı kadınların erkeklere

göre daha endişeli oldukları görülmüştür. Mohai (1997) çalışmasında cinsiyet farklılıklarını, beş özel boyut veya çevresel sorun kümesi boyunca incelemiştir. Bunlar; (i) kaynak kullanımı, (ii) doğa koruma, (iii) kirlilik, (iv) küresel çevresel problemler ve v) komşuların çevre sorunlarıdır. Çalışmanın sonucunda kadınların erkeklere göre çoğu boyutta daha fazla endişe ettiği tespit edilmiştir. Çevresel tutum ve davranışlarda cinsiyet farklılıklarına ilişkin son araştırmaların daha net bir tabloyu ortaya koyduğunu ifade eden Zelezny vd. (2000), kadınların erkeklere göre daha güçlü tutum ve davranışlara sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışmalarında çevresel tutumlarda cinsiyet farklılıklarının yaş grubu için 14 ülkede mevcut olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca, yaptıkları analizler sonucunda kadınların erkeklere kıyasla daha yüksek sosyalleşme düzeylerine ve sosyal sorumluluğa sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Eisler, Eisler & Yoshida (2003) doğa ve çevre hakkındaki bilgi düzeyi ve çevreyi etkileyen davranışlar üzerindeki kültürel ve cinsiyet etkilerini İsveç, Almanya, Japonya ve ABD'de anket çalışması uygulayarak incelemiştir. Sonuç olarak kadınların erkeklere göre çevre sorununa daha duyarlı oldukları ve çevresel riski çevresel bir tehdit olarak daha ciddi gördükleri ortaya çıkmıştır.

Yeşil satın alma davranışındaki cinsiyet farklılıklarını Mısır'da geniş bir anket örneği ölçeğinde (n=1093) analiz eden Mostafa (2007), çok değişkenli varyans analizinden (MANOVA) yararlanmıştır. Analiz bulguları tüketicilerin ekolojik bilgilerinin, endişelerinin ve tutumlarının yeşil satın alma davranışındaki cinsiyet farklılıkları üzerindeki etkisini doğrulamıştır. Bu çalışmada kadınların erkeklere göre çevre konusunda daha az bilinçli görüldüğünü ortaya koymuştur. Torgler, Garcia-Valliñas & Macintyre (2008) çevrenin korunmasında tercihlerin farklılıklarını yaş, cinsiyet ve çocuklar açısından 33 Batı ve Doğu Avrupa ülkesi için ampirik olarak araştırmıştır. Sonuçlar, kadınların çevreye yönelik katkıda bulunma konusunda daha güçlü bir istekliliğe sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca, yaş ve çevresel tercihler arasında negatif bir korelasyon eğilimini gözlemlemişlerdir. McCright (2010) çalışmasında, ABD genel kamuoyundaki iklim değişikliği bilgisi ve endişesi üzerine 8 yıllık Gallup verilerini kullanarak bilimsel bilgi ve çevresel kaygıdaki cinsiyet farklılıkları hakkındaki teorik argümanları test etmiştir. Kadınların erkeklere göre iklim değişikliği konusunda daha fazla endişe duydukları ifade edilmiştir. Xiao & Hong (2010) 5.073 katılımcıdan oluşan örneklemeden hareketle Çin'de çevresel yönelimli davranışlar, çevresel bilgi ve genel çevresel kaygıda cinsiyet farklılıklarını araştırmışlardır. Bulgular kadınların ev içinde ev dışına göre çevresel davranışlara (örneğin geri dönüşüm) daha fazla katılım gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Batıdaki çalışmalardan farklı olarak Çinli kadınların erkeklerden çevre hakkında daha düşük düzeyde endişe ettikleri ortaya çıkmıştır. Kronsell, Rosqvist & Hiselius (2016) çalışmalarında seyahat davranışı ve tutumlarındaki farklılıklar konusunu cinsiyet açısından ele almıştır. Kadınların seyahat aracı olarak erkeklere göre daha düşük çevresel etkiye sahip olan toplu taşımacılığı tercih ettiğini belirtmişlerdir. Böylece kadınların sürdürülebilir ulaşım modellerini tercih ederek iklim sorunlarına karşı daha duyarlı davranış sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Cinsiyet, istihdam ve çevre ilişkisini birlikte ele alan çalışmalar ise daha sınırlı sayıdadır. Blocker & Eckberg (1989) çalışmalarında genel ve yerel çevre sorunlarına yönelik toplumsal cinsiyet

farklılıklarını analiz etmiştir. Yerel bir anketten elde edilen bulgular, kadınların genel çevre sorunları hakkında erkeklerden daha endişeli olmadıkları, ancak yerel çevre sorunları hakkında erkeklerle göre daha fazla endişeli olduklarını göstermiştir. Ayrıca, işgücüne katılanlar katılmayanlara göre çevreyle daha ilgilidirler. Çinde kadın istihdamı ve hava kirliliği ilişkisini inceleyen Gu, Bian & Elahi (2020), iki aşamalı EKK yöntemini kullanmıştır. Bulgular hava kirliliğinin kadın işgücü arzını doğrudan etkilediğini göstermiştir. Ayrıca, regresyon sonuçları hava kirliliğinin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki negatif ve anlamlı etkisini doğrulamıştır. Altunbas vd. (2021) yönetici pozisyonlarında daha fazla kadının olmasının firmanın çevresel performansını iyileştiriyor mu? sorusuna cevap aramıştır. İş yerinde cinsiyet çeşitliliği ve firmanın CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi araştıran yazarlar, firmadaki kadın yöneticisindeki %1'lik artışın CO₂ emisyonunu %0.5 azalttığını tespit etmişlerdir. Zaman vd. (2021) eğitim harcamaları, kadın işverenler, yenilenebilir enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi ARDL testi ile Çin için analiz etmişlerdir. Sınır testi sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. ARDL modeli tahmincileri ise eğitim harcamaları, kadın işverenler ve yenilenebilir enerji tüketiminin CO₂ emisyonu üzerinde azaltıcı etkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

3.3. Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve CO₂ Emisyonu İlişkisi

Literatürde ekonomik büyüme-yenilenebilir enerji tüketimi-CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi farklı ülkeler bakımından inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Saidi & Mbarek (2016) 9 gelişmiş ülke için CO₂ emisyonu ve yenilenebilir enerji tüketimi ilişkisini panel Granger nedensellik testi ile araştırmış ve iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlayamamıştır. Cherni & Jouini (2017) Tunus için GSYH ve CO₂ emisyonu arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Buna rağmen yenilenebilir enerji tüketimi CO₂ emisyonu arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Zoundi (2017) seçilmiş 25 Afrika ülkesinde yenilenebilir enerji tüketiminin CO₂ emisyonunu azalttığını bulmuştur. Charfeddine & Kahia (2019) MENA ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketiminin CO₂ emisyonu üzerindeki etkisinin çok az olduğunu panel VAR analizi kullanarak ortaya koymuştur. Nathaniel & Iheonu (2019) Afrika için yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu arasındaki nedensellik araştırmasında yenilenebilir ve yenilenemeyen enerjiden CO₂ emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik bulgusuna ulaşmıştır. Saidi & Omri (2020) 15 OECD ülkesi için yenilenebilir ve nükleer enerji tüketimi ilişkisini vektör hata düzeltme modeli çerçevesinde analiz etmiş ve yenilenebilir enerji tüketiminin CO₂ emisyonunu negatif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Acheampong, Dzator & Savage (2021) Sahra Altı Afrika ülkelerinde ekonomik büyümenin karbon emisyonlarının nedeni olduğunu kanıtlanmasına rağmen yenilenebilir enerji ile karbon emisyonları arasında nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Li & Haneklaus (2021) ARDL modeli kullanarak uzun dönemde Çinde kişi başı yenilenebilir enerji tüketimindeki %1'lik artışın, kişi başı CO₂ emisyonunu yaklaşık %0.259 azalttığını göstermiştir. Radmehr, Henneberry & Shayanmehr (2021) 1995-2004 döneminde AB ülkeleri için ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla genelleştirilmiş mekânsal iki aşamalı EKK yönteminden yararlanmışlardır. Bulgular karbon

emisyonları ve ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında iki yönlü ilişki vardır. Son çalışmalardan birini Çin için Abbasi vd. (2022) hazırlamıştır. Yazarlar ARDL sınırı testinden yararlanarak GSYH ve yenilenebilir enerjinin CO₂ emisyonuna katkı sunduğunu göstermiştir. Rahman, Alam & Velayutham (2022) 22 gelişmiş ülkede NARDL yaklaşımından yararlanarak yenilenebilir enerjinin CO₂ emisyonunu azalttığını ortaya koymuştur. Ayrıca, yenilenebilir enerji ve CO₂ emisyonu arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Yenilenebilir enerji ve karbon emisyonları arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi için araştıran çalışmalar da bulunmaktadır. Bölük & Mert (2015) ARDL testini kullanarak Türkiye'de uzun dönemde yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretiminin CO₂ emisyonunu azalttığını göstermiştir. Dertli & Yinaç (2018) Türkiye'de enerji ithalatı, yenilenebilir enerji tüketimi ve karbondioksit emisyonu ilişkisini Johansen eşbütünlüme ve Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Modelde yer alan değişkenlerin eşbütünlük olmasıyla birlikte enerji ithalatı ve yenilenebilir enerji tüketimi arasında tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Pata (2018) Türkiye'de yenilenebilir enerji tüketimi, hidrolik enerji tüketimi ve alternatif enerji tüketiminin CO₂ emisyonuna bir etkisinin olmadığını göstermiştir. Canbay (2019) ARDL sınır testi ile yenilenebilir enerji tüketiminin hem kısa hem de uzun dönemde CO₂ emisyonunu negatif etkilediği bulgusuna ulaşmıştır. Akusta & Cergibozan (2020) 1972-2015 dönemi için yenilenebilir enerji kaynakları ve kişi başına doğa üzerindeki reel baskı ilişkisini ele aldığı çalışmasında Johansen ve ARDL eşbütünlüme testlerini kullanmıştır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının çevreye verilen zararı azalttığı görülmüştür. Okumuş (2020) tarımsal katma değer, yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu ilişkisini ARDL sınır testi ile araştırmıştır. Yenilenebilir enerji tüketiminin kısa dönemde karbon emisyonunu azaltmasına rağmen bu etkinin uzun dönemde anlamsız olduğu ortaya çıkmıştır. Shan vd. (2021) Türkiye için STIRPAT modeli çerçevesinde ARDL sınır testini kullanarak yenilenebilir enerjinin CO₂ emisyonunu azalttığını göstermiştir. Ayrıca, yenilenebilir enerji ve CO₂ emisyonu arasında iki yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.

4. Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada 1990-2019 döneminde Türkiye'de cinsiyet, işverenlerin istihdam içerisindeki payı, eğitim harcamaları, yenilenebilir enerji tüketimi ve çevresel kirlilik (CO₂ emisyonu) arasındaki ilişki zaman serileri analizlerinden faydalanılarak araştırılmıştır. ADF birim kök testi ile değişkenlerin durağanlık seviyeleri tespit edilmiş ve sonrasında Johansen eşbütünlüme testi ile değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisine bakılmıştır. Bununla birlikte nedensellik ilişkisinde ise Granger testine başvurulmuştur. Bu bölümde öncelikle veri seti ve model tanıtılmış, ardından yukarıda yer alan yöntem sıralamasına göre analizler gerçekleştirilmiş ve bulgular açıklanmıştır.

4.1. Veri Seti ve Model

Bu çalışmada Türkiye'de cinsiyete göre işverenlerin istihdam içerisindeki payı, eğitim harcamaları, yenilenebilir enerji tüketimi ve çevresel kirlilik arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu kapsamda

1990 ve 2019 yılını kapsayan veriler Dünya Bankası tarafından yayınlanan Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators – WDI) ve TÜİK veri kaynağından toplanmıştır. Analizlerde kullanılan değişkenlerin kısaltması, değişkenin tanımı, ölçüm birimi ve veri kaynağı ile değişkenlerin ayrıntılı açıklaması Tablo 1’de gösterilmektedir. Veri aralığının 1990-2019 yılları arasında sınırlı kalması Türkiye’de yenilenebilir enerji tüketimine ait verilerin bu yıl aralığında mevcut olmasıyla ilişkilidir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenlerin Tanımı ve Kaynağı

Değişken	Kısaltma	Değişkenin Tanımı	Birim	Kaynak
CO ₂ emisyonu	CO ₂	CO ₂ emisyonu	Kişi başına metrik ton	WDI
Eğitim Harcamaları	Eğitim	Eğitim harcamalarının GSYH içerisindeki payı	%	WDI, TÜİK
Kadın işverenler	İstihdam _{Kadın}	Kadın istihdamı içinde kadın işverenlerin payı	%	WDI
Erkek işverenler	İstihdam _{Erkek}	Erkek istihdamı içinde erkek işverenlerin payı	%	WDI
Yenilenebilir enerji tüketimi	Yenilenebilir	Toplam enerji tüketimi içinde yenilenebilir enerjinin payı	%	WDI

WDI: World Development Indicators.

Çalışmada bağımlı değişken olarak CO₂ emisyonu, bağımsız değişkenler olarak cinsiyete göre işveren verileri, eğitim harcamaları ve yenilenebilir enerji tüketimi kullanılmış ve Zaman vd. (2021)’in çalışmasını takiben kurulan ampirik model (1) numaralı denklemde bulunmaktadır:

$$CO_{2t} = f(Eğitim_t, İstihdam_{Kadın_t}, İstihdam_{Erkek_t}, Yenilenebilir_t) \quad (1)$$

Çalışmada CO₂ değişkenin logaritmik biçimi kullanılmıştır. Logaritması alınan değişkenin de bulunduğu modele (2) numaralı eşitlikte yer verilmiştir:

$$\ln CO_{2t} = \beta_0 + \beta_1 Eğitimi_t + \beta_2 İstihdam_{Kadın_t} + \beta_3 İstihdam_{Erkek_t} + \beta_4 Yenilenebilir_t + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Bu eşitlikte; t=1990, ..., 2019 zaman aralığını, lnCO₂; kişi başına 2010 ABD doları cinsinden CO₂ emisyonunun logaritmasını, Eğitim; eğitim harcamalarının GSYH içerisindeki payını, İstihdam_{Kadın}; kadın istihdamı içinde kadın işverenlerin payını, İstihdam_{Erkek}; erkek istihdamı içinde erkek işverenlerin payını ve Yenilenebilir; toplam enerji tüketimi içinde yenilenebilir enerjinin payını göstermektedir.

4.2. Araştırma Yöntemi ve Bulguların Tartışılması

Çalışmada Türkiye’de 1990-2019 dönemi için literatürden hareketle CO₂ emisyonunu etkilediği düşünülen eğitim harcamaları, cinsiyet, işverenler ve yenilenebilir enerji tüketimi arasındaki ilişki zaman serisi teknikleri kullanılarak ampirik analizlerle test edilmiştir. Bu çerçevede analizlerin sıralaması şu şekildedir: (i) Değişkenlerin durağanlıkları ADF testi ile sınanmıştır. (ii) Johansen eşbütünlük testi ile değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi araştırılmıştır. (iii) Son olarak değişkenlerin nedensellik sınaması Granger nedensellik testi ile incelenmiştir.

4.2.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı istatistiklerin düzenlendiği Tablo 2'ye göre Türkiye'de 1990-2019 döneminde ortalama kişi başı CO₂ emisyonunun logaritması 1.279412 metrik tondur. Ortalama eğitim harcamaları % 3.222180'dir. Ortalama kadın işverenlerin istihdam içerisindeki payı ve erkek işverenlerin istihdam içerisindeki payı sırasıyla % 1.092667 ve % 4.790000'dır. Ortalama yenilenebilir enerji tüketiminin toplam enerji tüketimi içindeki payı ise % 17.00588'dir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maksimum
lnCO ₂	1.279412	0.209651	0.948378	1.634559
Eğitim	3.222180	0.617553	2.251110	4.600000
İstihdam _{Kadın}	1.092667	0.252435	0.680000	1.450000
İstihdam _{Erkek}	4.790000	0.584772	3.860000	5.900000
Yenilenebilir	17.00588	4.535992	11.40000	24.51078

4.2.2. Birim Kök Testi

Zaman serisi analizlerinde uygulanan durağanlık testlerinin amacı sahte regresyon sorununun önlenmesidir. Literatürde durağanlık sınamasında sıklıkla kullanılan ve Dickey & Fuller (1981) tarafından geliştirilen ADF birim kök testinin hipotezleri “H₀: Seri durağan değildir” ve “H₁: Seri durağandır” şeklinde kurulmaktadır. Durağanlık sınamasında birinci farkı alınan serilerin birim kök içermemesi durumunda Johansen eşbütünleşme analizi kullanılabilir (Ünal & Afşar, 2021, s. 434). Tablo 3'te, ADF birim kök testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3. ADF Birim Kök Testi

Değişkenler	Düzy t istatistiği (Olasılık Değeri)	Birinci Fark t istatistiği (Olasılık Değeri)
lnCO ₂	-0.998691 (0.7402)	-6.095439 (0.0000)*
Eğitim	-0.998691 (0.7402)	-4.821349 (0.0000)*
İstihdam _{Kadın}	-1.605798 (0.4660)	-4.340379 (0.0022)*
İstihdam _{Erkek}	-2.038826 (0.2696)	-2.265035 (0.0251)**
Yenilenebilir	-1.579337 (0.4800)	-5.184542 (0.0003)*

Not: Tahminler sabit terim içermektedir. Maksimum gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre 6'dır.

1%, 5% ve 10% anlamlılık düzeylerine ait kritik değerler sırasıyla - 3.679322, - 2.967767 ve - 2.622989'dur. * işareti %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 3'te görüldüğü gibi $\ln CO_2$, Eğitim, İstihdam_{Kadın}, İstihdam_{Erkek} ve Yenilenebilir serilerinin birim kök içerdiğini ileri süren H_0 hipotezi düzey değerlerinde kabul edilmiştir. Ancak, birinci farkları alınan serilerin ise H_0 hipotezinin reddedilmesi sonucunda durağan olduklarına kanaat getirilmiştir. Bundan dolayı, değişkenlerin $I(1)$ düzeyinde birim kök taşıması sonrasında uzun dönemli ilişkinin araştırılmasında Johansen eşbütünlüşme analizinin uygulanmasına imkan sunmuştur.

4.2.3. Eşbütünlüşme Testi

Çalışmadaki değişkenlerin tümünün birinci farkında durağan bulunmasından dolayı değişkenler arasında uzun dönemli ilişki araştırılabilir (Çatalbaş, 2021, s. 60). Bu çalışmada eğitim harcamaları, kadın işverenlerin istihdam içerisindeki payı, erkek işverenlerin istihdam içerisindeki payı, yenilenebilir enerji tüketimi ve CO_2 emisyonu arasındaki uzun dönemli ilişkinin araştırılmasında Johansen eşbütünlüşme testi uygulanmıştır. Birden fazla bağımsız değişkenin olduğu modelde birden fazla eşbütünlüşme ilişkisinin bulunmasında Johansen (1988) tarafından geliştirilen Johansen eşbütünlüşme testi güçlü görülmektedir (Çatalbaş, 2021, s. 60). Johansen eşbütünlüşme testinde eşbütünlüşme ilişkisi sayısının belirlenmesinde iz ve maksimum özdeğer istatistikleri kullanılmaktadır. Değişkenlerin uzun dönem ilişkisinin bulunmasında önemli bir analiz olan eşbütünlüşme testinde hipotezler " H_0 : Seriler arasında eşbütünlüşme yoktur" ve " H_1 : Seriler arasında eşbütünlüşme vardır" olarak kurulmaktadır (Ünal & Afşar, 2021, s. 434). Tablo 4'te Johansen eşbütünlüşme testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 4. Johansen (1988) Yaklaşımına Göre Eşbütünlüşme Testi

H_0 Hipotezi: Eşbütünlüşme Yoktur	Özdeğer	İz İstatistiği	Kritik Değer (%)	Olasılık Değeri
Hiç Yoktur*	0.732675	89.64177	69.81889	0.0006
En Fazla 1*	0.675468	54.02098	47.85613	0.0118
En Fazla 2*	0.381947	23.63596	29.79707	0.2163
En Fazla 3*	0.325752	10.64407	15.49471	0.2344
En Fazla 4	0.000006	0.001826	3.841466	0.9630
H_0 Hipotezi: Eşbütünlüşme Yoktur	Özdeğer	Maksimum Özdeğer İstatistiği	Kritik Değer (%)	Olasılık Değeri
Hiç Yoktur*	0.732675	35.62079	33.87687	0.0307
En Fazla 1*	0.675468	30.38501	27.58434	0.0213
En Fazla 2*	0.381947	12.99189	21.13162	0.4530
En Fazla 3*	0.325752	10.64224	14.26460	0.1731
En Fazla 4	0.000006	0.001826	3.841466	0.9630

Tablo 4'te iz ve maksimum özdeğer test istatistik değerleri kritik değeri aştığı için %5 anlamlılık düzeyinde modelde iki eşbütünlüşme vektör bulunmaktadır. Bundan dolayı CO_2 emisyonu, eğitim harcamaları, kadın işverenlerin istihdam içerisindeki payı, erkek işverenlerin istihdam içerisindeki payı ve yenilenebilir enerji tüketimi arasında uzun dönemli eşbütünlüşme ilişkisine rastlanmıştır.

4.2.4. Nedensellik Testi

Çalışmada değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığına Granger testi ile bakılmıştır. Granger nedensellik testinin hipotezleri “ H_0 : X, Y'nin Granger nedeni değildir” ve “ H_1 : X, Y'nin Granger nedenidir” şeklindedir. Granger (1969) tarafından geliştirilmiş Granger nedensellik testinden zaman serilerinin nedensellik ilişkisinin tespit edilebilmesi için yararlanılmaktadır. Düzey ya da birinci farkında durağan bulunan serilerin Granger nedensellik testi uygulanırken gecikme uzunluğunun belirlenmesi bu testin ilk aşamasıdır. Uygun gecikme uzunluğu VAR analizi ile belirlenirken AIC (Akaike Bilgi Kriteri), LR (Ardışık modifiye edilmiş test istatistiği), FPE (Final Tahmin Error), SC (Schwartz) ve HQ (Hannan-Quinn) kriterlerine ait istatistiklere bakılmaktadır. Tablo 5, VAR analizine göre tespit edilen uygun gecikme uzunluğunun bilgilerini içermektedir.

Tablo 5. VAR Modeli Gecikme Uzunluğu

Gecikme	LR	FPE	AIC	SIC	HQ
0	NA	2.56e-06	1.337655	1.579597	1.407325
1	153.3664*	8.75e-09	-4.407590	-2.955940	-3.989567
2	31.79215	9.15e-09	-4.603989	-1.942631	-3.837615
3	20.14081	1.75e-08	-4.694993	-0.823927	-3.580266
4	35.052289	8.85e-10*	-9.782494*	-4.701720*	-8.329415*

Not: * işareti kriterlere en uygun seçimin belirlenmesini ifade etmektedir.

Tablo 5'in sonuçlarına göre LR dışında diğer tüm kriterlere göre uygun gecikme uzunluğu 4'tür. Son aşamada modeldeki değişkenlerin Granger nedensellik ilişkilerine bakılmıştır. Granger nedensellik testi hipotezleri; “ H_0 : Granger nedensellik ilişkisi yoktur” ve “Granger nedensellik ilişkisi vardır” şeklindedir. Granger nedensellik testi sonuçlarına Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6'da Türkiye için CO₂ emisyonu, eğitim harcamaları, kadın işverenlerin istihdam içerisindeki payı, erkek işverenlerin istihdam içerisindeki payı ve yenilenebilir enerji tüketimine ilişkin Granger nedensellik testi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 6. Granger Nedensellik Testi

Sıfır Hipotezi	Ki-Kare Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
CO ₂ emisyonu eğitim harcamalarının nedeni değildir	2.867574	0.5802	Eğitim → CO ₂
Eğitim harcamaları CO ₂ emisyonunun nedeni değildir	11.44388	0.0220**	(Tek yönlü nedensellik)
CO ₂ emisyonu kadın işverenlerin istihdam içerisindeki payı nedeni değildir	1.080403	0.8974	İstihdam _{Kadın} → CO ₂
Kadın işverenlerin istihdam içerisindeki payı CO ₂ emisyonunun nedeni değildir	15.98835	0.0030*	(Tek yönlü nedensellik)
CO ₂ emisyonu erkek işverenlerin istihdam içerisindeki payı nedeni değildir	8.863632	0.0646***	CO ₂ → İstihdam _{Erkek}

Erkek işverenlerin istihdam içerisindeki payı CO ₂ emisyonunun nedeni değildir	6.789562	0.1474	(Tek yönlü nedensellik)
CO ₂ emisyonu yenilenebilir enerji tüketiminin nedeni değildir	7.727494	0.1021	Yenilenebilir→CO ₂
Yenilenebilir enerji tüketimi CO ₂ emisyonu nedeni değildir	7.895762	0.0955***	(Tek yönlü nedensellik)

Not: ***,** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisini göstermektedir. Uygun gecikme uzunluğu bilgi kriterlerine göre 3 alınmıştır.

Tablo 6'daki nedensellik sonuçlarına göre CO₂ emisyonu ve kadın işverenlerin istihdam içerisindeki payı (İstihdam_{Kadın} → CO₂), eğitim harcamaları ve CO₂ emisyonu (Eğitim → CO₂) ile yenilenebilir enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu (Yenilenebilir → CO₂) arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bununla birlikte CO₂ emisyonundan erkek işverenlerin istihdam içerisindeki payına (CO₂ → İstihdam_{Erkek}) doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar Nathaniel & Iheonu (2019), Radmehr, Henneberry & Shayanmehr (2021), Shan vd. (2021) ve Rahman, Alam & Velayutham (2022)'nin çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir.

5. Sonuç

1960'lı ve 1970'li yıllarda çevresel kaygıyla ilgili ilk çalışmalara rastlanmakla birlikte çevresel tutumlar ve çevresel politikaların desteklenmesinde cinsiyet farklılıklarının üzerine çok fazla odaklanılmamıştır. Sonraki yıllarda cinsiyet farklılıklarının çevresel etkilerini ele alan bir dizi çalışmada kadınların eğitim düzeylerinin artması ve daha üst düzey yönetimlerde yer almaları durumunda erkeklere göre çevreye daha duyarlı faaliyetler yürüttükleri ortaya konmuştur. Sürdürülebilir ekonomik büyüme kapsamında çevresel sorunları ele alan çok sayıda çalışma vardır. Ancak, çevre sorununu insan sermayesi ile ilişkilendiren ve ele alan az sayıda çalışma mevcuttur. Buradan hareketle bu çalışma, eğitim harcamaları ile çevre kirliliğini ilişkilendirmenin yanında toplam enerji tüketimi içinde yenilenebilir enerjinin payı ile kadın ve erkek işverenler kapsamında çevre sorununu ele almıştır.

Bu çalışmada Türkiye'de eğitim, cinsiyet, işverenlerin istihdam içerisindeki payı ve yenilenebilir enerjinin CO₂ emisyonuna etkisi ampirik olarak araştırılmıştır. 1991-2018 döneminde yıllık veri seti kullanılarak Johansen eşbütünlük testi ve Granger nedensellik testlerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın bulguları eğitim, erkek işverenler, kadın işverenler, yenilenebilir enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını desteklemiştir. Son olarak eğitim harcamaları, kadın işverenlerin istihdam içerisindeki payı ve yenilenebilir enerji tüketiminden CO₂ emisyonuna doğru tek yönlü; CO₂ emisyonundan erkek işverenlerin istihdam içerisindeki payına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'de kadın istihdamı içinde kadın işverenlerin payının artırılması CO₂ emisyonunun azaltılmasına yardımcı olabilecektir. Elde edilen bu sonuçlar Nathaniel & Iheonu (2019), Radmehr, Henneberry & Shayanmehr (2021), Shan vd. (2021) ve Rahman, Alam & Velayutham (2022)'nin çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular çevredeki CO₂ emisyonunun azaltılmasıyla birlikte sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasında ülke liderlerine bazı önemli politika tavsiyeleri sağlamaktadır. İlk olarak Türkiye'de eğitim harcamalarının artırılması, kadınların okullaşma oranının artırılması ve kadın eğitiminin teşvik edilmesiyle birlikte çevresel sorunlara farkındalığın artırılmasına ve teknolojik yeniliklerin bulunmasına katkı sunarak CO₂ emisyonunun azaltılmasına yardımcı olabilir. İkinci olarak, kadın işverenlerin istihdam içerisindeki payından CO₂ emisyonuna doğru nedensellik ilişkisinden hareketle kadınların erkeklere göre çevresel sorunlara daha duyarlı olması bakımından kadınların daha üst düzey yönetici ve karar alma pozisyonlarında görev yapmalarının teşvik edilmesi gerekmektedir. Ayrıca, işgücü piyasalarında cinsiyet farklılıklarının belirgin olduğu Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde erkek toplumsal yapının baskın olmasından dolayı, farklı sektörlerde çalışan kadınlara iş güvenliğinin sağlanmasıyla kadınların çevrenin korunmasında rol oynamalarına yardımcı olunabilir. Böylece, toplumda kadın istihdamındaki artış CO₂ emisyonunu azaltarak çevre kalitesinin iyileştirilmesine katkı sunabilir. Son olarak, yenilenebilir enerji CO₂ emisyonunu önemli ölçüde azaltmaktadır. Bundan dolayı yenilenemez enerji kullanımı yerine yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesi amacıyla yatırımların teşvik edilmesi önemlidir. Politika yapıcılar firmalara daha temiz enerji kullanımını teşvikler aracılığıyla özendirmeli ve CO₂ emisyonunu azaltan teknolojik yeniliklere ulaşmak amacıyla Ar-Ge'ye daha fazla harcama yapmalarını sağlamalıdır. Böylece ülkenin çevresel sorunlarının çözülmesine de katkı sunulabilir.

KAYNAKÇA

- Abbasi, K. R., Shahbaz, M., Zhang, J., Irfan, M. & Alvarado, R. (2022). Analyze the Environmental Sustainability Factors of China: *The Role of Fossil Fuel Energy and Renewable Energy*, 187, 390-402.
- Acheampong, A. O., Dzator, J. & Savage, D. A. (2021). Renewable Energy, CO2 Emissions and Economic Growth in sub-Saharan Africa: Does Institutional Quality Matter?. *Journal of Policy Modeling*, 43, 1070-1093.
- Adewuyi, A. O. (2016). Effects of Public and Private Expenditures on Environmental Pollution: A Dynamiz Heterogeneous Panel Data Analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 65, 489-506.
- Ak Bingül, B. (2020). CO2 Emisyonu ve Beşeri Sermaye İlişkisi Üzerine Literatür Araştırması. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 81-91.
- Akusta, E. & Cergibozan, R. (2020). Yenilenebilir Enerji ve Ekonomik Büyümenin Çevre Üzerinde Etkisi: Türkiye Örneği. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 15(54), 429-461.
- Altunbas, Y., Gambacorta, L., Reghezza, A. & Velliscig, G. (2021). Does GenderDiversity in the Workplace Mitigate Climate Change?. *Bank for International Settlements BIS Working Papers No. 977*.
- Arcury, T. A., Scollay, S. J. & Johnson, T. P. (1987). Sex Differences in Environmental Concern and Knowledge: The Case of Acid Rain. *Sex Roles*, 16(9/10), 463-472.
- Atik, H. & Atay Polat, M. (2017). *Ekonomik Kalkınma ve Kadınların Elde Ettikleri Kazanımlar: Türkiye'deki İstatistiki Bölge Birimleri Üzerine Bir Analiz*. (1. Baskı) Ankara: Detay Yayıncılık.
- Balin, B. E. (2021). Is Education Compulsory for Environmental Quality? An Empirical Study on EKC and Education Nexus. *Business and Economics Research Journal*, 12(1), 1-15.

- Bayar, A. A. (2021). *İşgücü Piyasasında Kadınların Yeri ve Politika Önerileri*. İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü.
- Blocker, T. J. & Eckberg, D. L. (1989). Environmental Issues as Women's Issues: General Concerns and Local Hazards. *Social Science Quarterly*, 70(3), 586-593.
- Blocker, T. J. & Eckberg, D. L. (1997). Gender and Environmentalism: Results from the 1993 General Social Survey. *Social Science Quarterly*, 78(4), 841-858.
- Bord, R. J. & O'Connor, R. R. (1997). The Gender Gap in Environmental Attitudes: The Case of Perceived Vulnerability to Risk. *Social Science Quarterly*, 78(4), 830-340.
- Bölük, G. & Mert, M. (2015). The Renewable Energy, Growth and Environmental Kuznets Curve in Turkey: An ARDL Approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 587-595.
- BP (2021). *Statistical Review of World Energy*.
- Brody, C. J. (1984). Differences by Sex in Support for Nuclear Power. *Social Forces*, 63(1), 209-228.
- Canbay, Ş. (2019). Türkiye'de İktisadi Büyüme ile Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Çevre Kirliliği Üzerindeki Etkileri. *Maliye Dergisi*, 176, 140-151.
- Charfeddine, L. & Kahia, M. (2019). Impact of Renewable Energy Consumption and Financial Development on CO2 Emissions and Economic Growth in the MENA Region: A Panel Vector Autoregressive (PVAR) Analysis. *Renewable Energy*, 139, 198-213.
- Cheng, S., Wang, P., Chen, B. & Fan, W. (2021). Decoupling and Decomposition Analysis of CO2 Emissions from Government Spending in China. *Energy*, 1-15.
- Cherni, A. & Jouini, S. E. (2017). An ARDL Approach to the CO2 Emissions, Renewable Energy and Economic Growth Nexus: Tunisian Evidence. *International Journal of Hydrogen Energy*, 42, 29056-29066.
- Craigwell, R., Lowe, S. & Bynoe, D. (2012). The Effectiveness of Governemnt Expenditure on Education and Health Care in the Caribbean. *MPRA Paper No. 40935*, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/40935/>.
- Croson, R. & Gneezy, U. (2009). Gender Differences in Prefences. *Journal of Economic Literature*, 47(2), 448-474.
- Çatalbaş, N. (2021). Türkiye'de İthalat, İhracat ve Reel Döviz Kuru Arasındaki İlişki. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 11(1), 49-72.
- Dertli, G. & Yınaç, P. (2018). Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Karbondioksit Emisyonu, Enerji İthalatı ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği. *KSÜSBD*, 15(2), 583-606.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Dietz, T., Kalof, L. & Stern, P. C. (2002). Gender, Values, and Environmentalism. *Social Science Quarterly*, 83(1), A Special Issue: Social Science and the Environment, 353-364.
- Eisler, A. D., Eisler, H. & Yoshida, M. (2003). Perception of human ecology: Cross-Cultural and gender comparisons. *Journal of Environmental Psychology*, 23, 89-101.
- Ekperiware, M. C., Olatayo, T. O. & Egbetokun, A. A. (2017). Human Capital and Sustainable Development in Nigeria: How can Economic Growth Suffice Environmental Degradation?. *Economics*, 1-26.
- Fan, W., Li, L., Wang, F. & Li, D. (2020). Driving FActor of CO2 emission inequality in China: The ROLE of Government Expenditure. *China Economic Review*, 64, 101545.
- Granger, C. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 37, 553-560.

- Gu, H., Bian, F. & Elahi, E. (2020). Effect of Air Pollution on Female Labor Supply: An Empirical Analysis Based on Data of Labor Force Dynamic Survey of China, *Social Work in Public Health*, 35(4), 187-196.
- İnal, V., Addi, H. M., Çakmak, E. E., Torusdağ, M. & Çalışkan, M. (2022). The Nexus Between Renewable Energy, CO₂ Emissions, and Economic Growth: Empirical Evidence from African Oil-Producing Countries. *Energy Reports*, 8, 1634-1643.
- İŞKUR (2021). *2021 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Raporu*.
- Joaquim, I.M. & Zaman, S. (2018). The Belt and Road: Improving Education, Welfare and Growth of Member Countries. In: *2018 3rd International Conference on Politics, Economics and Law (ICPEL 2018)*. Atlantis Press, 61-65.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.
- Karaaslan, A. & Gezen, M. (2022). The Evaluation of Renewable Energy Resources in Turkey by Integer Multi-Objective Selection Problem with Interval Coefficient. *Renewable Energy*, 182, 842-854.
- Kronsel, A., Rosqvist, L. S. & Hiselius, L. W. (2016). Achieving climate objectives in transport policy by including women and challenging gender norms: The Swedish case. *International Journal of Sustainable Transportation*, 10(8), 703-711.
- Kwauk, C. & Braga, A., (2017). Three Platforms for Girls' Education in Climate Strategies. *Brookings*, Washington, DC.
- Lee, E., Park, N-K. & Han, J. H. (2013). Gender Difference in Environmental Attitude and Behaviors in Adoption of Energy_Efficient Lighting at Home. *Journal of Sustainable Development*, 6(9), 36-50.
- Li, H.-S., Geng, Y.-C., Shinwari, R., Yangjie, W. & Rjoub, H. (2021). Does Renewable Energy Electricity and Economic Complexity Index Help to Achieve Carbon Neutrality Target of Top Exporting Countries?. *Journal of Environmental Management*, 299, 113386.
- Li, B. & Haneklaus, N. (2021). The Role of Renewable Energy, Fossil Fuel Consumption, Urbanization and Economic Growth on CO₂ Emissions in China. *Energy Reports*, 7, 783-791.
- Liere, K. D. V. & Dunlop, R. E. (1980). The Social Bases of Environmental Concern: A Review of Hypotheses, Explanations and Empirical Evidence. *The Public Opinion Quarterly*, 44(2), 181-197.
- Matthies, E., Kuhn, S. & Klöckner, C. A. (2002). Travel Mode Choice of Women The Result of Limitation, Ecological Norm, or Weak Habit?. *Environment and Behavior*, 34(2), 163-177.
- McCright, A. M. (2010). The Effects of Gender on Climate Change Knowledge and Concern in the American Public. *Population and Environment*, 32, 66-87.
- McStay, J. R. & Dunlap, R. E. (1983). Male-Female Differences in concern for environmental quality. *International Journal of Women's Studies*, 6(4), 291-301.
- Mohai, P. (1997). Gender Differences in the Perception of Most Important Environmental Problems. *Race, Gender & Class*, 5(1), 153-169.
- Nathaniel, S. P. & Iheonu, C. O. (2019). Carbon Dioxide Abatement in Africa: The Role of Renewable and non-Renewable Energy Consumption. *Science of the Total Environment*, 679, 337-345.
- Norgaard, K. & York, R. (2005). Gender Equality and State Environmentalism. *Gender and Society*, 19(4), 506-522.
- Okumuş, İ. (2020). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Tarım ve CO₂ Emisyonu İlişkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 6(1), 21-34.

- Pata, U. K. (2018). Renewable Energy Consumption, Urbanization, Financial Development, Income and CO2 Emissions in Turkey: Testing EKC Hypothesis with Structural Breaks. *Journal of Cleaner Production*, 187, 770-779.
- Prasetyani, D., Putro, T. R. & Rosali, A. C. T. (2021). Impact of CO2 Emissions on GDP per Capita, FDI; Forest Area and Government Spending on Education in Indonesia 1991-2002: The GMM Methods. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 905, 1-10.
- Radmehr, R., Henneberry, S. R. & Shayanmehr, S. (2021). Renewable Energy Consumption, CO2 Emissions, and Economic Growth Nexus: A Simultaneity Spatial Modeling Analysis of EU Countries. *Structural Change and Economic Dynamics*, 57, 13-27.
- Rahman, M. M., Alam, K. & Velayutham, E. (2022). Reduction of CO2 Emissions: The Role of Renewable Energy, Technological Innovation and Export Quality. *Energy Reports*, 8, 2793-2805.
- Saidi, K. & Mbarek, M. B. (2016). Nuclear Energy, Renewable Energy, CO2 Emissions, and Economic Growth for Nine Developed Countries: Evidence from Panel Granger Causality Tests. *Progress in Nuclear Energy*, 88, 364-374.
- Saidi, K. & Omri, A. (2020). Reducing CO2 Emissions in OECD Countries: Do Renewable and Nuclear Energy Matter?. *Progress in Nuclear Energy*, 126, 103425.
- Shan, S., Genç, S. Y., Kamran, H. W. & Dinca, G. (2021). Role of Green Technology Innovation and Renewable Energy in Carbon Neutrality: A Sustainable Investigation from Turkey. *Journal of Environmental Management*, 294, 113004.
- TEİAŞ (2020). *Türkiye Elektrik Enerjisi Üretimini Kaynaklara Elektrik Göre Dağılımı*. www.teias.gov.tr, (Erişim Tarihi: 23.02.2022).
- Torgler, B., Garcia-Valiñas, M. A. & Macintyre, A. (2008). Differences in Preferences Towards the Environment: The Impact of a Gender, Age and Parental Effect. FEEM Working Paper No. 18.2008, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1105320> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1105320>.
- TSKB (2020). *Enerji Görünümü*.
- TÜİK (2021). *Sera Gazı Emisyon İstatistikleri, 1990-2019*. www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: 01.03.2022)
- TÜİK (2022a). *Temel İşgücü Göstergeleri*. www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: 23.02.2022).
- TÜİK (2022b). *Meslek Gruplarına Göre İstihdam Edilenler*. www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: 23.02.2022).
- Uddin, M. Md. M. (2014). Causal Relationship between Education, Carbon Dioxide (CO2) Emission and Economic Growth in Bangladesh. *Global Journal of Human-SocialScience*, 14(6), 1-9.
- Ünal, S. & Afşar, B. (2021). Türkiye'de Sosyal Güvenlik Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Eşbütünlük Analizi ve Granger Nedensellik Testi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45, 430-439.
- Valerio, A. T. & Martinez, J. B. (2018). Development Impact of Higher Education Across Asian Countries. *International Journal of Development and Sustainability*, 7(3), 1093-1116.
- Xiao, C. & Hong, D. (2010). Gender Differences in Environmental Behaviours in China. *Population and Environment*, 32(1), 88-104.
- Yao, Y., Ivanovski, K., Inekwe, J. & Smyth, R. (2020). Human Capital and CO2 Emissions in the Long Run. *Energy Economics*, 91, 104907.
- Zafar, M. W., Sinha, A., Ahmed, Z., Qin, Q. & Zaidi, S. A. H. (2021). Effects of Biomass Energy Consumption on Environmental Quality: The Role of Education and Technology in Asia-Pacific Economic Cooperation Countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 1412, 110868.

- Zaman, Q. U., Wang, Z., Zaman, S. & Rasool, S. F. (2021). Investigating the nexus between education expenditure, female employers, renewable energy consumption and CO₂ emission: Evidence from China. *Journal of Cleaner Production*, 312, 127824.
- Zhang, Q., Zhang, S., Ding, Z. & Hao, Y. (2017). Does Government Expenditure Affect Environmental Quality? Empirical Evidence Using Chinese City-Level Data. *Journal of Cleaner Production*, 161, 143-152.
- Zoundi, Z. (2017). CO₂ Emissions, Renewable Energy and the Environmental Kuznets Curve, a Panel cointegration Approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 72, 1067-1075.

AN APPLICATION ON THE ROLE OF GENDER, SHARE OF EMPLOYERS IN EMPLOYMENT AND RENEWABLE ENERGY AS A DETERMINANT OF CO₂ EMISSIONS IN TURKEY

Melike ATAY POLAT*

Aim

Environmental pollution is affected by many socio-economic indicators. Environmental pollution in the global world is at different levels in developing and developed countries. While Turkey increases its economic growth activities, it also continues its struggle against environmental pollution. It is important to determine the variables that have an impact on CO₂ emissions in the success of the efforts of countries to reach their global emission target commitments. Previous studies focused on energy sources related to climate change and greenhouse gas emissions, education level of women and different economic indicators. From this point of view, unlike other papers, this study aimed to examine the impacts of education expenditures, employment by gender and renewable energy consumption on CO₂ emissions instead of education level. The aim of this paper is to investigate the causality nexus between education expenditures, female employment, male employment, renewable energy usage and CO₂ emission for the period of 1990-2018 in Turkey. Based on the literature on the subject, answers to the following hypotheses were sought in this study: (1) Education expenditures are the cause of CO₂ emissions. (2) Female employment is the cause of CO₂ emissions. (3) Male employment is the cause of CO₂ emissions. (4) Renewable energy consumption is the cause of CO₂ emissions.

Technique

In this study, the nexus between gender, employment, education expenditures, renewable energy consumption and environmental pollution (CO₂ emissions) in Turkey during the period of

* Mardin Artuklu University, Economics, matay@artuklu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9507-5942.

1991-2018 was investigated by using time series analysis. CO₂ emission was used as the dependent variable, employment data by gender, education expenditures and renewable energy usage were used as independent variables. When constructing an empirical model, Zaman et al. (2021)'s paper was followed. In this context, data covering the years 1991 and 2018 were collected from the World Development Indicators data source published by the World Bank. The order of analyzes in this paper is as follows: (i) The stationarities of the variables were tested with the ADF test. (ii) The long-term association between variables was investigated with the Johansen cointegration test. (iii) Long-run coefficients were obtained with the FMOLS estimator, and (iv) finally, the causality test of the variables was examined with the Granger causality test.

Results

In this paper, the influence of education, gender, employment and renewable energy on CO₂ emissions in Turkey were empirically investigated. Johansen cointegration test, FMOLS estimator and Granger causality tests were used in the period of 1991-2018 using the annual data set. The first difference of the variables of education expenditure, female employment, male employment, renewable energy consumption and CO₂ emission was taken and as a result of rejecting the null hypothesis, it was concluded that the variables were stationary. The findings of the study supported the existence of a long-term nexus between education, male employment, female employment, renewable energy usage and CO₂ emissions. In addition, according to the FMOLS estimator results, a negative and significant impact of female employment on CO₂ emission was determined, but a positive impact of male employment on CO₂ emission was found. A %1 increase in female employment reduces CO₂ emissions by 0.515171%. Therefore, increasing the share of female employers in female employment in Turkey may help reduce CO₂ emissions. Finally, one-way causality nexus from education expenditures and renewable energy usage to CO₂ emissions; a bidirectional causality nexus was found between female employment, male employment and CO₂ emissions. Thus, the results obtained are reported by Nathaniel & Iheonu (2019), Radmehr, Henneberry & Shayanmehr (2021), Shan et al. (2021) and Rahman, Alam & Velayutham (2022) is similar to the studies.

Policy Recommendations

Findings from this study provide some important policy recommendations to country leaders in achieving sustainable development goals along with reducing CO₂ emissions in the environment. Increasing education expenditures in Turkey, increasing the schooling rate of women and promoting women's education can help reduce CO₂ emissions by contributing to raising awareness of environmental problems and finding technological innovations. Due to the predominance of male social structure in developing countries such as Turkey, where gender differences are evident in the labor market, women in different sectors can be helped to play a role in protecting the environment by providing job security. Thus, the increase in women's employment in the society may contribute to the

improvement of environmental quality by reducing CO₂ emissions. Also, women should be encouraged to work in higher-level managerial and decision-making positions in terms of the CO₂ reducing impact of women's employment, that is, women being more sensitive to environmental issues than men. Renewable energy significantly reduces CO₂ emissions. Therefore, it is important to encourage investments in order to evaluate renewable energy sources instead of non-renewable energy use. Furthermore, policy makers should encourage companies to use cleaner energy through incentives and enable them to spend more on R&D to achieve technological innovations that reduce CO₂ emissions. Thus, it can contribute to the solution of the country's environmental issues.

DİJİTAL VERİNİN FİNANSALLAŞMASI VE PLATFORM KAPİTALİZMİ*

FINANCIALIZATION OF DIGITAL DATA AND PLATFORM CAPITALISM

Zeynep KÜÇÜKKIRALI**^{ID}
Kerim Eser AFŞAR***^{ID}

Öz

Bu çalışmada finansallaşma olgusu, dijital verinin metalaştığı kapitalizmin güncel biçimlerinden biri olan platform kapitalizmi çerçevesinde tartışılmaktadır. Finansallaşma, literatürde çoğunlukla yeni bir birikim rejimi, şirket yönetimlerinin amaç fonksiyonlarının değişmesi ve gündelik hayatın finansallaşması şeklinde üç farklı yaklaşımla ele alınmaktadır. Bu makalede, bu sınıflandırmaya dördüncü bir ayırım eklemeyi öneriyoruz: dijital finansallaşma. Dijital finansallaşma, bireylerin dijital verileri aracılığıyla gözetimi ve bu yolla kâr elde edilmesine olanak sağlayan melez bir alan yaratmak için dijital ve finansal alanların bütünleşmesini ifade eder. Çalışmanın amacı geleneksel finansallaşma argümanlarının, dijital finansallaşma bağlamında geçerliliğini sorgulamak ve finansallaşma analizini dijital veriyi kapsayacak biçimde genişletmektir. Çalışmanın bulgularına göre, BigTech ve FinTech şirketleri bütünlük bir dijital-finansal alan oluşturarak dijital veriyi finansallaştırmaktadır. Veriye dayalı finansal kapsayıcılık faaliyetleri, finansın demokratikleşmesi söylemi altında, finansal ürün kullanımını dünya nüfusunun büyük bir kesimine yaymayı amaçlar. Sonuç olarak dijital finansallaşma “bankasız nüfus” dahil olmak üzere geniş kesimlere platformlar aracılığıyla erişim sağlayarak finansallaşmayı genişletmekte ve derinleştirmektedir. Platform kapitalizmi altında geliştirilen iş modellerinin finansallaşma bağlantıları dikkate alındığında, dijital veriye dayalı yeni “sömürü” mekanizmaları oluşabilir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Finansallaşma, Dijital Veri, Platform Kapitalizmi, Finansal Teknoloji, Dijital Ekonomi

* Bu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan “Dijital Finansallaşma Kavramı Çerçevesinde Dijital Veri: Blok Zincir Teknolojisinin Finansal İş Modelleri ve Kripto Para Piyasaları” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisat Bölümü, kucukkiralizeynep@gmail.com, 0000-0002-7062-5626.

*** Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisat Bölümü, eser.afsar@deu.edu.tr, 0000-0002-9853-0186.

Abstract

In this study, the phenomenon of financialization is discussed within the framework of platform capitalism, which is one of the current forms of capitalism in which digital data is commodified. Financialization is mostly discussed in the literature around three different approaches: new accumulation regime, the change in the purpose functions of company management, and the financialization of daily life. In this article, we propose to add digital financialization as a fourth approach to this classification. Digital financialization refers to the integration of digital and financial realms to create a hybrid realm, based on surveillance of individuals through their digital data and enabling profits in this way. The aim of the study is to question the validity of traditional financialization arguments within the context of digital financialization and to expand financialization analysis to include digital data. According to the findings of the study, BigTech and FinTech companies financialize digital data by creating an integrated digital-financial space. Data-driven financial inclusion activities aim to expand the use of financial products to a large part of the world's population, under the discourse of democratization of finance. As a result, digital financialization expands and deepens financialization by providing access to large segments through platforms, including the "unbanked population". When financialization links of business models developed under platform capitalism taken into account, new "exploitation" mechanisms based on digital data may occur.

Keywords: Digital Financialization, Digital Data, Platform Capitalism, Financial Technology, Digital Economy

1. Giriş

Tarih boyunca, birikim kriziyle karşı karşıya kalan kapitalizmin yeni kaynak arayışına girdiği görülür. Bahsi geçen yeni kaynak, daha önce metalaştırılmamış, değere dönüştürülmemiş herhangi bir şey olabilir. Yeni kaynak kapitalist ağa dâhil edilir ve yeni birikim döngüsü oluşur. Çağdaş kapitalizmin en yeni kaynağı dijital dönüşümden doğan dijital veridir. Dijital veriler, "yeni petrol" benzetmeleri ışığında çağdaş kapitalizmin merkezi bir parçası haline gelerek literatürde yeni bir tartışma alanı oluşturmuştur. Dijital verilerin toplanması ve bu verilerden yararlanma yeteneğinin gelişmesi ile dijital verilerin hacmindeki artış paraleldir. Bugün dijital veriler, depolanan tüm verilerin %99'undan fazlasını oluşturmaktadır (Ciuriak, 2018, s.1). Literatürdeki tartışmalar kapitalizmin, yeni birikim döngüsü çerçevesinde, dijital verilerin toplanıp işlenerek, metalaştırılmasıyla (Thatcher, O'Sullivan & Mahmoudi, 2016; Crain, 2018), varlıklaştırılmasıyla (Birch, Cochrane & Ward, 2021) platform kapitalizmi (Langley & Leyshon, 2017a), gözetim kapitalizmi (Zuboff, 2019), teknobilimsel kapitalizm (Birch, Chiappetta & Artyushina, 2020) gibi çeşitli tanımlamalar çerçevesinde yeni formuna ulaştığını iddia etmektedir. Bu yeni kapitalizm tanımlamaları birbirinin ikamesi olmasa da, hepsinin temeli ekonomilerin veri-güdümlü ekonomiye, iş modellerinin ise platform iş modeline dönüşümüne dayanmaktadır.

Dijital veriler, büyük teknoloji (BigTech) şirketlerinin bu verileri işleme ve değere dönüştürme yeteneklerinin gelişmesi ile birlikte ekonomik bir değere kavuşmuş ve bu şirketlerin hızlı yükselişini beraberinde getirmiştir. Ekonomik bir değere kavuşması sonucunda dijital veri, birçok sektör için iş

yapmanın temel unsuru haline gelmiştir. İş modelleri daha fazla veri toplayabilecek forma dönüşmüştür. Bu dönüşümün finansal alandaki lokomotifini, finans teknolojisi (FinTech) oluşturmaktadır. Önceleri bankaların tekelinde olan gelişmiş gözetim yetenekleri, FinTech şirketlerinin finansal faaliyetlerini teknoloji şirketlerinin gözetim yeteneklerini kullanarak geliştirmesi sonucunda el değiştirmiştir. Bu bağlamda FinTech şirketlerinin, BigTech iş modellerini uygulaması ile teknoloji şirketlerinin finansal hizmetler alanına girme arzusu birleşerek, finansal ve dijital alanları entegre etmektedir.

Dijitalleşmenin finansla kurduğu bağlantı, finansallaşma kavramı üzerinden ele alınabilir. Finansallaşma, 1980’li yıllardan itibaren kapitalizmde yaşanan dönüşümü açıklamak için kullanılan kavramlardan biridir. Literatürde genel kabul görmüş bir tanımı bulunmayan finansallaşma, farklı yaklaşımlarla, farklı biçimlerde ele alınan bir kavramdır. Van der Zwan (2014) finansallaşma kavramını ele alan yaklaşımları yeni birikim rejimlerinin ortaya çıkması, şirket yönetimlerinin hissedar kârlarını artırmaya yönelmesi ve gündelik yaşamın finansallaşması şeklinde üç gruba ayırmıştır. Langley (2020) ise finansallaşmanın küresel kriz sonrası serüvenini menkul kıymetleştirme üzerinden ele alarak bu ayrıma yeni bir boyut kazandırmıştır. 2008 küresel krizinin yaşanması ile birlikte birçok politik iktisatçı, bu krizi finansallaşmanın da krizi olarak değerlendirmiştir¹. Kriz ile birlikte finansallaşmanın da sona erdiği düşünülmüştür. Ancak, dotcom krizi² sonrası dijital teknolojilerin gelişmeye ve teknoloji sektörünün büyümeye devam etmesi gibi finansal kriz sonrası finansallaşma da devam etmiştir. Küresel kriz sonrası dönemde, finansallaşmayı konu alan literatürün teknolojik gelişmeler ile finansal sektör arasındaki ilişkiye dikkat çektiği görülür³. Dijital teknolojilerin gelişmesi, finansal sistemler ile birlikte finansal ilişkileri de değişime uğratmaktadır. Van der Zwan (2014) nüfusun büyük kesimlerinin finansal hizmetlere erişmeye başlamasında internet ve dijital teknolojilerde yaşanan gelişmelerin etkisini vurgulamaktadır. Ancak, Jain ve Gabor’un (2020) savunduğu şekilde bu gelişmeler dijital ve finansal alanları bir miktar yakınlaştırmış olsa da finansal hizmetlere erişim belirli bir kesimle sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda, BigTech ve FinTech şirketleri platform iş modelleri aracılığıyla dijital ve finansal alanları entegre etmekte ve “bankasız nüfus”⁴ dahil olmak üzere geniş kesimlere erişimi mümkün kılmaktadır.

1 Bkz. Foster, 2008; Stockhammer, 2010; Stockhammer, 2012; Aalbers, 2016.

2 Dotcom krizi, Mart 2000 tarihinde NASDAQ borsasında işlem gören teknoloji şirketlerinin büyük değer kaybı yaşamasını ifade etmektedir.

3 bkz. Lapavitsas, 2011; Davis & Kim, 2015; Lagoarde-Segot, 2017, Currie & Lagoarde-Segot, 2017; Prato & Sonkin, 2018; Lagoarde-Segot & Currie, 2018.

4 Bankasız nüfus (unbanked population), resmi bir finansal kurumda herhangi bir hesabı olmayan yetişkinleri ifade etmektedir. Neredeyse tamamı gelişmekte olan ülkelerde yaşayan bu nüfusun, temel finansal hizmetlere dahi erişimi bulunmamaktadır. Dünya Bankası’nın araştırmasına göre insanların bir banka hesabı bulunmamasının temel nedenleri: Yetersiz gelir, yüksek maliyet, uzak mesafe ve aileden bir kişinin hesabının olmasının yeterli bulunmasıdır. Banka hesabı bulunmayan yetişkinlerin %47’si istihdam dışındadır. Bankasız nüfusa yönelik olarak yapılan ankette, katılımcıların üçte ikisi yeterli gelirleri bulunmaması nedeniyle bir banka hesaplarının olmadığını ifade etmiştir. Katılımcıların yaklaşık dörtte biri, finansal kurumların yaşadıkları bölgeye uzak mesafede olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında, benzer oranlarda katılımcılar maliyetlerin

Veri ekseninde şekillenen platform iş modelleri, finansallaşma altında gelişen internet ve mobil bankacılık gibi uygulamaların dijital ve finansal alanları yaklaştırmalarının ötesine götürmekte ve banka tekelindeki finansal hizmetleri platformlar aracılığıyla erişilebilir kılmaktadır. Bankaların geleneksel kredi puanlaması, BigTech şirketleri nezdinde bireylerin gündelik yaşamına dair her türlü verinin işlenmesiyle ortaya çıkan müşteri profillerine dönüşmektedir. Bu mekanizma “verileştirme” ile başlar ve “dijital verinin finansallaşması” ile devam eder. Sonuç olarak, dijital ve finansal alanların giderek daha fazla bütünleştiği görülür. Bu bütünleşme Jain ve Gabor (2020) tarafından “dijital finansallaşma” olarak kavramlaştırılmıştır. Dijital finansallaşma, geleneksel finansallaşma altında sınırlı yakınlaşan dijital ve finansal alanların bütünleştiği melez bir alanın ortaya çıkışını ifade eder. Çalışma kapsamında geçerlilikleri tartışılan geleneksel finansallaşma argümanları dijital ve finansal alanların bütünleşmesi olgusunu açıklamak için yeterli değildir. Dijital teknolojilerin gelişmesi ile birlikte veri ilişkilerinin de finansal alana dâhil olmaya başlaması nedeniyle, Van der Zwan ve Langley’in katkılarıyla tasnif edilen finansallaşma literatüründe, mevcut yaklaşımlara ek olarak dijital finansallaşmanın yeni bir başlık olarak ele alınması gerektiğini savunuyoruz. Dijital finansallaşma, kâr elde edilebilecek alanları çeşitlendirerek finansallaşmanın etki alanını genişletir. Böylelikle kapitalizmin yeni kâr arayışı dijital düzleme taşınır.

Çalışmanın amacı geleneksel finansallaşma argümanlarının, dijital finansallaşma bağlamında geçerliliğini sorgulamak ve finansallaşma analizini dijital veriyi kapsayacak biçimde genişletmektir. Dijital inovasyonların finansallaşma ilişkilerini konu alan modern literatür, geçmiş finansallaşma literatürüne genellikle tarihsel bir önem vermektedir. Ancak, geleneksel finansallaşma argümanlarının dijitalleşme sonucunda geçerliliğinin ortaya koyulması ekonomi politik geleneğin sürekliliğini sağlamlaştırabilir. Bu kapsamda, çalışmanın ikinci bölümünde dijital inovasyonların finansal alana dâhil olmasıyla birlikte geleneksel finansallaşma yaklaşımlarının günümüzle örtüşen argümanları incelenmiş ve finansallaşmanın hala geçerli bir olgu olduğu ortaya koyulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde, dijital finansallaşma kavramı ve veriye dayalı finansal kapsayıcılık ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise, dijital verinin yeni sermaye kaynağı haline gelmesine ve bu süreçlerin temelini oluşturan platform iş modellerine yer verilmiştir. Son bölüm ise sonuç ve genel bir değerlendirmeye ayrılmıştır.

2. Dijitalleşme ve Geleneksel Finansallaşma

Finansallaşmanın anavatanı Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) finans sektörünün ekonomi içindeki payı 1970’li yılların iki katı olana kadar istikrarlı bir şekilde büyümüştür. ABD finans sektörünün toplam kâr içindeki payı 1940’tan 1986’ya kadar %15’i yalnızca üç kez aşabilmişken 1990’dan bu yana yalnızca 2008 krizinde %15’in altına düşmüştür (Donner, 2021, s.3). ABD finans sektörü (Federal Reserve Bank kârları hariç) 2021 yılı üçüncü çeyrek verilerine göre ise %24,8’lik bir oran ile toplam kârların dörtte birini oluşturmaktadır (BEA, 2021). Küresel finansal piyasaların gelişimi incelendiğinde ise, 1980 yılında

yüksek olduğunu ve bir aile üyesinin zaten bir hesabı olduğu için kendilerinin hesabının olmadığını dile getirmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Demirguc-Kunt vd., 2018.

2,5 trilyon dolar piyasa değerine sahip olan dünya hisse senedi piyasası istikrarlı bir şekilde büyüyerek 2020 yılında 93 trilyon dolara ulaşmıştır (World Bank, 2021a). Bu büyüklük 2020 yılında 84 trilyon dolarlık (World Bank, 2021b) küresel hasılanın %110'una denk gelmektedir. Öte yandan, daha çarpıcı bir büyüklük tezgâh üstü türev ürünler⁵ piyasasında görülmektedir. Uluslararası Ödemeler Bankası'nın (Bank for International Settlements-BIS) 2020 yılı ikinci çeyrek raporuna göre, küresel türev ürünler piyasasının brüt piyasa değeri (gross market value) 12,6 trilyon dolar, kavramsal değeri⁶ (notional value) ise 610 trilyon dolardır (BIS, 2021). Türev ürünler piyasasının kavramsal değeri 2020 yılına göre küresel hasıladan yedi kat daha büyüktür. Tüm bu verilerde görülen değişim eğilimi, finansallaşma olgusu ile açıklanabilir.

Finansallaşma, 1980'ler sonrası kapitalist sistemin güncel bir olgusu olarak karşımıza çıkmakla birlikte ele alış biçimlerindeki farklılıklara dayanarak farklı biçimlerde tanımlanabilmektedir. Genel bir anlatımla ifade edilecek olursa finansallaşma, bir ekonomi içerisinde finansal faaliyetlerin üretim faaliyetlerinden daha fazla yer sahibi olması olarak tanımlanabilir (Krippner, 2005). Benzer şekilde finansallaşmayı, toplam kâr içerisinde finansal kârların reel piyasa kârlarından daha yüksek olması durumu olarak da tarif etmek mümkündür. Bu durumda finans, aracılık rolünün ötesine geçerek sermaye birikim sürecinde ana aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Epstein (2005) dünya ekonomisinin son 30-40 yıllık sürecini, neoliberalizm ile devletin ekonomideki rolünün piyasaya devredilmesi, küreselleşme ile uluslararası faaliyetlerin artması ve finansallaşma kanalıyla gerek yurt içi gerekse uluslararası düzlemde finansal işlemlerin yaygınlaşması şeklinde üç kavram üzerinden ele almıştır. Bu bağlamda, Epstein finansallaşmayı genel bir çerçevede ele alarak küresel düzeyde finansal piyasaların ve finansal aktörlerin rolünün artması şeklinde tanımlamaktadır. Krippner (2005), finansallaşmayı kârın finansal yatırımlardan elde edildiği yeni bir birikim süreci olarak ele almakta, Wallerstein (2011) ise finansallaşmayı sermayenin bir başka hali olarak tanımlamaktadır.

Dolayısıyla finansallaşma, kâr oranlarındaki düşüş sonucunda sermayenin üretimden uzaklaşarak finansal piyasalara yönelmesidir (Lin & Tomaskovic-Devey, 2013). 1970'ler sonrası uygulanan neoliberal politikalar emek gücünün pazarlık kapasitesini baskı altına almıştır. Bu politikalar sonucunda reel gelir kaybı yaşayan hanehalkının ihtiyaçlarını borçlanma yoluyla karşılamaya başlaması ve finansal kapsayıcılığın daha geniş kitlelere yaygınlaşması finansal sektör kârlılığını da arttırmaktadır. Sağlık, eğitim, emeklilik gibi tüm kesimlerce eşit bir şekilde ulaşılabilen hizmetler metalaştırılarak birer finansal ürün haline getirilmiştir (Wallerstein, 2011). Finansal alanın genişlemesi teknolojik gelişmelerle mümkün olmaktadır. Bu bağlamda finans ile teknoloji arasındaki etkileşim, finansallaşma olgusu üzerinden ele alınabilir.

5 Türev ürünler, spot piyasa ürünleri baz alınarak geliştirilen finansal ürünlerdir. Türev ürünlerin performansı dayanak varlık olan ilgili spot ürünün değerine bağlıdır. Türev ürün satın alındığında spot ürünün kendisi değil, bu ürünün değerine bağlı bir sözleşme satın alınmaktadır. Bu ürünlerin borsalar gibi organize olmamış, sözleşme kurallarının alıcı ve satıcılar tarafından kendi aralarında belirlendiği tezgâh üstü piyasalarda işlem görenleri ise, tezgâh üstü türev ürünler olarak adlandırılmaktadır.

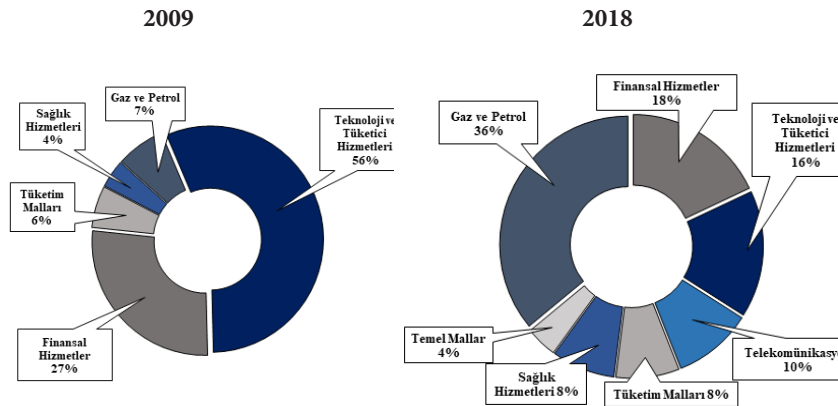
6 Kavramsal değer, türev piyasalarında sözleşmeye konu olan dayanak varlığın değerini göstermektedir. Kaldıraç mekanizması nedeniyle, sözleşme bedelini gösteren piyasa değeri ile sözleşmenin kavramsal değeri arasında kullanılan kaldıraç oranında bir fark oluşmaktadır.

2.1. Finans ve Teknoloji Sektörünün Eş Zamanlı Büyümesi

Hem finans hem de teknoloji sektörü diğer sektörleri yatay olarak kesen bir başka deyişle, tüm sektörlerdeki katma değer büyüklüğünü belirleyebilen sektörlerdir. Kapitalizmin son on yılındaki teknolojik gelişmeler, bu alanda faaliyet gösteren şirketlerin piyasa değerini artıran bir hızla yükseltmiştir. Şekil 1, 2009 ve 2018 yılı verileri baz alınarak hazırlanmış piyasa değerine göre dünyadaki en büyük yirmi şirketin sektörel dağılımını göstermektedir.

Finansal hizmetler sektöründe faaliyet gösteren şirketler 2009 yılında dünyanın en büyük yirmi şirketinin %18'ini oluştururken 2018'de bu oran %27'ye yükselmiştir. Teknoloji ve tüketici hizmetleri sektöründe faaliyet gösteren şirketler ise 2009 yılında dünyanın en büyük yirmi şirketinin yalnızca %16'sını oluştururken 2018 yılında %56'sını oluşturmaya başlamıştır. 2018'deki ilk 10 şirketten dördünün (Amazon, Alibaba, Meta⁷ ve Tencent) 2009'da dünyanın en büyük 100 şirketi arasında bile olmaması dikkat çekicidir (UNCTAD, 2019, s.17). Günümüzde ise teknoloji ve tüketici hizmetleri sektörüne dâhil olan BigTech şirketleri (büyüklük sırasına göre Apple, Google (Alphabet), Microsoft, Amazon, Meta) dünyanın en değerli ilk beş şirketini oluşturmaktadır (Forbes, 2021).

Dikkat çeken bir diğer unsur teknoloji ve tüketici hizmetleri sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin yükselişle finansal hizmetler sektörünün yükselişinin eş zamanlılığıdır. BigTech şirketleri platform iş modelleri aracılığıyla değer yaratmanın yeni yollarına öncülük etmenin yanı sıra işlerinin FinTech tarafını da her geçen gün güçlendirmektedir. Bunun yanında, FinTech şirketleri de BigTech'lerin değer yaratma yeteneklerinden faydalanarak finansal alanın daha fazla dijital alana dahil olmasında önemli bir rol oynar. Bu bağlamda, 1980'lerden bu yana teknolojik gelişmeler ile desteklenmeye devam eden finansal sektörün büyümesinin, teknoloji sektörünün büyümesi ile sıkı sıkıya bağlantılı olduğu görülmektedir.

Kaynak: UNCTAD, 2019, s.18.

Şekil 1. Dünyadaki En Büyük Yirmi Şirketin Sektörel Dağılımı

7 Facebook şirketi, adını Ekim 2021'de Meta olarak değiştirmiştir. Bu nedenle çalışmada Facebook yerine Meta kullanılmıştır.

Krippner'in (2005) kârın finansal yatırımlardan elde edildiği yeni bir birikim süreci olarak tanımladığı finansallaşma, son yıllarda dijital finansallaşma ile birlikte kapitalist birikimin itici gücü olmaya devam etmektedir. Dijital ve finansal alanların giderek fazla bütünleşmesi bir yandan finansal hizmetlere erişimi artırması diğer yandan yeni kârlı finansal varlık üretimine zemin oluşturması açısından finansal sektör kârlılığına katkı sağlar. 2000'li yılların başlarında, finansallaşma sahnesinin baş aktörü olan teminatlandırılmış borç yükümlükleri (Collateralized Debt Obligation-CDO) gibi türev varlıklar başta olmak üzere, finansın dijitalleşmesine dayanan yeni varlık üretimi süreklilik kazanmıştır. Arvidsson (2016, s.2) çağdaş kapitalizmde türev mantığının sermaye birikimi için önemli hale gelen, sözde maddi olmayan varlıklara değer atfetmenin bir yolu olarak çalıştığını ifade etmektedir. Bu bağlamda analiz ettiği Meta'nın iş modelini, sosyal ilişkilerin değerinin metalaştırılması ve finansallaştırılması açısından türev mantığıyla özdeşleştirmiştir. Aynı mantığın, gündelik hayata dair her şeyi verileştiren ve bu verilerden değer elde eden BigTech şirketleri için de geçerli olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, sık sık birikim krizleriyle karşı karşıya kalan kapitalizm, dijital inovasyonlar sayesinde kâr yaratılabilecek yeni alanlar veya finansallaştıracak "şey"ler bulmaya devam etmektedir.

2.2. Dijitalleşme ve Geleneksel Finansallaşma Argümanları

Finansallaşma ile birlikte, sermaye uzun vadeli reel yatırımlardan uzaklaşmış ve finansal yatırımlara yönelmiştir (Boyer, 2000). İşte bu noktada, dijital dönüşüm finansal yatırım olarak ele alınan finansallaşma aktörlerini genişletmektedir. Sık sık birikim krizine giren kapitalizm, dijital inovasyonlar aracılığıyla daha önce metalaştırılmamış veya varlıklaştırılmamış herhangi bir şeyi finansal ilişkilere dahil etmeye devam etmektedir. Wallerstein'in (2011) sermayenin başka bir hali olarak tasvir ettiği finansallaşma günümüzde dijital veri ile özdeşleşir. Dijital veri, ekonomik bir değere dönüşerek kapitalizmin yeni sermayesi haline gelmiştir (Sadowski, 2019, s.1). Arrighi'nin (1994) sistemik birikim dairelerinin son evresi olarak ele aldığı finansallaşma⁸, kapitalist birikim döngüsü temelinde dinamik bir olgudur.

Van der Zwan (2014) finansallaşma ile ilgili literatürü üç temel yaklaşımdan hareketle ele almıştır. İlk yaklaşım finansallaşmanın yeni bir birikim süreci olarak ele alınmasıdır. Finansallaşma Lapavistas (2011) tarafından kapitalist ekonomilerdeki sistematik dönüşüm olarak tanımlanır. Bu sistematik dönüşüm finans dışı şirketlerin, işçilerin ve hanehalklarının davranış biçimlerini de kapsayacak şekilde gerçekleşmekte ve yeni birikim alanları oluşturmaktadır. Sawyer'ın (2013) finansallaşma çerçevesi ise finansal sektörün baskın bir rol oynamaya başladığı kapitalist sistemin biçim değiştirerek yeni bir aşamaya girmesi şeklindedir. Çağdaş kapitalizmde finans sektörünün yanı sıra teknoloji sektörü de baskın rol oynamaktadır. Dijital ve finansal alanlar bütünleştikçe bu iki sektör

8 Arrighi (1994) hegemonya geçişlerini açıklamak için sistemik birikim daireleri kavramını kullanır. Sistemik birikim dairelerinin birinci fazı maddi genişleme, ikinci fazı ise mali genişleme (finansallaşma) aşamasıdır. Sermaye birikiminin finansal sözleşmeler ile sürdüğü mali genişleme aşaması, aynı zamanda hegemonyanın el değiştirmesinin bir göstergesidir. Arrighi'nin perspektifinde finansallaşma, kapitalizmin uzun dönemli ve dinamik bir olgusudur.

eşgüdümlü olarak kapitalizmi dönüştürür. Kapitalizmin teknolojik inovasyonlar öncülüğünde yeni birikim süreçlerine girmesi finansallaşma argümanlarını geçersiz kılmamaktadır. Aksine, finansallaşma, genişleyerek finans dışı şirketler, işçiler ve hanehalklarını kapsayan, gündelik hayata dair her şeyi ve tüm gerçek dünya varlıklarını kapsayacak forma bürünmektedir.

İkinci yaklaşımda finansallaşma, şirketlerin finansallaşması olarak ele alınmaktadır. Finansallaşma, finansal piyasaların yapısını ve işleyiş şeklini değiştirirken finansal olmayan şirketlerin de yönetim anlayışını değiştirir (Palley, 2013). Finans dışı şirketler, finansal deregülasyon sayesinde artan kâr fırsatları ile birlikte yavaş büyüyen bir ekonomide hızlı büyüebilmek adına finansal piyasalara yönelmiştir (Lin & Tomaskovic-Devey, 2013, s.1292). Süreç içinde finansal olmayan şirketlerin finansal işlemleri artmış ve hissedar kârının maksimize edilmesi, şirketlerin temel amacı haline gelmiştir. Boyer (2000) şirketlerin finansal amaçlarla yönetilmesini, finansallaşmanın getirdiği en kritik değişim olarak ifade eder. Şirketler, birikimi üretimden elde etmek yerine finansal işlemlerle hissedar kârını maksimize etmeye yönelmiştir. Günümüzde BigTech şirketlerinin finansal hizmetler alanına girme çalışmaları bu olgunun güncel bir örneğini sunmaktadır.

Finansallaşma literatüründeki üçüncü yaklaşım ise gündelik hayatın finansallaşmasını kapsamaktadır. Finansın demokratikleşmesi ile birlikte finansal ürün kullanımı, nüfusların büyük bir kesimine yayılmaya başlamıştır. İşçilerin ve hanehalklarının yatırımcı konumuna gelmesiyle artan borçluluk ilişkisi, yeni bir sosyal ilişki biçimi haline gelmiş ve bireyler birer finansal objeye dönüşmüştür. Emeklilik, sağlık, eğitim gibi hizmetlerin metalaştırılması, konut kredisi, tüketici kredisi gibi kitleler olarak pazarlanan çeşitli finansal ürünlerin düşük ve orta gelirli hanehalklarının erişimine sunulması, gündelik yaşamın finansallaşması olarak kavramlaştırılır. Finansal hizmetlere erişimi kısıtlı olan daha düşük gelirli ve yoksul kesimler, finansal teknolojilerin ve risk aktarım mekanizmalarının gelişmesiyle birlikte finansal olarak kapsanmaya başlamıştır. Gelirlerini artıramayan bu kesimler, borç mekanizmaları vasıtasıyla ihtiyaçlarını gidermeye ve gelirlerini kapitalist sermaye ile paylaşmaya gönüllü olmaktadır. Bu bağlamda finansallaşma, finansal işlemlerin geniş kitlelere yayılarak bireysel ücretlerin kâr kaynağına dönüşmesini de kapsamaktadır (Marois, 2012).

Ekonomilerdeki borçluluk düzeyinin artmasıyla birlikte finansal sektörün kârlılığı da artar. Van der Zwan'a göre (2014, s.111) finansın demokratikleşmesi, finansal kârları artırmasının yanı sıra, finans ve yaşam döngüsünün yakınlaşmasını da beraberinde getirir. Finansın demokratikleşmesine en önemli katkıyı, internetin ve dijital teknolojilerin gelişmesi ve yaygınlaşması sağlamıştır. Bireylerin finansal objelere dönüştürülmesi, dijital inovasyonlar ile gelişen gözetim ve değerlendirme mekanizmaları tarafından organize edilmektedir. Dijital finansallaşma ile birlikte finansal kapsayıcılığın alanı genişlemekte, herhangi bir finansal kurumda hesabı bulunmayan hatta kimlik kartı dahi olmayan kesimleri de bu alana dâhil etmeye başlamaktadır. Bu bağlamda, gündelik hayat ile ilgili birçok aktivitenin dijital ortama taşınması, bireylerin gündelik yaşamında metalaştırılan alanların genişlemesiyle sonuçlanır. Finans ve yaşam döngüsü bütünleşmekte, dijital dünyaya dokunan insan ile ilgili her şey veriye dönüştürülmekte, metalaşmakta, varlıklaşmakta ve finansal bir değere dönüşmektedir. Dolayısıyla, sürekli değişen ve dönüşen dünyada kâr güdüsü

ve sömürü mekanizması değişmemekte, farklı şekillerde varlığını sürdürmeye ve alanını genişletmeye devam etmektedir. Sonuç olarak, finansallaşma literatüründeki ele alınan argümanlar, dijital ekonomide geçerliliğini korumaktadır.

3. Yeni Kaynak Olarak Dijital Veri

Kişisel dijital veri “*kimliği belirli veya belirlenebilir bir gerçek kişi ile ilgili herhangi bir bilgi*” olarak tanımlanmaktadır (Birch, Cochrane & Ward, 2021). Bu bilgiler dijital hizmet kullanıcılarının demografik, ekonomik, istihdam, sağlık, eğitim, konum (fiziksel), ilgi alanları, satın alma davranışları, siyasi ve dini görüşleri, cinsel eğilimleri gibi gündelik hayata dair her şeyi kapsayan geniş bir kütüphane oluşturur. Dijital veriler; teknoloji şirketleri, dijital hizmet sağlayıcıları, finansal kuruluşlar veya üçüncü taraf veri simsarları (data broker) tarafından reklamcılık, pazarlama veya kredi değerlendirmesi gibi çeşitli finansal amaçlarla toplanmakta, işlenmekte ve kullanılmaktadır. Dijital veriler hem finansal (finansal geçmiş, ödeme davranışları vb.) hem de finansal olmayan (eğitim, çalışma geçmişi, cep telefonu kullanımları, sosyal medya/internet kullanımları vb.) bilgileri içermesiyle geleneksel verilerden daha zengin özelliklere sahiptir (Aggarwal, 2021, s.47). Buradaki önemli nokta, tek bir birey hakkında toplanan veriler tek başına bir değer ifade etmez. Ancak, milyonlarca bireye ait verinin bir araya gelmesi (BigData) ve bu verilerin çeşitli algoritmalarla “türetilmiş veri”ye (Crain, 2018, s.94) dönüştürülerek tahmin modellemelerinde kullanılmasıyla elde edilen çıkarımlar, veriyi son derece değerli kılmaktadır. Bu değer bağlamında dijital veri, çağdaş kapitalizmin giderek daha fazla sektörü için iş yapmanın temeli haline gelmiştir. Dahası, şirketlerin veri toplama dürtüsü, iş ve üretim stratejilerini yeniden yapılandırmıştır. İş yaparken veri toplama, daha fazla veri toplayabilecek işler yapmaya dönüşmüştür.

Dijital veriler, sermaye sahiplerine gelecekte aktarılması beklenen değer ölçüsünde finansal bir değer kazanmaktadır. Bu durum, dijital ekonomideki teknelci eğilimleri de açıklayan unsurlardan biridir. Sonuçta veri ne kadar fazlaysa o kadar güç ve kâr doğuracaktır (Sadowski, 2019, s.3). Bu bağlamda, özellikle BigTech şirketleri, rakip veya potansiyel vaat eden start-up⁹ şirketlerini satın almakta ve veri çıkarabilecek mümkün olduğunca çok alanı bünyesine dâhil etmektedir (Srnicek, 2017, s.255). Teknolojik yenilikler bir yandan politika yapıcılar tarafından ekonomik büyüme ve gelişmenin kaynağı olarak gösterilirken diğer yandan rekabetin zayıflaması, yeni teknolojik tekellerin oluşması, tüketici davranışlarının manipüle edilmesi, mahremiyetin aşınması, eşitsizliklerin artması gibi ekonomik ve sosyal sonuçları da beraberinde getirir.

Dijital dönüşüm, Ciuriak'ın (2018, 2020) öne sürdüğü gibi, sosyal, politik ve ekonomik faaliyetlerin “verileştirilmesine” dayanan yeni bir tür ekonomi yaratmakta, dijital veri ekonominin yeni sermaye varlığı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu dijital veriler yalnızca bilgisayarlar, akıllı telefonlar veya akıllı saatler aracılığıyla internet tabanlı platformlardan değil uydu kaynakları, binalar, arabalar, buzdolapları gibi çeşitli akıllı ekipmanlar tarafından da üretilmektedir. Dijital verinin bu büyüyen ölçeği

9 Yeni kurulmuş, gelişme aşamasındaki teknoloji odaklı girişimci şirketler.

ve kapsamı bilgi tabanlı ekonomiden veri güdümlü ekonomiye geçişi tasvir etmektedir (Ciuriak, 2018, s.1). Thatcher, O’Sullivan ve Mahmoudi’ye (2016) göre her şeyi veriye dönüştürme dürtüsü ve yeni veri kaynakları arayışı emperyalist birikim biçimlerinin yansımasıdır. Couldry ve Mejias (2019) gündelik hayatın “verileştirilmesi”nin geleneksel kapitalist sömürü kavramını değişime uğratarak “veri sömürgeciliği”ni (data colonialism) meydana getirdiğini ifade etmiş, tarihsel sömürgeciliğin kurguları ile veri sömürgeciliğinin kurguları arasındaki paralellığe dikkat çekmiştir. Veri sömürgeciliği tarihsel sömürgeciliğin uygulamalarıyla soyut hesaplama yöntemlerinin birleşmesi neticesinde ortaya çıkar. Tarihsel sömürgecilikteki doğal kaynakların yerini veri sömürgeciliğindeki kişisel veriler almaktadır. Bu kişisel veriler dijital hizmetleri kullanan kişilerin dijital emeği ile üretilmektedir (Fuchs, 2019, ss.60-64). Sadowski (2019, s.3) ise veri sömürgeciliğini kapitalizmin dijitalleşmesi sonucunda tarihsel emperyalist uygulamaların dijital çağa göre güncellenmiş hali olarak yorumlamıştır. Veri, çağdaş kapitalizmin sermayesidir. Şirketlerin inovasyon ve iş stratejileri veri üzerine kurulmakta ve finansal değer dijital verilerle eşdeğer hale gelmektedir. Öyle ki, örneğin Google veri sermayesi üzerine kuruludur, veri olmazsa Google da olamayacaktır (Sadowski, 2019, s.2).

Couldry ve Mejias (2019, s.5) veri sömürgeciliğinin başat aktörünü, bireylerin gündelik eylemlerinden oluşan verileri toplayıp işleyerek kâr elde edilebilecek ölçülebilir verilere dönüştüren Big Tech şirketleri olarak belirlemiştir. Diğer bir aktör olarak veri simsarları (data brokers, örn. Equifax, Experian) ise kişisel verileri toplayarak algoritmik yöntemlerle kişileri kategorize eden ve bu verileri çeşitli kurumlara satarak kazanç elde eden şirketlerdir. Yani, veri simsarlarının hammaddesi doğrudan kişisel verilerdir. Küresel ölçekte veri simsarı piyasası (global data broker market) 2020 yılında 246 milyar dolar gelir sağlamıştır. 2027 yılında, bu gelirin 365 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir (Maximize Market Research, 2021). Yalnızca veri simsarlarının faaliyetleri göz önüne alındığında bile dijital verilerin bir meta gibi satılabilen ve kâr elde edilebilen bir varlığa dönüştüğü açıktır. Bunun yanında, ücretsiz gibi görünen birçok dijital hizmetin karşılığı aslında kullanıcılar tarafından kişisel verilerin paylaşılması ile ödenmektedir. Bottis ve Bouchagiar’ın (2018, s.210) internet çağının yeni para birimi haline geldiğini savunduğu kişisel veriler, böylece bir ödeme aracı olarak kullanılmaktadır. Dijital hizmet sağlayıcıları gelirlerini bu veriler aracılığıyla sağlamaktadır. Yukarıda Google örneğinde söz edildiği gibi birçok büyük dijital hizmet sağlayıcısı veri olmazsa var olamayacaktır. Dolayısıyla, literatürde genellikle “metalaştırma” olarak ele alınan kavram, verilerin ekonomik bir değere dönüşümünü ifade etmektedir. Ancak bu dönüşümü sadece “metalaştırma” kavramı ile açıklamak yeterli değildir. Veriler salt bir meta olarak değil Birch (2017), Birch, Chiappetta ve Artysuhina (2020) ve Birch, Cochrane ve Ward (2021)’in ele aldığı şekilde bir varlık olarak yapılanmaktadır.

Varlıklaştırma (assetization) kavramı bir şeyin gelir getiren ve ticareti yapılabilir bir kaynağa dönüşmesi sürecini ifade eder (Birch, 2017, s. 468). Dijital veriler söz konusu olduğunda metalaştırma kavramı yerine varlıklaştırma kavramının uygunluğu Birch (2017, s.469) tarafından örneklendirilmiştir: Varlık bir müziğin telif hakkıdır; meta ise indirilebilir bir şarkı veya o müziği içeren CD’dir. Hem maddi hem de maddi olmayan formda olabilen varlıklar mülk olarak aktifleştirildiğinde ticarete konu olabilmektedir. Bu bağlamda, tek başına veya ham biçimde bir değer ifade etmeyen dijital

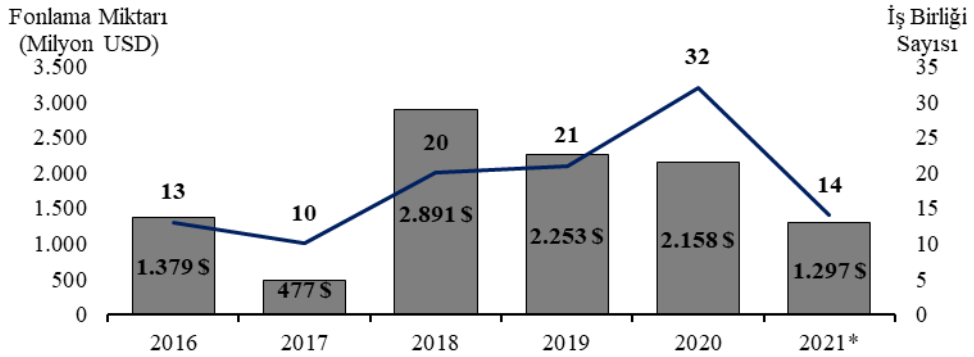
veriler işlenerek ölçülebilir verilere dönüştürüldüğünde, ekonomik bir değere kavuşmaktadır. Gelir getirici işlerde kullanılması veya ticarete konu edilmesi varlıklaşmasından sonraki süreçte gerçekleşir. Bu bağlamda, varlıklaştırılan dijital veriler, değer yaratmanın kaynağı haline gelir.

Birch, Chiappetta ve Artyushina (2020, s.471) inovasyonu teknolojik bir süreçten ziyade finansal bir süreç olarak ele almaktadır. İnovasyonun itici gücü finansal beklentilerdir. Çağdaş kapitalizm, teknolojik inovasyonlar tarafından kurgulanmaktadır. Bu bağlamda, teknolojik inovasyonlar finansla iç içe geçer ve aradaki sınır ayırt edilemez bir hal alır. BigTech ve FinTech şirketleri teknolojik inovasyona dayalı iş modellerini temsil etmektedir. Langley ve Leyshon (2021, s.1) FinTech'i dijital finansal hizmetlerin yeni ortaya çıkan ve çeşitli sektörlerde faaliyet alanı olan iş modelleri olarak tanımlar. FinTech inovasyonları, geleneksel finansallaşma altındaki internet ve mobil bankacılık gibi uygulamaların finansal ve dijital alanı yakınlaştırmasının ötesine geçerek, giderek daha entegre bir dijital-finance alan oluşturmaktadır. FinTech dar bir yaklaşımla, finansal hizmetlere dijital çözümler sunan şirketleri ve bu alandaki inovasyonları kapsar. Ancak, temelde finans dışı şirketler olan BigTech'in finansal hizmetlere artan ilgisi, BigTech ve FinTech şirketleri arasındaki ayrımı zorlaştırmaktadır.

3.1. BigTech ve FinTech Şirketleri

Dijital finansallaşma, BigTech ve FinTech şirketleri etrafında organize olmaktadır. Teknoloji şirketlerinin finansal hizmetler alanına girmesi ve finansal hizmet sağlayıcılarının teknoloji şirketlerinin iş modellerini uygulamaya çalışması, finansal ile dijital alan arasındaki farkı bulanıklaştırır (Jain & Gabor, 2020, s.8). Bu bağlamda, FinTech hakkındaki yaklaşım genişleyerek start-up şirketlerinden BigTech şirketlerine kadar tüm teknoloji şirketlerini ve bu şirketlerin inovasyonlarını finans ile birleştiren her türlü teknolojik iş modelini kapsayıcı forma büründürür (Valverde & Fernandez, 2020).

Şekil 2, 2016 yılı itibariyle BigTech şirketlerinin FinTech yatırımlarının parasal değerini ve miktarını (adet) içermektedir. BigTech şirketlerinin 2020 yılındaki FinTech yatırımları 2,2 milyar dolar, 2021 yılının Ekim ayı verilerine göre ise 1.3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (CBInsights, 2021, s.7). Bu şirketlerin finansal alandaki konumu, kendi platformlarına yerleştirdikleri doğrudan finansal hizmetlerin yanı sıra finansal kuruluşlarla işbirliği içinde kredi, sigorta, tasarruf ve yatırım ürünlerinin sağlanması gibi genişleyen bir alana sahiptir (Frost vd., 2019). Meta, Apple veya Google gibi Bigtech şirketleri dijital ödeme sistemleri geliştirerek platformlarına yerleştirmektedir (örn. Diem (eski adıyla Libra), Google Pay, Apple Pay, Amazon Pay). Bu ödeme sistemleri aracılığıyla kullanıcılar, platformlardan ayrılmadan satın alma işlemlerini gerçekleştirebilir, bunun yanı sıra kullanıcıların ödeme ve finansal işlem verileri platformlar tarafından elde edilir.

* 6 Ekim 2021 tarihine kadar olan verileri içermektedir.

Kaynak: CBI Insights, 2021, s.7.

Şekil 2. BigTech Şirketlerinin FinTech Yatırımları

Ödeme ve finansal işlem verileri diğer veriler ile birlikte kolayca birleştirilebilir. Kişilerin sosyal verileri ile birlikte finansal verilerinin de çıkarılması daha anlamlı ve daha kapsayıcı değerlendirmeye ve sınıflandırma yapılmasına olanak sağlayacaktır (Westermeier, 2020, s.2048). BigTech şirketleri veri çıkarma yetenekleri sayesinde kişiye özel kredi teklifleri, tasarruf veya yatırım planları gibi hizmetlerde geleneksel finansal kuruluşlardan daha avantajlı konumdadır. Platform iş modelleri sayesinde kullanıcılarının hem finansal hem de finansal olmayan bilgileri toplanabilecek ve detaylı profiller oluşturulacaktır. BigTech şirketleri öncülüğünde şekillenen veriye dayalı iş yapma olgusu teknoloji şirketlerinin yanı sıra teknoloji dışı birçok sektörün platform iş modellerine entegrasyonunu organize etmiş yeni sektörlerin ve hizmet faaliyetlerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

3.2. Platform Kapitalizmi

Platform, Srnicek (2017, s.254) tarafından farklı grupları bir araya getiren yeni bir iş modeli olarak tanımlanır. Platform kapitalizmi ise, Langley ve Leyshon (2017a) tarafından platformların dijital ekonominin “üretici gücü” haline gelmesi olarak tanımlanmıştır. Meta ve Google gibi şirketler temelde, kullanıcıları birbirine bağlayan sosyal platformlar sağlamaktadır. Ancak, bu şirketlerin platform iş modelleri, kullanıcıları internet yoluyla birbirine bağlamanın yanı sıra, kullanıcı verileri ile işletmeler ve reklam verenler arasında aracılık görevi de görmektedir. Platformlar, farklı gruplar arasındaki etkileşimlerin izlenerek veri çıkarılmasındaki temel mekanizmadır. Önceleri depolanmasına gerek duyulmayan kişisel veriler, teknoloji şirketlerinin bu verileri işleme ve kullanma yeteneklerinin gelişmesine paralel olarak güçlenmeleri ile teknoloji dışı şirketler için de merkezi bir kaynak haline gelmiştir. Bu bağlamda platform iş modeli, hem teknoloji hem de teknoloji dışı sektörde büyümeye devam etmektedir.

Tablo 1 Langley ve Leyshon (2017a) tarafından sınıflandırılan platform türlerinin genel bir tipolojisini sunmaktadır. İlk platform türü, platform kapitalizminin temellerini oluşturan sosyal medya platformlarıdır. Son yıllarda internetin ağ etkileri sayesinde geniş kullanıcı kitlelerine ulaşan sosyal medya platformları, kullanıcıların sosyal hayatlarının platform eksenine taşınması ile birlikte geniş veri havuzlarına erişim sağlamıştır. Genellikle ücretsiz olarak kullanıcıların hizmetine sunulan bu platformlar, kullanıcı etkileşimlerinden veri çıkarma yetenekleri sayesinde, işletmelere ve reklamlara hedefli pazarlama olanağı sunar. Bu bağlamda, “ücretsiz” sosyal medya platformlarının gelir akışları, kullanıcılarını başarılı bir şekilde reklamcılara ulaştırmalarından kaynaklanır.

Platformlar, bugüne kadar ekonomik ilişkilerin kapsamı dışında kalan gündelik yaşamdan, ekonomik değer elde edilmesini sağlar (Couldry & Mejias, 2019, s.6). Arvidsson (2016) sosyal medya hizmet sağlayıcısı Meta'nın iş stratejileri ile gündelik hayatın finansallaşmasına yönelik eğilimler arasındaki paralellığe dikkat çekmektedir. Meta'nın ana gelir kaynağı reklam gelirleridir. Ancak, Meta sosyal medya hizmet sağlayıcısı olmanın ötesine geçmeyi hedefleyerek 2019 yılında Libra isimli kendi kripto para birimini çıkarma çalışmaları başlatmıştır. Libra'nın blok zincir tabanlı bir ödeme ve sözleşme sistemi olması planlanmıştır. Bu ödeme sistemiyle Meta, geleneksel finansal altyapıların aracılık işlevini tasfiye ederek kendi altyapısını kurmayı hedeflemiştir. 2,8 milyar kullanıcı ile en yüksek ağ büyüklüğüne sahip (Statista, 2021) olan Meta'nın bu projesi, finansal hizmetlerde hızlı bir şekilde konumunu güçlendirebilecek olması nedeniyle, ABD dâhil birçok ülke yönetiminin tepkisini çekmiştir. Libra projesi aldığı tepkiler sonrasında sponsorların projeden çekilmesi ile sonlandırılmıştır. Ancak, proje Meta tarafından yeniden şekillendirilerek Diem adıyla hayata geçirilmesi planlanmıştır¹⁰. Bunun yanında Meta, Ağustos 2020'de finansal hizmetler altyapısını kurmak ve ilgili stratejileri yönetmek amacıyla bir ekip kurmuştur. Bu ekibin öncelikli amacı Meta platformları Facebook, Instagram ve Whatsapp arasında uyumlu bir ödeme altyapısı geliştirmektir. Nitekim Meta, Mayıs 2021 tarihi itibarıyla Hindistan ve Brezilya'da Whatsapp platformu üzerinden eşler arası para transferi uygulamasını başlatmıştır. Hindistan'da 400 milyon kullanıcısı olan Whatsapp, Brezilya'da 120 milyon kullanıcıya sahiptir. Meta'nın 2020 yıl sonu mali verileri incelendiğinde, bir önceki yıla göre %72 artış gösteren ödeme hizmeti gelirleri, toplam kârının henüz %3'ünü oluşturmaktadır (CBInsights, 2021, ss.18-20). Meta'nın sahip olduğu ağ etkisi göz önüne alındığında, gelecekte ödeme hizmeti faaliyetlerinin daha fazla benimsenmesi ve bu faaliyetlerden elde ettiği kârların önemli oranlara ulaşması muhtemeldir.

Meta'nın yanında Google, Apple ve Amazon da FinTech şirketleri ile ortaklıklar aracılığıyla finansal hizmet sağlayıcısı rolü üstlenmektedir. Google, bu şirketler arasında finansal teknolojiye odaklanan en aktif şirkettir. 2020 ve 2021 yılları arasında yirmi üç farklı finansal teknoloji şirketine yatırım yapmış ve bir dizi finansal hizmet geliştirmiştir. Bu hizmetlerden biri, Google Pay hizmetinin yenilenerek mobil bir banka hesabı olan Google Plex'in kullanıma sunulmasıdır. Bunun yanında,

10 Diem Derneği'nin 31 Ocak 2022 tarihli açıklamasına göre Diem projesi, varlıkları Silvergate Capital Corporation'a satılarak tasfiye edilecektir. <https://www.diem.com/en-us/updates/stuart-levey-statement-diem-asset-sale/>. Son Erişim Tarihi: 03.02.2022

Hindistan ve Singapur'da uluslararası para transferi hizmeti sunmak amacıyla Western Union ve Wise ile ortaklık kurulmuştur (CBInsights, 2021, ss.53-54).

Tablo 1: Platform İş Modellerinin Tipolojisi

Platform Türü	Platform İçeriği	Örnek
Sosyal Medya	Kullanıcıların içerik paylaşımını içeren, toplulukları birbirine yakınlaştıran platformlardır.	Meta (Facebook, Instagram, Whatsapp), Youtube, Twitter, vb.
E-Ticaret	Fiziksel dağıtım, indirme veya akış şeklinde ürün veya hizmet satışlarının organize edildiği çevrimiçi ticaret platformlarıdır.	Amazon, Apple, Spotify, eBay, Alibaba, vb.
Paylaşım Ekonomisi	Kullanıcıların kendi varlıklarını kiralamasına veya bu varlıklarıyla bir hizmet sunmasına olanak tanıyan platformlardır.	Uber, Airbnb, vb.
Kitlesel Kaynak	Kullanıcıların bir hizmet almak amacıyla (temizlik, tamir, taşıma vb.) serbest işgücüne ulaşmasına, serbest işgücünün hizmet talebine erişmesine veya teknik bilgi desteği sağlayan taraf ile bilgiye ihtiyacı olan tarafların bir araya gelmesine aracılık eden platformlardır.	TaskRabbit, , Amazon Mechanical Turk vb.
Kitlesel Fonlama	Çeşitli alanlarda projelerini gerçekleştirmek için sermayeye ihtiyacı olan taraflar ile bu projeye bağış, borç veya yatırım ilişkisi içerisinde para yatırmaya gönüllü olan tarafların bir araya geldiği platformlardır.	Kickstarter, Indiegogo, vb.

Kaynak: Langley ve Leyshon, 2017a, s.6.

Platform iş modellerinin ikinci türünü oluşturan e-ticaret platformları, ürün veya hizmetlerin fiziksel dağıtım, indirme veya akış şeklinde satışlarının organize edildiği platformlardır. E-ticaret platformları, doğrudan alım satım gibi finansal bir ilişki içermesi dolayısıyla finansal hizmetler alanına girmeye oldukça meyillidir. Büyük teknoloji şirketlerinden Apple, iş modellerine finansal hizmetleri dâhil etmek amacıyla bankalar ve FinTech şirketleriyle işbirliği halindedir. ABD merkezli yatırım bankası Goldman Sachs ve finans kuruluşu Mastercard ile Ağustos 2019 itibarıyla işbirliği kuran Apple, ödeme hizmetlerini geliştirmek amacıyla Apple Card isimli bir kredi kartı çıkarmıştır. Haziran 2020 tarihinde ise Apple, iPhone'ların temassız ödeme terminallerine dönüştürülmesi amacıyla Moveewave isimli finansal teknoloji girişimini satın almıştır. Teknoloji hizmetleri, Apple'ı donanım dayanan iş modelinden yazılım ve finansal hizmetlere dayanan iş modeline doğru dönüştürmektedir.

Bir diğer büyük teknoloji şirketi Amazon ise kredi faaliyetlerini genişletmek amacıyla kurumsal firmalarla iş birliği içerisindedir. Bu girişimlerinden biri ABD'deki Amazon satıcılarına yönelik kredi tekliflerini ölçeklendirmek amacıyla Goldman Sachs ile kurduğu ortaklıktır. Bir diğer girişimi ise Hindistan'ın büyüyen dijital ödeme alanında pazar payı kazanma stratejisiyle Hindistan merkezli finansal teknoloji şirketi olan Perpule'yi satın almasıdır (CBInsights, 2021, ss.34-77). Çin merkezli e-ticaret hizmet sağlayıcısı olan Alibaba da platform iş modelinin finansal hizmetler tarafını güçlendirmeyi amaçlayan büyük teknoloji şirketlerinden biridir. Alipay ödeme hizmetlerine 2013 yılında başlayan Alibaba, platform kullanıcılarının gelir elde edebileceği bir yatırım fonu oluşturmuş ve bu

fon 2017 itibariyle 165 milyar dolar büyüklüğü ile dünyanın en büyük para piyasası yatırım fonu haline gelmiştir (Langley & Leyshon, 2020, s.8).

Sonuç olarak, büyük teknoloji şirketleri giderek artan bir şekilde finansal hizmetler alanına girmek için kararlı adımlar atmaktadır. Kullanıcı verilerinin gözetimi yoluyla, “hedefli” finansal hizmetler sunacak olan bu platformlar, hizmetlerinin benimsenmesi ölçüsünde bankaların tekeli konumunu sarsabilir. Frost vd.’nin (2019) de tespit ettiği gibi, bu şirketlerin finansal hizmetlerini daha az rekabetçi bankacılık sektörüne veya daha gevşek finansal düzenlemelere sahip gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirilmesi, bankacılık sektörü ile teknoloji şirketleri arasındaki rekabeti göstermektedir.

Langley ve Leyshon’un (2017a) platform iş modelleri sınıflandırmasındaki üçüncü tür, paylaşım ekonomisi platformlarını içerir. Bu platformlar, kullanıcılarının kendi varlıkları veya hizmetleri üzerine kurulu bir iş modeline sahiptir. Başka bir ifade ile bu platformlar varlık veya hizmet sağlamaya hazır kullanıcılar ile bu varlığa veya hizmete ihtiyaç duyan kullanıcıları bir araya getirmektedir. Bu iş modeli ile şirketler, kendi varlık ve giderlerini minimum seviyede tutarak, aracılık hizmetlerinden kâr sağlamaktadır. Örneğin Uber, hiç taksisi olmadan ulaşım hizmeti sunan bir şirkettir. Benzer bir şekilde Airbnb herhangi bir oteli olmadan konaklama hizmeti sunarak kâr elde etmektedir.

Dördüncü platform türü, kitlesel kaynak platformları olarak adlandırılan, kitlelerin ihtiyacı olduğu hizmet ya da çözümlerin, yine kitlelerden sağlandığı iş modellerini kapsamaktadır. Şirketler, bir hizmet veya çözüme ihtiyacı olan müşterilere, yerleşik istihdam edilmiş personelleri ile hizmet vermek yerine, bu hizmeti verebilecek herhangi bir kullanıcı aracılığıyla hizmet sağlamaktadır. Başka bir ifade ile kitlesel kaynak platformları, hizmete ihtiyacı olan kesimlerle, ilgili hizmeti verebilecek kesimleri bir araya getirir. Bu platformların gelir yapısını da aracılık komisyonları oluşturmaktadır.

Beşinci türü oluşturan platformlar ise kitlesel fonlama platformlarıdır. Bu platformlar, çeşitli alanlarda projelerini gerçekleştirmek için sermayeye ihtiyacı olan şirketler ile bu projeye bağlı, borç veya yatırım ilişkisi içerisinde para yatırmaya gönüllü olacak tarafları bir araya getirmektedir. Bu bağlamda kitlesel fonlama platformları, sermayeye ihtiyaç duyan şirketlerin geleneksel finansal araçlara ihtiyaç duymadan fona ulaşmasının alternatif bir yolunu organize etmektedir. Kitlesel fonlama platformları, başvuran şirketlerin projelerini inceleyerek fonlanabilecek olanları kitlelere sunmakta ve fon toplamaktadır. Platformlar, süreklilik arz etmeyen bağlı türü fonlamalar hariç olmak üzere, borç veya yatırım ilişkisi içeren fonlamalarda, bir düzenleyici ve hak sağlayıcısı görevi görmektedir. Langley ve Leyshon’un (2017b, s.2) “kalabalıklardan yararlanmak” olarak adlandırdığı kitle fonlaması süreçleri, internetin ağ oluşturma yeteneği ile mümkün hale gelmiştir. Özellikle 2009’dan bu yana Kickstarter ve Indiegogo gibi organize kitle fonlaması platformları, hızla büyüyerek küçük girişimcilerin sermayeye erişim imkânını artırmıştır. Kitle fonlaması platformları genellikle ödül, bağlı, borç ve öz sermaye olmak üzere farklı modellerde fonlama sağlamaktadır. Ödül modelinde, fon veren “belirsiz kalabalığa”, yaptıkları katkı karşılığında bir ürün veya bir fayda vaat edilmektedir. Bağış modelinde, fon verenler herhangi bir menfaat beklemeden bağışta bulunmaktadır. Borç modelinde

ise, fon verenlerin getiri beklentisi vardır. Borç karşılığında alınacak faiz ve benzeri getiriler, kitle fonlaması platformuna bağlı olarak belirlenmektedir. Kitle fonlamasının en az yaygın modeli ise öz sermaye modelidir. Öz sermaye modelinde, fon verenler girişim projelerinde hissedar konumundadır (Meyskens ve Bird, 2015, ss.158-160). Bu bağlamda kitle fonlaması, farklı modeller aracılığıyla bireysel projelerden büyük ölçekli teknolojik girişimlere kadar çeşitli projelere yeni bir finansman yöntemi sağlamıştır. Fonlar, bankalardan ziyade belirsiz perakende yatırımcılardan sağlanmaktadır.

Yukarıda ele alındığı gibi, Langley ve Leyshon (2017a) platform iş modellerinin genel tipolojisini beş farklı iş modeline ayırarak sunmaktadır. Her bir platform türü, çeşitli sektörlerde farklı aracılık biçimlerini içeren iş modellerini temsil eder. Platform iş modelleri aynı zamanda finansal teknolojilerle de iç içedir. Bu bağlamda platform iş modelleri, dijital ve finansal alanların bütünleşmesini organize etmekte ve dijital finansallaşmayı derinleştirmektedir.

4. Dijital Finansallaşma ve Veriye Dayalı Finansal Kapsayıcılık

Uzun zamandır yeni finansal varlıklar, kurumlar ve piyasalar üretilmesine temel sağlayan teknolojik inovasyonlar, giderek artan bir şekilde daha önce hizmet ulaştırılması zor veya pahalı olan yoksul ve kırsal kesimlerin de finansal sisteme dâhil edilmesine olanak tanımaktadır. Dünya Bankası verilerine göre dünya nüfusunun yaklaşık %10'u günlük 1,9 dolarla yoksulluk sınırının altında yaşamaktayken, yaklaşık %25'lik kesim günlük 3,2 ve neredeyse %50'si günlük 5,5 dolarla yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Bu oranlar, 1,8 milyar insanın günlük 3,2 dolarla ve 3,3 milyar insanın da günlük 5,5 dolarla yoksulluk sınırının altında yaşadığını göstermektedir. Bugün, günlük 3,2 dolar sınırının altında yaşayan insan sayısı 1990'daki aşırı yoksul insan sayısı ile eşdeğerdir. Dahası, günlük 5,5 dolar sınırının altında yaşayan yoksul insanların sayısı son 25 yıldır neredeyse hiç azalmamıştır (World Bank, 2020, s.61). Bunun yanında, 2017 yılı verilerine göre 1,7 milyar yetişkinin herhangi bir finansal kurumda hesabı bulunmamaktadır. Bu kişilerin, neredeyse tamamı gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere, %50'ye yakını Bangladeş, Çin, Endonezya, Meksika, Nijerya ve Pakistan'da yaşamaktadır. Söz konusu 1,7 milyarlık "bankasız nüfus"un yaklaşık üçte ikisi (1 milyar kişi) cep telefonu sahibidir. Hindistan ve Meksika'da bankasız nüfusun cep telefonu sahibi olma oranı %50'nin üzerindedir. Çin'de ise bu oran yaklaşık %80 seviyelerindedir. Finansal kapsayıcılık için dijital ortama erişimi mümkün kılan olanaklara (cep telefonu ve internet) sahip olan kesim, bankasız nüfusun dörtte birine karşılık gelen 480 milyon kişidir (Demirguc-Kunt vd., 2018, s.14). Bu noktada, dijital finansal inovasyonlar ile bankasız nüfusun cep telefonları aracılığıyla finansal hizmetlere erişmesi (finansal kapsayıcılık) olanaklı hale gelmiştir.

Finansal kapsayıcılık temelde finansal hizmetlere erişimi olan bireylerin sayısının artırılması, bu yolla yoksulluğun azaltılması ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlanması amaçlarını içermektedir (Ozili, 2018, s.331). Birleşmiş Milletler raporuna göre, dijital finansın amacı, gelişmekte olan ülkelerde finansal kapsayıcılığın artırılması ve yoksulluğun azaltılmasıdır (UN, 2016, s.2). Dünya Bankası ekonomistleri, finansal kapsayıcılığın yoksul kesimleri de içerecek hale gelmesinin ekonomik

büyümeyle destekleyeceğini savunmaktadır. Beck, Demirgüç-Kunt ve Levine (2007, ss.6-7) finansal kapsayıcılığın artırılmasının günlük ortalama 1 dolardan daha az geliri olan kesimin oranını azaltabileceğini ifade etmektedir. Finansal hizmetlere erişimi olmayan bireyler finansal sisteme katılarak iş kurabilecek, tasarruflarını değerlendirebilecek veya eğitimlerine yatırım yapabilecek ve böylece yoksulluk azalarak ekonomik büyüme sağlanacaktır (Beck, Demirgüç-Kunt & Levine, 2007). Teorik olarak, düşük gelirli hanelerin finansal hizmetlere erişiminin artmasıyla tasarruf, yatırım ve borçlanma faaliyetlerinin kolaylaşması yoksulluğu azaltabilir. Ancak, yapılan çalışmalar gerçekte bunun böyle olmadığını kanıtlar niteliktedir. Greenwood ve Jovanovic (1990), finansal hizmetlerdeki gelişmelerin özellikle yüksek gelirli kesimler olmak üzere yalnızca finansal sistemde zaten var olan kişilere fayda sağladığını iddia eder. Yüksek gelirli kişilerin düşük maliyetli finansal ürünlere ve dijital teknolojilere erişiminin daha yüksek olması, finansallaşma geliştikçe dijital teknolojilerin gelir eşitsizliğini artırıcı yönde etkili olmasına neden olmaktadır (Mohd Daud, Ahmad & Ngah, 2020). Bateman (2014) Latin Amerika, Doğu Avrupa, Güney ve Güneydoğu Asya ve Güney Afrika'da yapılan araştırmalar neticesinde yoksulların finansal kapsanması yoluyla sağlanmaya çalışılan kalkınma modelinin uzun vadede yoksul kesimleri dezavantajlı duruma düşürdüğünü gözlemlemiştir. Gabor ve Brooks'un (2017) ele aldığı şekilde finansal teknolojiler, yoksul kesimlerin finansal işlemlerine hizmet etmek yerine, yoksulların finansal şirketler için varlık sınıflarına dönüşmesine temel sağlamaktadır. Birch ve Muniesa (2020), yeni varlık sınıflarının yaratılması aracılığıyla finansallaşmanın sömürü potansiyelini arttırdığını savunmaktadır. Bunun yanında, finansal deregülasyon ve inovasyon ile karakterize olan finansal kapsayıcılık faaliyetleri, yoksul kesimlerin borç ilişkilerine dâhil edilmesiyle birlikte kriz dinamiklerine zemin oluşturmaktadır. Nitekim 2008 küresel krizi, eşik-altı (subprime)¹¹ kredilendirme faaliyetlerinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Geleneksel finansallaşma literatürü, finansal alanın genişlemesine ve diğer alanlar üzerindeki artan egemenliğine odaklanmaktadır. Finansallaşma ile birlikte kapitalizm yeni bir birikim sürecine girmiş, finans dışı şirketlerin kâr odağı finansal piyasalara kaymış ve bireyler giderek artan bir şekilde finansal "özneler" haline gelmiştir. Teknolojik gelişmeler ile birlikte finansallaşma alanlarının genişlemesi de kolaylaşır. Van der Zwan'a göre (2014, s.111) finansın gündelik hayata dâhil olması, finansın demokratikleşmesi ile mümkün olmuş ve bu sayede finansal ürün ve hizmetler yalnızca ayrıcalıklı kesime değil nüfusun büyük bir kesimine sunulmuştur. Dijital inovasyonlar sayesinde artan finansal kapsayıcılık faaliyetleri düşünüldüğünde, internet ve mobil bankacılık gibi teknolojiler, geleneksel finansallaşma altında finansın günlük hayata dâhiliyetini artırmış ancak, belirli bir kesimle sınırlı kalmaya devam etmiştir. Bu kesim, finansal kapsayıcılık faaliyetlerinin yürütüldüğü gelişmekte olan ülkelerdeki belirli bir refah seviyesinin üzerinde yaşayan ve genellikle finansal sistemde zaten var olan kişilerden oluşmaktadır (Jain & Gabor, 2020). Jain ve Gabor (2020) bu bağlamda, geleneksel finansallaşma altında dijital inovasyonlar eliyle gelişen finansal kapsayıcılık faaliyetlerini "dijital çağda finansallaşma" olarak tanımlamış ve "dijital finansallaşma" kavramından ayırmıştır.

11 Subprime krediler, yeterli gelir düzeyine sahip olmayan veya kredi geçmişi iyi olmayan bireylere kullanılan kredileri ifade etmektedir.

Dijital finansallaşma kavramı, bireylerin dijital verileri aracılığıyla gözetimi ve bu yolla kâr üretimine olanaklar açan yeni melez bir alan yaratmak için dijital ve finansal alanların sıklıkla zorlanan bütünleşmesini içermektedir. Bütünleşmiş dijital-finansal alan bireylerin gözetimini ve bu yolla kâr üretimini kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda, son yıllarda teknoloji (özellikle BigTech) ve finans teknolojisi (FinTech) şirketlerinin genişleyen ağ etkileri ve kişisel dijital veriler ekseninde şekillenen platform iş modelleri tartışılmaya başlanmıştır. Bireylerin gündelik hayatına dair her şey gözetim altyapıları tarafından toplanıp işlenerek kâr elde edilebilecek ölçülebilir verilere dönüştürülmektedir. Teknoloji şirketlerinin kullanıcı verilerinden değer çıkarma yeteneğinin gelişmesi ve finansal altyapılara erişim sağlama arzusu ile işlerinin FinTech tarafını geliştirme çalışmaları, finansal kapsayıcılık faaliyetlerini veriye dayalı (veya dijital) finansal kapsayıcılığa dönüştürmektedir (Jain & Gabor, 2020). Veriye dayalı finansal kapsayıcılık süreci, dijital finansallaşmanın başlangıcını oluşturur. Bu noktada, finansın dijitalleşmesinin sonucu olan “dijital çağda finansallaşma” ile dijital ve finansal alanların veri odaklı iş modelleri neticesinde bütünleşmeye başlaması olarak tanımlanan “dijital finansallaşma” kavramı birbirinden ayrılır.

Özetle, geleneksel finansallaşma altında, finans teknolojisindeki gelişmeler ile birlikte genişleyen ancak sınırlı kalan finansal kapsayıcılık alanı BigTech ve Fintech şirketlerinin platform iş modelleri ekseninde veriye dayalı finansal kapsayıcılığa dönüşür. Önceleri bankaların tekelinde olan gelişmiş gözetim altyapılarından yararlanan, daha geniş kitlelere ulaşabilen ve dijital verileri işleme yetenekleri gelişen bu şirketlerin finansal faaliyetleri dijital finansallaşma çerçevesinde organize olmaktadır. Dijital finansallaşma olarak tanımlanan süreç genellikle dijital veya finansal alanların bir parçası olmayan öğeler ile başlar. Dijital inovasyonlar ile birlikte daha önce finansal ya da dijital alanın veya her ikisinin birden ögesi olmayan “şeyler” yeni melez alanın ögesi haline gelir. Bahsi geçen “şeyler” finansal ya da dijital alana dâhil olmayan bireyleri ifade edebileceği gibi bireylerin gündelik hayatına dair her şeyi kapsamına alabilir. Böylelikle geleneksel finansal hizmetlere erişimi zor olan bankasız kesimlerin, dijital alan ile bütünleşen finansal alana dâhil edilmesi mümkün hale gelir.

5. Sonuç

1980’li yıllar itibarıyla kapitalizmdeki dönüşümü en kullanışlı biçimde açıklayan finansallaşma kavramı, 2008 küresel krizi ile birlikte en çok sorgulanan kavramlardan biridir. Finans dışı şirketleri, işçileri ve hanehalklarını kapsayan bu dönüşüm, küresel kriz ile birlikte sona ermemiş, dijital dönüşümün de etkisiyle finansallaşma alanlarını genişleterek günlük hayata dair her şeyi ve tüm gerçek dünya varlıklarını kapsayacak forma bürünmüştür. Tarih boyunca birikim krizleriyle karşı karşıya geldikçe yeni kaynak arayışına giren kapitalizmin yeni kaynağı, dijital dönüşümden doğan dijital veridir. Son yıllarda BigTech ve FinTech şirketlerinin kişisel dijital veriler ekseninde şekillenen platform iş modelleri, bireylerin gözetimi yoluyla kâr üretimi için yeni olanaklar açmıştır ve işlenip ölçülebilir verilere dönüştürülen dijital veriler varlıklaştırılarak ekonomik bir değere dönüşmektedir.

Bu değer bağlamında dijital veri, çağdaş kapitalizmin birçok sektörü için iş yapmanın temel unsuru haline gelmiştir.

BigTech şirketlerinin kullanıcı verilerinden değer çıkarma yeteneklerinin gelişmesi ve finansal altyapılara erişim sağlama arzusu ile birlikte işlerinin FinTech tarafını geliştirme çabaları, dijital ve finansal alanları bütünleştirmektedir. FinTech inovasyonları, internet ve mobil bankacılık gibi uygulamaların finansal ve dijital alanı yakınlaştırmasının ötesine geçerek giderek daha entegre bir dijital-finansal alan oluşturmaktadır. İnternet ve mobil bankacılık gibi inovasyonlar, geleneksel finansallaşma altında dijital alan ile finansal alanı bir miktar yakınlaştırmışsa da bu yakınlaşma belirli bir kesimle sınırlı kalmıştır. BigTech ve FinTech şirketlerinin öncülüğünde bütünleşen dijital ve finansal alanlar, geleneksel finansallaşma çerçevesinde finansal piyasalara dâhil edilemeyen kesimlerin de finansal hizmetlere erişim olanaklarını artırmaktadır.

Van der Zwan (2014) tarafından yeni birikim rejimlerinin ortaya çıkması, şirket yönetimlerinin hissedar kârlarını artırmaya yönelmesi ve gündelik yaşamın finansallaşması şeklinde üç yaklaşımda ele alınan finansallaşma literatürü, Langley'in (2020) finansallaşmanın küresel kriz sonrası serüvenini menkul kıymetleştirme üzerinden ele almasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Her ne kadar geleneksel finansallaşma yaklaşımlarının argümanları geçerliliğini korusa da dijital ve finansal alanların bütünleşmesi olgusunu açıklamak için yeterli değildir. Bu bağlamda, Jain ve Gabor (2020) tarafından dijital altyapılar etrafında giderek daha fazla organize olan finansal sistemleri incelemek için literatüre kazandırılan dijital finansallaşma kavramı yazarlar tarafından yeni bir finansallaşma biçimi olarak ele alınmamıştır. Bu çalışmada, Van der Zwan ve Langley'in katkılarıyla şekillenen finansallaşma literatüründe, dijital verinin finansallaşması dördüncü bir yaklaşım olarak ele alınmıştır. "Dijital çağda finansallaşma" bahsi geçen üç yaklaşımı yatay keserek finansallaşmayı derinleştirir; "dijital verinin finansallaşması" finansa konu olmayan öğeleri de sisteme dahil ederek finansallaşmayı genişletir. Bu bağlamda, dijital finansallaşma kavramı dijital verinin finansallaşmasını da kapsamı açısından önceki yaklaşımlardan farklılaşmaktadır. Çalışma, dijital verinin metalaşması bağlamında gelişen literatürle uyumlu bulgular sunmaktadır.

Sonuç olarak, büyük teknoloji şirketleri finansal teknolojilere yatırım yapmakta, çeşitli finansal ürün ve hizmetler sunmakta, finansal alandaki konumlarını genişletmektedir. Piyasa değerlerine göre dünyadaki en büyük yirmi şirketin içinde yer alan finansal hizmetler ile teknoloji ve tüketici hizmetleri sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin payı, 2009 yılında %34 iken 2018 yılında %83'e yükselmiştir. Bu şirketlerin finansal faaliyetlerini çoğunlukla daha "gevşek" düzenlemelere sahip gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştiriyor olması, yeni sömürü mekanizmalarını anlamak için referans noktası olabilir. Bu nedenle, "bankasız" nüfusun platform iş modelleri aracılığıyla finansal kapsayıcılık faaliyetlerine dâhil edilmesi, ayrıca araştırılması gereken önemli bir konudur. Bu bağlamda, gelecek çalışmalarda büyük teknoloji şirketlerinin finansal faaliyetleri daha detaylı bir şekilde ele alınabilir. Çalışmanın dijitalleşme ve finans ilişkisini araştıran çalışmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Aalbers, M. B. (2016). The Financialization of Home and the Mortgage Market Crisis. Aalbers, M. B. (Ed.). *The Financialization of Housing* (ss. 40-63). New York: Routledge.
- Aggarwal, N. (2021). The Norms Of Algorithmic Credit Scoring. *The Cambridge Law Journal*, 80(1), 42-73.
- Arrighi, G. (1994). *The Long Twentieth Century: Money, Power, and The Origins of Our Times*. Londra: Verso.
- Arvidsson, A. (2016). Facebook and Finance: on The Social Logic of The Derivative. *Theory, Culture ve Society*, 33(6), 3-23.
- Bateman, M. (2014). South Africa's Post-Apartheid Microcredit-Driven Calamity. *Law, Democracy and Development*, 18, 92-135.
- BEA (Bureau of Economic Analysis). (2021, 24 Kasım). *National Income and Product Accounts (NIPA). Corporate Profits by Industry. Table 6.16D*. 11 Aralık 2021 tarihinde <https://apps.bea.gov/iTable/iTable.cfm?reqid=19&step=2#> adresinden alındı.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. & Levine, R. (2007). Finance, Inequality and the Poor. *Journal of Economic Growth*, 12(1), 27-49.
- BIS (Bank for International Settlements). (2021, 15 Kasım). Statistical Release: OTC Derivatives Statistics at End June 2021. 27 Kasım 2021 tarihinde https://www.bis.org/publ/otc_hy2111.pdf adresinden alındı.
- Birch, K. & Muniesa, F. (2020). *Assetization: Turning Things Into Assets in Technoscientific Capitalism*. London: MIT Press.
- Birch, K. (2017). Rethinking Value in The Bio-Economy: Finance, Assetization, and The Management of Value. *Science, Technology & Human Values*, 42(3), 460-490.
- Birch, K., Chiappetta, M. & Artyushina, A. (2020). The Problem of Innovation in Technoscientific Capitalism: Data Rentiership And The Policy Implications of Turning Personal Digital Data Into a Private Asset. *Policy Studies*, 41(5), 468-487.
- Birch, K., Cochrane, D. T. & Ward, C. (2021). Data As Asset? The Measurement, Governance, And Valuation Of Digital Personal Data By Big Tech. *Big Data ve Society*, 8(1), 1-15.
- Bottis, M., & Bouchagiar, G. (2018). Personal Data v. Big Data: Challenges of Commodification of Personal Data. *Open Journal of Philosophy*, 8, 206-215.
- Boyer, R. (2000). Is A Finance-Led Growth Regime A Viable Alternative To Fordism? A Preliminary Analysis. *Economy And Society*, 29(1), 111-145.
- CBInsights. (2021, 17 Haziran). The Big Tech in Fintech Report: How Facebook, Apple, Google, and Amazon are Battling for The \$28.2T Market. https://www.cbinsights.com/reports/CB-Insights_Big-Tech-In-Fintech.pdf.
- Ciuriak, D. (2018, 5 Mart). The Economics of Data: Implications For The Data-Driven Economy. *2018 Data Governance in The Digital Age* (ss. 1-9), Düzenleyen Centre for International Governance Innovation. Waterloo.
- Ciuriak, D. (2020, 25 Haziran). Economic Rents and the Contours of Conflict in the Data-driven Economy. *Policy Brief* (ss. 1-15), Düzenleyen Centre for International Governance Innovation. Waterloo.
- Couldry, N. & Mejias, U. A. (2019). Data Colonialism: Rethinking Big Data's Relation To The Contemporary Subject. *Television ve New Media*, 20(4), 336-349.

- Crain, M. (2018). The Limits of Transparency: Data Brokers and Commodification. *New Media & Society*, 20(1), 88-104.
- Currie, W. L. & Lagoarde-Segot, T. (2017). Financialization and Information Technology: Themes, Issues And Critical Debates–Part I. *Journal of Information Technology*, 32, 211-217.
- Davis, G. F. & Kim, S. (2015). Financialization of the Economy. *Annual Review of Sociology*, 41, 203-221.
- Demirguc-Kunt, A., Klapper, L., Singer, D., Ansar, S. & Hess, J. (2018). *The Global Findex Database 2017: Measuring Financial Inclusion And The Fintech Revolution*. World Bank Publications. <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/978-1-4648-1259-0>.
- Diem Association. (2022, 31 Ocak). *Statement by Diem CEO Stuart Levey on the Sale of the Diem Group's Assets to Silvergate*, 3 Şubat 2022 tarihinde <https://www.diem.com/en-us/updates/stuart-levey-statement-diem-asset-sale/> adresinden alındı.
- Donner, L. (2021, 29 Nisan). *The Dignity of Work*. United States Committee on Banking, Housing, and Urban Affairs. 7 Aralık 2021 tarihinde <https://www.banking.senate.gov/imo/media/doc/Donner%20Testimony%204-29-21.pdf> adresinden alındı.
- Epstein, G. A. (2005) *Introduction: Financialization and the World Economy*. Northampton: Edward Elgar.
- Forbes. (2021). *World's Most Valuable Brands*. 27 Kasım 2021 tarihinde <https://www.forbes.com/the-worlds-most-valuable-brands/#236b4cb9119c> adresinden alındı.
- Foster, J. B. (2008). The Financialization of Capital and the Crisis. *Monthly Review New York*, 59(11), 1-15.
- Frost, J., Gambacorta, L., Huang, Y., Shin, H. S. & Zbinden, P. (2019). BigTech and The Changing Structure of Financial Intermediation. *Economic Policy*, 34(100), 761-799.
- Fuchs, C. (2019). Karl Marx in The Age of Big Data Capitalism. Chandler D. & Fuchs, C. (Ed.). *Digital Objects, Digital Subjects* (ss. 53–71). London: University of Westminster Press.
- Gabor, D. & Brooks, S. (2017). The Digital Revolution in Financial Inclusion: International Development in The Fintech Era. *New Political Economy*, 22(4), 423-436.
- Greenwood, J. & Jovanovic, B. (1990). Financial Development, Growth, And The Distribution Of Income. *Journal Of Political Economy*, 98(5), 1076-1107.
- Jain, S. & Gabor, D. (2020). The Rise Of Digital Financialisation: The Case Of India. *New Political Economy*, 25(5), 813-828.
- Krippner, G. R. (2005). The Financialization Of The American Economy. *Socio-Economic Review*, 3(2), 173-208.
- Lagoarde-Segot, T. & Currie, W. L. (2018). Financialization And Information Technology: A Multi-Paradigmatic View Of IT And Finance–Part II. *Journal of Information Technology*, 33(1), 1-8.
- Lagoarde-Segot, T. (2017). Financialization: Towards a New Research Agenda. *International Review of Financial Analysis*, 51(1), 113-123.
- Langley, P. & Leyshon, A. (2017a). Platform Capitalism: The Intermediation and Capitalization Of Digital Economic Circulation. *Finance and Society*, 3(1), 11-31.
- Langley, P. & Leyshon, A. (2017b). Capitalizing on The Crowd: The Monetary and Financial Ecologies of Crowdfunding. *Environment and Planning A*, 49(5), 1019-1039.
- Langley, P. & Leyshon, A. (2021). The Platform Political Economy of Fintech: Reintermediation, Consolidation and Capitalisation. *New Political Economy*, 26(3), 376-388.
- Langley, P. (2020). Assets and Assetization in Financialized Capitalism. *Review of International Political Economy*, 28(2), 382-393.

- Lapavitsas, C. (2011). Theorizing Financialization. *Work, Employment And Society*, 25(4), 611-626.
- Lin, K. H. & Tomaskovic-Devey, D. (2013). Financialization and US Income Inequality, 1970–2008. *American Journal of Sociology*, 118(5), 1284-1329.
- Marois, T. (2012). Finance, Fnance Capital And Financialization. Fine B., Saad-Filho, A. & Boffo, M. (Ed.). *The Elgar Companion To Marxist Economics* (ss. 138-143). Birleşik Krallık: Edward Elgar Publishing.
- Maximize Market Research. (2021). *Global Data Broker Market: Industry Analysis and Forecast (2021-2027) by Material, Application and Region*. 1 Ekim 2021 tarihinde <https://www.maximizemarketresearch.com/market-report/global-data-broker-market/55670/> adresinden alındı.
- Meyskens, M. & Bird, L. (2015). Crowdfunding and Value Creation. *Entrepreneurship Research Journal*, 5(2), 155-166.
- Mohd Daud, S. N., Ahmad, A. H. & Ngah, W. A. S. W. (2020). Financialization, Digital Technology And Income Inequality. *Applied Economics Letters*, 28(16), 1339-1343.
- Ozili, P. K. (2018). Impact of Digital Finance on Financial Inclusion and Stability. *Borsa Istanbul Review*, 18(4), 329-340.
- Palley, T. I. (2013). Financialization: What It Is and Why It Matters. *Financialization* (ss. 17-40). London: Palgrave Macmillan.
- Prato, S. & Sonkin, F. (2018). Inequalities, Financialization, Technology: Sometimes the Nearest Exit is Behind You. *Development*, 61(1), 1-5.
- Sadowski, J. (2019). When Data is Capital: Datafication, Accumulation and Extraction. *Big Data ve Society*, 6(1), 1-12.
- Sawyer, M. (2013). What is Financialization?. *International Journal of Political Economy*, 42(4), 5-18.
- Srnicek, N. (2017). The Challenges of Platform Capitalism: Understanding The Logic of a New Business Model. *Juncture*, 23(4), 254-257.
- Statista. (2021). *Most Popular Social Networks Worldwide As of October 2021, Ranked by Number of Active Users*, 8 Aralık 2021 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/> adresinden alındı.
- Stockhammer, E. (2010, 13 Ekim). *Financialization and the Global Economy*. Political Economy Research Institute Working Paper 2010-240. 2 Ekim 2021 tarihinde <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.434.2586&rep=rep1&type=pdf> adresinden alındı.
- Stockhammer, E. (2012). Financialization, Income Distribution and the Crisis. *Investigación Económica*, 71(279), 39-70.
- Thatcher, J., O'Sullivan, D. & Mahmoudi, D. (2016). Data Colonialism Through Accumulation by Dispossession: New Metaphors For Daily Data. *Environment and Planning D: Society and Space*. 34(6): 990-1006.
- UN (United Nations). (2016). *Digital Financial Inclusion*. Issue Brief Series. https://www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2016/01/Digital-Financial-Inclusion_ITU_IATF-Issue-Brief.pdf.
- UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development). (2019). *Digital Economy Report 2019*. https://unctad.org/system/files/official-document/der2019_en.pdf.
- Valverde, S. C. & Fernández, F. R. (2020). Financial Digitalization: Banks, Fintech, Bigtech, and Consumers. *Journal of Financial Management, Markets and Institutions*, 8(1), 1-12.
- Van der Zwan, N. (2014). Making Sense Of Financialization. *Socio-Economic Review*, 12(1), 99-129.
- Wallerstein, I. (2011). *Historical Capitalism*. London: Verso.

- Westermeier, C. (2020). Money is Data – The Platformization of Financial Transactions. *Information, Communication & Society*, 23(14), 2047-2063.
- World Bank. (2020). *Poverty and Shared Prosperity 2020: Reversals of Fortune*. <https://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/978-1-4648-1602-4>.
- World Bank. (2021a). *Market Capitalization Of Listed Domestic Companies (Current US\$)*, 27 Kasım 2021 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.LCAP.CD> adresinden alındı.
- World Bank. (2021b). *GDP (Current US\$)*. 7 Aralık 2021 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD> adresinden alındı.
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism*. Londra: Profile Books.

FINANCIALIZATION OF DIGITAL DATA AND PLATFORM CAPITALISM*

Zeynep KÜÇÜKKIRALI**
Kerim Eser AFŞAR***

In this study, the phenomenon of financialization is discussed within the framework of platform capitalism, which is one of the current forms of capitalism in which digital data is commodified. Financialization is one of the concepts used to explain the transformation in capitalism since the 1980s. Financialization, which does not have a generally accepted definition in the literature, is a concept that is handled in different ways with different approaches. Van der Zwan (2014) divides the approaches that handled the concept of financialization into three groups, which are the emergence of new accumulation regimes, the tendency of company management to increase shareholder profits, and the financialization of daily life. Langley (2020), on the other hand, has added a new dimension to this distinction by addressing the post-global crisis adventure of financialization through securitization.

Throughout history, capitalism has sought new resources when it faces the crisis of accumulation. This new resource can be anything that has not previously been commodified, converted into value. The new resource is included in the capitalist network, colonized, and a new cycle of accumulation is created. The newest source of contemporary capitalism is digital data, which arises from digital transformation. Digital data, in the light of the “new oil” analogy and as being the central part of contemporary capitalism, created a new field of discussion in the literature. The ability to collect and benefit from digital data and its increasing volume are parallel developments. Today, digital data constitutes more than 99% of all stored data (Ciuriak, 2018, p.1). Discussions in the literature suggest

* This study is derived from the master’s thesis titled “Digital Data in the Framework of the Concept of Digital Financialization: Financial Business Models of Blockchain Technology and Cryptocurrency Markets” which was completed in 2022 at Dokuz Eylül University, Institute of Social Sciences.

** Dokuz Eylül University, Department of Economics, kucukkiralizeynep@gmail.com, 0000-0002-7062-5626.

*** Dokuz Eylül University, Department of Economics, eser.afsar@deu.edu.tr, 0000-0002-9853-0186.

that contemporary capitalism has reached its new form via various definitions such as platform capitalism (Langley & Leyshon, 2017a), surveillance capitalism (Zuboff, 2019), technoscientific capitalism (Birch, Chiappetta & Artyushina, 2020), through commodification (Thatcher, O'Sullivan & Mahmoudi, 2016; Crain, 2018), and assetization (Birch, Cochrane & Ward, 2021) of digital data that is collected and processed within the framework of the new accumulation cycle. Although these new definitions of capitalism are not substitutes for each other, they are all based on the transformation of economies into the data-driven economy, and business models into platform business models.

Digital data has gained economic value with the development of big technology companies' (Big-Tech) ability to process and transform this data into value, and this has brought about the rapid rise of these companies. Digital data, as a new form of economic value, has become fundamental element of doing business for many sectors. Business models have evolved into a form that can collect more data. The locomotive of this transformation in the financial field is financial technology (FinTech). Advanced surveillance capabilities, previously monopolized by banks, have changed hands as a result of FinTech companies' attempts to develop their financial activities by using the surveillance capabilities of technology companies. Within this context, the efforts of financial technology companies to implement the business models of big technology companies and the desire of big technology companies to enter the financial services realm are united and integrate the financial and digital fields. This integration is conceptualized as "digital financialization" by Jain and Gabor (2020). Digital financialization refers to the emergence of a hybrid realm integrated digital and financial fields which converged limitedly under traditional financialization. While "financialization in the digital age" deepens financialization by cutting horizontally traditional financialization approaches, "digital financialization" expands financialization by financializing digital data and including non-financial elements into the system, too.

The traditional financialization arguments, we have discussed their validity within the scope of the study, are not sufficient to explain the integration of digital and financial fields. Therefore, inclusion of data relations into the financial field with the development of digital technologies, we argue that digital financialization should be considered as a new approach in addition to existing approaches in the financialization literature, shaped by the contributions of Van der Zwan and Langley. Thus, the aim of the study is to question the validity of traditional financialization arguments within the context of digital financialization and to expand financialization analysis to include digital data. Modern literature, treated the financialization relationships of digital innovations, often attach a historical importance to the past financialization literature. However, revealing the validity of traditional financialization arguments in the digitalization age contributes to the continuity of the political economy tradition.

The development of digital technologies changes financial relations as well as financial systems. Van der Zwan (2014) emphasizes the impact of developments in the internet and digital technologies on large segments of the population's access to financial services (democratization of finance). However, as Jain and Gabor (2020) argue, even though these developments have brought the digital and

financial realms closer, access to financial services has been limited to a certain segment. According to the findings of the study, BigTech and FinTech companies aim to spread the use of financial products to a large part of the world population with data-based financial inclusion activities under the discourse of democratization of finance. The financial activities of BigTech companies are direct financial services (Google Pay, Apple Pay, Amazon Pay, etc.) that they place on their platforms, besides have an expanding field such as the provision of credit, insurance, savings and investment products in collaboration with financial institutions (Frost et al., 2019). These companies made financial technology investments of 2.2 billion dollars in 2020 and 1.3 billion dollars according to the October 2021 data. Developing such as Meta's launch of a peer-to-peer money transfer on the Whatsapp platform, Google's launch of Google Plex, a mobile bank account, Apple's credit card called Apple Card, and attempts to turn iPhones into contactless payment terminals, Amazon's providing loan services to sellers on its platform, the mutual fund offered by Alibaba to its users, and the fact that this fund has become the world's largest money market fund as of 2017, are removing the financial services from the banks' monopoly. The traditional credit scoring of banks are turning into customer profiles created by processing all kinds of data on the daily life of individuals by BigTech companies. This mechanism starts with "datafication" and continues with "financialization of digital data". As a result, the digital and financial realms appear to be increasingly integrated. Thus, platform business models shaped on the axis of data carry further the connection between digital and financial realms through applications such as internet and mobile banking, developed under financialization, and make financial services that are monopolized by the banks accessible through platforms. As a result, digital financialization broadens and deepens financialization by providing access to wider segments, including the "unbanked population," through platforms. When financialization links of business models developed under platform capitalism taken into account, data-driven financial inclusion activities could create new mechanisms of "exploitation".

KİŞİSEL BECERİLER, KİŞİLERARASI BECERİLER VE GENEL RUH DURUMU İLE SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI İLİŞKİSİNİN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÖRNEKLEMİNDE ANALİZİ

THE ANALYSIS ON UNDERGRADUATE STUDENTS OF RELATIONSHIPS BETWEEN SOCIAL MEDIA ADDICTION AND INTRAPERSONAL SKILLS, INTERPERSONAL SKILLS, AND GENERAL MOOD

Habibe AKÇAY BEKİROĞLU*

Emine ŞAHİN**

Öz

Bireylerin duygusal zekâsı, kendi ve başkalarının duygularını tanımlamayı, kontrol etmeyi ve yönetmeyi sağlayan bütüncül bir yapıyı oluşturmaktadır. Bu çalışmada, duygusal zekânın göstergesi olarak bireylerin kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu düzeylerinin yüksek ya da düşük olmasının sosyal medya bağımlılığıyla ne denli ilişkili olduğu ele alınmıştır. Ayrıca kişisel beceriler, kişilerarası beceriler, genel ruh durumunun sosyal medya bağımlılığını ne derece etkilediği (yordadığı) ve bu değişkenlerin demografik özellikler ile sosyal medya kullanım alışkanlıklarına göre farklılık düzeyi de bu çalışmada incelenmiştir. Araştırmada nicel araştırma deseni seçilmiş, amaçlı ve kolayda örneklem tekniği ile belirlenen 207 kişiden veriler elde edilmiştir. Araştırmanın verileri 01-20 Mayıs 2019 tarihleri arasında yapılandırılmış soru formu ile sınıf ortamında yapılan yüz yüze anket yöntemiyle toplanmıştır. Çalışma bulgularına göre kişisel beceriler ve kişilerarası becerilerin sosyal medya bağımlılığının tekrarlama ve çatışma alt boyutu ile negatif yönde ilişkili olduğu genel ruh durumunun sosyal medya bağımlılığı alt boyutları ile ilişkili olmadığı tespit edilmiştir. Kişisel ve kişilerarası beceriler arttıkça tekrarlama ve çatışma düzeyi azalmaktadır. Ölçek genelinde kişisel becerilerin sosyal medya bağımlılığı ile ilişkili olduğu ve sosyal medya bağımlılığını etkilediği belirlenmiştir. Araştırma, alanda çok fazla çalışmanın olmaması ve ulaşılan sonuçları bakımından önemlidir.

* Yıldız Teknik Üniversitesi, Rektörlük, habibeakcay@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9521-915X

** Gaziantep Üniversitesi, İletişim Fakültesi, eminesahin2001@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7269-0923

Anahtar Kelimeler: Kişisel Beceriler, Kişilerarası Beceriler, Genel Ruh Durumu, Sosyal Medya Bağımlılığı, Üniversite Öğrencileri.

Abstract

Emotional intelligence is a holistic structure that enables to define, control and manage their own and others' emotions. In this study, it was studied how related is high or low intrapersonal skills, interpersonal skills and general mood, as a sign of emotional intelligence and social media addiction. Moreover, it was analyzed the effect of personal skills, interpersonal skills, the general mood on social media addiction and these variables the level of difference according to demographic features and social media use habits. The quantitative research design was chosen in the study and data was collected from 207 participants through a purposeful and convenient sampling method. Data was collected through a face-to-face survey in a classroom setting via structured questionnaire form, between 01-20 May 2019. According to collected data, it was determined that there is a negative relationship between intrapersonal skills, interpersonal skills and social media addiction relapse and conflict lower dimension; and there is no relationship between general mode and social media addiction lower dimensions. With the increase of intrapersonal and interpersonal skills relapse and conflict level decreases. Furthermore, it has been determined that personal skills are correlated with social media addiction scale total and affect social media addiction. The research is important in terms of its results and due to the limited research in the field.

Keywords: Intrapersonal Skills, Interpersonal Skills, General Mood, Social Media Addiction, University Students.

1. Giriş

Gün geçtikçe sosyal medya kullanım oranının arttığı ve kullanım yaşının düştüğü günümüzde, gençler dijital medyada oluşturdukları sanal ilişkileri kişilerarası ilişkilere tercih etmektedir. Günlük hayattaki sorunlarla baş edebilmek için gençler, sanal dünyadan öğrendikleri davranış kalıplarına başvurabilmektedirler. Ayrıca bilimsel çalışmalar, sosyal ağ sitelerinin gençler arasında sosyal etkileşim ve bilgi alışverişi için en popüler araçlardan biri olduğunu göstermektedir (Karaca, 2007; Hughes, Rowe, Batey & Lee, 2012, Balkaya, 2014; Çiftci, 2016). Sosyal medyanın kullanılan altyapıya bağlı olarak sağladığı imkânlarla kişilerarası iletişim yeni bir boyut kazanmıştır. Böylece, sosyal medya araçlarından, değişimin bir yansıması olarak sosyal etkileşimde de köklü dönüşümler yaşanmıştır (Ellison & Boyd, 2013). Ancak sosyal medya kullanımının bu olumlu çıktılarının yanı sıra tabii ki olumsuz yanları da bulunmaktadır. Alan taraması sonuçlarına göre teknolojinin problemlili kullanımını ki burada çevrim içi oyun ve sosyal medya kullanımı ağırlık kazanmaktadır, kişilik sorunları ve psikososyal problemleri beraberinde getirmektedir (Kuss & Griffiths, 2011; O'Keeffe & Clarke-Pearson, 2011; Wang, Gaskin & Wang, 2015; Wegman & Brand, 2016; Li vd., 2018). Bununla birlikte, birçok insan için sosyal medyada yer almak ve görünür olmak gündelik hayatın vazgeçilmezlerinden biri hâline gelmiştir.

Çağımızın hastalıklarından depresyon, aksiyete ve stresin yanı sıra kişilik özellikleri gibi kendine saygı, kendine güven, kendini gerçekleştirme ve benzeri pek çok nedene bağlı olarak (O'Keeffe

& Clarke-Pearson, 2011; Wang vd., 2015; Wegmann & Brand, 2016; Eşkisu vd., 2020; Şahin, Türk & Hamamcı, 2022) sosyal medya kullanımı kişinin kontrolünden çıkarak toplumsal yaşam içinde zorunluluğa dönüşmektedir. Kişisel ve toplumsal sorunların bir nedeni olarak sosyal medya bağımlısı bireyler huzursuz, stresli, endişeli, gerçek hayattaki sosyal ilişkilerinden uzak, şiddete meyilli mutsuz kişilere dönüşmektedir (Andreassen & Pallesen, 2014; Akçay-Bekiroğlu & Şahin, 2019). Yapılan çalışmalarda demografik faktörlerin sosyal medya kullanım düzeyinde belirleyici olduğu ortaya konmaktadır (Çam & İşbulan, 2012; Çiftci, 2016; Tutgun-Ünal & Deniz, 2016).

Diğer taraftan, kendi ve başkalarının duygularının farkında olan, duygularla baş edebilen ve yönetebilen bu konuda kendi kendini motive eden, empati kurabilen kişiler (Tuğrul, 1999, s. 12) duygusal zekâsı yüksek kişilerdir. Chandel'a göre duygusal zekâ kısaca, kendimizin ve başkalarının duygularını tanıma ve yönetme yeteneğini ifade etmektedir (Chandel, 2018, s. 577). Kendi duygu ve yeteneklerini tanıyan, onları kabul ederek gelişime açık olan, hayata dair belirlediği hedeflere başarı ve istekle kenetlenen, diğer kişilerin duygusal problem ve gereksinimlerini anlayabilen, onları önemseyen, ekip çalışmasına açık, ikna etme ve uzlaşma yeteneğine (Bridge, 2003, s. 12) sahip kişiler hem sosyal hayatta hem de iş hayatında başarılı kişilerdir. Bu nedenle son yıllarda, gerek iş hayatında gerekse toplumsal hayatta duygusal zekânın önemi giderek artmaktadır.

Reuvaen Bar-On (2006, s. 3) kapsamlı olarak ele aldığı duygusal zekâyı; kendimizi ne kadar iyi anlayabildiğimizi ve ifade ettiğimizi, başkalarını ne kadar iyi anladığımızı ve onlarla kurduğumuz ilişkileri, gündelik olaylarla ve isteklerle başa çıkabilme yeteneğini belirleyen, birbiriyle bağlantılı sosyal ve duygusal yetkinliklerin, becerilerin ve kolaylaştırıcıların bir kesiti olarak açıklamıştır. Bar-On tekrarlaraya dayanan çalışmaları ile duygusal zekânın bileşenlerini belirlemiştir. Bar-On'un modeline göre bireylerin duygusal zekâsını, kişisel beceriler, kişilerarası beceriler, uyumluluk, stres yönetimi ve genel ruh durumu açıklamaktadır (Bar-On, 2006). Bu çalışmada duygusal zekânın; kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu boyutları ele alınmıştır.

Çalışmanın problemi, günümüzde bir davranış bozukluğu olarak kabul edilen sosyal medya bağımlılığının öz saygı, öz güven, kendini gerçekleştirme gibi kişisel becerileri, kişilerarası becerileri, mutluluk ve iyimserlik gibi genel ruh durumunu ifade eden duygusal zekâ ölçütleri ile ilişkili olabileceğidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, üniversite öğrencisi gençlerin kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkiyi ve bu değişkenlerin sosyal medya bağımlılığını nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Çalışmada aynı zamanda sosyal medya bağımlılığının iletişim fakültesi öğrencilerinin, cinsiyet, gelir düzeyi, eğitim gördükleri bölüm gibi demografik özellikleri ve sosyal medya kullanım alışkanlıklarına yansımaları incelenmiştir. Bu kapsamda nicel araştırma deseni olarak tarama tercih edilmiştir. Gaziantep Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencilerinden amaçlı, kolayda örneklem tekniği ile belirlenen 216 öğrenciye 01-20 Mayıs 2019 tarihleri arasında sınıf ortamında yapılandırılmış sorulardan hazırlanan anket formu yöneltilmiştir. Ancak veri setindeki 9 kişinin cevapları sorulara eksik cevap verilmesi ve boş bırakılması nedeniyle çıkarılmıştır. Veriler SPSS programında analiz edilmiş ve araştırma sonuçları ortaya konmuştur.

2. İletişimde Duygusal Zekânın Önemi

İnsanlar duygusal varlıklardır. Mayer ve Salovey'e göre duygular; zihinsel ve fiziksel, motivasyona dayalı uyum sağlayıcı düzenli tepkilerdir ve bireyin fizyolojik tepkileri, bilişsel farkındalığı gibi pek çok psikolojik alt sistemleri koordine eden içsel olaylardır (Çakar & Arbak, 2004, s. 27). Duygular, davranışların yakıtıdır. Passons, duyguların hizmet ettiği iki amaçtan bahsetmektedir. Bunlardan birincisi kişiyi harekete geçirmek için gerekli olan enerjiyi sağlamak, ikincisi ise kişinin ihtiyacını karşılayabilmesi için içinde bulunduğu ortamı amacı doğrultusunda kullanmaktır (Passons 1975'ten akt. Tuğrul, 1999, s. 13). Goleman (2018, s. 62) duygusal zekâsı yüksek bireylerin özelliklerini tanımlarken şu ifadeleri kullanmaktadır: "Kendini harekete geçirebilme, dürtüleri kontrol ederek tatmini erteleyebilme, ruh hâlini düzenleyebilme, sıkıntılarının düşünmeyi engellemesine izin vermeme, aksiliklere rağmen yoluna devam edebilme, kendini başkasının yerine koyabilme ve umut besleme...". Tüm bunlar kişinin kendisinin ve başkalarının duygularını etkili bir şekilde düzenlemesi, motive etmesi ve planlaması için duyguların kullanılabilmesini (Salovey & Mayer, 1990, s. 185) ifade etmektedir.

Korku, anksiyete, depresyon ve stres gibi kişileri zor duruma sokan ruhsal bozukluklara yol açan duygu ve ruh hâllerini etkili bir şekilde yönlendirebilmek, bu durumlar karşısında kendi kendini motive edebilmek, hayal kırıklığı karşısında iyimser kalabilmek, empati, yani diğer kişilerin bakış açısından bakabilme yeteneği bireyin duygusal zekâ düzeyini göstermektedir (Konrad & Hendl, 2001, s. 11). Kendi duygularının ve başkalarının duygularının bilincinde olan kişiler, kısaca *duygusal anlamda yüksek farkındalığa sahip kişiler*, kendi duygularını tanıma, duygularının farkına varma ve diğer insanların nasıl hissedebileceğini yorumlayabilme yetisine sahiptir. Böylece kişi hem kendi duygularını hem de diğer kişi ve kişilerin duygularını yönetebilmektedir. Yani içinde bulunduğu duygu dünyasını doğru biçimde anlamlandırmakta ve yönlendirmektedir.

Duygusal yönetim konusunda yetenekli kişiler, yani kendi duygularının farkında olan ve idare edebilen, bunun yanında başkalarının duygularını da anlayıp, bu duygular ile etkili bir biçimde başa çıkabilen kişiler hayatın her alanında çevresiyle daha uyumludur. Bu kişiler, romantik ilişkilerde, örgüt içi politik ilişkilerde, başarıyı belirleyen sözsüz kuralları kavrama konusunda daha avantajlıdır (Goleman, 2018, s. 65). Kısaca bu kişilerin, insanların duygularını okuyabilen ve nasıl hissettiklerini fark ederek iletişimi bu yönde yönlendiren kişiler olduklarını söylemek mümkündür.

Duygusal zekâ, bireyleri sosyal yolculuklarında kişilerarası başarıya sorunsuz bir şekilde yönlendirmek için kim oldukları ve duygular dünyasında nerede oldukları hakkında bilgi sahibi olmalarını kolaylaştırmaktadır (Kunnanatt, 2004, s. 490). İletişim içinde olunan bireyin duygularına ilişkin duygusal farkındalık da dâhil edildiğinde duygusal zekâyı *bireylerin içsel (kişinin kendi duygularını yönetme) veya kişilerarası (başkalarının duygularını yönetme) doğasına ilişkin duygu yüklü bilgilere katılma, işleme ve kullanma derecesi* (Petrides & Furnham 2003, s. 39) olarak tanımlamak daha doğru görünmektedir. Bu bağlamda ele alındığında, duygusal zekânın kişilerarası iletişimde önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Öte yandan gündelik hayatta duygusal zekâ yeteneğine sahip

bireyler, içsel anlamda da kendi duygusal deneyimleriyle bağlantılı olan problemleri daha hızlı ve etkin bir biçimde çözebilme yeteneğine de sahiptirler (Kunnanatt, 2004, s. 490). Bu bireylerin duygularının durum göstergelerine karşı daha duyarlı ve farkındalıklarının yüksek olduğu söylenebilir.

2.1. Kişisel Beceriler, Kişilerarası Beceriler ve Genel Ruh Durumu

Reuvaen Bar-On'un 1997'de geliştirdiği ve farklı çalışmalarında ya da etnik gruplar üzerinde uyguladığı "Duygusal Zekâ Modeli" kişisel ve sosyal becerilerini bütünsel ele alan beş boyuttan oluşmaktadır. Birinci boyut; "kendine saygı, kendine güven, duygusal benlik bilinci, bağımsızlık ve kendini gerçekleştirme" alt boyutlarını içeren "kişisel beceriler"dir. İkinci boyut; "empati, sosyal sorumluluk, kişilerarası ilişkiler" alt boyutlarından oluşan "kişilerarası beceriler"dir. Üçüncü boyut "uyumluluktur" ve "gerçekçilik, esneklik, problem çözme" alt boyutlarından oluşmaktadır. Dördüncü boyut "stres yönetimi" boyutudur ve "strese dayanıklılık ve dürtü kontrolü" alt boyutlarını kapsamaktadır. Beşinci boyut ise "genel ruh durumu"dur. Bu boyut, "iyimserlik ve mutluluk" alt boyutlarından oluşmaktadır (Bar-On akt. Izaguirre, 2008, s. 73; Çarıkcı, Kanten & Kanten, 2010, s. 46).

Bu araştırmada kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu boyutundan faydalanılmıştır. Bar-On'un (2006, s. 23) kendini tanıma ve kendini ifade etme becerilerini içeren "kişisel beceriler"i kendini doğru algılamayı, anlamayı ve kabul etmeyi, bunun yanı sıra kişinin duygularının farkında olmasını ve duygularını anlamasını, benliğini ve duygularını yapıcı ve etkili şekilde ifade edebilmesini kapsamaktadır. Kendini doğru şekilde algılayan, anlayan ve kabul eden kişiler kendine güvenen ve başkalarına duygusal olarak bağımlı olmayan, kişisel hedeflerine ulaşmak ve potansiyelini gerçekleştirmek için çabalayan kişilerdir. Sosyal farkındalık ve kişilerarası ilişki becerilerini içeren "kişilerarası beceriler" boyutu ise başkalarının nasıl hissettiğinin farkında olmak ve anlamak, kendi sosyal grubuyla özdeşleşmek ve başkalarıyla işbirliği yapmak, karşılıklı olarak tatmin edici iyi ilişkiler kurmak becerilerini ve yetkinliklerini kapsamaktadır. Kendi kendini motive edebilme becerilerini içeren "genel ruh durumu" ise olumlu olmayı ve hayatın daha parlak tarafından bakmayı; kendinden, başkalarından ve genel olarak yaşamdan memnun hissedebilme becerilerini kapsamaktadır.

2.2. Gündelik Hayatta Sosyal Medya Bağımlılığı ve Duygusal Zekâ

İnternet kullanıcısı olan önemli bir kitle için sosyal medya kullanımı önemli bir gündelik etkinlik hâline gelmiştir. Bir çok konuda eleştirilse de sosyal medyanın, günümüzde milyarlarca kişinin hayatına dokunan bir iletişim aracına dönüşmüş olması yadsınamaz bir gerçektir. Öyle ki interneti sadece sosyal medya hesaplarına erişmek ya da bu hesapları aktif tutabilmek için kullanan kişi sayısı oldukça fazladır.

Çevrim içi sosyal ağlar, birey için yeni ilişkiler kurma ve gerçek hayatta kurduğu ilişkileri geliştirme, kimlik ve anlam oluşturma gibi önemli işlevlere hizmet etmektedir (Andreassen & Pallesen, 2014, s. 4053). Ayrıca "Kişilerarası ilişkilerin ve iletişiminin perçinleşmesine ve sürdürülmesine katkı

sağladığı” söylenebilir (Çalışır, 2015, s. 119). Sanal ortamların kullanıcıları için sağladığı en önemli olanaklarından biri, fiziksel olarak birbirinden uzak olan bireylerin iletişim kurmalarına imkân tanımalarıdır (Çiftci, 2016, s. 29). Bununla birlikte sosyal ağ siteleri, insanların iletişim kurma ve bilgi alışverişinde bulunma yöntemlerini önemli ölçüde değiştirmiştir (Hughes, Rowe, Batey & Lee, 2012, s. 561). Sosyal ağ sitelerini bu denli ilgi odağı hâline getiren ve benzersiz kılan şey bireylerin bu ağlar üzerinde yeni insanlarla tanışabilmeleri değil var olan arkadaşlıklarını devam ettirebilmesidir, aynı zamanda bu ortamların kendilerini ifade edebilmelerine ve görünür kılmalarına olanak tanınmasıdır (Ellison vd., 2007:1155).

Sosyal ağlara olan bağımlılığı duygusal bağımlılık kategorisinde değerlendirmek mümkündür. İnsanların fizyolojik ve duygusal ihtiyaçları bulunmaktadır. İnsan hayatı için iletişim kurmak bir ihtiyaçtır. Fakat bu ihtiyacı giderme şekli noktasında bağımlılık devreye girmektedir. Son yıllarda, “sosyal ağ bağımlılığı”, “sosyal ağ bozukluğu”, “sosyal ağ sitelerinin aşırı kullanımı”, “sosyal ağ sitelerine bağımlılık” gibi başlıklar altında sosyal ağların sık, aşırı ve zorlayıcı kullanımına ilişkin araştırmalar artmıştır (Andreassen & Pallesen, 2014, s. 4053;). Bağımlılık güçlü bir yapma isteği, ihtiyaç duyulan şey yapıldığında rahatlama, yapılmadığında ise kişide huzursuzluk, boşluk, yoksunluk duygusu ile davranış ile edilen doyum oranında ortaya çıkmaktadır (Hazar, 2011, s. 161). Sanal ortam bağımlılığı ya da dijital bağımlılıktan kasıt ise bu araçların aşırı kullanımı ile oluşabilecek sonuçlardır (Ceyhan, 2008, s. 111).

Andreassen ve Pallesen (2014, s. 4054) sosyal medya bağımlılığını, *sosyal medya ile ilgili aşırı endişe duymak, sosyal ağlarda oturum açmak veya kullanmak için güçlü bir motivasyonla yönlendirilmek ve diğer sosyal faaliyetleri, iş hayatını ya da diğer günlük işleri, kişilerarası ilişkileri bozacak kadar çok zaman ve çaba harcamak* olarak tanımlar. Her bağımlılıkta olduğu gibi sosyal medyaya bağımlı olma, çevrim içi dünyadan uzak kalamama ve kişinin o istekle baş edememe durumu söz konusudur. Yani diğer bağımlılıklar gibi yaşanmışlıklarla baş edememe, duygusal boşluk ve onun oluşturduğu acıyı başka bir şey ile doldurma durumu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, teknolojinin problemleri kullanımı ile kişilik sorunları ve psikososyal problemler yaşayan bireylerin, günlük yaşam mücadeleleri ve zorluklar ile baş edebilmede de sorunlar yaşayabileceğine dair sonuçlar bulunmaktadır (Kuss & Griffiths, 2011).

Sosyal ağlar özellikle öğrenciler arasında gündelik hayatın kolayca erişilebilir pratiklerinden biri olarak görülmektedir (Deng & Tavares, 2013). Bunun yanı sıra öğrenciler, Facebook gibi sanal ortamları veya başka bir deyişle sosyal ağ sitelerini ciddiye almakta ve bunları gerçek hayatlarının bir parçası olarak görmektedir (Çiftci, 2016, s. 30). Gençlik döneminde bireyler zihinsel, duygusal ve kişilerarası ilişkilerde sorunlar yaşayabilmektedir (Delikaya, 1999, s. 23). Diğer taraftan ergenlik döneminde bireyler kimliklerini keşfetme, bulma ve gerçekleştirme sürecinde bir sosyal iletişim aracı olarak internette uzun süre geçirmektedir (Karaca, 2007; Balkaya, 2014). Sosyal medyada geçirilen zaman arttıkça, sosyal medya bağımlılığı da artmaktadır (Koçak, 2012; Aktan, 2018). Ayrıca ergenler kişilik ve psikolojik anlamda olgunlaşamadıkları için, bağımlılık geliştirme açısından potansiyeli bulunan bir grup olarak görülmektedir (Ceyhan, 2008, s. 111; Amichai-Hamburger & Vinitzky,

2010, s. 1290). Araştırmalara göre problemlili internet kullanımı 12-18 yaş arası ergenler için önemli risk faktörü olarak görülmektedir (Öztürk vd., 2007, s. 36-41). Bunun yanında, ebeveynlerin olumsuz tutumlarının da gençlerin çeşitli bağımlılıklara yönelmesinde etkili olabileceğine dair çalışmalar bulunmaktadır (Andreassen & Pallesen, 2014).

Sosyal medya bağımlılığını ele alan araştırmalara bakıldığında örneğin: Wilson, Fornasier & White (2010) çalışmasında, kişilik özellikleri bireylerin hem sosyal ağ kullanımı hem de bağımlılık eğilimlerinin daha yüksek düzeyde etkilediğini ortaya koymaktadır. Hazar (2011) üniversite öğrencilerinin sosyal ağlardaki bağımlılık profillerini; duygusal-sosyalleşme bağımlılığı, bilgi edinme amaçlı bağımlılık, davranışsal-araçsal bağımlılık, davranışsal-eylemsel bağımlılık, duygusal-kaçış bağımlılığı olarak belirlemiştir. Andreassen vd. (2012) gençlerin daha yaşlı kullanıcılardan sosyal ağlara bağımlılık geliştirmeye daha yatkın olduklarını ortaya koymuştur. Andreassen vd. (2013) çalışmasında Facebook bağımlılığı, video oyunu bağımlılığı, internet bağımlılığı, egzersiz bağımlılığı, cep telefonu bağımlılığı, kompulsif satın alma ve çalışma bağımlılığı ve beş faktörlü kişilik modelinin ana boyutları karşılaştırılmıştır. Buna göre yedi davranışsal bağımlılık ile kişilik özellikleri arasında ilişki tespit edilmiştir. Uysal araştırmasında (2014), Facebook bağımlılığının öznel mutluluk ve iyi oluş üzerinde aracı rolü olduğunu ortaya koymuştur. Koç & Gülyavaş (2013) Facebook bağımlılığının yeni arkadaşlar edinme, sınıf arkadaşlarıyla ödev paylaşma ve Facebook'ta günlük haberleri takip etme güdüleriyle pozitif yönde ilişkili olduğunu bulmuştur. Yine aynı çalışmada sosyal ağ bağımlılığının zayıf benlik algısı ve sosyal ilişkilerde bozulma ile ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Şahin vd. (2022), sosyal medya bağımlılığının stres ve anksiyete gibi ruhsal bozuklukların yanı sıra işlevsel başa çıkma ile pozitif yönde orta düzeyde ilişkili olduğunu bulmuştur. Diğer taraftan internetin dolayısıyla sosyal medyanın uzun süreli kontrolsüz kullanımının bireyler için fiziksel, akademik, mesleki, bilişsel, psikososyal ve gelişimsel alanlar dâhil olmak üzere bazı sorunlara yol açtığı ortaya koyulmuştur (Balkaya, 2014). Tutgun-Ünal & Deniz (2016) üniversite öğrencilerine yönelik olarak, sosyal medya bağımlılıklarını ölçmeyi amaçladığı çalışmasında, öğrencilerin pek çok boyutta sosyal medyadan olumsuz etkilendiklerini göstermektedir. Andreassen (2015)'in çalışmasına göre, sosyal medya bağımlıları, sosyal ağlara erişime engel olabilecek şeylere karşı aşırı tepkilidirler. Uykusuzluk veya ilişkisel çatışmalar gibi diğer bağımlılık davranışlarına paralel olarak davranış modeli sergilemektedirler. Savcı & Aysan (2017) internet, sosyal medya, akıllı telefon ve dijital oyun bağımlılığının, sosyal bağlılığı önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Sosyal medya bağımlılığı ile depresyon arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında Balcı & Baloğlu (2018) sosyal medya bağımlılığı ve depresyon arasında pozitif anlamda ilişki bulmuştur. Çiftçi (2016) erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre bağımlılığa daha yatkın oldukları, bunun yanı sıra günde 5 saatten fazla sosyal medyada zaman geçiren kişilerin benlik çatışması yaşadıkları ve sosyallikten uzaklaştıkları sonucuna ulaşmıştır. Akçay-Bekiroğlu & Şahin (2019) üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım düzeyi ile saldırganlığı düşmanlık alt boyutunun ilişkili olduğunu belirlemiştir.

Duygusal zekâ; düzeyi ile teknoloji ya da sosyal medya bağımlılığı üzerine yapılmış çalışmalar göstermiştir ki düşük duygusal zekâ; akıllı telefonlar, internet ve çevrim içi oyun oynama bağımlılığı

gibi teknolojik iletişim ortamlarının problemleri kullanımıyla ilişkili olabilmektedir (Beranuy vd., 2009; Che vd., 2017). Newness vd. (2012, s. 473) dürüst ve duygusal olarak zeki bireylerin, uygunsuz sosyal ağ içeriğini ifşa etmenin olumsuz etkilerinin farkında olduğunu belirtmektedir. Yine aynı çalışmanın sonuçlarına göre, duygusal zekâsı yüksek bireyler, duygusal zekâsı düşük bireylere kıyasla daha az uygunsuz Facebook içeriği paylaşmaktadırlar (Newness vd., 2012, s. 482). Ateş (2018) sosyal medya bağımlılığı ile duygusal zekâ arasında ters yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Benzer biçimde Süral vd. (2019) duygusal zekânın, sosyal medyayı kullanma güdülerinde ve problemleri sosyal medya kullanımının gelişmesinde ve sürdürülmesinde rol oynayabileceğini ortaya koymuştur. Osmanoglu-Enginsoy (2019, s. 47) çalışmasında üniversite öğrencilerinin duygusal zekâ ve teknoloji bağımlılığı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. “Young İnternet Bağımlılığı Ölçeği ve Duygusal Zekâ Ölçeği” kullanılan çalışmada, duygusal zekâ ile teknoloji bağımlılığı arasında ilişkinin bulunduğu ve duygusal zekânın teknoloji bağımlılığını yordadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sosyal ağ verilerine dayalı olarak ilk kez duygusal zekâ tahmin modelleri öneren Wei vd., (2020) duygusal zekâdaki cinsiyet farklılıklarına odaklanmaktadır ve benzer çalışmalara ek olarak (Gürbüz & Yüksel, 2008) kadınların erkeklerden daha yüksek duygusal zekâyâ sahip olduğu tespit edilmiştir. Ergen & Akacan (2021, s. 582) sosyal medya bağımlılığı ve duygusal zekâ düzeyi arasındaki ilişkiyi üniversite öğrencileri bağlamında ele aldığı çalışmasında, sosyal medya bağımlılığı ile duygusal zekâ arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yazarların çalışmasında Schutte Duygusal Zekâ Ölçeği kullanılmıştır (Ergen & Akacan 2021, s. 586). Arrivillaga vd. (2022) düşük duygusal zekâyı bir savunmasızlık faktörü olarak göz önünde bulundurmuş ve algılanan stres ve depresif belirtiler gösterme, çatışan durumlara duygusal tepkiler verme davranışlarına sosyal medyayı sorunlu kullanmanın da eklenebileceğini öne sürmektedir.

Tüm bağımlılıklarda olduğu gibi düşük duygusal zekâ düzeyinin sosyal medya bağımlılığı üzerinde etkili olabileceği varsayımından hareket edilerek “Bar-On’un Duygusal Zekâ Kuramı”na odaklandığımız bu çalışmada ise, duygusal zekânın bileşenleri olan; kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu düzeylerinin yüksek ya da düşük olmasının sosyal medya bağımlılığıyla ilişkisi ele alınmıştır.

3. Yöntem

Bu çalışma kapsamında nicel araştırma deseni olarak tarama tercih edilmiştir. Tarama modelinde araştırmaya konu olan olay ya da durum var olduğu koşullar içinde, dışardan bir etkide bulunmaksızın tanımlanmaktadır (Karasar, 2014, s. 77). Çalışmanın betimleyici bir araştırma olması bakımında nicel araştırma deseninde tercih edilen anket tekniği kullanılarak veriler elde edilmiştir. Böylece duygusal zekâ bağlamında kişisel ve kişilerarası beceriler, genel ruh durumu bağımsız değişkenleri ile sosyal medya bağımlı değişkeni alt boyutları arasındaki ilişki ve etki açıklanmıştır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Sınırlılıklar

Literatürde duygusal zekâ duyguların farkında olma, duygularını yönetebilme kadar iş ve sosyal ilişkilerde karşılaşılan olumsuz durumlarda stresle başa çıkma, kendini motive etme, empati kurma ve ilişkileri yönetme yeteneklerini (Tuğrul, 1999; Petrides & Furnham, 2001; Goleman, 2018) kapsayan bütünleşik bir yapıyı tanımlamaktadır. Duygusal zekâ öz güven, öz saygı, kendini gerçekleştirme gibi kişisel becerileri, empati, kişilerarası ilişki gibi kişilerarası becerileri, mutluluk ve iyimserlik gibi genel ruh durumunu kapsamaktadır. Alan yazın taramasında duygusal zekânın kişilik özelliklerinin liderlikle (Acar, 2001; Çarıkçı vd., 2010) ve iş doyumunu ile ilişkisi (Yüksel, 2006) ya da demografik değişkenlere göre farklılık düzeyi (Yüksel, 2006; Babaoğlu, 2010; Karakaş & Küçükkoğlu, 2011; Fırat-Kılıç vd., 2017) konularında yoğunlaştığı belirlenmiştir. Oysa iletişim kurma, gerçek hayatta kurulan ilişkileri devam ettirme, kendini gerçekleştirme, gerçek hayattaki sorunlardan kaçış aracı olarak kullanılan ve kontrol edilemediğinde bağımlılığa dönüşen (Kuss & Griffiths, 2011; Andraassen & Pallesen, 2014; Şahin vd., 2022) sosyal medya ile duygusal zekânın ilişkisini inceleyen çok fazla araştırmaya rastlanmamaktadır. Bu çalışmada Gaziantep Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencilerinin duygusal zekâ bağlamında kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumunun sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkiyi ve sosyal medya bağımlılık puanlarının kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu değişkenlerince nasıl yordandığını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Aynı zamanda araştırmada kişisel beceriler, kişilerarası beceriler, genel ruh durumunun yanı sıra sosyal medya bağımlılığının demografik değişkenlere ve sosyal medya kullanım alışkanlıklarına göre değişip değişmediği de incelenmiştir.

Araştırmada alan yazın incelemesi ve belirlenen amaçlar kapsamında şu sorulara cevap aranmaktadır:

AS1. Üniversite öğrencilerinin kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu düzeyleri demografik faktörlere göre değişmekte midir?

AS2. Üniversite öğrencilerinin kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu düzeyleri sosyal medya kullanım alışkanlıklarına göre değişmekte midir?

AS3. Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeyleri demografik faktörlere göre değişmekte midir?

AS4. Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeyleri sosyal medya kullanım alışkanlıklarına göre değişmekte midir?

Araştırmada aynı zamanda şu hipotezler sınanmıştır:

H1. Üniversite öğrencilerinin kişisel becerileri ile sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı ilişki vardır.

H2. Üniversite öğrencilerinin kişilerarası becerileri ile sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı ilişki vardır.

H3. Üniversite öğrencilerinin genel ruh durumu ile sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı ilişki vardır.

H4. Duygusal zekânın bir göstergesi olarak kişisel becerileri sosyal medya bağımlılığını etkiler.

H5. Duygusal zekânın bir göstergesi olarak kişilerarası becerileri sosyal medya bağımlılığını etkiler.

H6. Duygusal zekânın bir göstergesi olarak genel ruh durumu sosyal medya bağımlılığını etkiler.

Çalışma kendi içinde sınırlılıklar taşımaktadır. Araştırmanın örneklemini, Gaziantep Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencileri gibi sınırlı sayıda katılımcıdan oluşmaktadır. Amaçlı örneklem olması nedeniyle sonuçlar diğer nicel araştırmalarda olduğu gibi genele yayılamaz, genelin tutumlarını temsil edemez niteliktedir. Ayrıca yüz yüze anket yöntemi ile veriler elde edilmiştir. Bu nedenle verilerin cevapların gerçekte olduğunu yansıtmamasından çok ideal olanı seçmeleri olasılığı göz önünde bulundurulmalıdır.

3.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın ana kütesini Gaziantep Üniversitesi İletişim Fakültesinde öğrenim gören lisans düzeyinde öğrenciler oluşmaktadır. Fakültede lisans ve yüksek lisans olmak üzere toplamda 632 öğrenci bulunmaktadır. Araştırmada evrenin tamamına ulaşmak mümkün olmadığından evren içinden rastlantısal olmayan amaçlı ve kolayda örneklem yöntemi ile belirlenen 216 lisans öğrencisi araştırmaya dâhil edilmiştir. Ancak elde edilen verilerden 9'u araştırmadan çıkarılmış geriye 207 kişinin verileri analiz edilmiştir. Örneklem büyüklüğünü evrenin büyüklüğü, varsayılan güvenilirlik ve soru sayısı belirlemektedir. Araştırmanın uygun örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde farklı büyüklükteki evrenler için oluşturulmuş örneklem tablosundan faydalanılmıştır (Kozak, 2015, s. 113). Buna göre 1.000 kişilik bir evren için %90 güvenilirlik düzeyinde kabul edilebilir asgari örneklem büyüklüğü 214 kişidir.

3.3. Veri Toplama ve Analizi

Araştırmada veri toplamak için oluşturulan anket formu yapılandırılmış sorulardan oluşmaktadır. Soru formunun ilk bölümünde cinsiyet, eğitim, ekonomik gelir gibi demografik veriler elde etmeye yönelik sorular, ikinci bölümde sosyal medya kullanım alışkanlığını ölçmeye yönelik sorular, üçüncü bölümde duygusal zekâ ölçeğinden elde edilen kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumunu ölçmeye yönelik sorular ve son olarak dördüncü bölümde sosyal medya bağımlılığını ölçmeye yönelik sorular yer almaktadır. Çalışmada kullanılan ölçekler, 5'li Likert tipi bir öz-değerlendirme ölçüm aracıdır. Ankete katılan örneklemin duygusal zekâ bağlamında kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumunu ölçmeye yönelik sorular Reuven Bar-On tarafından 1997'de ortaya konmuş Füsün Acar (2001) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Bu çalışmada kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu İlker Çarıkçı, Selahattin Kanten ve Pelin

Kanten (2010) tarafından kısaltılmış duygusal zekâ ölçeğinden kullanılmıştır. Kişisel beceriler için 20, kişilerarası beceriler 12 ve genel ruh durumu 9 madde ile ölçülmüştür. Acar (2001) Türkçe uyarlamasında güvenilirliği kabul edilebilir düzeyde (Cronbach's Alpha kişilerarası beceriler=,837, kişilerarası beceriler=,778, genel ruh durumu=,750), bulurken Çarıkçı vd. (2010) ise Cronbach's Alpha katsayısını kişisel beceriler için alt boyutlarda ,65 ile 83 arasında, kişilerarası beceriler alt boyutlarda ,63 ile ,86 arasında ve genel ruh durumu alt boyutlarda ,65 ile ,78 arasında bulmuştur. Bu çalışma için Cronbach's Alpha kat sayıları kişisel beceriler için ,896, kişilerarası beceriler için ,870 ve genel ruh durumu için ,718 olarak bulunmuştur bu oranlar kabul edilebilir düzeydedir. Bar-On'un (2006) test tekrarları, Acar'ın (2001) birleşim ayrışım geçerliliği hesaplamalarında orta ve güçlü düzeyde korelasyon olduğunu göstermektedir ($p<,01$). Çarıkçı vd., (2010) faktör analizi ile ölçeğin yapısal geçerliliğini yeniden ölçmüştür.

Sosyal medya bağımlılık düzeyini ölçme aracı olarak Aylin Tutgun-Ünal ve Levent Deniz (2015) tarafından geliştirilmiş sosyal medya bağımlılığı ölçeği kullanılmıştır. Ölçek meşguliyet, duygu durum düzenleme, tekrarlama ve çatışma olmak üzere 41 madde ve 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Tutgun-Ünal & Deniz (2015) ölçeğin güvenilirlik değerlerini ,967 olarak (Cronbach's Alpha meşguliyet=,932, duygu durum düzenleme=,892, tekrarlama =,914 ve çatışma= ,958) elde etmiştir. Ayrıca ölçeğin geçerliliğinin, benzer ölçek geçerliğinde sağlandığı görülmüştür. Benzer ölçeklerle ve test tekrarları ile elde edilen sonuçlar arasında güçlü düzeyde korelasyon vardır ($p<,01$). Bu çalışmada da ölçeğin güvenilirlik düzeyinin kabul edilebilir düzeyde olduğu (Cronbach's Alpha meşguliyet=,847, duygu durum düzenleme=,864, tekrarlama =,913 ve çatışma= ,927), boyutlar arasında korelasyonun orta ve güçlü düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Araştırmanın verilerini toplamak üzere hazırlanan yapılandırılmış anket formu 01-20 Mayıs 2019 tarihinde Gaziantep Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencilerine yüz yüze yapılan derslerin sonunda uygulanmıştır. Ulaşılabilirlik bakımından öğrencilerin bir arada olduğu ders zaman aralığı tercih edilmiştir. Her anket formu 15 ila 20 dakika arasında sürmüştür. Verilerin analizi aşamasında IBM SPSS Statistiks 22 analiz programı kullanılmıştır. Ölçeklerin alt boyutlarının çarpıklık ve basıklık katsayısı $\pm 1,96$ altında olduğundan normal dağılım göstermektedir (Büyüköztürk, 2012, ss. 40-45). Bu sonuçlara dayanarak verilerin analizinde betimsel analizler, Ki-kare analizi, Bağımsız İki Örnek T-Testi ve Tek Yönlü ANOVA; bağımlı bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçmek için ise Pearson Korelasyon analizi ve etkiyi ölçmek için Çoklu (linear) Regresyon analizi kullanılmıştır.

4. Bulgular

Bulgular bölümünde önce ankete katılanların, demografik özellikleri, sosyal medya kullanım alışkanlıkları, bağımsız değişken kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu ile bağımlı değişken sosyal medya bağımlılığı alt boyutları meşguliyet, duygu durum düzenleme, tekrarlama ve çatışma düzeyleri belirlenmiştir. Devamında bağımlı ve bağımsız değişkenlerin demografik ve sosyal medya kullanım alışkanlıklarına göre nasıl değiştiği, kişisel beceriler, kişilerarası beceriler

ve genel ruh durumu ile sosyal medya bağımlılığı alt boyutları arasındaki ilişki ve son olarak kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu bağımsız değişkenlerinin sosyal medya bağımlılığına etkisinin olup olmadığı ölçülmüştür.

4.1. Araştırmaya Katılanların Demografik Dağılımı

Araştırmaya katılanların demografik özelliklerine göre dağılım Tablo 1'de yer verilmiştir. Buna göre katılımcıların %64,7'si (n=134) kadın ve 35,3'ü (n=73) erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaşı en fazla, %93,2 oranında 17-24 arasındadır (n=193), ikinci sırada %3,4 ile 25-29 arasındadır (n=7). Gelir düzeyi dağılımı incelendiğinde en fazla %68,1 oranında 999 ve altı ₺ gelir düzeyinde katılımcı olduğu (n=141) ve en az %2,9 oranında 2500-3499 ₺ arasında (n=6) gelir düzeyinde katılımcı olduğu belirlenmiştir. Ankete katılanların eğitimini ölçmek için lisans öğrencilerinin sınıflarına göre dağılımı incelendiğinde en fazla %77,8 ile (n=161) Halkla İlişkiler ve Tanıtım, ikinci sırada %22,2 ile (n=46) Gazetecilik bölümü öğrencileri yer almaktadır.

4.2. Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları

Katılımcıların sosyal medya katılım şekline yönelik frekans analizlerinin sonuçlarına Tablo 2'de yer verilmiştir. Buna göre katılımcıların %99,5'i (n=206) cep telefonundan, %5,8'i (n=12) tabletinden, %15'i (n=31) bilgisayarından ve %2,4'ü (n=5) her ikisinden de sosyal medya uygulamalarını kullanmaktadır. Katılımcıların sosyal medyayı kullanma amaçları incelendiğinde en yüksek %57 oranında eğlenmek (n=118), ikinci olarak %55,1 ile bilgilenmek/eğitim (n=114), %53,6 ile sosyalleşmek ve etkileşim kurmak (n=111), %40,6 ile arkadaş gruplarındakilerle mesajlaşmak (n=84), %11,1 ile kişisel sunum (n=23) ve %8,2 ile sorunlardan kaçmak (n=17) amacıyla kullanmaktadır. Katılımcıların sosyal medyayı kullanım süresini ölçmek amacıyla kaç yıldır ve günde kaç saat sosyal medya kullandığı sorulmuştur. %44,9'u 6 yıldan fazla (n=93), %35,7'si 3 ile 6 yıl arasında (n=74), %13,5'i 1 ile 3 yıl arasında (n=27) ve %2,9'u 1 yıldan daha az (n=6) kullanmaktadır. Ancak günlük kullanım süresi dikkate alındığında %43'ü (n=89) 1 ile 2 saat arasında, %41,5'i (n=86) 2 ile 3 saat arasında, %9,2'si (n=19) 1 saatten az, %6'3'ü (n=13) 4 saatten fazla sosyal medya kullanmaktadır. Sosyal medya kullanım alışkanlığına ilişkin kaç uygulama kullanıldığına ilişkin soruya %31,9'u (n=66) üç uygulama, %22,2'si (n= 46) 4 uygulama, %19,8'i (n=41) 2 uygulama, %15'i (n=31) en az 1 uygulama ve %11,1 oranında (n=20) 5 ve üzeri uygulama olarak cevap vermiştir.

Cinsiyet, gelir düzeyi, yaş ve eğitim gördüğü bölüm ile sosyal medya kullanım alışkanlıkları arasında ilişkiyi ölçmek amacıyla Ki-kare analizi yapılmıştır. Araştırmada araştırmaya katılanların cinsiyeti ile kaç yıldır sosyal medya kullandığı arasında farklılık olduğu belirlenmiştir ($X^2= 22,88$, $df=3$ $p<0,001$), erkekler %51,6 ile 6 yıldan daha uzun süreli kullanım göstermektedir. Yine eğitim gördükleri bölüm ile kaç yıldır sosyal medya kullandıkları arasında da farklılık görülmektedir ($X^2= 25,13$, $df=3$ $p<0,000$). HİT öğrencileri %47,1 ile 6 yıl ve daha fazla sosyal medya kullanmaktadır.

4.3. Duygusal Zekâ Bağlamında Kişisel Beceriler, Kişilerarası Beceriler, Genel Ruh Durumu ve Sosyal Medya Bağımlılık Düzeyleri

Bu çalışma için kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu boyutları ölçme aracı olarak kullanılmıştır ve üç alt boyutun toplamında Cronbach Alpha= ,913 olarak belirlenmiştir. Sosyal medya bağımlılığı ölçeğinde ise Cronbach's Alpha= ,947 olarak hesaplanmıştır. Ölçekler bu örneklem için yeterli düzeyde güvenilirlerdir (Kalaycı, 2006, s.405).

Tablo 1. Ölçek Puanlarının Betimleyici İstatistikleri ve Normalliği

Değişkenler		N	\bar{X}	SS	Çarpıklık	Basıklık	CA
Duygusal zekâ	Kişisel beceriler	207	4,0538	,61034	-,629	,452	,896
	Kişilerarası beceriler	207	3,8545	,68288	-1,117	1,803	,870
	Genel ruh durumu	207	3,8332	,74025	-1,782	1,071	,718
Sosyal medya bağımlılığı		N	\bar{X}	SS	Çarpıklık	Basıklık	CA
	Meşguliyet	207	2,8956	,87845	,210	,190	,847
	Duygu durum düzenleme	207	2,6964	,99176	,237	-,415	,864
	Tekrarlama	207	2,2628	1,11134	,605	-,490	,913
	Çatışma	207	2,2748	1,06153	,670	-,277	,927
	Ölçek toplamı	207	2,5149	0,8166	,602	,235	,947

Araştırmaya katılanların duygusal zekâ ölçeğinin araştırmada kullanılan kişisel beceriler, kişilerarası beceriler, genel ruh durumu ile sosyal medya ölçeği alt boyutlarına ait aritmetik ortalama, standart sapma, çarpıklık, basıklık ve güvenilirlik değerleri Tablo 1'de verilmiştir. Buna göre bağımsız değişken duygusal zekâ alt boyutlarında en yüksek değer kişisel beceriler $4,053 \pm ,61$, en düşük değer ise genel ruh durumu $3,83 \pm ,74$ 'dür. Bağımlı değişken sosyal medya bağımlılığı alt boyutlarında en yüksek değer meşguliyet $2,89 \pm ,87$, en düşük değer ise tekrarlama $2,26 \pm ,1,11$ olarak belirlenmiştir.

Cinsiyet ve eğitim görülen bölüm değişkeni ile bağımsız değişkenlerin karşılaştırılmasında Bağımsız İki Örnek T-Testi, kişisel beceriler, kişilerarası beceriler, genel ruh durumunun gelir düzeyi karşılaştırılmasında ANOVA kullanılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 2'de ayrıntılı olarak yer almaktadır.

Tablo 2. Kişisel Beceriler, Kişilerarası Beceriler ve Genel Ruh Durumu Ölçek Puanlarının Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler		Kişisel beceriler	Kişilerarası beceriler	Genel ruh durumu	
Cinsiyet	N	Ort.±ss	Ort.±ss	Ort.±ss	
	Kadın	134	4,062±,593	3,903±,605	3,901±,690
	Erkek	73	4,038±,643	3,764±,802	3,708±,813
	T		,272	1,398	1,801
	P		,786	,164	,073

Gelir	999 ve altı	141	4,0219±,621	3,825±,715	3,819±,753
	1000-2499	36	4,104±592	3,877±,521	3,950±,640
	2499-3499	6	4,110±,403	3,287±,623	3,448±1,318
	3500 ve üzeri	9	4,294±,831	3,827±,774	3,919±,876
	F		,668	1,302	,851
	P		,573	,275	,468
Bölüm	HİT	161	4,041±,706	3,840±,679	3,895±,752
	GZT	46	3,957±,5927	3,905±,699	3,617±,657
	F		1,490	,106	,021
	P		,463	,570	,024*

*p<0,05,** p<0,005 anlamlı fark var, p>0,05 ve p<0,005 anlamlı fark yok; t testi, ANOVA (F) testi

Çalışmada belirlenen **ASİ**. Üniversite öğrencilerinin kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu düzeyleri demografik faktörlere göre değişmekte midir? araştırma sorusunu cevaplamak için yapılan analizlerin sonucu olarak kişisel beceri, kişilerarası beceri ve genel ruh durumu değişkenleri ile kategorik değişkenlerin karşılaştırılmasında sadece genel ruh durumu değişkeninin eğitim görülen bölüme göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (p<0,05). HİT bölümünün GZT bölümünün ortalamalarının daha yüksek olduğu (\bar{X} = 3,895±,752, p<,05) belirlenmiştir.

Bağımsız değişkenlerin sosyal medya kullanım alışkanlıklarına göre karşılaştırılmasında ANOVA kullanılmıştır. Sosyal medya kullanım amaçları sıralı ölçeği ilk tercihlerine göre tek değişkene dönüştürülmüştür. Testlerin sonuçlarına göre fark çıkan (en az 1 puan için) değişkenler tek tabloda birleştirilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Kişisel Beceriler, Kişilerarası Beceriler ve Genel Ruh Durumu Ölçek Puanlarının Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıklarına Göre Karşılaştırılması

Değişkenler			Kişisel beceriler	Kişilerarası beceriler	Genel ruh durumu
Kullanım amaçları	Eğlenmek	118	4,035±,622	3,872±,706	3,866±,679
	Mesajlaşmak	16	4,089±,659	3,729±,689	3,687±,652
	Bilgilenme/egitim	27	3,988±,703	3,738±,700	3,670±,907
	Sosyalleşme	39	4,089±,519	3,888±,626	3,868±,843
	Kişisel sunum	4	4,127±,445	3,833±,584	3,650±,568
	F		,153	,361	,608
	P		,962	,836	,657

Kullanım yılı	1 yıldan az	6	4,239±,468	4,351±,513	3,766±,854
	1-3 yıl arası	28	3,962±,502	3,833±,626	3,900±,426
	3-6 yıl arası	74	4,102±,566	3,871±,693	3,921±,697
	6 yıldan fazla	93	4,005±,682	3,795±,693	3,736±,844
	F		,715	1,312	,957
	P		,544	,272	,414
Günlük kullanım	1 saatten az	19	4,067±,636	3,742±,817	4,036±,684
	1-2 saat arası	89	4,012±,640	3,857±,651	3,839±,782
	2-3 saat arası	86	4,061±,564	3,827±,691	3,754±,704
	4 saatten fazla	13	4,269±,677	4,179±,599	4,015±,744
	F		,683	1,204	1,072
	P		,563	,309	,362
Kullanılan uygulama sayısı	En az 1 uygulama	31	4,1054±,709	3,825±,851	4,012±,725
	2 uygulama	41	4,0316±,535	3,986±,593	3,878±,537
	3 uygulama	66	4,053±,631	3,773±,648	3,796±,780
	4 uygulama	49	3,979±,602	3,804±,702	3,720±,681
	5 ve üstü	20	4,203±,561	4,018±,624	3,860±1,070
	F		,546	,983	,824
	P		,702	,418	,512

*p<0,05,** p<0,005 anlamlı fark var, p>0,05 ve p<0,005 anlamlı fark yok; t testi, ANOVA (F) testi

Çalışmada AS2. Üniversite öğrencilerinin kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu düzeyleri sosyal medya kullanım alışkanlıklarına göre değişmekte midir? araştırma sorusunun cevabı olarak kişisel beceri, kişilerarası beceri ve genel ruh durumu değişkenleri ile sosyal medya kullanım alışkanlığını belirleyen kategorik değişkenlerin karşılaştırılmasında anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir (p>0,05).

Cinsiyet ve eğitim gördükleri bölüm değişkeni ile bağımlı değişkenlerin karşılaştırılmasında Bağımsız İki Örnek T-Testi, sosyal medya bağımlılığının, gelir düzeyine göre karşılaştırılmasında ANOVA kullanılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4'te ayrıntılı olarak yer almaktadır.

Tablo 4. Sosyal Medyaya Bağımlılığı Alt Boyutları Puanlarının Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

DEĞİŞKENLER			Meşguliyet	Duygu durum düzenleme	Tekrarlama	Çatışma
Cinsiyet		N	Ort.±ss	Ort.±ss	Ort.±ss	Ort.±ss
	Kadın	134	2,919±,864	2,669±,964	2,364 ±1,136	2,293±1,054
	Erkek	73	2,851±,907	2,745±1,044	2,076±1,045	2,240±1,081
	t		,531	,522	1,788	,345
	p		,596	,602	,075	,731

Gelir	999 ve altı	141	2,912±,871	2,666±,967	2,278±1,101	2,292±1,040
	1000-2499	36	2,856±,971	2,933±1,039	2,422±1,219	2,499±1,159
	2499-3499	6	2,861±,927	2,533±,776	2,366±,674	2,160±,863
	3500 üzeri	9	2,685±779	3,022±1,282	2,177±1,390	2,476±1,37
	F		,210	1,036	,200	,456
	p		,890	,378	,896	,714
Bölüm	HİT	161	2,832±,905	2,803±,992	2,345±1,156	2,370±1,104
	GZT	46	2,811±,778	2,321±,902	1,973±,890	1,940±,819
	F		,926	,032	4,852	4,971
	p		,464	,003**	,045*	,015*

*p<0,05, ** p<0,005 anlamlı fark var, p>0,05 ve p<0,005 anlamlı fark yok; t testi, ANOVA (F) testi

Çalışmada **AS3. Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeyleri demografik faktörlere göre değişmekte midir?** araştırma sorusunun cevabına yönelik yapılan analiz sonuçlarına göre sosyal medya bağımlılık ölçeği ile kategorik değişkenlerin karşılaştırılmasında meşguliyet, duygu durum düzenleme, tekrarlama ve çatışma sosyal medya bağımlılık alt boyutunun yalnızca eğitim görülen bölüme göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (p<0,05). Buna göre sosyal medya bağımlılığı duygu durum düzenleme ($\bar{X}=2,803\pm,992$ p<,005), tekrarlama ($\bar{X}=2,345\pm1,156$, p<,05) ve çatışma ($\bar{X}=2,370\pm1,104$, p<,05) alt boyutunda HİT üçüncü sınıf öğrencileri GZT birinci sınıf öğrencilerinden daha yüksek ortalamaya sahiptir.

Sosyal medya bağımlılığı alt boyutlarının sosyal medya kullanım alışkanlıklarına göre karşılaştırılmasında ANOVA kullanılmıştır. Sosyal medya kullanım amaçları sıralı ölçeği ilk tercihlerine göre tek değişkene dönüştürülmüştür. Testlerin sonuçlarına göre fark çıkan (en az 1 puan için) değişkenler tek tabloda birleştirilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Sosyal Medyaya Bağımlılığı Alt Boyutları Puanlarının Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıklarına Göre Karşılaştırılması

DEĞİŞKENLER			Meşguliyet	Duygu durum düzenleme	Tekrarlama	Çatışma
Sosyal medya kullanım amaçları	Eğlenmek	118	2,893±,840	2,676±,920	2,169±1,043	2,163±,984
	Mesajlaşmak	16	2,822±1,022	2,562±1,178	2,325±1,400	2,312±1,155
	Bilgilenme±eğitim	27	2,796±,819	2,872±1,134	2,400±1,121	2,478±1,258
	Sosyalleşme	39	2,953±,984	2,574±1,016	2,353±1,088	2,360±1,031
	Kişisel sunum	4	3,00±,577	2,950±,772	1,900±,824	1,906±1,017
	F		,166	,498	,485	,757
	p		,955	,737	,747	,555

Kullanım yılı	1 yıldan az	6	2,472±,670	1,7667±,941	1,8667±1,150	1,6042±,686
	1-3 yıl arası	28	3,217±,970	3,0357±,38	2,585±1,131	2,799±1,184
	3-6 yıl arası	74	2,776±719	2,626±,937	2,224±1,026	2,063±,892
	6 yıldan fazla	93	2,928±,953	2,701±933	2,279±1,171	2,341±1,114
	F		2,256	3,147	1,035	4,358
	p		,083	,026*	,378	,005**
Günlük kullanım	1 saatten az	19	2,9386±,913	2,8711±,991	2,3895±1,157	2,028±,920
	1-2 saat arası	89	2,844±,896	2,6854±,1,025	2,3079±1,209	2,3971±1,147
	2-3 saat arası	86	2,932±,869	2,7023±,966	2,169±,988	2,219±,987
	4 saatten fazla	13	2,935±,845	2,4769±,991	2,384±1,198	2,163±1,124
	F		,172	,410	,381	,859
	p		,915	,746	,767	,463
Kullanılan uygulama sayısı	En az 1 uygulama	31	2,951±1,064	2,8903±1,013	2,445±1,150	2,380±1,017
	2 uygulama	41	3,227±,876	2,8439±,994	2,312±1,042	2,248±1,018
	3 uygulama	66	2,799±,710	2,651±,930	2,342±1,125	2,353±1,097
	4 uygulama	49	2,811±,881	2,590±1,069	2,142±1,106	2,221±1,041
	5 ve üstü	20	2,650±,956	2,500±,963	1,910±1,167	2,035±1,198
	F		2,249	,890	,959	,453
	p		,065	,471	,431	,770

*p<0,05,** p<0,005 anlamlı fark var, p>0,05 ve p<0,005 anlamlı fark yok; t testi, ANOVA (F) testi

AS4. Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeyleri sosyal medya kullanım alışkanlıklarına göre değişmekte midir? araştırma sorusunun cevabı olarak sosyal medya bağımlılık ölçeği ile kategorik değişkenlerin karşılaştırılmasında duyu durum düzenleme ve çatışma sosyal medya bağımlılık alt boyutunun sosyal medya kullanım yılına göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (p<0,05). Farklılığın yönünü belirlemek amacıyla Post Hoc analizi yapılmıştır. Sosyal medya bağımlılık alt boyutlarının kullanılan yıl değişkenine göre farklılık düzeyinde 1 ile 3 yıl kullananların 1 yıldan az ve 6 yıldan fazla kullananlara göre daha fazla duyu durum düzenleme ortalamasına sahip olduğu belirlenmiştir ($F_{201}=3,147$, $p=026$, $p<,05$). Benzer bulgular çatışma alt boyutunda da elde edilmiştir. 1 ile 3 yıl arası sosyal medya kullananlar 3 ile 6 yıl arası kullananlardan daha fazla çatışma alt boyutu düzeyine sahiptir ($F_{201}=4,358$, $p=05$, $p<,05$).

4.4. Kişisel Beceriler, Kişilerarası Beceriler, Genel Ruh Durumu ve Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisi

Çalışmada kişisel, kişilerarası ve genel ruh durumu bağımsız değişkeninin sosyal medya bağımlılığı alt boyutları: meşguliyet, duyu durum düzenleme, tekrarlama ve çatışma bağımlı değişkenleri arasındaki ilişkinin incelenmesinde korelasyon analizi kullanılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Kişisel Beceriler, Kişilerarası Beceriler ve Genel Ruh Durumu ile Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisi

Değişkenler		1	2	3	4	5	6	7	8
Kişisel beceriler(1)	r	1							
	p								
Kişilerarası beceriler(2)	r	,514**	1						
	p	,000							
Genel ruh durumu(3)	r	,572**	,492**	1					
	p	,000	,000						
Meşguliyet(4)	r	-,080	,056	,030	1				
	p	,127	,212	,336					
Duygu durum düzenleme(5)	r	-,110	-,052	-,005	,550**	1			
	p	,058	,230	,470	,000				
Tekrarlama(6)	r	-,185**	-,079	,041	,435**	,437**	1		
	p	,004	,130	,280	,000	,000			
Çatışma(7)	r	-,184**	-,170**	-,021	,453**	,488**	,732**	1	
	p	,004	,007	,384	,000	,000	,000		
Sosyal medya bağımlılığı (8)	r	-,169*	-,090	,011	,728	,736	,828	,885	1
	p	,015	,097	,440	,000	,000	,000	,000	

**p<0,01 , *p<0,05 anlamlı ilişki var, p>0,05 anlamlı ilişki yok. Korelasyon katsayısı güç düzeyleri; 0<r<0,299 zayıf, 0,300<r<0,599 orta, 0,600<r<0,799 güçlü, 0,800<r<0,999 çok güçlü; Pearson Korelasyon

Sosyal medya bağımlılığı ile kişisel beceriler ve kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya yönelik oluşturulan hipotezler korelasyon analiziyle sınanmıştır. Buna göre sosyal medya çatışma alt boyutu ile kişisel beceriler ve kişilerarası beceriler arasında istatistiksel anlamlı ilişkiye rastlanmıştır. İlişkinin düzeyi incelendiğinde korelasyon katsayısı $0 < r < 0,299$ parametresinde (Büyüköztürk, 2012) kişisel beceriler bağımsız değişkeni ile sosyal medya bağımlılığı tekrarlama alt boyutu bağımlı değişkeni ($r = -,185, p < 0,01$) ile negatif yönde zayıf ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Yine kişisel beceriler ve kişilerarası beceriler ile sosyal medya bağımlılığı çatışma boyutu arasında ilişkiye rastlanmıştır. Kişisel beceriler ($r = -,184, p < 0,01$) çatışma alt boyutu ile zayıf düzeyde negatif ilişkilidir ve kişilerarası beceriler ile çatışma sosyal medya bağımlılığı alt boyutu ($r = -,170, p < 0,01$) arasında negatif düzeyde zayıf ilişki tespit edilmiştir. Sosyal medya bağımlılığı ölçek genelinde ise kişisel beceriler bağımsız değişkeni ile düşük düzeyde negatif yönde zayıf ilişkilidir ($r = -,169, p < 0,05$). Böylece **H1**. *Üniversite öğrencilerinin kişisel becerileri ile sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı ilişki vardır* denilebilir. İlişkinin yönü negatiftir. Alt boyutlar incelendiğinde tekrarlama ve çatışma boyutu ile kişisel beceriler negative düşük düzeyde ilişkilidir denebilir. Üniversite öğrencilerinin kişisel becerileri arttıkça sosyal medya bağımlılık düzeyi (özellikle tekrarlama ve çatışmada) azalmaktadır. Ancak kişilerarası becerilerle sosyal medya bağımlılığı ölçek geneli arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır ($p < 0,05$) dolayısıyla **H2**. *Üniversite öğrencilerinin kişilerarası beceriler ile sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı ilişki vardır* hipotezi reddedilmiştir. Ancak sosyal medya bağımlılığının çatışma boyutunda kişilerarası becerilerle negatif yönlü zayıf bir ilişkiye rastlanmıştır. Yine genel ruh durumu ile sosyal medya bağımlılığı ölçek geneli ile anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır

($p < 0,05$). **H3.** *Üniversite öğrencilerinin genel ruh durumu ile sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı ilişki vardır* hipotezi de reddedilmiştir.

Diğer taraftan kişisel beceriler, kişilerarası becerilerle ($r=514$, $p < 0,01$) ve genel ruh durumu ile ($r=572$, $p < 0,01$) orta düzeyde pozitif anlamlı ilişkilidir. Sosyal medya bağımlılığı ölçeğinde meşguliyet alt boyutu ile duygu durumu düzenleme ($r=550$, $p < 0,01$), tekrarlama ($r=435$, $p < 0,01$) ve çatışma ($r=453$, $p < 0,01$) alt boyutu orta düzeyde pozitif anlamlı ilişkilidir. Tekrarlama ile çatışma ise ($r=732$, $p < 0,01$) güçlü düzeyde pozitif anlamlı ilişkilidir.

4.5. Kişisel Beceriler, Kişilerarası Beceriler ve Genel Ruh Durumunun Sosyal Medya Bağımlılığına Etkisi

Araştırmada kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu ile sosyal medya bağımlılığını etkileyip etkilemediği, eğer varsa etkinin yönü çoklu (linear) regresyon analiz yöntemi ile belirlenmiştir. Analizin ayrıntılı bilgileri Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Kişisel Beceriler, Kişilerarası Beceriler ve Genel Ruh Durumunun Sosyal Medyaya Bağımlılığına Etkisi

Bağımlı değişken	Bağımsız değişkenler	Beta (β)	t	p
Sosyal medya bağımlılığı (Sabit)	Kişisel beceriler	-,253	-2,661	,008
	Kişilerarası beceriler	-,019	-,217	,055
	Genel ruh durumu	,166	1,932	,829
F		3,273		
Model (p)		0,022		
R²		0,046		

Kişisel beceriler ve kişilerarası beceriler ve genel ruh durumunun sosyal medya bağımlılığına etkisini ortaya koymaya yönelik hipotezlerin sınanmasında kullanılan regresyon analizi anlamlıdır ($F(3, 207) = 3,273$, $p_{\text{model}} = 0,022$, $p < 0,05$). Sosyal medya bağımlılığının %0,05’i ($R^2 = 0,049$) kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu bağımsız değişkeni tarafından açıklanmaktadır. Kişisel beceriler düzeyi sosyal medya bağımlılığına negative yönde anlamlı katkı sağlamaktadır ($\beta = 0,231$, $p = 0,022$, $p < 0,05$). Böylece **H4.** *Duygusal zekânın bir boyutu olarak kişisel becerileri sosyal medya bağımlılığını etkiler* doğrulanmaktadır. Ancak kişilerarası beceriler sosyal medya bağımlılığına anlamlı katkı sağlamamaktadır ($\beta = -0,019$, $p = 0,055$, $p > 0,05$). **H5.** *Duygusal zekânın bir boyutu olarak kişilerarası becerileri sosyal medya bağımlılığını etkiler* doğrulanmamaktadır. Son olarak genel ruh durumunun sosyal medya bağımlılığına anlamlı katkı sağlamadığı belirlenmiştir ($\beta = 1,932$, $p = 0,829$, $p > 0,05$). **H6.** *Duygusal zekânın bir boyutu olarak genel ruh durumu sosyal medya bağımlılığını etkiler* hipotezi doğrulanmamıştır.

5. Tartışma

Teknolojinin gelişmesiyle herkesin kolayca ulaşabildiği ve kullanabildiği sosyal medya uygulamaları artık temel kullanım amacını aşmıştır. Her geçen gün kullanım süresi, kullanılan uygulama sayısı ile ilişkili olarak daha da artmakta ve tolere edilemez düzeye gelmektedir. Artık bireyler sosyal medyada daha fazla zaman geçirmeleri nedeniyle normal hayattaki ilişkilerinde çatışma yaşamakta, olumsuz duygularından ve sorunlarından kaçış yolu olarak sosyal medyayı görmektedir. Özellikle ergen ve genç yetişkinlerde sosyal medya bağımlılığı riski daha yüksekken, kişilik özellikleri (Amichai-Hamburger & Vinitzky, 2010), aradıkları sosyal ortamı çevrim içi ağlarda bulma, ruhsal durum gibi faktörler de sosyal medya kullanımını arttırmaktadır. Sürekli artan ve kontrol edilemeyen sosyal medya alışkanlıkları bağımlılığa dönüşmektedir. Bu bağlamda çalışmada Gaziantep Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencilerinin duygusal zekânın göstergesi olarak bireylerin kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu düzeylerinin sosyal medya bağımlılığıyla ne denli ilişkili olduğu ve bu faktörlerin sosyal medya bağımlılığını ne derece etkilediği ele alınmıştır. Aynı zamanda kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu düzeyleri ve sosyal medya bağımlılığının iletişim fakültesi öğrencilerinin demografik özellikleri ve sosyal medya kullanım alışkanlıklarına göre farklılık düzeyi incelenmiştir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar incelendiğinde, sosyal medya bağımlılığında en belirleyici faktörün meşguliyet olduğu belirlenmiştir. Diğerleri ise sırayla duygu durum düzenleme, çatışma ve tekrarlama alt boyutlarıdır. Bu sonuç üniversite öğrencilerinin sosyal medyada daha çok meşguliyet yaşadıkları/zaman geçirdikleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Öyle ki ankete katılanlar sosyal medya olmadan hayatın zevksiz ve anlamsız olacağını düşündüğünü belirtmekte ve sosyal medyada nasıl zaman geçtiğini anlayamamaktadır. Eğlenmek amacıyla sosyal medya kullanımını ise meşguliyeti arttıran etkenlerden biridir. Diğer taraftan katılımcıların kişisel beceri düzeyi en yüksektir. Bu ise gençlerin kişisel beceriler setini oluşturan kendine güven, öz saygı, öz yeterlik ve duygusal benlik düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir (Wegmann & Brand, 2016, s. 4). Kişisel becerileri, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu izlemektedir.

Araştırmamızın analiz sonuçları incelendiğinde bazı çalışmaların aksine (Gürbüz & Yüksel, 2008; Wei vd., 2020) cinsiyet ve gelir düzeyine göre duygusal zekânın farklılık göstermediği belirlenmiştir. Çalışma, Osmanoğlu – Enginsoy'un (2019) araştırması ile benzerlik taşımaktadır. Ancak cinsiyet değişkeni yalnızca sosyal medya kullanım yılında farklılık göstermektedir. Erkekler daha uzun süreli (yıl düzeyinde) sosyal medya kullanmaktadır. Eğitim görülen bölümün farklılığı akademik ve entellektüel birikime farklı katkılar sağlamaktadır. Bu nedenle eğitim görülen bölümlere göre duygusal zekânın farklılık düzeyi ölçülmüştür. HİT bölümü öğrencilerinin daha yüksek genel ruh durumu düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. Ancak kişisel beceriler ve kişilerarası beceriler ile sosyal medya kullanım alışkanlıkları arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

Araştırmada katılımcıların çoğunun 6 yıldan fazla sosyal medya kullandığı belirlenmiştir. Bu bakımdan Balcı & Baloğlu'nun (2018) araştırmaları ile benzerlik taşımamaktadır. Akademik çalışmalar

göstermiştir ki sosyal medyada geçirilen zaman arttıkça, sosyal medya bağımlılığı da artmaktadır (Koçak, 2012; Aktan, 2018). Bunun yanı sıra, araştırmaya katılan kişilerin üniversite öğrencisi olduğu ve yaşlarının 18 ile 25 yaş arasında değiştiği düşünülürse, katılımcıların çok küçük yaşlardan bu yana sosyal medya kullandıklarını söylemek mümkündür. Bu da sosyal medya kullanım yaşının çok küçük yaşlara inmiş olduğunun bir göstergesidir. Son dönemde yapılan araştırmalarda elde edilen raporlar da sosyal medya kullanımının çok küçük yaşlara inmiş olduğunu göstermektedir (Common Sense Media, 2021). Öte yandan araştırmamıza göre özellikle erkekler çok daha uzun zamandır sosyal medya kullanmaktadır. Daha önce yapılan çalışmalarda cinsiyet faktörünün sosyal medya kullanım düzeyleri üzerinde belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmışken (Çam & İşbulan, 2012; Çiftci, 2016; Tutgun-Ünal & Deniz, 2016), bu araştırmaya katılan kadın ve erkeklerin sosyal medya bağımlılığı ölçeğine göre farklılaşmadığı (Şahin vd., 2022), benzer biçimde, gelir düzeyine göre de aynı sonucun elde edildiği görülmektedir.

Gençler sosyal medyayı özellikle eğlenme, sosyalleşme (Madge, Meek, Wellens & Hooley, 2009, s. 141; Çalışır, 2015 s. 120) yeni insanlarla tanışma, iş bağlantılar kurma ve kendi iletişim ağını oluşturmaya yönelik yeni iletişim ve etkileşim amacıyla kullanmaktadır. Bu çalışmaya benzer biçimde çalışmalar da göstermektedir ki gençler, başkaları ile etkileşim kurmak için sosyal ağları giderek daha fazla kullanmaktadır (Wilson, Fornasier & White, 2010, s. 173; Hughes, Rowe, Batey & Lee, 2012, s. 561). Çiftci'nin (2016, s. 29) araştırmasında işaret ettiği gibi, gençler sanal ortamdaki iletişimlerini, yüz yüze iletişimin devamı olarak görmektedirler. Gençlerin gerçek hayatta kişilerarası ilişkiler düzeyi düştükçe, zayıfladıkça ve empati düzeyi düştükçe bunun yerini sosyal medya almaktadır. Bu durum ise sosyal medya kullanımında çatışma yaşamasına neden olmaktadır (Tutgun-Ünal & Deniz, 2016). Bu çalışmada elde edilen sonuç da bu durumu destekler niteliktedir.

Çalışmamızda kişisel beceriler düzeyinin sosyal medya bağımlılığı duygu durumu düzenleme, tekrarlama ve çatışma ile düşük düzeyde ters yönde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Diğer ifadeyle kişisel beceriler bağlamında öz yeterliği, öz saygı ve kendini gerçekleştirme ve duygusal farkındalığı düşük bireyler bu boşluğu sosyal medya ile doldurmaktadır. Ölçek genelinin kişisel becerilerle ilişkisi incelendiğinde düşük negatif anlamlı ilişkiye rastlanmıştır. Burada elde edilen sonuçlarla Osmanoglu-Enginsoy (2019:53) ve Ergen & Akacan'ın (2021) çalışması benzerlik taşımaktadır. Bar-On kişisel becerileri saygı, öz yeterlik, özgürlük alt boyutlarının yanı sıra duyguları tanıma ve iyi ifade etme ile açıklamaktadır. Denebilir ki duygusal zekânın duygulardan faydalanma ve duyguları ifade etme alt boyutları, internet bağımlılıklarının anlamlı bir yordayıcısıdır.

Bireylerin duygusal zekâ düzeylerinin artması, sosyal medya bağımlılığını azaltmaktadır. Düşük duygusal zekâyâ sahip bireyler, çatışma yaşadıkları durumlarda duygusal tepkiler verme davranışlarına ek olarak, sosyal medyayı sorunlu kullanma eğilimi geliştirmektedir (Arrivillaga vd., 2022). Çalışma, bu anlamda Ateş'in (2018) ve Süral vd.'nin (2019) çalışmaları ile de benzerlik taşımaktadır. Benzer sonuç kişilerarası beceriler bağımsız değişkeni ile sosyal medya bağımlılığı çatışma alt boyutunda da elde edilmiştir. Kişisel ve kişilerarası becerileri düşük bireyler; kişisel problemlerini çözmek, olumsuz duygulardan kurtulmak, her şeyi unutmak gibi duygusal durumlarını düzenleme

çabası içine girmekte, gerçek hayatta sağlayamadığı sosyal ilişkileri sosyal medyada bulmaktadır. Buna bağlı olarak daha sık sosyal medyada zaman geçirmekte ve sonuç olarak kendisiyle ve sosyal çevresiyle daha çok çatışma yaşamaktadır (Eşkisü vd, 2020). Ancak ölçek genelinde sosyal medya bağımlılığı ile kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır. Çalışma bu örneklemede özellikle mevcut çalışmalarda (Arrivillaga vd., 2020; Ergen & Akacan, 2021) ifade edildiği gibi obsesif-kompulsif bozukluk, depresyon ve stress gibi ruhsal durumlarla ilişkili bulunmamıştır denebilir.

Araştırmada aynı zamanda sosyal medya bağımlılığının kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumundan etkilenip etkilenmediği araştırılmış bu bağlamda oluşturulan hipotezler sınanmıştır. Analiz sonuçlarına göre kişisel beceriler düzeyi sosyal medya bağımlılığına negatif yönde anlamlı katkı sağlamaktadır. Ancak kişilerarası beceriler ve genel ruh durumunun sosyal medya bağımlılığını yordamadığı belirlenmiştir. Koç & Gülyağcı'nın (2013), Wei vd.'nin (2020) araştırmasında belirtildiğinin aksine sosyal medya bağımlılığı iyi kişilerarası ilişkilere sahip olma, empati ve sosyal sorumluluk sahibi olmaya göre değişmemektedir.

Çalışma göstermiştir ki araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin önemli bir bölümü gün içinde sosyal medyada bir saatten fazla vakit geçirmektedir. Akademik çalışmalara göre ise medyada geçirilen zaman arttıkça, sosyal medya bağımlılığı da artmaktadır (Koçak, 2012; Aktan, 2018). Sosyal ağların özellikle öğrenciler arasında gündelik hayatın kolayca erişilebilir pratiklerinden biri olarak görüldüğü (Deng & Tavares, 2013) bu çalışmada elde edilen sonuçlarla da desteklenmiştir. Bu çalışmaya göre gençler sosyal medya hesaplarına cep telefonları aracılığıyla erişmektedirler. Bu sonuç daha önceki çalışmalara benzer olarak gençlerin anlık ve her yerde sosyal medyada bulunma ve çevrim içi olma isteğini ortaya koymaktadır (O'Keeffe & Clarke-Pearson, 2011; Andreassen & Pallesen, 2014). Ankete katılan üniversite öğrencilerinin en fazla iki ve daha fazla sosyal medya uygulamasının kayıtlı kullanıcısidir. Sosyal medyada daha fazla yer almaya ilişkin dürtü ve bu durumun kontrol altına alınamamasına, günlük yapılması gereken işlerin, akademik ve sağlıkla ilgili ihtiyaçların ertelenmesine ya da en aza indirilmesine neden olabilmektedir.

6. Sonuç

Bu araştırmada temelde bireyin kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu ile sosyal medya bağımlılığı ilişkisi sorgulanmaktadır. Ancak kişisel beceriler, kişilerarası beceriler ve genel ruh durumu ile sosyal medya bağımlılığının farklı değişkenlere göre değişip değişmediği de incelenmiştir. Buna göre cinsiyet ve gelir düzeyine göre duygusal zekânın farklılık göstermediği belirlenmiştir. Benzer durum sosyal medya bağımlılığı için de geçerlidir. Öte yandan araştırmamıza göre özellikle erkekler çok daha uzun zamandır sosyal medya kullanmaktadır. Araştırmamızda eğitim görülen bölüm değişkenine göre duygu durum düzenleme, tekrarlama ve çatışma bağımlılık düzeyinde anlamlı farklılık göstermekte olduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda sosyal medya bağımlılığı uygulamaları kullanma yılına göre de değişmektedir. Hem duygu durumu düzenlemeyi hem de

çatışmayı 1-3 yıl arası sosyal medya kullanıcıları daha fazla yaşamaktadır. Buna göre gençler, zamanlarının önemli bir bölümünü en az üç sosyal ağda çevrim içi olmaya ve böylece, çoğunluğunu gerçek hayatta tanımadığı insanların hayatlarını izlemeye ya da onlara kendi hayatlarından kesitler sunmaya adanmaktadır.

Çalışma bulgularına göre kişisel beceriler, kişilerarası becerilerin sosyal medya bağımlılığının tekrarlama ve çatışma alt boyutu ile negatif yönde ilişkili olduğu genel ruh durumunun sosyal medya bağımlılığı alt boyutları ile ilişkili olmadığı tespit edilmiştir. Kişisel ve kişilerarası beceriler arttıkça tekrarlama ve çatışma düzeyi azalmaktadır. Ancak ölçek genelinde yalnızca kişisel becerilerin sosyal medya bağımlılığı ile ilişkili olduğu belirlenmiştir. Buna göre **H1** *Üniversite öğrencilerinin kişisel becerileri ile sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı ilişki vardır* hipotezi doğrulanmıştır. Ancak **H2** ve **H3** doğrulanmamıştır. Ölçek genelinde kişisel becerilerin sosyal medya bağımlılığını etkilediği belirlenmiştir. Böylece **H4** *Duygusal zekânın bir boyutu olarak kişisel becerileri sosyal medya bağımlılığını etkiler* hipotezi doğrulanmıştır. Ancak **H5** ve **H6** kişilerarası beceriler ve genel ruh durumunun etkisine ilişkin hipotezler doğrulanmamıştır.

Bu çalışma kendi içinde sınırlılıklar taşımaktadır. Araştırmanın örneklemini sınırlı sayıda katılımcıdan oluşmaktadır. Amaçlı örneklem tercih edilmesi nedeniyle sonuçlar diğer nicel araştırmalarda olduğu gibi genele yayılamaz, genelin tutumlarını temsil edemez niteliktedir. Bununla birlikte son yıllarda artan gençler üzerine yapılan çalışmalarda ele alınan önemli konulardan biri olan sosyal medya bağımlılığına odaklanılması bakımından önemlidir.

Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda bazı öneriler sunulmuştur:

Gün geçtikçe gençler gerçek hayattaki sosyal bağlarından ve ilişkilerinden ödün vererek sosyal ağlarda daha fazla zaman geçirebilmekte, gerçek hayatta sergilemedikleri sosyallığı bu sanal ortamlarda gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Böylece sosyal ağlarda, duygu durumlarını yönetme ve kendileri için neyin iyi neyin kötü olduğu ayrımına varma konularında sorunlar yaşayabileceklerini söyleyebilmek mümkündür. Bu nedenle özellikle üniversitelerin ruh sağlığı desteği veren psikolojik danışmanları ve hali hazırda açılmış ise iletişim fakülteleri aracılığı ile dönemsel olarak sosyal medya okuryazarlığı eğitimi verilmelidir.

Bu çalışmada cinsiyetin ve eğitim düzeyinin sosyal medya kullanım alışkanlığına göre farklılık gösterdiği ancak kişisel beceriler, kişilerarası beceriler, ruh durumu ve sosyal medya bağımlılığına göre farklılık göstermediği belirlenmiştir. Kültürel farklılıkların da sosyal medya kullanım alışkanlıklarını dolayısıyla da bağımlılık düzeyini etkileyebileceği öngörülebilir. Sosyal medya bağımlılığı, sosyal medya kullanım alışkanlıkları ile gençlerin kültürel farklılıklarının incelenmesi de bu konuda çalışan araştırmacılara önerilmektedir.

Araştırma nicel araştırma deseni ile hazırlanmıştır ve verileri toplamada anket yöntemi kullanılmıştır. Bu durum araştırmamızın sınırlılığını da oluşturmaktadır. Zira psikometrik araştırmalarda olduğu gibi araştırmaya katılanlar soruları tutumları doğrultusunda cevaplama yerine, ideal olan cevabı seçme eğilimi gösterebilmektedir. Bu nedenle nicel araştırma yöntemi ile hazırlanan bu

araştırmanın benzerinin nitel ya da karma araştırma yöntemleri ile de yapılması önerilmektedir. Böylece daha kapsamlı ve derinlemesine sorularla daha farklı ve gerçeği yansıtan sonuçlara ulaşılabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, F. T. (2001). *Duygusal zekâ yeteneklerinin göreve yönelik ve insana yönelik liderlik davranışları ile ilişkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Akçay-Bekiroğlu, H., & Şahin E. (2019). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım yoğunluğu ve saldırganlık davranışı gösterme ilişkisi. *Turkish Studies – Social Sciences*, 14(3), 215-236. doi: 10.29228/TurkishStudies.22906
- Aktan, E. (2018). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 405-421. doi: <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.379886>
- Amichai-Hamburger, Y., & Vinitzky, G. (2010). Social network use and personality. *Computers in Human Behavior*, 26, 1289-1295. doi: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.03.018>
- Andreassen, C. S. (2015). Online social network site addiction: a comprehensive review, technology and addiction (M Griffiths, Section Editor), *Curr Addict Rep*, 2:175–184. doi: <https://doi.org/10.1007/s40429.015.0056-9>
- Andreassen, C. S. & Pallesen S. (2014). Social network site addiction—an overview. *Curr Pharm Des*, 20, 4053–61. doi: <https://doi.org/10.2174/138.161.2811319.999.0616>
- Andreassen, C. S. Torsheim T, Brunborg G. S., & Pallesen S. (2012). Development of a facebook addiction scale. *Psychol Reports*, 110(2), 501-17. doi: <https://doi.org/10.2466/02.09.18.PR0.110.2.501-517>
- Andreassen, C.S, Griffiths M, Gjertsen S.R, Krossbakken E, Kvam S., & Pallesen S. (2013). The relationship between behavioral addictions and the five-factor model of personality. *J Behav Addictions*, 2, 90-9. doi: <https://doi.org/10.2466/02.09.18.PR0.110.2.501-517>
- Arrivillaga, C., Rey, L., & Extremera, N. (2022). A mediated path from emotional intelligence to problematic social media use in adolescents: The serial mediation of perceived stress and depressive symptoms. *Addictive Behaviors*, 124, 107095. doi: <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2021.107095>
- Ateş, P. (2018). *Üniversite öğrencilerinde duygusal zekânın sosyal medya bağımlılığına etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Babaoğlu, E. (2010). Okul Yöneticilerinde Duygusal Zekâ. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 119-136. 15 Ocak 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/pub/kefad/issue/59507/855657> adresinden alındı.
- Balcı, Ş., & Baloğlu, E. (2018). Sosyal medya bağımlılığı ile depresyon arasındaki ilişki: “üniversite gençliği üzerine bir saha araştırması”. *İleti-ş-im*, Aralık, 29, 209 – 233. doi: <https://doi.org/10.16878/gsuilet.500860>
- Balkaya, Ç. A. (2014). *Ergenlerin internet ve problemleri internet kullanım davranışlarının bazı psiko-sosyal özellikler açısından incelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Bar-On, R. (2006). The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicothema*, 18, supl., 13-25. 12 Ocak 2019 tarihinde www.eiconsortium.org adresinden alındı.
- Beranuy, M., Oberst, U., Carbonell, X., & Chamarro, A. (2009). Problematic internet and mobile phone use and clinical symptoms in college students: The role of emotional intelligence. *Computers in Human*

- Behavior*, 25(5): 1182–1187. 12 Ocak 2021 tarihinde <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S074.756.3209000351> adresinden alındı.
- Bridge, B. (2003). *Duyguların eğitimi*. Ankara: Beyaz Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*. (16. bs). İstanbul: Pagem Yayınevi.
- Ceyhan, E. (2008). Ergen ruh açısından bir risk faktörü: internet bağımlılığı. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 15(2): 109-116. 7 Ocak 2021 tarihinde http://cms.galenos.com.tr/Uploads/Article_30250/cogepderg-15-109.pdf adresinden alındı.
- Chandel, P. K. (2018). The impact of time spent on social media on emotional intelligence of adolescents. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research (JETIR)*, 5 (9), 577-597. 4 Ocak 2021 tarihinde <http://www.jetir.org/papers/JETIR1809729.pdf> adresinden alındı.
- Che, D., Hu, J., Zhen, S., Yu, C., Li, B., Chang, X., & Zhang, W. (2017). Dimensions of emotional intelligence and online gaming addiction in adolescence: The indirect effects of two facets of perceived stress. *Frontiers in Psychology*, 8, 1206: 1-8. 10 Ocak 2021 tarihinde <https://www.readcube.com/articles/10.3389/fpsyg.2017.01206> adresinden alındı.
- Common Sense Media. (2021). Common Sense Census: Media Use by Tweens and Teens. 18.05.2022 tarihinde https://www.commonsensemedia.org/sites/default/files/research/report/8-18-census-integrated-report-final-web_0.pdf adresinden alındı.
- Çakar, U., & Arbak, Y. (2004). Modern yaklaşımlar ışığında değişen duygu-zekâ ilişkisi ve duygusal zekâ. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(3) 23-48. 3 Ocak 2021 tarihinde <https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12397/5536> adresinden alındı.
- Çalışır, G. (2015). Kişilerarası iletişimde kullanılan bir araç olarak sosyal medya: Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencilerine yönelik bir araştırma. *NWSA-Humanities*, 10(3), 115-144. doi: <http://dx.doi.org/10.12739/NWSA.2015.10.3.4C0197>.
- Çam, E., & İşbulan, O. (2012). A new addiction for teacher candidates: social networks. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology* – July, 1 14-19.
- Çarıkcı, İ., Kanten, S., & Kanten, P. (2010). Kişilik, duygusal zekâ ve örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(11), 41-65. 2 Ocak 2018 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/pub/sbe/issue/23191/24772> adresinden alındı.
- Çiftçi, S. (2016). Pre-service teachers' perceptions about Facebook usage, *Journal of Learning and Teaching in Digital Age*, 1(1), 18-31. 4 Ocak 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/pub/joltida/issue/55462/760054> adresinden alındı.
- Delikaya, H. (1999). *Ankara şehir merkezinde bulunan beş lisedeki öğrencilerin sigara ve alkollü içki kullanma durumları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Deng, L., & Tavares, N. J. (2013). From moodle to Facebook: Exploring students' motivation and experiences in online communities. *Computers & Education*, 68, 167-176. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.compedu.2013.04.028>.
- Ellison, N. B., Steinfield, C., & Lampe, C. (2007). The Benefits of Facebook "Friends:" Social Capital and College Students' Use of Online Social Network Sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12, 1143–1168. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00367.x>

- Ellison, N. B., & Boyd, D. (2013). *Sociality through social network sites*. (W. H. Dutton (Ed.)), The Oxford Handbook of Internet Studies (151-172). Oxford: Oxford University Press. doi: <http://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/978.019.9589074.013.0008>
- Ergen, M. R., & Akacan, B. (2021). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı ile duygusal zekâ düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 52, 582-599. doi:<https://doi.org/10.53444/deubefd.956418>
- Eşkisü, M., Çam, Z., Gelibolu, S., & Rasmussen, K. R. (2020). Trait mindfulness as a protective factor in connections between psychological issues and facebook addiction among Turkish University students. *Studia Psychologica*, 62(3), 213-231. doi: <https://doi.org/10.31577/sp.2020.03.801>
- Fırat-Kılıç, H., Çağlayan, S. & Sucu Dağ, G. (2017). Emotional Intelligence Levels of Nursing Students and Affecting Factors. *Hemşirelikte Eğitim Ve Araştırma Dergisi*. doi: <https://doi.org/10.5222/head.2017.275>
- Goleman, D. (Orj.1995, 2018). *Duygusal zeka neden IQ'dan daha önemlidir?*. (çev. B.S. Yüksel), İstanbul: Varlık yayınları.
- Gürbüz, S., & Yüksel, M. (2008). Çalışma ortamında duygusal zeka: İş performansı, iş tatmini, örgütsel vatandaşlık davranışı ve bazı demografik özelliklerle ilişkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(2), 174-190. 18 Aralık 2020 tarihinde <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/68> adresinden alındı.
- Hazar, Ç. M. (2011). Sosyal medya bağımlılığı-bir alan çalışması. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 32, 151-175. 10 Aralık 2018 tarihinde <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TVRjd01ERXhNUT09/sosyal-medya-bagimlilik-bir-alan-calismasi> – adresinden alındı.
- Hughes, D. J., Rowe, M., Batey, M., & Lee, A. (2012). A tale of two sites: Twitter vs. Facebook and the personality predictors of social media usage. *Computers in Human Behavior*, 28(2), 561-569. doi: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.11.001>
- Izaguirre, R. (2008). *The Relationship Among Emotional Intelligence, Academic Achievement, and Demographic Characteristics in Fisrt-Year Community College Students*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), The University of the Incarnate Word, ABD.
- Karaca, M. (2007). *Sosyolojik bir olgu olarak internet gençliği: Elazığ örneği*. (Yayınlanmamış Doktora tezi) Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Karakaş, S. A., & Küçüoğlu, S. (2011). Bir eğitim hastanesinde çalışan hemşirelerin duygusal zeka düzeyleri. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 14(3), 8-13. 17 Aralık 2020 tarihinde <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TVRJNU5qZ3pNdZ09/bir-egitim-hastanesinde-calisan-hemşirelerin-duygusal-zeka-duzeyleri> adresinden alındı.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kalaycı, Ş. (2006). *Faktör analizi. SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. İstanbul: Asil Yayın Dağıtım.
- Koç, M., & Gülyavaş, S. (2013). Facebook addiction among Turkish college students: the role of psychological health, demographic, and usage characteristics. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16(4), 279-284. doi: <https://doi.org/10.1089/cyber.2012.0249>
- Koçak, N. G. (2012). *Bireylerin sosyal medya kullanım davranışlarının ve motivasyonlarının kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı bağlamında incelenmesi: Eskişehir'de bir uygulama*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Konrad, S., & Hendl, C. (2001). *Duygularla Güçlenmek (EQ)*. (çev. M. Taştan), İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Kozak, M. (2015). *Bilimsel araştırma: Tasarım, yazım ve yayım teknikleri* (2. Baskı). Ankara, Detay Yayıncılık.

- Kunananat, J. T. (2004). Emotional intelligence: the new science of interpersonal effectiveness. *Human Resource Development Quarterly*, 15 (4), Winter, 489-495. 10 Ocak 2021 tarihinde <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.390.3615&rep=rep1&type=pdf> adresinden alındı.
- Kuss, D., & Griffiths, M. D. (2011). Online social networking and addiction—a review of the psychological literature. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 8(9), 3528-52. 2 Aralık 2020 tarihinde <https://www.proquest.com/docview/899323305?pq-origsite=summon> adresinden alındı.
- Li, J.-B., Mo, P. K. H., Lau, J. T. F., Su, X.-F., Zhang, X., Wu, A. M. S., Mai, J.-C., & Chen, Y.-X. (2018). Online social networking addiction and depression: The results from a large-scale prospective cohort study in Chinese adolescents. *Journal of Behavioral Addictions*, 7(3), 686-696. doi: <https://doi.org/10.1556/2006.7.2018.69>.
- Madge, C., Meek, J., Wellens, J., & Hooley, T. (2009). Facebook, social integration and informal learning at university: “it is more for socialising and talking to friends about work than for actually doing work”. *Learning, Media and Technology*, 34(2), 141-155. doi: <https://doi.org/10.1080/174.398.80902923606>
- Newness, K., Steinert, J. & Viswesvaran, C. (2012). Effects of personality on social network disclosure: Do emotionally intelligent individuals post inappropriate content? *Psychological Topics*, 21(3), 473-486. 2 Ocak 2021 tarihinde <https://hrca.srce.hr/95507> adresinden alındı.
- O’Keefe, G. S., & Clarke-Pearson, K. (2011). Clinical report—The impact of social media on children, adolescents, and families. *Pediatrics*, 127(4), 800-804. doi: <https://doi.org/10.1542/peds.2011-0054>.
- Osmanoğlu-Erginsoy, D. (2019). Üniversite öğrencilerinde internet bağımlılığı ile duygusal zekâ düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *E-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 47-58. doi: <https://doi.org/10.30900/kafkasegt.603734>
- Öztürk, Ö., Odabaşoğlu, G., Eraslan, D., Genç, Y., & Kalyoncu, Ö.A. (2007). İnternet bağımlılığı: kliniği ve tedavisi. *Bağımlılık Dergisi*, 8(1), 36-41.
- Petrides, K.V., & Furnham, A. (2001). Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *European Journal of Personality*, 15, 425-448. doi: <https://doi.org/10.1002/per.416>.
- Petrides, K. V., & Furnham, A. (2003). Trait emotional intelligence: Behavioural validation in two studies of emotion recognition and reactivity to mood induction. *European Journal of Personality*, 17(1), 39-57. doi: <https://doi.org/10.1002/per.466>.
- Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). *Emotional intelligence*. CO: Baywood Publishing.
- Savcı, M., & Aysan, F. (2017). Teknolojik bağımlılıklar ve sosyal bağlılık: İnternet bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, dijital oyun bağımlılığı ve akıllı telefon bağımlılığının sosyal bağlılığı yordayıcı etkisi, *Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 30 (3), 202-216. doi: <https://doi.org/10.5350/DAJPN201.730.0304>
- Süral, I., Griffiths, M. D., Kircaburun, K., & Emirtekin, E. (2019). Trait emotional intelligence and problematic social media use among adults: The mediating role of social media use motives. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 17(2), 336-345. doi: <https://doi.org/10.1007/s11469.018.0022-6>
- Şahin, E., Türk, F., & Hamamcı Z. (2022). Covid-19 pandemi sürecinde depresyon, anksiyete ve stres ile başa çıkma tutumlarının sosyal medya bağımlılığıyla ilişkisi, *Erciyes İletişim Dergisi*, 9(1), 165 – 18. doi: <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.1001102>
- Tuğrul, C. (1999). Duygusal zekâ. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 1, 12-20. 18 Aralık 2020 tarihinde <https://klinikpsikiyatri.org/jvi.aspx?pdire=KPD&plng=tur&un=KPD-21377> adresinden alındı.

- Tutgun-Ünal, A., & Deniz, L. (2015). Development of the Social Media Addiction Scale. *Online Academic Journal of Information Technology (AJIT-e)*, 6(21), 51-70. doi: <http://doi.org/10.5824/1309-1581.2015.4.004.x>
- Tutgun-Ünal, A., & Deniz, L. (2016). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığının incelenmesi. *Route Educational and Social Science Journal*, 3(2), 155-181. doi: <https://doi.org/10.17121/ressjournal.488>
- Uysal, R. (2014). The predictive roles of social safeness and flourishing on problematic Facebook use. *South African Journal of Psychology*, 45(2), 182 – 193. doi: <https://doi.org/10.1177/008.124.6314560010>.
- Wang, J-L, Wang, H-Z, Gaskin, J., & Wang, L-H (2015). The role of stress and motivation in problematic smartphone use among college students. *Computers in Human Behavior*, 53, 181–188. doi: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.07.005>
- Wegmann, E., & Brand, M. (2016). Internet-communication disorder: It's a matter of social aspects, coping, and internet-use expectancies. *Frontiers in Psychology*, 7. doi: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01747>
- Wei, X., Xu, G., Wang, H., He, Y., Han, Z., & Wang, W. (2020). Sensing Users' Emotional Intelligence in Social Networks. *IEEE Transactions on Computational Social Systems*, 7(1), 103–112. doi: <https://doi.org/10.1109/tcss.2019.294.4687>
- Wilson K, Fornasier, S., & White, K. M. (2010). Psychological predictors of young adults' use of social networking sites. *Cyberpsychol Behav Soc Netw*, 13, 173-177. doi: <https://doi.org/10.1089/cyber.2009.0094>
- Yüksel, M. (2006). *Duygusal zekâ ve performans ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

THE ANALYSIS ON UNDERGRADUATE STUDENTS OF RELATIONSHIPS BETWEEN SOCIAL MEDIA ADDICTION AND INTRAPERSONAL SKILLS, INTERPERSONAL SKILLS, AND GENERAL MOOD

Habibe AKÇAY BEKİROĞLU*
Emine ŞAHİN**

Individuals who were aware of their emotions and were able to manage them had significant capital. On the other hand, individuals are very willing to share all aspects of their lives in order to get more likes and attention on social media. However, the only authority that controls one's behavior in social media is its self-control mechanism.

Emotional intelligence is a holistic structure that enables to define, control and manage their own and others' emotions. In recent years, there is a noticeable number studies dealing with emotional intelligence, which is seen as the source of an individual's success in both social and business life (Acar, 2001; Çarıkcı et. al., 2010; Yüksel, 2006; Babaoğlu, 2010; Karakaş & Küçüköğlü, 2011; Fırat-Kılıç et. al., 2017; Wei et. al.; Ergen & Akacan 2021; Arrivillaga et. al., 2022). People with high emotional intelligence are aware of their own and others' emotions, can cope with and manage emotions, are self-motivated, and empathize with other people (Tuğrul, 1999, p. 12; Salovey & Mayer, 1990, p. 185; Goleman, 2018). Reuvaen Bar-On identified the components of emotional intelligence with his repetitive studies. Bar-On explains emotional intelligence with intrapersonal skills, interpersonal skills, adaptability, stress management, and general mood (Bar-On, 2006). In this study, it is discussed how high or low Bar-On's skills, intrapersonal skills, interpersonal skills, and general mood levels are related to social media addiction.

The problem of the study is that social media addiction, which is considered a behavioral disorder today, may be related to emotional intelligence, which refers to intrapersonal skills, interpersonal

* Yıldız Teknik University, Rectorship, habibeakcay@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9521-915X

** Gaziantep University, Faculty of Communication, eminesahin2001@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7269-0923

skills, and general mood. In context, the study aims to reveal the relationship between social media addiction and intrapersonal skills, interpersonal skills, and general mood of university students, and how these variables affect social media addiction.

In the study, the reflection of social media addiction and emotional intelligence on the demographic characteristics such as gender, income level, department of education, and social media usage habits of the students of the Faculty of Communication was also examined. A quantitative research design was chosen in the research. Data were collected from Gaziantep University Communication Faculty students with a questionnaire prepared from questions structured in the classroom environment between 01 and 20 May 2019. The questionnaire is conducted on 216 students determined by a purposeful, convenient sampling technique. 207 people were included in the study. The data were analyzed in the SPSS program and the research results were revealed.

According to the results obtained in the study, the most determining factor in social media addiction is an occupation. The others, in turn, are mood modification, conflict, and relapse sub-dimensions. The intrapersonal skill level of the participants is the highest. It is followed by intrapersonal skills, interpersonal skills, and general mood. In this study, it was determined that emotional intelligence did not differ according to gender and income level. However, gender differs in the year of social media usage. There are significant differences in mood modification, relapse, and conflict addiction levels according to the variable of the education department. Moreover, social media addiction changes according to the year of social media use. It was determined that the level of intrapersonal skills and social media addiction were negatively correlated with mood modification, relapse, and conflict at a low level. In other words, individuals with low self-efficacy, self-esteem and self-actualization, and emotional awareness fill this gap with social media.

In the study, it was also investigated whether social media addiction is affected by intrapersonal skills, interpersonal skills, and general mood, and the generated hypotheses were tested. According to the results of the analysis, the level of intrapersonal skills makes a significant negative contribution to social media addiction. However, it was determined that interpersonal skills and general mood did not predict social media addiction.

Again, according to the study, young people access their social media accounts via their mobile phones. This result reveals that young people are willing to be online and on social media. According to the results of the study, it can be said that young people devote a significant part of their time to being online in at least three social networks, thus watching the lives of people they do not know in real life or presenting them with slices of their own lives. Furthermore, it has been determined that personal skills are correlated with social media addiction scale total and affect social media addiction.

Although this study has some limitations, it is important in terms of focusing on social media addiction and the effects of emotional intelligence on this addiction, which is one of the important issues addressed in studies on young people, which has increased in recent years. In addition, it is considered valuable for the field to support the subject with empirical studies.

KURUMSAL YÖNETİM ENDEKSİNDE YER ALAN VE YER ALMAYAN BANKALARIN KOVİD 19 SALGIN SÜRECİNDEKİ PERFORMANSI*

COVID 19 PANDEMIC PERFORMANCE OF BANKS INCLUDED AND NOT INCLUDED IN THE CORPORATE GOVERNANCE INDEX

Önder Mutlu BULUT***
Ali Osman GÜRBÜZ***

Öz

2019 yılının ikinci yarısında Çin'de ortaya çıkan ve geçtiğimiz iki yıl boyunca, bütün dünyada ve ülkemizde etkisini gösteren Koronavirüs salgını, dünyada gelmiş geçmiş en büyük felaketi ve krizi insanoğluna yaşatmaya devam etmektedir. Salgınla ortaya çıkmış olan krizi en az zararlarla atlatabilmek için yapılan çalışmalar devam etmekte olup, küresel anlamda aşının yaygın hale gelmesiyle salgına çözüm oluşturulabileceği ifade edilmektedir. Çalışmayla 2020 ve 2021 yıllarında dünyada ve ülkemizde daha önce hiç karşılaşılmayan düzeyde bir ekonomik ve sosyal durgunluğun ortaya çıkmasına sebep olan salgının Türkiye üzerine etkilerinin incelenmesi hedeflenmiştir. Çalışmada BIST kurumsal yönetim endeksi (XKURY) ve BIST Bankalar endeksinde (XBANK) yer alan toplam 11 bankanın verileri kullanılmıştır. Salgının dünyaya yayılmaya başladığı dönem “4Ç2019” olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple çalışmaya salgın öncesindeki 5 çeyrek dönemle, salgın sürecindeki 5 çeyrek dönemin verileri analize dahil edilmiştir. n örnek sayısının 30'dan küçük olması ve aynı örneklem grubunda yer alan bankaların, farklı çeyrek dönemlerde yapılan, aktif karlılık, kaldıraç oranı, özkaynak karlılığı, kredi/mevduat oranı ve özkaynak / toplam varlık oran ölçümlerinin ortalamalarının göz önüne alınıp karşılaştırma yapılması sebebiyle istatistiksel analizlerde bağımlı örneklem t testi kullanılmıştır. İncelemeler sonucunda, çalışmaya konu olan bütün finansal performans göstergeleri için, salgın öncesi ve salgın sürecindeki dönemlerin arasında anlamlı farkların meydana geldiği istatistiksel olarak görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Finansal Performans, Salgın, Kurumsal Yönetim Endeksi, Korona, Bankalar Endeksi, Finansal Oranlar, Bağımlı Örneklem T Testi, Kovid-19

* “Bu yayın Önder Mutlu Bulut isimli öğrencinin Finans Enstitüsü, Finansal Ekonomi programındaki Lisansüstü (Doktora) tezinden üretilmiştir.

** İstanbul Ticaret Üniversitesi, Finansal Ekonomi, ondermutlu@hotmail.com, ORCID ID 0000-0002-4802-1180

*** İstanbul Ticaret Üniversitesi, Finans ve Bankacılık, ogurbuz@ticaret.edu.tr, ORCID ID 0000-0003-0230-5839

Abstract

The Coronavirus pandemic, which emerged in China in the second half of 2019 and affected the whole world for the past two years, continues to cause humanity to experience the greatest disaster and crisis ever in the world. It is aimed to examine the effects of the pandemic on Turkey in 2020 and 2021. Data of 11 banks in the BIST corporate governance index (XKURY) and BIST Banks index (XBANK) are included in the study. The period when the pandemic started to spread around the world was accepted as “Q42019”. Then, the data for the 5 quarters before the pandemic and the 5 quarters during the epidemic process were included in the analysis. The number of samples is less than 30 and the averages of financial performance criteria such as return on assets, leverage ratio, return on equity, loan/deposit ratio, and equity/total asset ratios of banks in the same sample group will be compared hence paired samples t-test was preferred in the analysis. As a result of the analysis, it was determined that there were statistically significant differences between the periods before and during the pandemic for all financial performance indicators that were the subject of the study.

Keywords: Financial Performance, Pandemic, Corporate Governance Index, Corona, Banks Index, Financial Ratios, Paired Samples T Test, Covid-19

1. Giriş

Solunum yolu ile insandan insana buluşarak Kovid-19 salgınına sebep olan Koronavirüs, Çin'in Wuhan şehrinde 2019 yılında ortaya çıkarak tüm dünyayı hızlıca etkisi altına almıştır. Yaşanan salgın dünya üzerinde öyle hızlı bir şekilde yayılmıştır ki, 2020 ve 2021 yılında dünyada ve ülkemizde daha önce hiç karşılaşılmayan düzeyde bir ekonomik ve sosyal durgunluğun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bütün dünyada şirketler, yaşamakta olan bu krize karşı hızlı bir biçimde adapte olmaya ve krizin etkilerine karşı tedbirlerini en hızlı şekilde almaya çalışmaktadırlar. Kurumsal yönetim sisteminin en önemli parçalarından biri olan risk yönetimini salgın öncesinde hayata geçirmiş olan şirketler ise bu konuda bir adım önde olmayı başarmış kabul edilebilirken, kurumsal yönetim konusunun şirketler için olan önemi bu aşamada daha iyi anlaşılmasına başlanmıştır.

Yapmış olduğumuz araştırmada, hisseleri Borsa İstanbul (BIST) kurumsal yönetim endeksinde (XKURY) işlem gören bankalar ile çalışmanın kapsadığı dönemde BIST Bankalar endeksinde (XBANK) işlem gören bankaların, salgın öncesi ve salgın döneminde oluşan performans oranları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın varlığı konusundaki hipoteze cevap aranmıştır. Araştırmada önce kısaca kurumsal yönetim konusunda kavramsal bilgilendirme yapılarak, konuya ilişkin literatür araştırmasına yer verilmiştir daha sonra ise bulgulardan ve uygulamadan elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır. Bu sayede pandemi sürecinde ülkemiz bankacılık sektörünün kurumsal yönetim ilkeleri ile ortaya koyduğu performansın önceki yıllar ile karşılaştırılarak incelenmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmayla salgın dönemindeki bankacılık performansı değerlerinin, geçmiş yıllardaki performans değerleri ile karşılaştırılabilir sonuçlara ulaşması amaçlanırken, çalışmanın önümüzdeki yıllarda pandemi etkileri ile ilgili yapılabilecek olası akademik araştırmalarda ilgili dönemlere kaynak olması hedeflenmiştir.

2. Kurumsal Yönetim İlkeleri

Kurumsal yönetim ile ilgili literatürde yer alan ilk bilgiler 1992 yılındaki Cadbury Raporu'nda bulunmaktadır. Bu raporda, kurumsal yönetim “şirketlerin yönetim ve kontrolü ile ilgili kurallar bütünü” olarak beyan edilmiştir (Cadbury Report, 1992: 14).

1990'lı yılların başında, Dünya Bankası (IBRD) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'nin başlattığı faaliyetler ile kurumsal yönetim kavramı hayata geçmeye başlamıştır. Banka kurumsal yönetimi tanımlarken, şirket içindeki faaliyetlerin sürdürülmesi sırasında, hissedarlar ve yöneticiler arasındaki ilişkileri tanımlayan düzenlemeler olduğunu ifade etmiştir (World Bank, 2000: 6).

OECD kurumsal yönetim için, “hedefleri ve bu hedeflere ulaşma şekilleri belirlenmiş olan şirketlerde, performans ve yönetim kalitesinin belirlenmesinde şirket yönetimi ve menfaat sahipleri arasındaki ilişkileri belirleyen unsur” ifadesini kullanmıştır (OECD, 2004: 11).

Ülkemizde ise TUSIAD, 2000'li yıllarda kurumsal yönetim kavramının geliştirilmesi için faaliyetlerini başlatmıştı. TUSIAD'a göre kurumsal yönetim, kurumların hedeflerine ulaşması için belirlediği yönetmelik olarak tanımlanmıştır. Kurumların personel ve sermaye kaynağı ile ilgili tüm ihtiyaçlarını bünyesinde toplayabilmesi için gerekli olan yasal düzenlemeler ve uygulama kodlarını da içermekte olduğu ifade edilmektedir (TUSIAD, 2002).

Kurumsal yönetim anlamında dünya çapındaki uygulama ve çalışmalar Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından incelenerek, ülkemize uygun olacak şekilde ilkeler oluşturulmuştur. Kurul tarafından hayata geçirilen ilkeler sonrasında, Borsa İstanbul (BIST) tarafından, 31.08.2007 tarihinden itibaren BIST Kurumsal Yönetim (XKURY) Endeksi hesaplamaları yapılmaya başlanmıştır.

3. Literatür Taraması

Karamustafa vd. tarafından 2009 yılında kaleme alınan çalışmada, Borsa İstanbul (BIST) kurumsal yönetim endeksinde yer alan şirketlerin, şirket performansları ile kurumsal yönetimleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Şirketlerin kurumsal yönetim endeksinde girmeden önceki 5 ve endekste yer aldıkları ilk 2 çeyrek dönem, belirlenen sekiz farklı oran üzerinden incelenmiştir. T testi ile yapılan istatistiksel uygulamalar ile, aktif devir hızı, aktif kârlılık ve özsermaye kârlılığı göstergelerindeki farklılıkların anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Gürbüz vd. tarafından 2010 yılında yapılan çalışmada kurumsal sahiplik temelinde, performans ve kurumsal yönetim ilişkisi incelenmiştir. 164 sektör şirketinin Borsa İstanbul'daki (BIST) 2005 – 2008 yıllarını kapsayan araştırmada, panel veri analizi ile kurumsal sahiplik temelinde kurumsal yönetimin, şirketlerin performansını finansal olarak pozitif yönde etkilediği ve bu etkinin kurumsal yönetim endeksinde yer alan şirketlerde daha çok olduğu belirlenmiştir.

Bozec vd. tarafından 2010 yılında ağırlıklı ortalama sermaye maliyetinin ölçü olarak kullanıldığı çalışmada, 2002 ile 2005 yılları arasında Kanada borsasında yer alan 155 şirketin verileriyle en küçük

kareler yöntemi kullanılarak yapılan analiz sonucunda, artan kurumsal yönetim kalitesiyle birlikte sermaye maliyetinin azaldığı belirlenmiştir.

Ersoy vd. tarafından 2011 yılında yapılan çalışmada Borsa İstanbul (BIST) 100 endeksinde işlem görmekte olan 51 şirket için kurumsal yönetim ve şirket performansı arasındaki ilişkinin araştırılması için 1998 ile 2007 yılları arasındaki verilerin panel regresyon modeli ile işlem yapılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda, artan yabancı sahipliği ve ikili yönetim yapısı yönetim kurulu yapısı ve mülkiyet dağılımının, şirketin performansına olumlu yönde katkı sağladığı ortaya çıkmıştır.

Paige Fields vd. tarafından 2012 yılında yapılan çalışmayla, şirketlerin yönetim kurulu kaliteleri ile borçlanma maliyetleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. 2002 ile 2005 yılları arasındaki süreyi kapsayan çalışmada S&P şirketleri yer almıştır. En küçük kareler yöntemi kullanılarak yapılan analizler sonucunda artan yönetim kurulu kalitesiyle, şirketlerin daha rahat ve düşük maliyetler ile borçlanabildiği tespit edilmiştir.

Aggarwal tarafından 2013 yılında yapılan çalışma çerçevesinde, 2010 ile 2012 yılları arasında S&P CNX Nifty50 endeksinde işlem gören 20 şirket üzerinde yapılan incelemeyle şirket performansı ve kurumsal yönetim arasındaki ilişki ele alınmıştır. Veriler üzerinde korelasyon, f testi, t testi ve regresyon modelleri ile yapılan analizler sonucunda, şirket büyüklükleri bazında kurumsal yönetim uygulamalarının performansı pozitif olarak etkilediği ortaya çıkmıştır.

Zhu tarafından 2014 yılında tamamlanan makalede, özkaynak maliyeti ile kurumsal yönetim arasındaki bağlantı analiz edilmiştir. Analizde 24 farklı ülkede faaliyet gösteren şirketlerin 2002-2005 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Finansal değişkenlerin incelemesi için yapılan panel veri regresyon analizi sonucunda, şirketlerin kurumsal yönetim kalitesindeki artışla birlikte öz sermaye maliyetlerinin düştüğü tespit edilmiştir.

Wessels ve Wansbeek tarafından 2014 yılında yapılan çalışmayla, 2000 ile 2009 yılları arasında ABD'de faaliyette olan 1551 firmanın finansal performansları ve kurumsal yönetim performansları arasındaki ilişkinin belirlenmesi için gizli değişken yöntemi ile analizler yapılmıştır. Bu analizler onucunda performanslar arası ilişkinin zayıf/sıfıra yakın olduğu firma performansı ile kurumsal yönetim uygulamaları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tanaka tarafında 2014 yılında yapılan ve 2005-2008 yılları arasında 196 Japon şirketinin incelendiği çalışmada, borç maliyetleri ile kurumsal yönetim uygulamaları arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. En küçük kareler yöntemi ile yapılan analizler sonucunda, kurumsal yatırımcı sayısı yüksek olan şirketlerde borçlanma maliyetlerinin daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Pašić vd. tarafından 2016 yılında yapılan çalışmayla, Polonya ve Slovenya'da yer alan bankaların finansal performansları ile kurumsal yönetim derecelendirme notu arasındaki bağlantı analiz edilmiştir. Analizler ile, her iki ülke için finansal performansla kurumsal yönetim arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.

Erdoğan ve Öztürk tarafından 2016 yılında kaleme alınan makalede, Borsa İstanbul (BIST) kurumsal yönetim endeksinde bulunan 14 kuruma ait veriler, 2009-2014 yıllarını kapsayacak şekilde finansal oranlar ve kurumsal yönetim endeks notu ile işletme performansları arasındaki ilişkiler panel veri analizi yoluyla incelenmiştir. Analize konu olan değişkenlerden aktif devir hızı, işletme büyüklüğü, borç oranı ve cari oranın şirket performansına etkisi olmadığı, ancak endeks puanı, aktif kârlılık ve öz sermaye kârlılığının etkisinin pozitif yönde olduğu tespit edilmiştir.

Aydın tarafından 2017 yılında kaleme alınan çalışmada ise, Borsa İstanbul (BIST) kurumsal yönetim endeksinde işlem gören 24 şirketin 2011 – 2015 dönemine ait verilerin temel performans değişkenleri incelenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda incelenen değişkenlerden cari oranları ile kurumsal yönetim arasında negatif yönlü, diğer değişkenler ile pozitif doğrultuda ilişkili bulunduğu ortaya çıkarılmıştır.

Karayel ve Gök tarafından 2018 yılında yapılan çalışmayla, Borsa İstanbul (BIST) kurumsal yönetim endeksinde yer alan 9 şirketin performans ve kurumsal yönetimleri arasındaki ilişkiler, 2007 yılı sonrasındaki beş çeyrek döneme ait veriler kullanılarak fiyat kazanç oranı, hisse başı kâr ve varlık kârlılığı değerlerine ulaşılması ve bu değerler ile yapılan varyans analizi (anova) bulgularıyla incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda analize konu edilen performans değişkenleri ile kurumsal yönetim arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ortaya çıkarılmıştır.

Hacıhasanoğlu ve Babayiğit tarafından 2020 yılında kaleme alınan çalışmada Borsa İstanbul (BIST) kurumsal yönetim endeksinde işlem gören ve görmeyen 47 şirketin 2010 ile 2018 yılları arasındaki veriler kullanılarak yapılan analizlerde, endekse dahil edilmiş ve dahil edilmemiş şirketlerin incelenen finansal oranları arasında farkların anlamlı olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma ile endekste yer alan ve almayan şirketler arasında finansal oranlar için anlamlı farklılıklar bulunduğu meydana çıkarılmıştır.

4. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmada, kurumsal yönetim endeksi ve bankalar endeksinde yer alan bankaların, Koronavirüs salgın dönemi ve salgın öncesi dönemdeki finansal performans oranları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Buna uygun olarak, Mayıs 2021 tarihi itibarıyla kurumsal yönetim endeksinde yer alan 6 banka ile kurumsal yönetim endeksinde yer almayan ancak ilgili dönemde BIST bankalar endeksinde (XBANK) işlem gören 5 bankaya ait veriler kullanılmıştır.

Tablo 1. Kurumsal Yönetim Endeksi ve Bankalar Endeksi Bileşenleri

Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY)		Bankalar Endeksi (XBANK)	
Banka	Kod	Banka	Kod
Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.	ALBRK.E	Akbank T.A.Ş.	AKBNK.E
Garanti BBVA	GARAN.E	ICBC Türkiye	ICBCT.E
Şekerbank T.A.Ş.	SKBNK.E	QNB Finansbank	QNBFB.E
TSKB	TSKB.E	Türkiye İş Bankası A	ISATRE
Türkiye Halk Bankası	HALKB.E	Türkiye İş Bankası B	ISBTR.E
Yapı ve Kredi Bankası	YKBNK.E	Türkiye İş Bankası C	ISCTRE
		Vakıfbank	VAKBN.E

Kaynak: Önder Mutlu Bulut, tablo oluşturma

Tablo 1’de yer verilen XKURY ve XBANK endeksinde işlem gören bankalar ile ilgili olarak çalışma yapılmasındaki en öncelikli amaç Türkiye ekonomisinde çok büyük bir paya sahip olan bankaların, hükümet tarafından uygulamaya koyulan destek paketlerine istinaden salgında verdikleri krediler ve diğer imkanlar sonucunda finansal yapılarında oluşan değişimlerin açıklanabilmesidir.

Çalışmamızda salgının ortaya çıktığı ve dünyaya yayılmaya başladığı 4Ç2019 dönemi başlangıç olarak belirlenmiştir. İlgili dönem öncesindeki 5 çeyrek dönem (3Ç2018, 4Ç2018, 1Ç2019, 2Ç2019, 3Ç2019) ile başlangıç dönemi sonrasındaki 5 çeyrek dönemin (1Ç2020, 2Ç2020, 3Ç2020, 4Ç2020, 1Ç2021) Tablo 2’de yer verilen oranlar için istatistiksel incelemeler karşılaştırmalı olarak tamamlanmıştır.

Tablo 2. Finansal Oran Verileri, Açıklamalar ve Kısa Adlar

Oran Adı	Açıklamalar	Kısa Adı
Aktif Kârlılık	Net Kâr / Aktif Toplamı	AKO (ROA)
Özkaynak Kârlılığı	Net Kâr / Özkaynaklar	ÖKK (ROE)
Kaldıraç Oranı	Toplam Borçlar / Toplam Varlıklar	KO
Kredi / Mevduat Oranı	Krediler / Mevduatlar	KMO
Özkaynak / Toplam Varlık	Özkaynaklar / Toplam Varlıklar	ÖKTV

Matriks Bilgi Dağıtım şirketine ait Matriks Prime kaynağından çekilen veriler, IBM SPSS Statistics 26. versiyon ve Microsoft Excel programları ile düzenlenmiş ve çalışmamızda istatistiksel değerlendirmeleri yapılarak kullanılmıştır.

BIST Kurumsal yönetim endeksinde (XKURY) ve BIST bankalar endeksinde (XBANK) yer alan bankalar için oluşturulan iki ayrı veri setinde de örnek sayısının (n) 30’dan az olması yanında farklı dönemlerde yapılan veri ölçümlerine ait ortalamaların, aynı örneklem grubunda yer alan bankalar için karşılaştırılacak olmaları sebebiyle, verilere bağlı gruplar için yapılacak çalışmada bağımlı örneklem t testinin kullanılması yanında Shapiro-Wilk sınavasının da normal dağılımının test edilmesi amacıyla kullanılması uygun olacaktır.

5. Bulgular

Çalışmanın yapıldığı dönemlere uygun olacak şekilde her iki veri grubu için bağımlı örneklem-ler t testi için hipotezlerimiz aşağıdaki biçimde belirlenmiştir.

Borsa İstanbul Kurumsal yönetim endeksinde yer alan bankalar için oluşturulan hipotezler

H_0 : BIST kurumsal yönetim endeksinde yer alan bankaların salgın öncesinde ve salgın sürecinde hesaplanan finansal oranları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H_1 : BIST kurumsal yönetim endeksinde yer alan bankaların salgın öncesinde ve salgın sürecinde hesaplanan finansal oranları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Kurumsal yönetim endeksinde yer almayan bankalar için oluşturulan hipotezler;

H_0 : BIST kurumsal yönetim endeksinde yer almayan bankaların salgın öncesinde ve salgın sürecinde hesaplanan finansal oranları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H_1 : BIST kurumsal yönetim endeksinde yer almayan bankaların salgın öncesinde ve salgın sürecinde hesaplanan finansal oranları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Shapiro-Wilk normal dağılım testi ile verilerin normal dağılım gösterdikleri belirlendikten sonra, salgın dönemi ve öncesindeki dönem için yapılan bağımlı örneklem t testiyle, kurumsal yönetim endeksi ve bankalar endeksinde yer alan örneklem grupları için finansal veriler arasında istatistiksel olarak anlamlı farkların olup olmadığı incelenmiştir. İnceleme sonunda ulaşılan t istatistik değerleri her iki örneklem grubu için karşılaştırmalı olarak Tablo 3'de gösterilmiştir.

Veriler incelendiğinde, 45 farklı dönemin kurumsal yönetim endeksi ve bankalar endeksi başlıkları altında yapılan karşılaştırmalarında aktif kârlılık, kaldıraç oranı, kredi/mevduat oranı, özkaynak kârlılığı ve özkaynak/toplam varlık oranlarının anlamlı olarak farklı sonuçlar verdiği istatistiksel olarak ortaya çıkarılmıştır. Aynı ayrı her performans göstergesi için ortaya çıkan farklar, içinde buldukları endeksler kapsamında, anlamlılık düzeylerine ve korelasyon katsayılarına göre ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

5.1. Aktif Kârlılık

2018 yılı üçüncü çeyrek dönemi ile 2021 yılının ilk çeyrek dönemini kapsayan 45 farklı çeyrek karşılaştırma dönemi göz önüne alındığında, kurumsal yönetim endeksi başlığı altındaki 24 farklı çeyrek karşılaştırma döneminde, bankalar endeksi başlığı altında ise 32 farklı çeyrek karşılaştırma döneminde 0,1, 0,01 ve 0,05 anlamlılık düzeylerinde finansal oranlar arasında anlamlı farklar olduğu istatistiksel olarak görülmüştür.

İstatistiksel olarak anlamlı farkların ortaya çıktığı dönemler arasındaki ilişkilerin 0,05 anlamlılık düzeyinde korelasyon katsayılarının incelenmesi sonucunda ise, kurumsal yönetim endeksi altında yer alan 24 farklı çeyrek karşılaştırma döneminin tamamı arasında pozitif yönlü çok yüksek ilişki

olduğu, bankalar endeksi altında yer alan 32 farklı çeyrek karşılaştırma döneminden 15’inde pozitif yönlü ve çok yüksek ilişki olduğu, 4Ç2018 – 1Ç2020 ve 1Ç2020 – 3Ç2020 dönemlerinin karşılaştırıldığı 2’sinde negatif yönlü ve çok yüksek ilişki olduğu, kalan 15 karşılaştırma dönemlerinin arasında anlamlı bir korelasyon ilişkisi olmadığı saptanmıştır.

5.2. Kredi / Mevduat Oranı

Kredi / mevduat oranı başlığı altında, kurumsal yönetim endeksi için ulaşılan 7 farklı çeyrek karşılaştırma dönemi ve bankalar endeksi için yapılan 12 farklı çeyrek karşılaştırma dönemi sonuçlarında 0,1, 0,01 ve 0,05 anlamlılık düzeylerinde anlamlı farklılara ulaşılmıştır.

Korelasyon katsayılarının incelenmesi sonucunda bankalar endeksi altında yer alan 12 farklı çeyrek karşılaştırma döneminden 9’unda pozitif yönlü ve çok yüksek ilişki olduğu, kurumsal yönetim endeksi altında yer alan 7 farklı çeyrek karşılaştırma döneminin tamamının arasında ise pozitif yönlü çok yüksek ilişki olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3. Bankaların Salgın Öncesi ve Salgın Dönemi Faaliyet ve Finansal Performans Göstergelerinin Karşılaştırılması

Dönem	Aktif Karlılık		Kaldıraç Oranı		Kredi/Mevduat Oranı		Özkaynak Karlılığı		Özkaynak /Toplam Varlık	
	XKURY	XBANK	XKURY	XBANK	XKURY	XBANK	XKURY	XBANK	XKURY	XBANK
3Ç2018 – 4Ç2019	0,998	-1,124	1,030	2,014	2,115***	1,711	1,369	0,307	-1,030	-2,014
3Ç2018 – 1Ç2020	5,529*	3,051**	0,351	0,847	1,980	1,733	6,406*	2,761***	-0,351	-0,847
3Ç2018 – 2Ç2020	4,953*	3,132**	0,447	1,106	1,093	1,490	5,595*	2,580***	-0,447	-1,106
3Ç2018 – 3Ç2020	2,739**	5,369*	-0,506	-0,008	2,267***	1,976	3,389**	2,639***	0,506	0,008
3Ç2018 – 4Ç2020	0,584	-0,552	0,128	0,449	1,857	1,728	1,718	0,916	-0,128	-0,449
3Ç2018 – 1Ç2021	6,444*	4,181**	-0,580	-0,153	2,006	1,766	7,483*	3,289**	0,580	0,153
4Ç2018 – 4Ç2019	1,634	3,305**	-0,317	0,610	0,655	2,542***	1,451	3,568**	0,317	-0,610
4Ç2018 – 1Ç2020	3,714**	3,560**	-3,915**	-2,366***	0,544	2,457***	5,151*	3,348**	3,951**	2,366***
4Ç2018 – 2Ç2020	3,782**	3,761**	-4,047*	-1,719	-0,127	1,862	5,277*	3,393**	4,047*	1,719
4Ç2018 – 3Ç2020	4,068*	4,729*	-6,201*	-5,061*	0,582	3,063**	4,755*	4,144**	6,201*	5,061*
4Ç2018 – 4Ç2020	2,918**	5,984*	-3,802**	-1,792	0,444	1,865	1,843	6,084*	3,802**	1,792
4Ç2018 – 1Ç2021	3,888**	4,360**	-5,387*	-4,599**	0,861	2,707***	5,113*	3,772**	5,387*	4,599**

1Ç2019 – 4Ç2019	-0,483	-3788**	0,855	2,580***	1,925	1,512	0,081	-4,014**	-0,855	-2,580***
1Ç2019 – 1Ç2020	-0,374	-1,028	-1,835	-1,006	1,593	3,135**	-0,757	-1,396	1,835	1,006
1Ç2019 – 2Ç2020	-5,816*	-7,795*	-1,705	-0,254	0,568	2,572***	-4,885*	-5,255*	1,705	0,254
1Ç2019 – 3Ç2020	-4,998*	-5,943*	-3,523**	-5,838*	1,873	1,403	-9,143*	-7,159*	3,523**	5,838*
1Ç2019 – 4Ç2020	-5,103*	-4,153**	-2,368***	-1,183	1,269	1,295	-12,252*	-5,789*	2,368***	1,183
1Ç2019 – 1Ç2021	-0,587	0,060	-2,890**	-4,706*	1,864	2,511***	-0,954	-0,583	2,890**	4,706*
2Ç2019 – 4Ç2019	-0,268	-3,956**	1,141	1,267	2,562***	4,321**	0,300	-4,548**	-1,141	-1,267
2Ç2019 – 1Ç2020	0,550	0,992	-2,250***	-7,766*	1,623	2,729***	0,068	0,307	2,250***	7,766*
2Ç2019 – 2Ç2020	-0,521	-0,739	-1,159	-1,755	-0,034	1,846	-0,801	-1,227	1,159	1,755
2Ç2019 – 3Ç2020	-2,261***	-3,368**	-4,671*	-6,486*	1,639	3,690**	-2,238***	-4,105**	4,671*	6,486*
2Ç2019 – 4Ç2020	-4,237*	-4,123**	-1,418	-2,528***	0,617	2,198***	-3,496**	-5,696*	1,418	2,528***
2Ç2019 – 1Ç2021	0,510	2,158***	-3,411**	-6,326*	1,305	2,725***	0,008	1,084	3,411**	6,326*
3Ç2019 – 4Ç2019	0,328	-4,658*	0,615	0,884	4,984*	-0,248	0,643	-5,438*	-0,615	-0,884
3Ç2019 – 1Ç2020	1,058	1,726	-4,222*	-9,325*	1,959	0,333	0,556	1,139	4,222*	9,325*
3Ç2019 – 2Ç2020	0,419	1,048	-2,706**	-2,846**	-0,190	0,765	-0,136	0,389	2,706**	2,846**
3Ç2019 – 3Ç2020	-0,568	0,172	-7,566*	-9,247*	2,041***	0,288	-1,281	-0,997	7,566*	9,247*
3Ç2019 – 4Ç2020	-2,058***	2,644***	-3,715**	-4,079**	0,611	0,200	-2,308***	-2,967**	3,715**	4,079**
3Ç2019 – 1Ç2021	1,051	2,579***	-5,073*	-8,509*	1,592	1,288	0,509	1,756	5,073*	8,509*
4Ç2019 – 1Ç2020	0,383	2,447***	-2,558***	-5,327*	-0,508	0,432	-0,164	2,032	2,558***	5,327*
4Ç2019 – 2Ç2020	0,004	2,171***	-2,205***	-3,045**	2,163***	0,668	-0,471	1,635	2,205***	3,045**
4Ç2019 – 3Ç2020	-0,425	2,108	-3,865**	-8,227*	-0,325	0,875	-0,856	0,991	3,865**	8,227*
4Ç2019 – 4Ç2020	-0,913	1,539	-2,322***	-7,645*	-0,361	0,526	-1,174	-0,100	2,322***	7,645*
4Ç2019 – 1Ç2021	0,362	3,224**	-2,685**	-9,666*	0,341	1,283	-0,187	2,583***	2,685**	9,666*
1Ç2020 – 2Ç2020	-3,377**	-2,887**	0,739	0,958	-1,226	0,311	-4,255*	-3,171**	-0,739	-0,958

1Ç2020 – 3Ç2020	-3,110**	-2,511***	-5,199*	-3,343**	0,135	0,084	-3,994**	-2,728***	5,199*	3,343**
1Ç2020 – 4Ç2020	-3,527**	-2,448***	-0,558	-0,394	-0,113	0,003	-5,138*	-2,609***	0,558	0,394
1Ç2020 – 1Ç2021	-0,346	1,327	-2,362***	-3,107**	0,524	0,678	-0,297	1,311	2,362***	3,107**
2Ç2020 – 3Ç2020	-2,766**	-2,029	-7,773*	-5,384*	2,198***	-0,226	-3,638**	-2,374***	7,773*	5,384*
2Ç2020 – 4Ç2020	-3,501**	-2,171***	-0,965	-1,071	0,648	-0,342	-5,211*	-2,359***	0,965	1,071
2Ç2020 – 1Ç2021	3,243**	4,359**	-2,751**	-4,372**	1,605	0,788	2,716**	3,211**	2,751**	4,372**
3Ç2020 – 4Ç2020	-3,764**	-2,196***	2,010	1,457	-0,319	-0,206	-5,921*	-2,222***	-2,010	-1,457
3Ç2020 – 1Ç2021	3,351**	3,841**	-0,179	-1,082	0,765	0,818	3,998**	3,241**	0,179	1,082
4Ç2020 – 1Ç2021	3,816**	3,405**	-2,375***	-2,262***	1,155	1,108	5,670*	3,175**	2,375***	2,262***

5.3. Kaldıraç Oranı

Kaldıraç oranı için yapılan testlerde, 2018 yılı üçüncü çeyrek dönemi ile 2021 yılı ilk çeyrek dönemini kapsayan 45 farklı çeyrek karşılaştırma dönemi göz önüne alındığında, kurumsal yönetim endeksi başlığı altındaki 26 farklı çeyrek karşılaştırma döneminde, bankalar endeksi için ise 25 farklı çeyrek karşılaştırma döneminde 0,1, 0,01 ve 0,05 anlamlılık düzeylerinde anlamlı farklar olduğu istatistiksel olarak ortaya çıkarılmıştır.

Bankalar endeksi ve kurumsal yönetim endeksi altında yer alan karşılaştırma dönemlerinin tamamı arasında, 0,05 anlamlılık düzeyinde korelasyon katsayılarının incelenmesi sonucunda, pozitif yönlü ve çok yüksek ilişki olduğu belirlenmiştir.

5.4. Özkaynak Kârlılığı

Özkaynak kârlılığı başlığı altında, 45 farklı çeyrek karşılaştırma dönemi göz önüne alındığında, bankalar endeksi için 29 farklı çeyrek karşılaştırma döneminde, kurumsal yönetim endeksi için ise 23 farklı çeyrek karşılaştırma döneminin sonuçlarında istatistiksel olarak anlamlı farklara ulaşılmıştır.

Korelasyon katsayılarının incelenmesi sonucunda, bankalar endeksi altında yer alan 29 farklı çeyrek karşılaştırma döneminden 8'inde pozitif yönlü ve çok yüksek ilişki olduğu, kurumsal yönetim endeksi altında yer alan 18 farklı çeyrek karşılaştırma döneminin tamamı arasında ise pozitif yönlü çok yüksek ilişki olduğu belirlenmiştir.

5.5. Özkaynak / Toplam Varlık Oranı

Özkaynak / Toplam Varlık oranı için endeks başlıkları altında 3Ç2018 çeyrek dönemi ile 1Ç2021 çeyrek dönemini kapsayan 45 farklı çeyrek karşılaştırma dönemi göz önüne alındığında, kurumsal

yönetim endeks başlığı altındaki 26 farklı çeyrek karşılaştırma döneminde, bankalar endeksi için ise 25 farklı çeyrek karşılaştırma döneminde 0,1, 0,01 ve 0,05 anlamlılık düzeylerinde anlamlı farklar olduğu istatistiksel olarak ortaya koyulmuştur

Bankalar endeksi altında yer alan 25 farklı çeyrek karşılaştırma döneminin tamamı yanında, kurumsal yönetim endeksi altında yer alan 23 farklı çeyrek karşılaştırma döneminde, 0,05 anlamlılık düzeyinde korelasyon katsayılarının incelenmesi sonucunda, pozitif yönlü ve çok yüksek ilişki olduğu belirlenmiştir.

6. Sonuç

2019 yılının ikinci altı aylık döneminde Çin'de ortaya çıkan ve geçtiğimiz iki yıl boyunca, bütün dünyada ve ülkemizde etkisini gösteren Koronavirüs salgını, dünyada gelmiş geçmiş en büyük felâketi ve krizi insanoğluna yaşatmaya devam etmektedir. Salgın sebebiyle ortaya çıkmış olan krizi en az zararla atlatabilmek için yapılan çalışmalar artarak devam etmekte olup, küresel anlamda aşının yaygın hale gelmesiyle salgına çözüm oluşturulabileceği bilim insanları tarafından dile getirilmektedir.

Çalışmada yer verilen analizler ile salgın dönemi ve öncesinde oluşan finansal farklılıkların incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede Borsa İstanbul (BIST) Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan 6 banka ile Bankalar Endeksi'nde yer alan 5 bankaya ait, beş farklı finansal performans göstergesi, üçer aylık on finansal dönemi içine alacak şekilde istatistiksel olarak karşılaştırma ve analize tâbi tutulmuştur. Böylece kurumsal yönetim endeksi ve bankalar endeksi ana başlıkları altında yer alan performans göstergeleri için Tablo 3'te de sunulan 45 üçer aylık dönem karşılaştırmasına ait t testi değerleri elde edilmiştir.

Çalışma sonucunda, endeks başlıkları altında, finansal performans göstergesi olarak analize konu edilen aktif kârlılık, kaldıraç oranı, kredi/mevduat oranı, özkaynak kârlılığı ve özkaynak/toplam varlık oranları, 45 farklı çeyrek dönem karşılaştırılarak incelendiğinde elde edilen t testi sonuçlarına göre, salgın dönemi ve öncesi için istatistiksel olarak 0,01-0,10-0,05 anlamlılık düzeylerinde, anlamlı farkların olduğu belirlenmiştir.

Ulaşılan bulgular ile, kurumsal yönetim endeksinde ve bankacılık endeksinde yer alan bankaların; aktif kârlılık, kaldıraç oranı, özkaynak kârlılığı ve özkaynak/toplam varlık oranları ile ilgili performans göstergelerinin, salgın döneminde iken, salgın öncesi döneme kıyasla istatistiksel olarak anlamlı farklar ortaya koyduğu belirlenmiştir. Bu durum salgın döneminde yaşanan ekonomik daralmanın bankacılık sektörüne yansımaları şeklinde açıklanabilirken, diğer bir performans göstergesi olan kredi/mevduat oranının, salgın öncesi döneme kıyasla istatistiksel olarak anlamlı farklara ulaşmadığı tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bu sonucun ise, salgın döneminde devlet tarafından açıklanan ekonomik destek paketleri içinde önemli bir yer tutan ve ilgili dönemde birçok kişi ve kurumun faydasına sunulan banka kredilerinin endeks başlıkları altında yer alan bankalar tarafından kullanılması sebebiyle ortaya çıkmış olduğu ifade edilebilir.

Bu yönüyle makalenin, incelenen literatürden farklı olarak, içinde bulunduğumuz salgın dönemi üzerine yapılan az sayıdaki araştırmalardan biri olması ve Koronavirüs salgını sürecinde ülkemiz bankacılık sektörünün, kurumsal yönetim ilkeleri konu başlığı altında ortaya koyduğu performans değerlerini inceleyip, geçmiş yıllar ile karşılaştırarak istatistiksel olarak yorumlanabilir sonuçlara ulaşması ve önümüzdeki yıllarda salgın etkileri ile ilgili yapılacak akademik araştırmalarda kaynak olarak literatüre katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Etik Kurul Onayı

Yapmış olduğum makale çalışmasında,

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen herhangi bir araştırmaya,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılmasına
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalara,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalara,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalara,

Yer verilmediğinden 25 Şubat 2020 tarihli ULAKBİM kararına uygun olarak Etik Kurul izni gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Aggarwal, P. (2013). Impact of Corporate Governance on Corporate Financial Performance, IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM) 2278-487X, p-ISSN: 2319-7668, Vol.13, Issue.3 (Sep. – Oct. 2013): 1-5.
- Aydın, A. D. (2017). İyi Yönetilen Şirketlerin Sırrı Olarak Kurumsal Yönetim ve Firma Performansı Üzerindeki Etkisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(4):1541-1553.
- Borsa İstanbul (2021, 23 Mayıs). Kurumsal Yönetim Endeksi. 23 Mayıs 2021 tarihinde <http://www.borsaistanbul.com/endeksler/BIST-pay-endeksleri/kurumsalyonetim-endeksi> adresinden alındı.
- Borsa İstanbul (2021, 23 Mayıs). Bist Pay Endeksleri. 23 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/44/bist-pay-endeksleri> adresinden alındı.
- Bozec, R., & Dia, M., & Bozec, Y. (2010). Governance-Performance Relationship: A Re-examination Using Technical Efficiency Measures: Governance-Performance Relationship, British Journal of Management, 21(3): 684-70
- Bulut, Ö. M., (2021). Salgın sürecinde Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Performansı. TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Mart; Cilt: 13/KIŞ, Sayı: 49.219-233
- Cadbury Report. (1992). Cadbury Report. 13 Mayıs 2021 tarihinde <https://ecgi.global/sites/default/files//codes/documents/cadbury.pdf> adresinden alındı.

- Dünya Bankası (World Bank), (2000). Corporate Governance: A Framework for Implementation. 13 Mayıs 2021 tarihinde <https://documents1.worldbank.org/curated/pt/831.651.468781818619/pdf/30446.pdf> adresinden alındı.
- Ersoy, E., & Bayrakdaroğlu, A., & Şamiloğlu, F. (2011). Türkiye’de kurumsal yönetim ve firma performansı (Tobin-q ve anormal getiri) arasındaki ilişkinin analizi (The Analysis of the Relationship between Corporate Governance and Firm Performance (Tobin-q and Abnormal Return) in Turkey), *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 48(554).
- Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), (2004). Kurumsal Yönetim İlkeleri, 13 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.oecd.org/corporate/principles-corporate-governance/> adresinden alındı.
- Erdoğan, M., & Öztürk, M.S. (2016). Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Performansına Etki Eden Finansal Oranların İncelenmesi, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18 (Özel Sayı-1): 707-725.
- Gürbüz, A.O., & Aybars, A., & Kutlu, Ö. (2010). Corporate Governance and Financial Performance with a Perspective on Institutional Ownership: Empirical Evidence from Turkey, *Journal of Applied Management Accounting Research (JAMAR)*, Vol.8: 21-37.
- Hacıhasanoğlu, T., & Babayiğit, A. (2020). Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan ve Yer Almayan Firmaların Finansal Oranlarının Karşılaştırılması: Bist Örneği, *R&S – Research Studies Anatolia Journal*, Vol.3 Issue:3, 218-236.
- Karamustafa, O., & Varıcı, İ., & Er, B. (2009). Kurumsal Yönetim ve Firma Performansı: İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi Kapsamındaki Firmalar Üzerinde Bir Uygulama, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17) 2009 / 1: 100-119.
- Karayel, M., & Gök, İ.Y. (2018), Kurumsal Yönetim – Performans İlişkisi: İMKB Kurumsal Yönetim Endeksinde Kayıtlı Halka Açık Şirketlerde Bir Araştırma, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(12): 9-28.
- Pašić P., & Bratina B., & Festić M. (2016). Corporate Governance of Banks in Poland and Slovenia, *Our Economy (Nase Gospodarstvo)*. Vol.62. Issue.3.
- Paige Fields, L., & Fraser, D. R., & Subrahmanyam, A. (2012). Board Quality and The Cost of Debt Capital: The Case of Bank Loans, *Journal of Banking and Finance*, 36(5): 1536-1547.
- Tanaka, T. (2014). Corporate Governance and The Cost of Public Debt Financing: Evidence from Japan, *Journal of the Japanese and International Economies*, 34: 315-335.
- TÜSİAD. (2002). Kurumsal Yönetim En İyi Uygulama Kodu: Yönetim Kurulunun Yapısı ve İşleyişi, Yayın No: TÜSİAD-T/2002-12/336.
- Türkiye Kurumsal Yönetim Derneği. (2021, 23 Mayıs). Kurumsal Yönetim Endeksi.23 Mayıs 2021 tarihinde <http://tkyd.org/tr/kyd-kurumsal-yonetim-komisonlar-calisma-gruplari-sermaye-piyasasi-calisma-grubu-ve-bist-kurumsal-yonetim-endeksi-kurumsal-yonetim-endeksi-tum-firmalar.html> adresinden alındı.
- Wessels, R.E., & Wansbeek, T.J. (2014), What is the Relation (if any) Between a Firm’s Corporate Governance Arrangements and its Financial Performance?, *Center for Economic Studies and Ifo Institute, Working Paper*. 45-99.
- Zhu, F. (2014). Corporate Governance and the Cost of Capital: An International Study, *International Review of Finance*, 14(3): 393-429.

COVID 19 PANDEMIC PERFORMANCE OF BANKS INCLUDED AND NOT INCLUDED IN THE CORPORATE GOVERNANCE INDEX*

Önder Mutlu BULUT**
Ali Osman GÜRBÜZ***

This study is aimed to examine the relationship between the financial performance ratios of the banks in the corporate governance index and the banks index, during the coronavirus pandemic period and in the pre-pandemic period. As the research subject, the performance data of return on assets, leverage ratio, loan/deposit ratio, return on equity, and equity/total asset ratios were examined.

“The 4Q period of 2019, when the pandemic emerged and started to spread around the world, was determined as the beginning. When the 5 quarters before the related period (3Q2018, 4Q2018, 1Q2019, 2Q2019, 3Q2019) and the 5 quarters after the first period (1Q2020, 2Q2020, 3Q2020, 4Q2020, 1Q2021) are compared, statistically significant can there be any significant differences? Necessary studies have been started to reach the answer to the question.

While the literature review was conducted, the corporate governance issue was handled as the main topic, and the performance criteria determined for the banking sector were also included in the review. In the studies, domestic and foreign sources suitable for the relevant subjects were included in the literature review.

As of May 2021, data from 6 banks included in the corporate governance index and 5 banks that were not included in the corporate governance index but traded in the BIST banks index (XBANK)

* This publication was produced from Önder Mutlu Bulut’s postgraduate doctoral thesis in the Finance Institute, Financial Economics program.

** Istanbul Commerce University, Financial Economics, ondermutlu@hotmail.com, ORCID ID 0000-0002-4802-1180

*** Istanbul Commerce University, Finance and Banking, ogurbuz@ticaret.edu.tr, ORCID ID 0000-0003-0230-5839

Received: 16.02.2022

Accepted: 11.04.2022

in the relevant period were used. In our study, the period of 4Q2019, when the pandemic emerged and started to spread to the world, was determined as the beginning. The statistical analyzes for the 5 quarters before the related period (3Q2018, 4Q2018, 1Q2019, 2Q2019, 3Q2019) and the 5 quarters after the initial period (1Q2020, 2Q2020, 3Q2020, 4Q2020, 1Q2021) were completed comparatively.

Our hypotheses for the dependent samples t-test for both data groups, in accordance with the periods in which the study was conducted, were determined as follows.

Hypotheses for banks in Borsa Istanbul Corporate Governance Index

H_0 : There is no significant difference between the financial ratios of the banks in the BIST corporate governance index calculated before and during the pandemic.

H_1 : There is a significant difference between the financial ratios of the banks in the BIST corporate governance index calculated before and during the pandemic.

Hypotheses created for banks not included in the corporate governance index;

H_0 : There is no significant difference between the financial ratios calculated before and during the epidemic of banks that are not included in the BIST corporate governance index.

H_1 : There is a significant difference between the financial ratios of banks that are not included in the BIST corporate governance index, calculated before and during the epidemic.

The number of samples (n) is less than 30 in two separate data sets created for banks in the BIST Corporate governance index (XKURY) and BIST banks index (XBANK). In addition, the averages of data measurements made in different periods will be compared for banks in the same sample group. For these reasons, the dependent samples t test and the Shapiro-Wilk test were also used to test the normal distribution in the study to be conducted for groups dependent on the data. The data taken from Matriks Prime source were arranged with IBM SPSS Statistics 26th version and Microsoft Excel programs and used in our study by making statistical evaluations.

As a result of the study, when the return on assets, leverage ratio, loan/deposit ratio, return on equity and equity/total asset ratios, which are analyzed as financial performance indicators under the index titles, are compared and analyzed by comparing 45 different quarters, according to the t-test results obtained during the epidemic period and It was determined that there were statistically significant differences at the 0.01-0.10-0.05 significance levels for the pre-term.

With the findings, banks included in the corporate governance index and banking index; It has been determined that performance indicators related to return on assets, leverage ratio, return on equity and equity/total asset ratios show statistically significant differences during the pandemic period compared to the pre-pandemic period. While this situation can be explained as the reflection of the economic contraction experienced during the pandemic period on the banking sector, it was determined that the loan/deposit ratio, which is another performance indicator, could not reach statistically significant differences compared to the pre-pandemic period. It can be stated that this result is

due to the fact that bank loans, which have an important place in the economic support packages announced by the state during the epidemic period and are offered to the benefit of many individuals and institutions in the relevant period, were made available by the banks under the index headings.

With this aspect, the article is one of the few researches on the pandemic period, unlike the literature examined, and it has reached statistically interpretable results by examining the performance values of our country's banking sector during the coronavirus pandemic under the heading of corporate governance principles and comparing them with previous years. It is aimed to contribute to the literature as a source for academic research on the effects of pandemics in the coming years.

PAZARLAMA SERMAYESİ, PSİKOLOJİK SERMAYE, İŞ ÇEKİCİLİĞİ ALGISI VE İŞ PERFORMANSI İLİŞKİSİ: PAZARLAMA PROFESYONEL MESLEK MENSUPLARINDA BİR UYGULAMA*

RELATIONSHIP BETWEEN MARKETING CAPITAL, PSYCHOLOGICAL CAPITAL, PERCEPTION OF JOB ATTRACTIVENESS AND JOB PERFORMANCE: A PRACTICE IN MARKETING PROFESSIONALS**

Aydın KAYABAŞI*** ID
Burcu MUCAN ÖZCAN**** ID
Fatma DEMİRAG***** ID

Öz

Bu araştırmanın amacı Türkiye'deki pazarlama profesyonel meslek mensuplarında psikolojik sermaye, pazarlama sermayesi, iş çekiciliği algısı ve iş performansı arasındaki nedensellik ilişkisini açıklayabilmektir. Araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada veri toplama amacıyla anket kullanılmıştır. Anket 228 katılımcıyla yüz yüze ve online olarak uygulanmıştır. Psikolojik sermaye, pazarlama sermayesi, iş çekiciliği algısı ve iş performansı literatürdeki ölçeklerden yararlanılarak ölçülmüştür. Verilerin analizinde SPSS ve SMART-PLS yöntemi kullanılarak kapsamlı bir şekilde test edilmiştir. Araştırma bulgularında pazarlama

* Bu çalışma Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenen 2021-08 numaralı projeden türetilmiştir.

** Bu makalenin saha çalışması, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 05.03.2020 tarih ve 2020/02 nolu toplantısında alınan E.10611 sıra sayılı Etik Kurul İzni onaylanmıştır.

*** Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İşletme Bölümü, aydin.kayabasi@dpu.edu.tr ,0000-0001-6955-7948

**** Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İşletme Bölümü, burcu.mucan@cbu.edu.tr, 0000-0002-6499-4660

*****Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Elektronik Ticaret ve Yönetimi Bölümü, fatma.demirag@dpu.edu.tr, 0000-0001-7520-6706

sermayesinin iş çekiciliği algısı üzerinde ve iş çekiciliği algısının da iş performansı üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Psikolojik sermayenin ise iş çekiciliği üzerinde etkili olmadığı belirlenmiştir. Bu araştırma ile psikolojik sermaye, pazarlama sermayesi, iş çekiciliği algısı ve iş performansı ilişkisini pazarlama profesyonel meslek mensuplarına yönelik bütünlük bir değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik sermaye, Pazarlama sermayesi, İş çekiciliği algısı, İş performansı

Abstract

This research aims to explain the causal relationship between psychological capital, marketing capital, job attractiveness perception, and job performance in marketing professionals in Turkey. The quantitative research method was used in the study. A questionnaire was used for data collection in the research. The questionnaire was administered face-to-face and online with 228 participants. Psychological capital, marketing capital, perception of job attractiveness, and job performance were measured using the scales in the literature. It has been extensively tested using SPSS and SMART-PLS methods in data analysis. As a result of the data analysis, it has been seen that marketing capital has been affected the perception of job attractiveness and the perception of job attractiveness affects job performance. It has been determined that psychological capital has been not affected job attractiveness. This research, an integrated evaluation of the relationship between psychological capital, marketing capital, perception of job attractiveness, and job performance is made for marketing professionals.

Keywords: Psychological capital, Marketing capital, Perception of job attractiveness, Job performance

1. Giriş

Çalışanların iş performansı, motivasyonu, işletmeye olan bağlılığı, zorluklarla baş etme gücü, inancı, diğer çalışanlarla ilişkisi gibi birçok değişken işletmelerdeki çalışanların iş tatminini, yaşam kalitesini etkilemektedir. Bu nedenle çalışanların psikolojik durumlarına yönelik çalışmaları literatürde görmek mümkündür (Bankacı, 2016; Luthans vd., 2007; Luthans vd., 2006; Luthans vd., 2010). Luthans & Church, (2002) örgütsel davranışa pozitif bir bakış açısı ile yaklaşmış ve çalışanların güçlü yönleri ile olumlu psikolojilerine odaklanmıştır. Griffith, Yalcinkaya & Calantone, (2010) pazarlama yeteneklerinin işletmelerin performansı üzerinde sürekli olarak maddi olmayan sermayeye aracılık edip etmediğini incelemiştir. Luthans vd., (2010) pozitif psikolojik sermayenin gelişimini ve iş performansına etkisi incelerken, Peterson vd., (2011), psikolojik sermaye ve çalışan performansı ilişkisini araştırmıştır. Nguyen vd., (2011) pazarlamacıların psikolojik sermayesi ve iş performansı ilişkisini, Nguyen & Nguyen (2011) firmaya özgü pazarlama sermayesi ve pazarlamacıların iş doyumunu ilişkisini, Nguyen vd., (2012) psikolojik sermaye, çalışma yaşamı kalitesi ve pazarlamacıların yaşam kalitesini incelemiştir. Mortazavi, Yazdi & Amini, (2012) psikolojik sermayenin çalışma yaşamı kalitesi ve işletme performansındaki rolünü, Erkmen & Esen (2012) bilişim sektöründe çalışanların psikolojik sermaye düzeylerinin belirlenmesi, Erkuş & Fındıklı (2013) psikolojik sermayenin iş tatmini, iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi, Tho vd., (2014) pazarlamacıların psikolojik sermayesi ve performansında çalışma yaşamının kalitesi, iş çabası ve iş çekiciliğinin aracı rolünü araştırmıştır. Çavuş & Gökçen (2015) psikolojik sermayenin tanımı, bileşenleri ve etkilerini belirleme, Salha vd., (2016), Tekirdağ'daki yiyecek içecek işletmeleri üzerine bir araştırma ile psikolojik

sermayenin iş tatminine etkisi, Tho (2017), Vietnam pazarlamacıların çalışma hayatının kalitesinde insan sermayesi kaynaklarının yapısal rolünü incelerken, Tho vd., (2018) pazarlamacıların beşeri sermaye kaynakları ve iş performansı ilişkilerini, Safavi & Bouzari (2019) ise, otel ön büro çalışanları arasında psikolojik sermaye, kariyer adaptasyonu ve kariyer yeterliliği ilişkisi, Huynh & Hua (2020) psikolojik sermaye iş tatmini ve organizasyona bağlılık etkisi, Laghi vd., (2020) psikolojik sermaye, marka değeri değerlendirmesi ve finansal performans ilişkisi, Ngo (2021) psikolojik sermayenin iş performansı ve iş memnuniyetine etkisi, Tran vd., (2021) psikolojik sermaye ile yenilikçi performansı ele alarak incelemiştir.

Ele alınan literatürde son yıllarda psikolojik sermaye, pazarlama sermayesi, iş çekiciliği algısı ve iş performansı ilişkisine yönelik çalışmaların önem kazandığı görülmektedir. Ancak konuyla ilgili teorik, metodolojik ve pratik araştırma boşlukları tespit edilmiştir. Tho vd., (2018) psikolojik sermaye ve pazarlama sermayesinin iş performansı ilişkisi ile iş çekiciliği kavramında ilişki incelenmesini önermişlerdir. Teorik araştırma boşluğu incelenen literatürde psikolojik sermaye, pazarlama sermayesi, iş çekiciliği algısı ve iş performansı kavramlarının pazarlama alanında ele alınıp incelenmesi olarak ifade edilebilmektedir. Metodolojik olarak uluslararası literatürde pazarlama sermayesi ve psikolojik sermayeyi ele alan çeşitli araştırmalara rağmen, Türkiye’de bu konuyla ilgili çalışmalar oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla ele alınan değişkenlerin ve kurulan modelin Türkiye’de oluşan örneklem ele alınması ve değerlendirilmesi önemlidir. Pratik araştırma boşluğu ise Türkiye’de pazarlama alanında profesyonel meslek mensuplarına yönelik uygulanması olarak ifade edilebilmektedir.

Bu araştırmada özellikle gelişmekte olan ülkelerden birisi olan Türkiye’de psikolojik sermaye, pazarlama sermayesi, iş çekiciliği algısı ve iş performansı ilişkisinin Türkiye’deki pazarlama profesyonel meslek mensupları üzerindeki etkisinin analiz edilerek belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle araştırma değişkenlerine ilişkin kuramsal altyapı irdelenmiş, daha sonra ise pazarlama profesyonellerinden toplanan veriler doğrultusunda analizler ve bulgulara yer verildikten sonra sonuç ve tartışma bölümü ile çalışma tamamlanmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

Küreselleşmeyle birlikte hızlı değişimlere ayak uydurmaya çalışan işletmeler yoğun rekabet baskısı altında hayatta kalma mücadelesi vermektedirler. Rekabet dışında dünyadaki ekonomik dalgalanmaların işletmeleri küçülmeye ya da kapanmaya zorladığı son yıllarda uluslararası insan akımlarının çalışanları işsiz bırakma korkusuna maruz bırakması, çalışanlarda sürekli satış baskısı, hedeflerin tutturulması, ekonomik, politik ve özel yaşamlarındaki sıkıntılar çalışanların verimliliğini etkilemektedir. Bunun farkında olan kurumsal işletmelerde, çalışanlarının daha mutlu ve verimli olması için, insan kaynaklarına daha fazla önem vermeye çalışmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir rekabet avantajını korumaya çalışan işletmeler için insan kaynağı yeni bir sermaye türü olarak ele alınmaya başlamıştır. İşletmeler bazı bilgi, beceri ve yeteneklere sahip değilse bu yeteneklere sahip pazarlama profesyonellerini istihdam etmeli ve pazarlamacıların başarılı olmalarını sağlayan etkili

insan yönetimi politikaları oluşturmalıdır (Nguyen & Nguyen, 2011, s.251). İşletmelerde pazarlama profesyonelleri düzeyinde pazarlama sermayesi ve psikolojik sermaye olmak üzere iki tür sermaye kaynağı görülmektedir (Tho vd., 2017, s. 4). Bu araştırma kapsamında da pazarlama sermayesi, psikolojik sermaye kavramları ele alınarak bu iki tür sermaye kaynağının iş çekiciliği algısı ilişkisi ve iş çekiciliği algısı ilişkisi ile iş performansı ilişkisi ele alınacaktır.

2.1. Pazarlama Sermayesi

Günümüz rekabet ortamında işletme kaynakları ve kaynaklardan gelen yetenekleri sürekli olarak yenilenmesi, korunması ve yatırım yapılması gerekmektedir (Griffith, Yalcinkaya & Calantone, 2010, s. 217). Rekabet avantajı sağlamada endüstrideki dış konumlandırmadan, rekabet güçlerinin göreceli dengesi ile birlikte iç kaynakların da sürdürülebilir etkinlik için çok önemli olduğu ifade edilmektedir. İşletmelerde bulunan değerli, nadir ve taklit edilmesi zor bir kaynak olan pazarlama sermayesi gerçek anlamda görünmez bir varlıktır (Stiles, 2017, s. 3). Pazarlama sermayesi belirli bir zaman diliminde işletme içinde mevcut olan ve işletmeye özel olan rekabet avantajı kaynağıdır. Pazarlama sermayesi bileşenleri genellikle insan sermayesi, ilişkisel sermaye, örgütsel sermaye ve bilgi sermayesi olarak ele alınmaktadır (Griffith & Lusch, 2007, s. 129).

Pazarlama sermayesi olarak adlandırılan kaynaklar bir işletme çalışanlarının tüm bilgi, deneyim, beceri, birbirleriyle bağlılıkları ve işletme dışındakilerle ilişkileri olarak tanımlanabilir. Pazarlama sermayesi; insan sermayesi, ilişkisel sermaye, örgütsel sermaye ve bilgi sermayesidir (Tho vd., 2017, s. 126). İnsan sermayesi; işletme çalışanlarının ticari bilgi ve beceri stoku, ilişkisel sermayesi; işletmenin iç ve dış ilişkisel kaynakları, bilgi sermayesi; işletmenin ürünleri ve pazarları hakkında bilgi ve becerisi, örgütsel sermayesi ise; işletmenin normları, kültürü, politikası, uygulamaları ve prosedürleri olarak tanımlanmaktadır (Peterson vd.,2001, s. 428; Tho vd., 2017, s. 4; Tho vd., 2018, s. 127). İnsan sermayesi (bilgi, beceri ve yetenek), çalışan ilişkileri ve davranışları (psikolojik sözleşmeler, işle ilgili / gerekli, isteğe bağlı ve örgütsel ilişki) ve insan yönetimi uygulamaları (personel, iş tasarımı, eğitim) arasındaki ilişki bulunmaktadır

2.2. Psikolojik Sermaye

Rekabet araçları arasında insan sermayesi de yerini almasıyla birlikte, işletmede çalışanların daha verimli olması ve daha iyi performans sağlayabilmesi için psikolojik durumları ön plana çıkmıştır. İşletmelerde kaynak temelli bakış açısına göre, insan sermayesinin optimal kullanımının, rekabet avantajı yaratmada temel bir kaynak olabileceği düşünülmektedir (Luthans vd., 2010, s. 1). Beşeri sermaye teorisi işletmelerden ziyade çalışanlarının bilgi, beceri ve kabiliyetlere sahip olduklarını ifade etmektedir. İşletmeler için rekabet avantajı yaratabilecek beşeri sermaye kaynakları, psikolojik kaynaklar ve fonksiyonel kaynaklar olmak üzere iki ana kategoride sınıflandırılabilir. Psikolojik kaynaklar arasında bireyin psikolojik gelişim durumunu ifade eden psikolojik sermaye anahtar kaynak durumundadır (Tho vd., 2013, s. 37).

Psikoloji, kişilerin durumlarının iyileşmesi amacını taşıyan bir bilim olarak ifade edilmektedir. Pozitif psikolojinin amacı, hayatta endişe veren kötü şeyleri onarmak ve en iyilerini inşa etmek ile olumlu yönde bir psikolojik durum inşa edilmesine dayanır. 1990'lı yılların sonunda Prof. M. Seligman ve arkadaşlarının çalışmaları neticesinde ortaya çıkan pozitif psikoloji hareketi, örgütsel davranış alanında geniş yankı bulmuştur (Akçay, 2012, s. 124). Bu konuda birçok çalışması bulunan Luthans, Luthans & Luthans, (2004) yılında yapmış oldukları çalışmada pozitif psikolojinin zayıflıklardan ziyade güçlü yönler, hastalık ve patolojiden ziyade sağlık ve canlılığa odaklandığını belirtmiştir (Luthans vd., 2004, s. 46). Pozitif psikolojinin örgüt yaşamındaki yansımaları olarak ortaya çıkan kavramlardan en sonuncusu ve günümüzde ilgi odağı haline geleni ise “psikolojik sermaye” kavramıdır (Bankacı, 2016, s. 68). Luthans'a göre psikolojik sermaye insan ve sosyal sermayesinin ötesindedir ve temelde ne bildiğinizden ziyade “kim olduğunuzdan” oluştuğunu savunmaktadır (Luthans vd., 2004, s. 46). Psikolojik sermayenin biçimsel tanımı; bireyin olumlu psikolojik gelişim durumudur (Luthans vd., 2007, s.20). Psikolojik sermaye Luthans vd. (2008) “bireyin olumlu psikolojik gelişim durumu” olarak tanımlamaktadırlar. Mortazavi, Yazdi & Amini (2012) ise psikolojik sermayeyi zorlayıcı görevlerde başarılı olmak için gerekli çabayı göstermeye ve güvenmek, şimdi ve gelecekte başarılı olmak için olumlu bir atıf yapmak, hedeflere doğru devam etmek ve gerektiğinde başarılı olmak için hedeflere yolları yeniden yönlendirmek, sorunlara ve sıkıntılara maruz kaldığında, başarıya ulaşmak için ilerlemek şeklinde ifade etmektedir.

Luthans, vd., (2007) psikolojik sermayenin dört bileşenini öz yeterlilik, iyimserlik, umut ve esneklik olarak belirtmişlerdir. Öz-yeterlilik; pozitiflik için psikolojik mekanizmaların en yaygın ve önemlisidir. Bir bireyin belirli bir görevi belirli bir bağlamda başarılı bir şekilde yürütmek için gereken motivasyonu, bilişsel kaynakları ve eylem yollarını harekete geçirme yetenekleri hakkındaki inancını veya güvenini ifade etmektedir (Luthans, 2002, s. 60). İyimserlik; olumlu olayları kişisel, kalıcı ve yaygın nedenlerle ve olumsuz olayları dışsal, geçici ve durum yoluyla açıklayan bir atıf tarzı olarak görülebilir (Luthans & Youssef, 2007, s.331). Dayanıklılık; sıkıntı, çatışma, başarısızlık, hatta olumlu olaylar, ilerleme ve artan sorumluluktan geri tepme veya geri dönme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Luthans & Youssef, 2007, s. 332). Umut; başarıya giden yolun belirlenmesini, netleştirilmesini ve sürdürülmesini sağlayacak niyet olarak ifade edilmektedir (Luthans & Youssef, 2007, s. 328; Erkuş & Fındıklı, 2013, s. 305).

2.3. İş Çekiciliği Algısı

İş çekiciliği algısı pazarlama profesyonel meslek mensuplarının çalışmalarında yaşam kalitesinde önemli rol oynayan iş faktörüdür. İş çekiciliği algısı bir işin heyecan verici, zorlayıcı ve bir başarı duygusu sağlama derecesi olarak tanımlanmaktadır (Christen, Iyer & Soberman, 2005, s. 7). İş çekiciliği algısı pazarlama profesyonel meslek mensuplarının görevlerini yerine getirme ve verilen görevi tamamlamak için ilgilerini arttırmada etkili olarak iş memnuniyetini de etkilemektedir. Pazarlama profesyonel meslek mensuplarında yaptıkları işlerin cazip olduğunu algısı oluştuğunda işi yerine getirmeye daha istekli oldukları ifade edilmektedir. Ayrıca iş çekiciliği algısı yüksek olan pazarlama

profesyonel meslek mensupları zorlu bir iş yapmaktan çekinmemekte, genellikle verilen her görevi yerine getirmekte ve zor görevlerden vazgeçmeye veya basit görevlerden sıkılmaya daha az eğilimlidirler (Tho vd., 2014, s. 39).

2.4. İş Performansı

İş performansı, bir çalışanın işle ilgili görevlerini ne kadar iyi yerine getirdiğini gösteren bir kavramdır (Caillier, 2010, s. 140). İşletmenin amaçlarına katkıda bulunan bireyin kontrolü altındaki eylemler ve davranışlar şeklinde tanımlanan iş performansı kavramı, işletmeler için öncelikli konulardan birisidir. Rekabetçi bir dünyada çalışanların iş performansı işletmeler ve çalışanlar ile ilgili pek çok kararları etkilemektedir (Ke & Deng, 2018, s. 82).

2.5. Pazarlama Sermayesi ve İş Çekiciliği Algısı İlişkisi

İşletmelerin tüm departmanlardaki çalışanları kapsayan bir kavram olan psikolojik sermaye kavramı genellikle yönetsel olarak literatürde değerlendirilmesine karşın, pazarlama bakış açısıyla ele alınmamıştır. İşletmelerin sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde etmesindeki bir diğer önemli nokta ise insan kaynaklarının tüm departmanlar açısından pozitif psikolojik sermaye çalışmalarını yürütmesindedir. Dolayısıyla işletmelerin pazarlama bilgisi, becerileri ve yetenekleri için pazarlama profesyonellerini istihdam etme ve pazarlama profesyonellerine yönelik etkili insan kaynakları politikaları oluşturmaları gerekmektedir (Nguyen & Nguyen, 2011, s. 252). Bu durum pazarlama sermayesi kavramını da gündeme getirmiştir. Pazarlama sermayesi belirli bir zaman diliminde işletme içinde mevcut olan genel veya özel rekabet avantajı kaynağıdır. Pazarlama sermayesi bileşenleri genellikle, insan sermayesi, ilişkisel sermaye, örgütsel sermaye ve bilgi sermayesi olarak ele alınmaktadır (Griffith, Yalcinkaya & Calantone, 2010, s.129; Nguyen & Nguyen, 2011, s. 252; Tho vd., 2017, s. 126).

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde; Nguyen & Nguyen, (2011) pazarlamacılar tarafından yaratılan firmaya özgü pazarlama sermayesinin iş çekiciliğine ve iş tatminine olumlu etkisi olduğunu, Tho vd., (2017), pazarlama sermayesi havuzunda pazarlamacıların pazar yönelimi ve pazarlamacıların mesleki bağlılığı etkisi olduğunu ifade etmişlerdir. Pazarlamacıların insan sermayesi kaynakları pazarlama sermayesini ve psikolojik sermayeyi içermektedir. Pazarlama sermayesi ve psikolojik sermaye pazarlamacıların çalışma yaşamı kalitesini artırmaktadır (Tho vd., 2017, s. 1). Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde; Nguyen & Nguyen (2011) pazarlamacıların firmaya özgü pazarlama sermayesi, iş tatmini ve iş performansı ilişkisi, Tho vd., (2017) pazarlama sermayesi ve psikolojik sermayenin pazarlamacıların iş performansı üzerinde etkisi olacağını ifade etmiştir.

Bu kapsamda test edilecek hipotezler aşağıda belirtilmiştir.

H₁: Pazarlama sermayesinin iş çekiciliği algısı üzerinde etkisi vardır

H_{1A}: İnsan sermayesinin iş çekiciliği algısı üzerinde etkisi vardır

H_{1B}: İlişkisel sermayenin iş çekiciliği algısı üzerinde etkisi vardır

H_{1C}: Örgütsel sermayenin iş çekiciliği algısı üzerinde etkisi vardır

H_{1D}: Bilgi sermayesinin iş çekiciliği algısı üzerinde etkisi vardır

2.6. Psikolojik Sermaye ve İş Çekiciliği Algısı İlişkisi

Psikolojik sermaye bireyin olumlu psikolojik gelişim durumu ile ilgili zorlu görevlerde başarılı olmak için gerekli çabayı gösterme konusunda öz-yeterliğe, şimdi ve gelecekte başarılı olmak konusunda olumlu bir iyimserliğe, hedeflere doğru devam etmek ve gerektiğinde başarılı olmak için umutlu, sorun ve sıkıntılı durumlarda dayanıklı olması durumu ile açıklanabilmektedir (Luthans & Youssef, 2007, s. 334). Profesyonellerin psikolojik sermayesi bireylerin iş başarılarını ve uyum kapasitesi arttırmaya teşvik eden ve daha iyi performans sağlayan önemli bir bileşendir (Safavi & Bouzari, 2019, s. 66). Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde; Avey vd., (2011) umut, etkinlik, esneklik ve iyimserliğin psikolojik kaynaklarından oluşan psikolojik sermayenin insan kaynaklarını geliştirmeye ve performansı pozitif yönde arttırmayla ilişkili olduğunu, Sun (2016) ise Psikolojik sermayenin, iş performansı, iş tatmini ve örgütsel adalet önemli ölçüde birbiriyle ilişkili olduğunu, Salha vd., (2016) psikolojik sermayenin tatmine olumlu yönde etkisi olduğunu ifade etmiştir. Psikolojik sermaye kişisel bir kaynak olduğu, dolayısıyla çalışanların işini, performansını, kariyerini ve yaşam memnuniyetini teşvik ettiği ifade edilmektedir (Karatepe & Karadaş, 2014, s. 1260). Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde; çalışanların psikolojik sermayesinin dört bileşeninin (öz yeterlik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık) iş performanslarını, mutluluklarını, memnuniyetlerini ve refahlarını artırdığını göstermektedir. Stajkovic & Luthans (1998) ve Legal & Meyer'in (2009) öz yeterliliğin performans üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu, Youssef & Luthans (2007) çalışanların iyimserlik ve umut çalışanların performanslarını, memnuniyetlerini, mutluluğunu etkilediği, Luthans ve diğerleri, (2005) dayanıklılık çalışanların performansını Youssef & Luthans, (2007) mutluluk iş memnuniyetini etkilediği ifade etmişlerdir. Tho vd., (2014) pazarlamacıların psikolojik sermayesi ve iş performansını olumlu etkilediği, Gupta ve Shaheen (2018) psikolojik sermayenin işe bağlılık ve genel refah arasında olumlu bir rol oynadığını, Ke ve Deng (2018) psikolojik sermaye iş performansı etkilediği, Karatepe & Karadaş, (2014) psikolojik sermayenin işe bağlılığı artırdığını ve bu durumun da iş, kariyer ve yaşam memnuniyetine yol açtığı ifade edilmiştir. Kim vd., (2016) yaşamının kalitesi, psikolojik sermayenin iş performansı üzerinde etkisi olduğunu, Nguyen & Nguyen (2020) liderlik tarzı, psikolojik sermaye, iş memnuniyet ve örgüt taahhüdün ilişkili olduğunu, Nguyen vd., (2011) pazarlamacıların psikolojik sermayesi ve iş performansını etkilediğini, Nguyen & Nguyen (2012) psikolojik sermaye, çalışma yaşam kalitesinin ilişkili olduğunu, Peterson vd., (2001), psikolojik sermaye ve çalışanların performansının ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Bu kapsamda test edilecek hipotezler aşağıdaki gibidir:

H₂: Psikolojik sermayenin iş çekiciliği algısı üzerinde etkisi vardır

H_{2A}: İyimserliğin iş çekiciliği algısı üzerinde etkisi vardır

H_{2B}: Psikolojik dayanıklılığın iş çekiciliği algısı üzerinde etkisi vardır

H_{2C}: Umudun iş çekiciliği algısı üzerinde etkisi vardır

H_{2D}: Özyeterliliğin iş çekiciliği algısı üzerinde etkisi vardır.

2.7. İş Çekiciliği Algısı ve İş Performansı İlişkisi

Performansı etkileyen değişkenlerin incelenmesi işletmeler ve çalışanların gelişimi için pratik öneme sahiptir (Ke & Deng, 2018, s. 82). Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde; Christen vd., (2005) iş tatminin iş performansı ilişkisini incelemiştir ve Tho vd., (2014) ise iş çekiciliği algısı pazarlama profesyonellerinin yaşam kalitesini ve iş performanslarını olumlu etkisi ifade etmiştir.

Bu kapsamda test edilecek hipotez aşağıdaki gibidir.

H₃: İş çekiciliği algısının iş performansı üzerinde etkisi vardır.

3. Metodoloji

Araştırma metodolojisinde araştırma deseni, araştırma ölçeğinin tasarımı, veri toplama, araştırma modeli ve analiz yöntemleri açıklanmıştır.

3.1. Araştırma Deseni

Bu araştırmada pazarlama araştırmalarında oldukça yaygın kullanılan nicel yöntem kullanılmıştır (Cameron ve Azorin, 2011). Nicel yöntem ele alınan problemi açıklayabilmek amacıyla çeşitli istatistikler yöntemlerle sayısal verilerin anlam bütünlerine dönüştürülmesi açıklayan bir araştırma yöntemidir (Baltacı, 2018, s. 233).

3.2. Araştırma Ölçeğinin Tasarımı

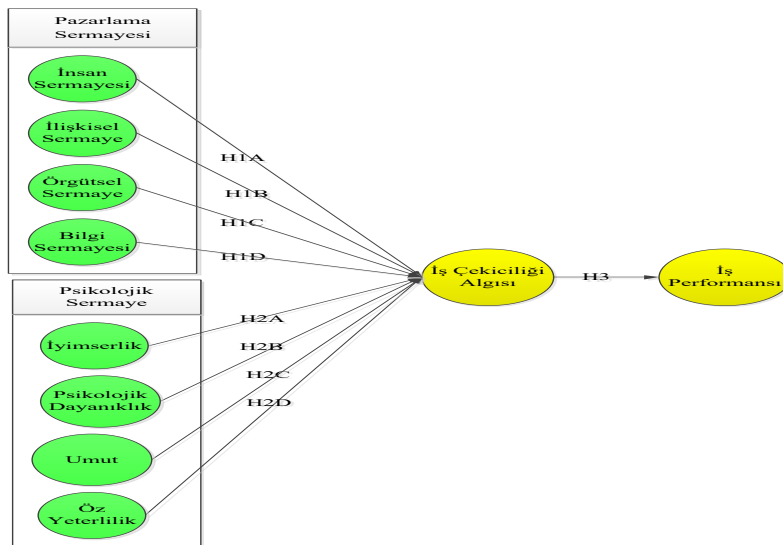
Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi belirlenmiştir. Anket yöntemi birincil kaynaktan veri toplamada oldukça fazla kullanılan katılımcılara sözlü veya yazılı soru sorma yoluyla sağlanır (Tokol, 2010). Yüz yüze, postayla veya telefonla katılımcılara anket uygulanabilmektedir (Gegez, 2019). Araştırma kapsamında yüz yüze ve online anket uygulanmıştır. Araştırma kapsamında yedi adet demografik soru, psikolojik sermaye ile ilgili anket soruları Luthans vd., (2007) ve Çetin ve Basım (2012), yirmi üç adet, pazarlama sermayesi ile ilgili anket soruları Nguyen & Nguyen (2011), on altı adet , iş çekiciliği algısı ile ilgili anket soruları Nguyen & Nguyen (2011), üç adet, iş performansı ile ilgili anket soruları Tho vd., (2013) dört adet çalışmalarından orijinal ölçekten çeviri yapılarak uyarlanmıştır.

3.3. Veri Toplama

Araştırmalarda örneklemin nasıl belirleneceği, örneklem büyüklüğü, örneklemde yer alacak katılımcılar, katılımcılara hangi tür soruların sorulacağı oldukça önemlidir (Patton & Zaimoğlu, 2014). Araştırma evrenini Türkiye’de faaliyet gösteren işletmelerde istihdam edilen pazarlama profesyonel meslek grupları (marka yöneticisi, pazarlama koordinatörü, pazarlama müdürü, iş geliştirme yöneticisi, pazar geliştirme müdürü, ürün müdürü, sosyal medya pazarlama müdürü) oluşturmaktadır. Araştırmada katılımcılar çalışma hakkında bilgilendirilerek gönüllü katılım sağlanmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak örnekleme seçmek amacıyla kolayda örneklem yöntemi ile örneklemin belirlenmesi tercih edilmiştir (Büyüköztürk, vd., 2014, Altunışık vd., 2007). Araştırmada herhangi sektör, bölge vb. ayrımı yapılmamıştır. Araştırma için gerekli veriler Türkiye’deki işletmelerde istihdam edilen pazarlama profesyonel meslek mensubu 228 pazarlama profesyonellerine anket yoluyla veri elde edilmiştir. Cohen (1992) R kare yöntemine göre yapıdaki bağımsız değişken sayısı ve 0.05 önem düzeyine göre örneklem sayısının yeterli olduğu düşünülmektedir (Çakır, 2020, s. 44).

3.4. Araştırma Modeli ve Analiz Yöntemleri

Bu çalışma, ilişkisel araştırma modeli şeklinde kurgulanmıştır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Modelde pazarlama sermayesi ve psikolojik sermayenin iş çekiciliğine ve iş çekiciliği algısının iş performansına etkisi test edilecektir. Araştırmanın amacına uygun olarak oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’ de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma modeli

Araştırma hipotezlerinin test edilmesinde SMART-PLS programından yararlanılmıştır. Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi (PLS-SEM), gizli değişkenler ve bunların ilişkileri ile yol modellerini tahmin etmek için popüler bir yöntem haline gelmiştir (Sarstedt, vd., 2017). LISREL veya AMOS gibi programlara göre PLS-SEM'in normal dağılım gibi varsayımlara sahip olmaması, küçük örneklem boyutlarında dahi sonuç üretebilmesi ve modeldeki faktörün tek bir ifadeden oluşması durumunda bile çalışabilmesi yöntemin popülerliğini etkileyen faktörlerden bazılarıdır (Çakır, 2020: s. 11).

3.5. Bulgular ve Tartışma

3.5.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan kişilerin cinsiyet dağılımları incelendiğinde; %30,7'si (70 kişi) kadın, %69,3'ü (158 kişi) erkek katılımcılar olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların %5,3'ü (12 kişi) 30 yaş ve altı, %40,4'ü (92 kişi) 30-40 yaş arası ve %54,4'ü (124 kişi) ise 40 yaş ve üzeri katılımcılardan oluşmaktadır. Eğitim durumlarına göre dağılımları ise, %1,3'ü (3 kişi) lise mezunu, %96,5'si (220 kişi) lisans mezunu ve %2,2'si (5 kişi) ise lisansüstü mezun olduğu görülmektedir. İşletmelerin çalışan sayısına göre dağılımları ise, %3,1'i (7 kişi) 1-50 kişi, %19,7'si (45 kişi) 51-250 kişi, %77,2'si (176 kişi) ise 251 ve üzeri çalışanlardan oluşmaktadır. Faaliyette buldukları sektör, %3,5'si (8 kişi) hizmet sektöründe, %31,1'i (71 kişi) üretim sektöründe ve %65,4'ü (149 kişi) ise üretim ve hizmet sektöründe faaliyet göstermektedir. İşletmelerin pazar yapılarına göre incelendiğinde %25,9'u (59 kişi) ulusal, %9,2'si (21 kişi) uluslararası ve %64,9'u (148 kişi) ulusal ve uluslararası pazarlarda faaliyet gösterdiği görülmektedir. Araştırmaya katılanların katılımcılar %10,1'i (23 kişi) marka yöneticisi, %13,2'si (30 kişi) pazarlama koordinatörü, %12,3'ü (28 kişi) iş geliştirme yöneticisi, %11,0'i (25 kişi) sosyal medya pazarlama müdürü, %18,9'u (43 kişi) hesap sorumlusu, %9,2'si (21 kişi) pazarlama müdürü, %14,5'si (33 kişi) pazar geliştirme müdürü, %11,0'i (25 kişi) ürün müdürü olarak çalışmaktadır.

3.5.2. Güvenilirlik ve Geçerliliğe Yönelik Bulgular

3.5.2.1. Açıklayıcı Faktör Analizi

Araştırma verilerinin faktör yapısının belirlenmesi amacıyla birinci aşamada pazarlama sermayesi, psikolojik sermaye, iş çekiciliği algısı ve iş performansı kapsamındaki değişkenlere açıklayıcı faktör analizi yöntemi uygulanmıştır. Açıklayıcı faktör analizinde faktör yapılarının belirlenmesi amacıyla temel bileşenler analizi ve varimax döndürme yöntemi kullanılmıştır. Pazarlama sermayesi değişkenine yönelik insan, ilişki boyutları ve örgüt ve bilgi boyutları bir boyutta toplanarak iki faktörlü bir yapı sergilediği belirlenmiştir. KMO değerlerinin 0,671 ve 0,936 aralığında, Bartlett testi (BTS) değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı ve tüm faktör yük değerlerinin 0,50 değerinden büyük olduğu belirlenmiştir. Ayrıca toplam açıklanan varyans değerleri 0,54 – 0,67 aralığında

bulunmaktadır. Ayrıca ölçümün güvenilirliği kapsamında cronbach alfa katsayısı incelenmiş ve değerlerin 0,701 – 0,88 kabul sınırları aralığında olduğu (>0,7) gözlenmiştir (Hair vd., 2014, s. 124). İlgili verilere ilişkin hesaplanan değerler aşağıda Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Pazarlama Sermayesi AFA Bulguları

Yapılar	Maddeler	Faktör Yüklü	AVE (%)	α
Pazarlama sermayesi insan ve ilişki	İş hayatında kullanabileceğim yeterli iş uzmanlığına sahip olduğumu düşünüyorum	0,721	28,637	0,877
	İş hayatıyla ilgili uygulamaları başkalarına kıyasla daha iyi yapabildiğimi düşünüyorum	0,718		
	İş hayatında çeşitli kişilerle iş arkadaşlığı geliştirdiğimi düşünüyorum	0,663		
	İş hayatında çok sayıda bağlantım olduğunu düşünüyorum	0,654		
	İş hayatında geniş bir iletişim ağına sahip olduğumu düşünüyorum	0,649		
	İş hayatında edindiğim birçok iş becerilerim olduğunu düşünüyorum	0,645		
	İş hayatında yeni şeyler öğrenme ve kullanma kabiliyetine sahip olduğumu düşünüyorum	0,626		
Pazarlama sermayesi örgüt ve bilgi	İş hayatında yönelik çeşitli iş eğitimi ve deneyimlerine sahibim	0,559	26,192	0,888
	İşverenimin politikalarını çok iyi anlıyorum	0,793		
	İşverenimin uygulama ve prosedürleri hakkında çok şey biliyorum	0,755		
	İşverenimin işleri yapma şekli hakkında çok şey biliyorum	0,691		
	İşverenimin çalışma şekli ile çok fazla uyuyorum	0,649		
	İşverenimin rakipleri hakkında çok fazla bilgim var	0,635		
	İşverenimin müşterileri hakkında çok fazla bilgim var	0,614		
İşverenimin ürünleri ve hizmetleri hakkında çok fazla bilgim var	0,594			
KMO: 0,936; BTS: 1537,364 (0,000); Toplam Açıklanan Varyans: 54,829				

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda pazarlama sermayesi iki faktörlü olarak insan, ilişki boyutları ve bilgi ve örgüt boyutları tek boyut altında birleştiği görülmüştür. Bununla birlikte analiz sırasında diğer boyutlara çapraz yüklenen ifadeler ve 0,5’ten daha düşük bir faktör yükü olan ifadeler de analizden çıkarılmıştır (Çokluk, Şekercioğlu & Büyükoztürk, 2014, s. 197). İlişkisel sermaye ve örgütsel sermaye boyutları ile ilgili 1 ifade analiz dışı bırakılmıştır. Pazarlama sermayesine yönelik açıklayıcı faktör analizine ait sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Psikolojik Sermayesi AFA Bulguları

Yapılar	Maddeler	Faktör yükü	AVE (%)	α
Psikolojik sermaye iyimserlik	İşyerinde benim için belirsizler olduğunda en iyisini beklerim.	0,882	23,107	0,821
	Her zaman işimle ilgili şeylerin iyi tarafına bakarım	0,872		
	İşimle ilgili gelecekte bana ne olacağı konusunda iyimserim.	0,866		
	Benim için bir şeyler yanlış giderse de gider	0,642		
Psikolojik sermaye dayanıklılık	İşyerinde genellikle zorlukların üstesinden gelmenin bir yolunu bulurum	0,779	16,502	0,701
	Bu işte herhangi bir zamanda çoğu şeyin üstesinden gelebileceğime hissediyorum	0,769		
	İşyerinde genellikle zorlukları bir şekilde yönetirim	0,624		
Psikolojik sermaye özyeterlilik	Yönetimle toplantılarında çalışma alanımı temsil etmekte kendime güvenirim	0,823	16,291	0,826
	Çalışma alanımda hedef/ amaç belirlemede kendime güvenirim	0,748		
	Bir grup iş arkadaşına bilgi sunarken kendime güvenirim	0,596		
Psikolojik sermaye umut	Şu an ki iş hedeflerime ulaştıracak çeşitli yollar düşünebilirim.	0,803	11,268	0,76
	Şu anda, kendimce belirlediğim iş hedeflerine ulaşıyorum.	0,611		
KMO: 0,823; BTS: 923,285 (0,000); Toplam Açıklanan Varyans: 67,169.				

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda psikolojik sermaye dört faktörlü bir yapı göstermiştir. Analiz sırasında diğer boyutlara çapraz yüklenen ifadeler ve 0,5'ten daha düşük bir faktör yükü olan iyimserlik boyutundan 2 ifade, dayanıklılık boyutundan 3 ifade, üç ifade, umut boyutundan 4 ifade analiz dışı bırakılmıştır. Psikolojik sermayeye yönelik açıklayıcı faktör analizine ait sonuçlar Tablo 2' de verilmiştir.

Tablo 3. İş Çekiciliği Algısı AFA Bulguları

Yapılar	Maddeler	Faktör Yükü	AVE (%)	α
İş çekiciliği algısı	Şirkette geçirdiğim her gün gerçekten bir şey başarmış gibi hissediyorum	0,858	63,888	0,715
	Şirketimdeki işim çok heyecan vericidir	0,794		
	Genel olarak, şirketimdeki işim çok çekicidir	0,742		
KMO: 0,641; BTS: 140,741 (0,000); Toplam Açıklanan Varyans: 63,888				

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda iş çekiciliği algısı boyutu tek boyutlu olarak belirlenmiştir. İş çekiciliği algısına yönelik açıklayıcı faktör analizine ait sonuçlar Tablo 3' te verilmiştir.

Tablo 4. İş Performansı AFA Bulguları

Yapılar	Maddeler	Faktör Yüğü	AVE(%)	α
İş Performansı	Meslektaşlarım verimli bir personel olduğumu düşünür	0,836	63,66	0,808
	İşyerinde etkili bir personel olduğuma inanıyorum	0,816		
	Yöneticim verimli bir personel olduğumu düşünür	0,788		
	Yaptığım işin kalitesinden memnunum	0,749		
KMO: 0,788; BTS: 289,252(0,000); Toplam Açıklanan Varyans: 63,66				

Açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre iş performansı boyutu tek boyutlu olarak belirlenmiştir. Pazarlama sermayesine yönelik açıklayıcı faktör analizine ait sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

3.5.2.2. Doğrulatory Faktör Analizi

Araştırma verilerinin güvenilirliği kapsamında iç tutarlılıkla ilgili olarak güvenilirlik ölçüleri Cronbach's alpha, rho_A ve bileşik güvenilirlik (CR) değerleri incelenmiştir. Cronbach's alpha, rho_A ve bileşik güvenilirlik (CR) değerlerinin >0,70 olması ifade edilmiştir (Henseler, Ringle & Sarstedt, 2015; Fornell & Lacker, 1981; Hair vd., 2014). Tablo 4 incelendiğinde güvenilirlik için Cronbach's alpha ve rho_A değerlerinin sadece umut boyutunun için sırasıyla 0.582, 0.587 şeklinde bir değer aldığı diğer boyutların ise 0.70 değerini sağladığı görülmektedir. Bileşik güvenilirlik (CR) değerlerinin ise bütün boyutların 0,70 büyük olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Faktör Yüğüleri, Güvenilirlik ve Birleşim Geçerliliği Bulguları

Yapılar	Maddeler	Faktör yüğü	α	rho_A	CR	AVE
Örgütsel ve Bilgi	Pazserb1	0.720	0.875	0.878	0.903	0.571
	Pazserb2	0.778				
	Pazserb3	0.747				
	Pazsero1	0.791				
	Pazsero2	0.769				
	Pazsero3	0.707				
	Pazsero4	0.775				
İnsan ve İlişki	Pazseril1	0.729	0.865	0.868	0.895	0.515
	Pazseril2	0.695				
	Pazseril3	0.764				
	Pazserin1	0.718				
	Pazserin2	0.724				
	Pazserin3	0.741				
	Pazserin4	0.676				
Pazserin5	0.690					

Dayanıklılık	Psd2	0.801				
	Psd5	0.813	0.702	0.708	0.834	0.626
	Psd6	0.759				
Özyeterlilik	Pso2	0.800				
	Pso4	0.800	0.710	0.711	0.838	0.632
	Pso6	0.786				
Umut	Psu5	0.859				
	Psu6	0.820	0.582	0.587	0.827	0.705
İyimserlik	Psı1	0.861				
	Psı2	0.681	0.839	0.856	0.893	0.679
	Psı3	0.886				
	Psı4	0.852				
İş Performansı	İp1	0.796				
	İp2	0.777	0.809	0.811	0.875	0.635
	İp3	0.785				
	İp4	0.830				
İş Çekiciliği Algısı	İça1	0.784				
	İça2	0.773	0.715	0.715	0.841	0.638
	İça3	0.838				

α ; Cronbach alpha rho_A; Veri tutarlılık katsayısı CR; Birleşik güvenilirlik katsayısı AVE; Ortalama açıklanan varyans

Araştırma verilerinin geçerliliği kapsamında birleşim, ayrışım ve nomolojik geçerlilik değerleri incelenmiştir. Birleşim geçerliliğinin değerlendirilmesinde faktör yükleri ve AVE olmak üzere iki yol kullanılmaktadır. Faktör yük değerlerinden insan ve ilişki boyutuna ait 3 ifadede sırasıyla 0,695, 0,676, 0,690 olarak belirlenmiştir. Diğer ifadelerin faktör yük değerleri 0,70 ve üzeri ve AVE değerlerinin 0,50 değerinden büyük olduğu belirlenmiştir (Netemeyer, Bearden & Sharma, 2003, Ercan & Kan, 2004, Hair vd., 2014).

Tablo 6. Korelasyon Analizi ve Ayrışım Geçerliliği

NO		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
I	Dayanıklılık	0.791							
II	İça	0.551	0.799						
III	İp	0.616	0.751	0.797					
IV	Umut	0.473	0.518	0.587	0.840				
V	Örgütsel ve Bilgi	0.599	0.780	0.786	0.528	0.756			
VI	Özyeterlilik	0.569	0.556	0.651	0.477	0.592	0.795		
VII	İnsan ve İlişki	0.670	0.721	0.817	0.593	0.746	0.713	0.718	
VIII	İyimserlik	-0.170	-0.203	-0.068	-0.035	-0.281	0.004	-0.056	0.824

Ayrışım geçerliliğinin incelenmesinde AVE değerleri ve HTMT kriterine değerlerinden yararlanılmaktadır (Anderson & Gerbing, 1988; Henseler, Ringle & Sarstedt, 2015). İki yapının ortalama varyans değerlerinin bu iki yapı arasındaki korelasyon tahmini karesiyle karşılaştırmaktır. Varyans

değerinin karekökünün boyutlar arası en yüksek korelasyon değerinden daha büyük olmalıdır. Bu testin geçilmesi, ayrışım geçerliliğinin iyi bir kanıtıdır (Hair vd., 2014). Tablo 6 incelendiğinde, iki yapı arasındaki ilişkinin 1' den küçük olması ve açıklanan varyans değerinin karekökünün boyutlar arası en yüksek korelasyon değerinden daha büyük olması koşulunu tüm değişkenlerin sağladığı görülmektedir.

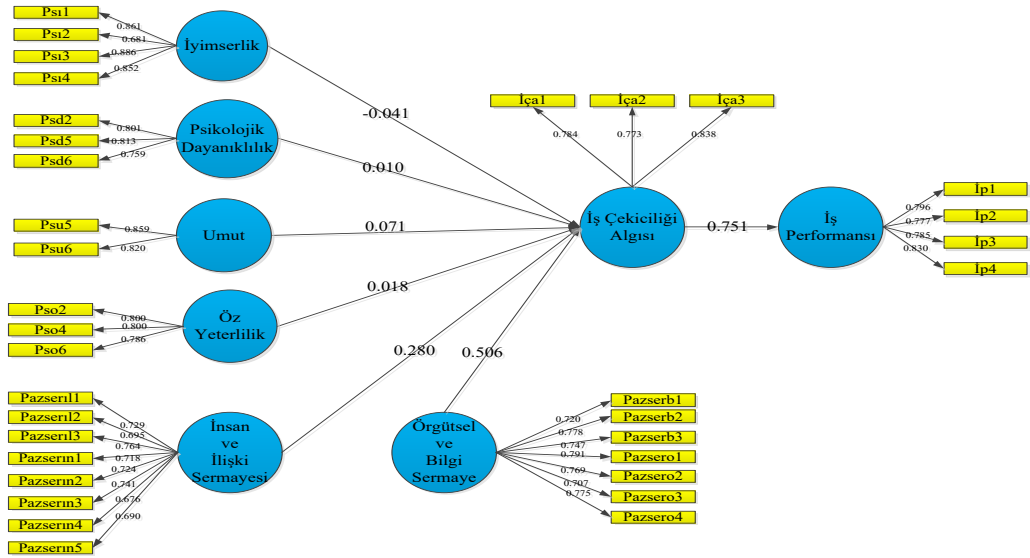
Tablo 7. HTMT Kriterine Dayalı Ayırt Edici Geçerlilik Bulguları

NO		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
I	Dayanıklılık								
II	İçerik	0.770							
III	İp	0.817	0.977						
IV	Umut	0.744	0.802	0.853					
V	Örgütsel ve Bilgi	0.761	0.981	0.934	0.742				
VI	Özyeterlilik	0.807	0.772	0.853	0.747	0.743			
VII	İnsan ve İlişki	0.862	0.908	0.976	0.844	0.854	0.908		
VIII	İyimserlik	0.214	0.261	0.103	0.115	0.321	0.071	0.087	

Ayrışım geçerliliği test etmek için değerlendirilen diğer kriter Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT)' dir. Faktör korelasyonu için bir tahmin olarak, iki faktörü açıkça ayırt edebilmek için HTMT'nin 0,90'dan küçük olması gerekir (Henseler, Ringle & Sarstedt, 2015). Tablo 7 incelendiğinde HTMT değerleri, tüm ip ve insan ve ilişki boyutları haricinde diğer boyutlar için ayırt edici geçerlilik şartının karşılandığını göstermektedir. Nomolojik geçerlilik kapsamında, söz konusu yapı ile teorik olarak ilişkili yapılar arasındaki korelasyonların sıfırdan önemli ölçüde büyük olması gerekmektedir (Hair vd., 2014, s.124).

3.5.3. Yol Analizine İlişkin Bulgular

Tablo 7 ve Şekil 2 incelendiğinde ise; pazarlama sermayesinin örgütsel ve bilgi boyutu, insan ve ilişki boyutu iş çekiciliği üzerindeki etkisinin test edildiği H1 ve alt hipotezleri yol katsayılarının karşılaştırılması 0.510, 0.271, t istatistiği (2.966, 5.632) ve p değerlerine ($p < 0.05$) düzeyinde anlamlı ve hipotezler kabul edilmiştir. İş çekiciliği algısı iş performansı üzerindeki etkisi test edildiği H3 hipotezi ise yol katsayılarının karşılaştırılması 0.751 ve t istatistiği (11.578), p değerleri ($p < 0.05$) düzeyinde anlamlı ve hipotezler kabul edilmiştir. Psikolojik sermaye boyutları olan iyimserlik, dayanıklılık, özyeterlilik ve umut boyutunun iş çekiciliği algısı üzerindeki etkisi test edildiği H2 hipotezi ve alt hipotezleri ($p < 0.05$) düzeyinde ret edilmiştir.

Şekil 2. Yol Analizi

Ayrıca araştırma modelini değerlendirmek için SRMR, NFI, Chi-Square, d_ ULS ve d_ G değerleri incelenmiştir. SRMR 0.083, d_ ULS 4.085, d_ G 1.046, Chi-Square 1.216.014 ve NFI oranı ise 0.717 modelin kabul edilebilir bir model uyumunu gösterdiği tespit edilmiştir (Çakır, 2020, s. 74).

Tablo 8. Hipotez Testi Sonuçları

	t istatistiği	p değerleri	Sonuç
Dayanıklılık - > İÇA	0.177	0.860	RET
İÇA - > İP	11.578	0.000	KABUL
Umut - > İÇA	1.366	0.172	RET
Örgütsel ve Bilgi - > İÇA	5.632	0.000	KABUL
Özyeterlilik - > İÇA	0.412	0.681	RET
İnsan ve İlişki - > İÇA	2.966	0.003	KABUL
İyimserlik - > İÇA	0.871	0.384	RET

1.96(p<0.05)

4. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma Türkiye'de işletmelerde pazarlama profesyonel meslek mensuplarının psikolojik sermaye ve pazarlama sermayesinin iş çekiciliği algısı ve iş performansı üzerindeki rolünü incelemek amacıyla model kurulmuştur. Yapılan analiz sonucunda pazarlama sermayesinin iş çekiciliği üzerindeki etkisinin test edildiği H1 hipotezi ile pazarlama sermayesi boyutlarından örgütsel ve bilgi

boyutu ile insan ve ilişki boyutunun iş çekiciliği algısı üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuç; Nguyen & Nguyen, (2011) firmaya özel pazarlama sermayesi havuzunun iş çekiciliği ve iş tatmini üzerinde olumlu etkisi, Tho vd., (2017) pazarlamacıların pazarlama sermayesinin mesleki bağlılıkları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu elde edilen sonucu destekler niteliktedir. İş çekiciliği algısı iş performansı üzerindeki etkisi test edildiği H3 hipotezi ile iş çekiciliği algısının iş performansı üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuç Nguyen & Nguyen, (2011) iş çekiciliğinin iş performansı üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucu, Ngo (2021) iş tatminin iş performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucunu desteklemektedir.

Ele alınan çalışmada psikolojik sermaye boyutları olan iyimserlik, dayanıklılık, özyeterlilik ve umut boyutunun iş çekiciliği algısı üzerindeki etkisi test edildiği H2 hipotezi ve alt hipotezleri ile psikolojik sermayenin iş çekiciliği algısı üzerinde etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuç Tho vd., (2017) psikolojik sermaye boyutlarından umut ve dayanıklılık boyutlarının da iş performansı üzerinde etkisi olmadığı sonucunu desteklemektedir. Fakat literatürde yapılan Tho vd., (2013) çeşitli firmalar için çalışan pazarlamacıların psikolojik sermayenin pazarlamacıların iş performansı üzerinde iş yaşamının kalitesi, işin çekiciliği ve iş çabası aracılığıyla doğrudan ve dolaylı etkileri olduğu, Karatepe & Karadas (2014) otel hizmetlerinde ön saflardaki çalışanların psikolojik sermayenin işe bağlılığı artırdığını sonucu, Kim vd., (2016) otel hizmetlerinde ön saflardaki çalışanların psikolojik sermayenin mevcut organizasyondan ayrılma eğilimini azalttığı sonucu, Salha vd., (2016) Tekirdağ'da faaliyet gösteren yiyecek içecek işletmelerinde çalışanların iş tatmini ile psikolojik sermayenin öz yeterlilik, umut, psikolojik dayanıklılık ve iyimserlik alt boyutları arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişkiler tespit etmesi sonucu, Huynh & Hua (2020) Vietnam'ın küçük ve orta ölçekli işletmelerinde çalışanların iş tatmin düzeyi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu sonucu ile benzer sonuçlar göstermemektedir. Umudun, etkinlik, dayanıklılık ve iyimserliğin psikolojik kaynaklarından oluşan psikolojik sermayenin yapısı insan kaynaklarının gelişimine ve performans yönetimine bağlıdır (Avey vd., 2011). Dolayısıyla söz konusu sonucun çalışanın pozisyonu, çalışma alanı, sektör, örgüt kültürü gibi özelliklerinin incelenen bu değişkenler üzerindeki etkisinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Sonuç olarak bu çalışma pazarlama profesyonel meslek mensupları düzeyindeki insan sermayesi kaynaklarının pazarlama sermayesi ve psikolojik sermayeyi kapsamasından hareket etmiş ve söz konusu sermaye kaynaklarının birlikte analiz edilmesi ile ulaşılan sonuçlar aracılığıyla literatüre katkı sağlamayı hedeflemiştir.

Araştırmada kolayda örnekleme yönteminin kullanılması, belirli bir sektöre özgü olmaması ve belirli şehir ve bölgedeki işletmelerin örnekleme dahil edilmesi araştırmanın kısıtlılığı olarak görülmektedir. Bu çalışmanın sonuçları sınırlılıkları çerçevesinde yorumlanmalı ve bulguların genellenebilirliğini değerlendirmek için gelecekteki araştırmalara ihtiyaç duyulacaktır.

Gelecek Çalışmalara ve Uygulayıcılara Öneriler

Psikolojik sermaye, pazarlama sermayesi, çalışanların iş performansı ve çalışanların diğer belirli iş tutumları arasındaki ilişkiyi keşfetmek için daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir. Pazarlama

profesyonel meslek mensupları ve diğer iş profesyonelleri insan sermayesi kaynaklarının iş performansındaki rolü üzerinde benzerliklerini ve farklılıklarını keşfetmek, psikolojik sermaye ve pazarlama sermayesinin iş performansına etkisini ekip veya işletme düzeyinde incelemek, pazarlama profesyonel meslek mensuplarının iş performanslarının farklı sektörlere yönelik karşılaştırılma yapılması ilerde yapılacak çalışmalara önerilmektedir.

Bu çalışmada pazarlama profesyonel meslek mensuplarının pazarlama sermayelerinin iş çekiciliği algısını etkilediği ve iş çekiciliği algısının iş performansını etkilediği belirlenmiştir. İşletmelerin rekabet gücünü artırma yollarından birisi de çalışanların iş performansını yükseltmek olarak görülmektedir. Bu nedenle, iş performansını etkileyen faktörlerin doğru bir şekilde belirlenmesi hayati önem taşımaktadır. Ayrıca günümüzün sürekli değişen dünyasında, insan kaynaklarının etkin yönetimi bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bu nedenle pazarlama sermayesi pazarlamacıların performansını artırmak için önemlidir ve firmalar işe alma, eğitim ve geliştirme programlarında bu tür sermayeye dikkat etmelidir. Çalışmanın bulguları işletmelerin uygun insan kaynakları ekibini oluşturmak için pazarlama sermayesi yüksek olan pazarlama profesyonellerini işe almaya ve geliştirmeye yönelik politikalar oluşturulmasında etkili olabilecektir. Mevcut pazarlama profesyonel meslek mensuplarının ise pazarlama sermayesi artırmaya motive edici politikalar geliştirerek iş performansları sürecinde etkili olacak politikalar ile işletmenin insan sermayesi kaynakları açısından rekabet avantajı yaratmasına yardımcı olabilecektir. Pazarlama sermayesi iş çekiciliği algısını ve çalışanların iş performansını yükseltmeye yardımcı olan bir kaynak olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma sonuçlarından elde edilen bilgiler yöneticilerin iş performansını ve çalışanların verimliliğini artırmak için uygun yönetsel kararlar almasına yardımcı olacaktır.

Etik Kurul Onayı

Bu makalenin saha çalışması, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 05.03.2020 tarih ve 2020/02 nolu toplantısında alınan E.10611 sıra sayılı Etik Kurul İzni onaylanmıştır.

Kaynakça

- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2005). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı. 4. Baskı, Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Anderson, J. C. & Gerbing, D. W. (1988), "Structural Equation Modeling in Practice: A Review and Recommended Two-Step Approach", *Psychological Bulletin*, 103, 411-423.
- Avey, J. B., Reichard, R. J., Luthans, F.; and Mhatre, K. H. (2011), "Meta-Analysis of the Impact of Positive Psychological Capital on Employee Attitudes, Behaviors, and Performance", *Management Department Faculty Publications*. 140.
- Bankacı, U. (2016), "Psikolojik Sermaye Kavramı Üzerine Bir İnceleme", *Florya Chronicles of Political Economy*, Year 2 Number 2, 59-79.

- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Caillier, J. G. (2010), "Factors Affecting Job Performance In Public Agencies", *Public Performance & Management Review*, Vol. 34, No. 2, pp. 139-165.
- Christen, M., Iyer, G., Soberman, D. (2005), "Job Satisfaction, Job Performance and Effort: A RE – Examination", *Faculty Research*.
- Çakır, S. F. (2020). *Kısmi en Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi (PLS-SEM) Smart PLS 3.2. Uygulamaları*, Gazi Kitapevi, Ankara.
- Çavuş, M. F. & Gökçen, A. (2015), "Psychological Capital: Definition, Components and Effects, *British Journal of Education*", *Society & Behavioural Science*, 5(3): 244-255, no.BJESBS.2015.021.
- Çetin, F. & Basım, N. (2012), "Orgütsel Psikolojik Sermaye: Bir Olcek Uyarlama Çalışması", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 45, Sayı 1, s.121-137.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*. 3. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Ercan, İ. ve Kan, İ. (2004), "Ölçeklerde Güvenirlik ve Geçerlik", *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(3): 211-216.
- Fornell, C. & Larcker, D. F. (1981), "Evaluating Structural Equation Models With Unobservable Variables and Measurement Error", *Journal of Marketing Research*, 18, 39-50.
- Griffith, D. A., Yalcinkaya, G. Calantone, R. J. (2010), "Do marketing capabilities consistently mediate effects of firm intangible capital on performance across institutional environments?", *Journal of World Business* 45, 217–227.
- Griffith, D.A. & Lusch, R. F. (2007), "Getting Marketers to Invest in Firm – Specific Capital", *Journal of Marketing*, Vol. 71, 129–145.
- Gupta, M. and Shaheen, M. (2018), "Does work engagement enhance general well-being and control at work? Mediating role of psychological capital", *Evidence-based HRM: a Global Forum for Empirical Scholarship*, Vol. 6 No. 3, pp. 272-286.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. & Tatham, R. L. (2014). *Multivariate Data Analysis*. (7th Edition). Pearson, Prentice Hall, New Jersey.
- Henseler, J., Ringle, C. M. and Sarstedt, M. (2015), "A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling", *J. of the Acad. Mark. Sci.* 43:115–135.
- Karatepe, O. M and Karadas, G. (2014), "Do psychological capital and work engagement foster frontline employees' satisfaction? A study in the hotel industry", *International Journal of Contemporary Hospitality Management* Vol. 27 No. 6, pp. 1254-1278.
- Ke, J. L. and Deng, X.T. (2018), "Family-Friendly Human Resource Practice, Organizational Commitment, and Job Performance among Employees: The Mediating Role of Workplace Spirituality", *Journal of Human Resource and Sustainability Studies*, 6, 81-91.
- Kim, T. T., Karatepe, O. M., Lee, G., Lee, S., Hur, K and Xijing, C. (2017), "Does hotel employees' quality of work life mediate the effect of psychological capital on job outcomes?", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol. 29 No. 6, pp. 1638-1657.
- Laghi, E. Marcantonio, M. D. Cillo, V. Paoloni, V. (2020), "The relational side of intellectual capital: an empirical study on brand value evaluation and financial performance", *Journal of Intellectual Capital*, Emerald Publishing Limited, 1469-1930.

- Légal, J. B. and Meyer, T. (2009), "Goal Priming and Self-Efficacy: Independent Contributions to Motor Performance, Perceptual and Motor Skills", *Ammons Scientific*, 108 (2), pp.383-391.
- Luthans, F. (2002), "The need for and meaning of Essay positive organizational behavior", *Journal of Organizational Behavior J. Organiz. Behav.* 23, 695-706.
- Luthans, F. and Church, A. H. (2002), "Positive Organizational Behavior: Developing and Managing Psychological Strengths and Executive Commentary", *The Academy of Management Executive Theme: Focusing on the Positive and Avoiding the Negative*, Vol. 16, No. 1, pp. 57-75.
- Luthans, F. and Youssef, C. M. (2007), "Emerging Positive Organizational Behavior", *Leadership Institute Faculty Publications*, 8, 85-101.
- Luthans, F., Avey, J. B., Avolio, B. J. and Peterson, S. (2010), "The Development and Resulting Performance Impact of Positive Psychological Capital", *Management Department Faculty Publications*. 157.
- Luthans, F., Avey, J., Avolio, B., Norman, M. and Combs, G. (2006), "Psychological Capital Development: Toward a Micro-Intervention", *Management Department Faculty Publications*. 146.
- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B., and Norman, S. M. (2007), "Positive Psychological Capital: Measurement and Relationship with Performance and Satisfaction", *Leadership Institute Faculty Publications*. 11.
- Luthans, F., Luthans, K. W., Luthans, B. C. (2004), "Positive psychological capital: Beyond human and social capital", *Business Horizons* 47/1, (45-50).
- Mortazavi, S., Yazdi, S. V. S., Amini, A. (2012), "The Role of the Psychological Capital on Quality of Work Life And organization performance", *Institute of Interdisciplinary Business Research*, 2 0 6, VOL 4, NO 2.
- Netemeyer, R. G., Bearden, W. O. & Sharma, S. (2003). *Scaling Procedures: Issues and Applications*. SAGE Publications, Thousand Oaks, California.
- Ngo, T.T. (2021), "Impact of Psychological Capital on Job Performance and Job Satisfaction: A Case Study in Vietnam", *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, Vol 8, No , 0495-0503.
- Nguyen, T. D. & Nguyen, T. T. M. (2011), "Firm-specific marketing capital and job satisfaction of marketers: Evidence from Vietnam", *The Learning Organization*, Vol. 18 Issue: 3, pp.251-263.
- Nguyen, T. D. and Nguyen T. A. H. (2020), "The relationship between taskoriented leadership style, psychological capital, job satisfaction and organizational commitment: evidence from Vietnamese small and mediumsized Enterprises", *Journal of Advances in Management Research*, Vol. 17 No. 4, pp. 583-604.
- Nguyen, T. D., & Nguyen, T. T. M. (2012), "Psychological capital, quality of work life and quality of life of marketers: Evidence from Vietnam". *Journal of Macromarketing*, 32, 82-90.
- Nguyen, T. D., Nguyen, P. D., & Tran, Q. HM. (2011), "Marketers' psychological capital and performance", *Anzam*, Page 1 of 19.
- Patton, M. Q. & Zaimoğlu Ö. F. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir (çev.), 3. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- Peterson, S. J., Luthans, F., Avolio, B. J., Walumbwa, F. and Zhang, Z. (2011), "Psychological Capital and Employee Performance: A Latent Growth Modeling Approach", *Management Department Faculty Publications*. 143.
- Safavi, H. P. and Bouzari, B. (2019), "The association of psychological capital, career adaptability and career competency among hotel frontline employees", *Tourism Management Perspectives*, 30, 65-74.
- Salha, H., Cinnioğlu, H., & Yazıt, H. (2016), "Psikolojik Sermayenin İş Tatminine Etkisi: Tekirdağ'daki Yiyecek İçecek İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma", *3rd International Congress of Tourism & Management Researches*, 371

- Sarstedt, M., Ringle, C. & Hair, J. F. (2017), “Partial Least Squares Structural Equation Modeling”, Springer International Publishing AG.
- Stiles, P. (2017), “Human capital and performance: A literature review”, Human capital and performance, 1-42
- Sun, X. J. (2016), “Psychological Empowerment on Job Performance—Mediating Effect of Job Satisfaction”, Psychology, 7, 584-590.
- Youssef, C. M. and Luthans, F. (2007), “Positive Organizational Behavior in the Workplace: The Impact of Hope, Optimism, and Resilience”, Management Department Faculty Publications. 36.

RELATIONSHIP BETWEEN MARKETING CAPITAL,
PSYCHOLOGICAL CAPITAL, PERCEPTION OF JOB
ATTRACTIVENESS AND JOB PERFORMANCE: A PRACTICE IN
MARKETING PROFESSIONALS^{*,**}

Aydın KAYABAŞI^{***}
Burcu Mucan ÖZCAN^{****}
Fatma DEMİRAG^{*****}

Businesses trying to keep up with rapid changes with globalization are struggling to survive under intense competitive pressure. In recent years, when economic fluctuations around the world apart from the competition, sales pressure on employees, achieving targets, and problems economic, political affect the productivity of employees. For this reason, businesses try to give more importance to human resources in order to make their employees happier and more productive. Businesses have focused on two human resources types of capital for trying to maintain their sustainable competitive advantage. Therefore this study aimed to explain the effect of the relationship between psychological capital, marketing capital, perception of job attractiveness, and job performance on marketing professionals in Turkey.

Businesses should employ marketing professionals with some knowledge, skills, and abilities skills and create effective people management policies that enable marketers to be successful (Nguyen &

* The survey in this article was approved by the decision number 05.02.2020 taken at the meeting of Kütahya Dumlupınar University Social Sciences and Humanities Ethics Committee on 2020/02 and numbered E.10611

** This study is derived from the project numbered 2021-08 supported by Kütahya Dumlupınar University Scientific Research Projects Commission.

*** Kütahya Dumlupınar University, Business Administration , aydin.kayabasi@dpu.edu.tr ,0000-0001-6955-7948

**** Manisa Celal Bayar University, Business Administration, burcu.mucan@cbu.edu.tr, 0000-0002-6499-4660

*****Kütahya Dumlupınar University, Electronic Commerce and Management, fatma.demirag@dpu.edu.tr, 0000-0001-7520-6706

Nguyen, 2011, p.251). At the level of marketing professionals, there are two types of human capital resources, namely marketing capital and psychological capital (Tho et al., 2017, p.4). Marketing capital components are generally considered as human capital, relational capital, organizational capital, and knowledge capital (Griffith & Lusch, 2007, p.129). Psychological capital has four components of self-efficacy, optimism, hope, and flexibility (Luthans, 2002, p.60). According to the literatür; Nguyen & Nguyen (2011) stated that there is a relationship between marketers' firm-specific marketing capital, job satisfaction, and job performance. Tho et al., (2017) stated that marketing capital and psychological capital have an impact on the job performance of marketers. Nguyen et al. (2011) stated that marketers' psychological capital affects their job performance.

A quantitative method was used in this study. In the research, the survey method was determined as the data collection tool. In the research, face-to-face and online questionnaires were applied. The study survey questions about psychological capital Luthans et al., (2007) and Çetin & Basım (2012), survey questions about marketing capital Nguyen & Nguyen (2011), survey questions about the perception of job attractiveness Nguyen & Nguyen (2011), Survey questions about job performance were adapted from the studies of Tho et al., (2013). The research population consists of marketing professionals, occupational groups employed in enterprises in Turkey. The convenience sampling method was chosen in the study. Data were obtained from 228 marketing professionals from marketing professional occupation groups employed in businesses in Turkey. This study was designed as a relational research model. SMART-PLS was used to test the research hypotheses.

As a result of the data analysis; the organizational, knowledge and human, relationship dimensions of marketing capital were found to have an impact on the perception of job attractiveness. Optimism, resilience, self-efficacy, and hope dimensions of psychological capital were not found to have an impact on the perception of job attractiveness. Job attractiveness perception were found to have an impact on the job performance. The findings of the study can be effective in creating policies for recruiting and developing marketing professionals with high marketing capital to create the appropriate human resources team of the enterprises.

PORTFOLIO OPTIMIZATION WITH GRAPHICAL LASSO AND AN APPLICATION IN BORSA İSTANBUL

GRAFİKSEL LASSO İLE PORTFÖY OPTİMİZASYONU VE BORSA İSTANBUL'DA BİR UYGULAMA

Erhan USTAOĞLU*

Abstract

Graphical Lasso (Least absolute shrinkage and selection operator) has become a popular tool in the field of machine learning in recent years. Although it has been deployed mainly for feature selection in classification problems, it is also used for covariance matrix estimation. Mean-variance portfolio optimization relies on sample covariance matrix for the calculation of the portfolio's risk, whereas it has been most hardly criticized. The aim of this study is to demonstrate the effect of the covariance matrix estimation by Graphical Lasso algorithm with varying L_1 penalty factors. Mean-variance portfolio optimization using empirical and estimated covariance matrices are applied to BIST 30 index and the results are compared.

Keywords: Graphical Lasso, Portfolio Optimization, Covariance Matrix

Öz

Grafiksel Lasso (least absolute shrinkage and selection operator) algoritması son yıllarda makine öğrenmesi alanında popüler bir araç oldu. Genel olarak sınıflandırma problemlerinin özellik seçimi için kullanılıyor olsa da aynı zamanda kovaryans matris tahmininde de başvurulur hale geldi. Ortalama-varyans portföy optimizasyonu, portföy riskinin hesaplanmasında tarihi verilerden yararlanılarak oluşturulan kovaryans matrisini kullanmaktadır. Bu aynı zamanda ortalama-varyans portföy optimizasyonu metodunun en çok eleştiri aldığı konudur. Bu çalışmanın amacı farklı L_1 ceza faktörleri kullanarak grafiksel Lasso algoritmasının kovaryans matris tahminine ve bunun portföy optimizasyon performansına olan etkilerini göstermektir. Çalışmada ortalama-varyans portföy optimizasyonu amprik ve tahmini kovaryans matrisleri kullanılarak BIST 30 endeksine uygulanmakta ve sonuçlar karşılaştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Grafiksel Lasso, Portföy Optimizasyonu, Kovaryans Matrisi

* Marmara University, Management Information Systems, erhan.ustaoglu@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9077-4370

1. Introduction

Mean-variance portfolio optimization, though nearly 70 seventy years old, is still widely used by finance professionals and academics throughout the world (Markowitz, 1952). Yet it is one of the most criticized financial methods from many aspects (Kolm, Tütüncü, & Fabozzi, 2014). Mean-variance portfolio optimization is a trade-off between portfolio risk and portfolio return. One of the most criticized points in the method is the estimation of the covariance matrix, which the method uses for the calculation of the portfolio risk. The true relationships between the assets, which make up the portfolio, should be known or somehow guessed for the exact calculation of the portfolio risk. However, this is practically almost impossible when the number of assets in a portfolio are high, especially in volatile markets. Instead, historical price movements are employed for the calculation of covariance matrix hence, the portfolio risk. But this leads to severe estimation errors especially when the number of sample data are not at least an order greater than the number of assets in the portfolio (Ledoit & Wolf, 2003). Moreover, estimation errors are maximized by the mean-variance method (Michaud, 1989). As a result, some of the assets in the portfolio may be overweighted, and some other may be underweighted which leads to poor out-of-sample performances. De Miguel et al. (2009) showed that even equally diversified portfolios can outperform mean-variance optimized portfolios in practical applications. Some methods have been proposed to overcome the errors incurred in the estimation of the portfolio risk. Shrinkage estimators have been widely used for reducing the estimation errors in covariance matrix. Ledoit and Wolf (2004) suggested an estimation method using a weighted average of the sample covariance matrix and a structured estimator, which assumes all the variances to be the same and all the covariances to be zero. Bai et al. (2009) used large-dimensional random matrix theory for combining sample covariance and the estimators. Bodnar et al. (2014) proposed a more general linear shrinkage estimator utilizing a symmetric positive definite target matrix. An optimal expected gain/loss estimator was also proposed using shrinkage covariance matrices (Liu et. al, 2016).

Lasso was proposed to improve the prediction accuracy and the interpretation of the ordinary least square regression (Tibshirani, 1996) and became one of the widely applied models in the field of machine learning in 1990s together with neural networks and support vector machines. Since it causes the solution to be sparse, it is used for mainly feature selection (Perrin and Roncalli, 2019). The model has been used in numerous applications ranging from NLP (Loukina et. al, 2015) to seismology (Kiani et. al, 2019). It was also shown that Lasso worked better compared to Ridge and ordinary least square regression with simulated and real data (Muthukrishnan and R. Rohini, 2016). Friedman et. al (2008) proposed a fast algorithm for the solution of sparse graphical models. The algorithm used L_1 (Lasso) penalty for the estimation of sparse inverse covariance matrix multivariate Gaussian distribution. This simple and fast algorithm facilitated the solution of the large data problems which involve sparse covariance or sparse inverse covariance procedures. As mean-variance model calculates portfolio risk through covariance of assets included in the portfolio, graphical Lasso has found applications in this field recently (Avagyan et. al, 2017; Yuan et. al, 2020). However, deployment of

graphical Lasso algorithm in Turkish financial markets for portfolio optimization has not been studied yet. This study aims to demonstrate the effectiveness of the Lasso algorithm in portfolio optimization for Turkish financial markets and to provide academicians and financial professionals with an insight into the subject. For the application, a portfolio optimization problem in BIST 30 is considered. The covariance matrix is estimated by graphical Lasso algorithm and the results are compared with that of using the sample covariance.

2. Methodology

Mean-variance portfolio optimization, Sharpe ratio which is used as the optimization objective function and the graphical Lasso algorithm are defined in the following sections.

2.1. Mean-Variance Optimization

Mean-Variance optimization proposed by Markowitz (1952), seeks the minimization of the risk of a portfolio given a level of expected return or the maximization of the expected return given a level of risk. The expected return and the risk of a portfolio are defined as:

$$R_p = \mathbf{w}^T \mathbf{r} \quad (1)$$

$$Var_p = \mathbf{w}^T \boldsymbol{\Sigma} \mathbf{w} \quad (2)$$

respectively, where \mathbf{r} is the return vector of assets, \mathbf{w} is the vector, which gives the weights of the assets and $\boldsymbol{\Sigma}$ is the covariance matrix of the returns in the portfolio. The mean-variance optimization problem is given as

$$\max_{\mathbf{w}} \mathbf{w}^T \mathbf{r} \quad \text{subject to} \quad \mathbf{w}^T \boldsymbol{\Sigma} \mathbf{w} \leq Var_{pmax} \quad \text{and} \quad \mathbf{w}^T \mathbf{1}_N = 1 \quad (3)$$

or

$$\min_{\mathbf{w}} \mathbf{w}^T \boldsymbol{\Sigma} \mathbf{w} \quad \text{subject to} \quad \mathbf{w}^T \mathbf{r} \geq R_{pmin} \quad \text{and} \quad \mathbf{w}^T \mathbf{1}_N = 1 \quad (4)$$

where $\mathbf{w}^T \mathbf{1}_N = 1$ reflects the no short selling condition which is a common practice in theoretical portfolio analysis. Another alternative for the optimization of the mean-variance problem is using the Sharpe ratio (Sharpe, 1966) in the objective function as

$$\max_{\mathbf{w}} \frac{\mathbf{w}^T \mathbf{r}}{\mathbf{w}^T \boldsymbol{\Sigma} \mathbf{w}} \quad \text{subject to} \quad \mathbf{w}^T \mathbf{1}_N = 1 \quad (5)$$

which is used in this study.

2.2 Graphical Lasso Algorithm

Assuming we have N samples from p multivariate Gaussian distributions with mean $\boldsymbol{\mu}$ and covariance $\boldsymbol{\Sigma}$, then the inverse covariance matrix $\boldsymbol{\Sigma}^{-1}$ can be estimated by maximizing the multivariate loglikelihood function as

$$\max_{\Sigma^{-1}} \log \{ \det \Sigma^{-1} - \text{tr}(\mathbf{S}\Sigma^{-1}) - \rho \|\Sigma^{-1}\|_1 \} \quad (6)$$

where $\text{tr}(\mathbf{S}\Sigma^{-1})$ denotes trace of the product of the matrices, \mathbf{S} is the sample covariance matrix and $\|\Sigma^{-1}\|_1$ is the sum of the products of the absolute values of the elements Σ^{-1} and ρ is the L_1 penalty factor (Friedman et. al, 2008).

3. Application in BIST 30

Daily return values BIST 30 stocks between 01.01.2018 and 31.12.2019 (512 daily returns for 30 stocks) are considered for the application. Employing mean-variance optimization seven different portfolios are obtained for which the Sharpe ratio is used in the objective function for the maximization. The first portfolio is constructed using the sample covariance matrix. The other six portfolios are constructed using estimated covariance matrices obtained through the graphical Lasso algorithm for six different L_1 penalty values ρ from 0.1 to 0.6.

As the L_1 penalty value ρ increases, the sparsity of the covariance matrix increases. The sparsity diagrams are displayed for the sample covariance matrix and the estimated covariance matrices for $\rho = 0.1, 0.3, \text{ and } 0.6$ (Figure 1).

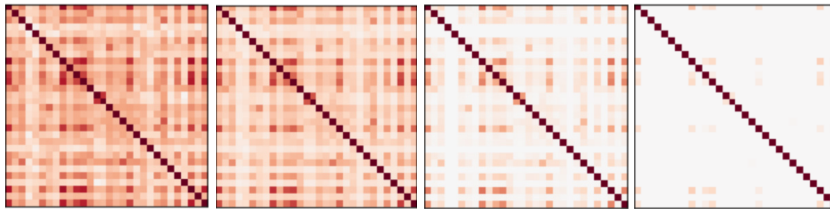

Figure 1: Sparsity Diagrams

Sharpe ratios, mean returns, standard deviations, sparsity ratio of the covariance matrices, and the number of stocks with portfolio shares different than zero are listed in Table 1. All of the portfolios with Lasso penalties, which are higher than zero, have better Sharpe ratios than that of sample covariance matrix. Moreover, as the sparsity ratio decreases, Sharp ratio increases that means a higher expected return for the risk incurred. Meanwhile the number of stocks in the portfolio increases too, meaning a better diversification. This behavior addresses the criticism against the mean-variance portfolio model that the model overweights some of the assets in the portfolio, which in turn causes poor out-of-sample results. These results indicate a concrete improvement in the portfolio optimization performance when the graphical Lasso is used for covariance matrix estimation.

Table 1. Portfolio Performances

Covariance	Sharpe Ratio	Sparsity Ratio	Number of Stocks
Sample Covariance	0.00236	1	7
Est. Covariance ($\rho = 0.1$)	0.00260	1	9
Est. Covariance ($\rho = 0.2$)	0.00301	1	12
Est. Covariance ($\rho = 0.3$)	0.00346	0.94	14
Est. Covariance ($\rho = 0.4$)	0.00365	0.60	17
Est. Covariance ($\rho = 0.5$)	0.00368	0.41	19
Est. Covariance ($\rho = 0.6$)	0.00370	0.15	19

4. Conclusion

Covariance matrix estimation has been one of the points for which the mean-variance portfolio optimization has been criticized. Many methods have been proposed to overcome the estimation errors. Recently Lasso algorithm has also been used for the estimation of covariance matrix, which depicts the relationships between asset returns. In this study, Graphical Lasso algorithm is applied to calculate the estimated covariance matrix in the mean-variance portfolio optimization for BIST-30 stocks and the results are compared with that of sample covariance matrix. Sharpe ratios achieved for Lasso estimated portfolio optimizations are greater than that of the sample covariance matrix which means greater return-risk ratios. As the L_1 penalty increases covariance matrix gets sparser and the number of stocks in the portfolio increases. This indicates that the portfolios are more diversified and the problem of overweighting of some assets are overcome. These results are inline with the findings of the studies, which also reported improved Sharpe ratios and decreased risks for portfolio optimizations. As the results indicate, Sharpe ratios increase monotonically as L_1 penalty factor increases. However, this does not imply that the higher the L_1 , the better the portfolio performance. L_1 values should also be optimized for better portfolio performances regarding the assets and time span under investigation. As a further study subject, out of sample performances of the optimized portfolios can be observed using a rolling window approach and the L_1 penalty value can be optimized for BIST 30.

REFERENCES

- Avagyan, V., Alonso A. M., & Nogales F. J. (2017). Improving the graphical lasso estimation for the precision matrix through roots of the sample covariance matrix. *Journal of Computational and Graphical Statistics*, 26(4), 865–72.
- Bai, Z., Liu H., & Wong, W. K. (2009). Enhancement of the applicability of Markowitz's portfolio optimization by utilizing random matrix theory, *Mathematical Finance*, 19(4), 639–667.
- Bodnar, T., Gupta, & A.K., Parolya, N. (2014). On the strong convergence of the optimal linear shrinkage estimator for large dimensional covariance matrix, *Journal of Multivariate Analysis*, 132, 215-228.

- De Miguel, V., Garlappi, L., & Uppal, R. (2009). Optimal versus naive diversification: How inefficient is the 1/N portfolio strategy? *Review of Financial Studies*, 22, 1915–1953.
- Friedman, J., Hastie, T., & Tibshirani, R. (2008). Sparse inverse covariance estimation with the graphical lasso, *Biostatistics*, 9(3), 432–441.
- Kiani, J., Camp, C., & Pezeshk, S. (2019). On the application of machine learning techniques to derive seismic fragility curves. *Computers & Structures*. 218, 108-122.
- Kolm, N., Tütüncü, R., & Fabozzi, F. (2014). 60 years of portfolio optimization: Practical challenges and current trends. *European Journal of Operational Research*, 234 (2), 356–371.
- Ledoit, O., & Wolf, M. (2003). Improved estimation of the covariance matrix of stock returns with an application to portfolio selection. *Journal of Empirical Finance*, 10, 603–621.
- Ledoit, O., Wolf, M. (2004). A well-conditioned estimator for large-dimensional covariance matrices. *J. Multivariate Analysis*, 88, 365-411.
- Liu, Y., Chan, N.H., Ng, C.T. & Wong, S.P.S. (2016). Shrinkage Estimation of Mean-Variance Portfolio, *International Journal of Theoretical and Applied Finance*, 19(1), 1-25.
- Loukina, A., Zechner, K., Lei, C., & Heilman, M. (2015). Feature selection for automated speech scoring. *Proceedings of the Tenth Workshop on Innovative Use of NLP for Building Educational Applications*, 12–19, Denver, Colorado.
- Markowitz, H. (1952). Portfolio selection. *The journal of finance*, 7(1), 77–91.
- Michaud, Richard. (1989). The Markowitz Optimization Enigma: Is ‘Optimized’ Optimal?. *Financial Analysts Journal*, 45, 31-42.
- Muthukrishnan, R., & Rohini, R. (2016). LASSO: A feature selection technique in predictive modeling for machine learning. *2016 IEEE International Conference on Advances in Computer Applications (ICACA)*, 18-20.
- Perrin, S., & Roncalli, T. (2019). Machine Learning Optimization Algorithms & Portfolio Allocation, <https://ssrn.com/abstract=3425827>.
- Sharpe, W. (1966). Mutual Fund Performance. *The Journal of Business*, 39(1), 119-138.
- Tibshirani, R. (1996). Regression Shrinkage and Selection via the Lasso, *Journal of the Royal Statistical Society B*, 58(1), 267-288.
- Yuan, X., Yu, W., Yin Z., & Wang, G. (2020). Improved Large Dynamic Covariance Matrix Estimation with Graphical Lasso and Its Application in Portfolio Selection. *IEEE Access*, 8, 189.179.189188.

EK

YAZIM KURALLARI

GENEL KURALLAR

1. Dergide yayımlanan yazı ve makalelerde kullanılacak dil Türkçe ve İngilizcedir.
2. Çalışmayı destekleyen bir kurum varsa, makale başlığının son kelimesi üzerine (*) konularak, aynı sayfada dipnot olarak destek veren kurum bilgileri belirtilmelidir.
3. Gönderilen yazılar kaynakça ve ekler dahil 12.000 kelimeyi aşmamalıdır.
4. Makaleler APA referans sistemine göre düzenlenmelidir. Lütfen metin içinde verilen referansların kaynakçada olmasına özen gösteriniz.
5. Türkçe makaleler için makalenin amaç, kapsam, yöntem, bulgu, analiz ve sonuçlarına yer veren bütünsel bir metin olarak 800-1200 kelime aralığında, genişletilmiş İngilizce özet metni hazırlanmalı ve makalenin sonuna eklenerek sisteme tek bir dosya halinde yüklenmelidir.
6. 2020 yılından sonra yapılmış anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırma için **Etik Kurul İzni** gerekmektedir.

ÖZEL KURALLAR

Sayfa Düzeni: Tüm sayfalar A4 sayfa düzeninde, kenar boşlukları; üst 3 cm, alt 3 cm, sağ 2 cm, sol 2 cm olacak şekilde düzenlenmelidir.

Yazı Türü: Times New Roman yazı karakteri kullanılmalıdır. Türkçe “Öz” İngilizce “Abstract” bölümleri 9 punto, ana metin 10 punto, kaynakça ise 9 punto olmalı; metin iki yöne yaslı olarak hizalanmalıdır. Metin tek satır aralığı kullanılarak yazılmalı, paragraflar 1 cm sayfa girintisi ile başlatılmalıdır.

Başlıklar: Makale ana başlık ve alt başlıklardan oluşacak şekilde düzenlenmelidir.

• **Makale Başlığı:** İlk sayfanın başında, ortalı, tüm harfleri büyük, 12 punto, tek satır aralıklı, 30 nk önce, 12 nk sonra olacak şekilde, Türkçe makaleler için Türkçe başlığın altına İngilizce, İngilizce makaleler için İngilizce başlığın altına Türkçe makale başlığı yazılarak oluşturulmalıdır.

• **Alt Başlıklar:** Makalenin içeriğine göre oluşturulan başlıklar 12 punto, bold ve Arap rakamlarına göre (1.- 1.1.-1.1.1...vb.) sıralanarak hazırlanmalıdır. Makale metnindeki ana ve alt başlıklar 1., 2., 3., şeklinde, 6 nk önce, 6 nk sonra, ilk harf karakterleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Metin içinde ana başlıklar altında sıralanacak alt başlıklar, ait oldukları ana başlığın sıra numarasına göre ikinci düzeyde 1.1., 1.2... şeklinde 6 nk önce, 6 nk sonra; üçüncü düzeyde 1.1.1., 1.1.2... şeklinde 6 nk önce, 6 nk sonra şeklinde başlıkta kullanılan her bir kelimenin ilk harfi büyük diğer harfler küçük olacak şekilde hazırlanmalıdır.

Öz/Abstract, Anahtar Kelimeler/Keywords: Makalede Türkçe “Öz” İngilizce “Abstract” ve metin içeriğine uygun olacak şekilde anahtar kelimelerin bulunması zorunludur.

• Makale dilinin Türkçe ya da İngilizce olmasına bakılmaksızın 100-200 kelime aralığında Türkçe “Öz” ve İngilizce “Abstract” bölümü olmalıdır. Öz ve abstract 9 punto ve tek paragraf şeklinde düzenlenmelidir. Öz’ün hemen altında “Anahtar Kelimeler” ve Abstract’ın hemen altında “Keywords” başlığı oluşturularak, makaleye uygun en az üç anahtar kelime; 9 punto, anahtar kelimelerin ilk harfleri büyük diğer harfleri küçük olacak şekilde yazılmalıdır.

Tablo, Şekil, Grafik ve Resimler: Metinde kullanılan tablo, şekil, grafik ve resimler yazar(lar) tarafından özgün olarak oluşturulmamış ise kaynak gösterilerek metin içinde kullanılabilir.

• **Tablo ve Grafikler:** Metin içinde kullanılan tablo ve grafikler Tablo 1., Tablo 2./ Grafik 1., Grafik 2. ... vb gibi sıralanmalı, başlıklar tablo ve grafiklerin üstüne yazılmalıdır. Tablo/Grafik sınırını aşmayacak şekilde başlıklar sola yaslı ve başlıkta kullanılan kelimelerin ilk harfi büyük diğerleri küçük olacak şekilde oluşturulmalıdır. Özgün olmayan tablo ve grafiklerin hemen altına sola yaslı olarak “Kaynak” başlığı açılarak, tablo ve grafiklerin kaynağı belirtilmelidir.

• **Şekil ve Resimler:** Metin içinde kullanılan şekil ve resimler Şekil 1., Şekil 2./ Resim 1., Resim 2. ... vb. gibi sıralanmalı, başlıklar şekil ve resimlerin altına yazılmalıdır. Şekil/Resmin altında başlıklar ortalı ve ilk kelimenin ilk harfleri büyük diğerleri küçük olacak şekilde oluşturulmalıdır. Özgün olmayan şekil ve resimlerin hemen altına sola yaslı olarak “Kaynak” başlığı açılarak, şekil ve resimlerin kaynağı belirtilmelidir.

ATIFLAR: Makalede yapılan atıflar APA kurallarına uygun olacak şekilde düzenlenmelidir. APA atıf kuralları için [buraya](#) tıklayınız.

Metin içi atıf:

Tek yazarlı kaynaklara atıf: (Atılğan, 2015, s.10 / ss.15-20)

İki yazarlı kaynaklara atıf: (Atılğan & Demir, 2015)

Üç yazarlı kaynaklara atıf: (Atılğan, Demir & Yener, 2015)

Üçten fazla yazarlı kaynaklara atıf: (Atılğan vd., 2015)

İkincil kaynaklar/Aktaran: (Çonkar, 2010; akt. Biçer & İlman, 2018)

KAYNAKÇA: Makalede yararlanılan kaynaklar APA kurallarına uygun olacak şekilde düzenlenmelidir. APA kaynak gösterimi için [buraya](#) tıklayınız.

Tek yazarlı kitap

Tuncer, D. (1992). *Dağıtım kanalları sistemi* (2. Baskı) Ankara: Gazi Yayınları.

İki yazarlı kitap

Turgut, M. F., & Baykul, Y. (1992). *Ölçekleme teknikleri*. Ankara: ÖSYM Yayınları.

Editörlü kitap

Theberge, J. (Ed.). (1968). *Economics of trade and development*. New York: John Wiley.

Çeviri kitap

Morgan, L.H. (2015). *Eski toplum*. (Oskay, Ü. Çev.). İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Kitap bölümü

Ünlüer, A. O. (1988). Boş zamanı değerlendirme açısından kitle iletişim araçlarının ülkemizde durumu. Demiray, U. (Ed.). *Kitle iletişim araçları ve boş zaman*. (ss.71-113). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Teknolojisi ve Yaygın Eğitim Vakfı.

E-kitap

Anderson, C. A., Gentile, D. A., & Buckley, K. E. (2007). *Violent video game effects on children and adolescents: Theory, research, and public policy*. doi: 10.1093/acprof:oso/9780195309836.001.0001

Basılı dergi

Engin, B. H. (2016). Markalaşma kavramı çerçevesinde marka ederi. *Öneri Dergisi*, 12(46), 277-294.

Elektronik dergi

Sebetci, Ö., Günay, M. B., & Sebetci, E. (2018). İş süreç yönetimi (bpm) ve iş akış yönetimi (wfm) kavramlarına yaklaşım. *AJIT-e*, 9(33), 115-126. doi: 10.5824/1309-1581.2018.3.007.x

Basılı Gazete

Kumcu, E. (2006, 11 Aralık). Büyüme yavaşlama sinyali veriyor. *Hürriyet Gazetesi*. s.9.

Elektronik Gazete

Mills, S. (2012, 16 Ekim). How Twitter is winning the 2012 US election. *The Guardian* (Erişim tarihi: 10 Temmuz 2018). <https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/oct/16/twitter-winning-2012-us-election>

Tez

Algül, N. (2006). *Sanat tarihinde Mahmut Akok*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Web sayfası

Yavuz, E. (2018, 7 Kasım). *Zaman ve insan üzerine*. 14 Ekim 2020 tarihinde <https://dusunbil.com/zaman-ve-insan-uzerine> adresinden alındı.

Rapor

Taymaz, E. (2018). *Dijital teknolojiler ve ekonomik büyüme raporu*. (TÜSİAD-T/2018,10-600). <https://www.tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10130-dijital-teknolojiler-ve-ekonomik-buyume-raporu>

AUTHOR GUIDELINES

GENERAL RULES FOR SUBMISSION

1. Öneri accepts articles both in English and Turkish.
2. You are requested to identify funding/supporting organizations for the conduct of the research and/or preparation of the article as a footnote on the title page.
3. Manuscript should not exceed 12,000 words, including footnotes, tables, figures, and references.
4. Manuscript should be organized using the APA method of referencing (6th Edition). Please ensure that every reference cited in the text is also present in the reference list (and vice versa).
5. An extended abstract in English should be prepared in the range of 800-1200 words as a holistic text containing the aim, scope, method, findings, analysis and results of the article for submissions in Turkish. It should be placed at the end of the article and uploaded to the system as a single file.
6. **Ethics Committee Permission** is required for any research carried out with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants using survey, interview, focus group work, observation, experiment, interview techniques.

SPECIFIC RULES

Layout: All pages should be in A4 size with margins as 3cm top, 3cm bottom, 2cm right and 2cm left.

Font Type and Size: Times New Roman is the font type to be used for submissions. Abstracts in Turkish and English and References should be 9pt and the main text should be 10pt. The main text should be justified with single line spacing.

Titles: Submissions should contain a main title and subtitles.

• **Main Title:** The main title should be placed in the first page as centered with capital letters in 14pt. Turkish submissions should also include an English title (and vice versa).

• **Subtitles:** The relevant subtitles should be in 12pt in bold characters and ranked with Arabic numerals (1.- 1.1.-1.1.1...etc.). The headings such as Introduction, Literature Review, Findings and Conclusion should be centered with first letter being capital. and sorted with 1., 2., 3. Second level headings should be sorted as 1.1., 1.2., and third level headings should be sorted as 1.1.1., 1.1.2., with first letter being capital.

Abstract and Keywords: The abstract should state briefly the purpose of the research, the principal results and major conclusions. Manuscripts should contain Turkish and English abstracts with relevant keywords.

• **Abstract and Keywords:** V1 Regardless of whether the language of the article is Turkish or English, there should be abstracts in Turkish and English in the range of 100-200 words. Both abstracts should be arranged in 9 pt, as a single justified paragraph. There should be at least 3 keywords relevant to the article just under the abstracts with the title of Keywords in bold letters. Keywords also should be arranged in 9 pt with first letters as capital.

Tables, Figures, Graphics and Pictures: Tables, figures, graphics, and pictures in the text should include a source unless they belong to the author(s).

- **Tables and Graphics:** Ensure that each table and graphic embedded in the text has a caption that should be sorted as Table 1., Table 2., or Graphic 1., Graphic 2. The corresponding caption should be placed directly above the table or graphic. The captions should be justified to the left as first letters in capital. The source should be specified with heading “Source” just below the tables and graphics as justified to the left.
- **Figures and Images:** Ensure that each figure and image embedded in the text has a caption that should be sorted as Figure 1., Figure 2., or Image 1., Image 2. The corresponding caption should be placed directly above the figure or image. The captions should be justified to the center as first letters in capital. The source should be specified with heading “Source” just below the tables and graphics as justified to the left.
- **Referencing:** The APA (6th Edition) should be used as the method of referencing. For further information about the APA method, please refer to [here](#).

REFERENCE STYLE

In text;

Single author: (Atılğan, 2015, p.10 / pp.15-20)

Two authors: (Atılğan & Demir, 2015)

Three authors: (Atılğan, Demir & Yener, 2015)

More than three authors: (Atılğan et al., 2015)

APA Citation for “As Cited In”: (Çonkar, 2010; as cited in Biçer & İlman, 2018)

REFERENCE LİST

Reference to a book

Single author: Tuncer, D. (1992). *Dağıtım kanalları sistemi*. Ankara: Gazi Yayınları.

Two authors: Turgut, M. F., & Baykul, Y. (1992). *Ölçekleme teknikleri*. Ankara: ÖSYM Yayınları.

Reference to an edited book

Theberge, J. (Ed.). (1968). *Economics of trade and development*. New York: John Wiley.

Reference to a translated book

Morgan, L. H. (2015). *Eski toplum*. (Oskay, Ü. Çev.). İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Reference to a chapter in an edited book:

Ünlüer, A. O. (1988). Boş zamanı değerlendirme açısından kitle iletişim araçlarının ülkemizde durumu. Demiray, U. (Ed.). *Kitle iletişim araçları ve boş zaman*. (pp.71-113). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Teknolojisi ve Yaygın Eğitim Vakfı.

Reference to an E-Book

Anderson, C. A., Gentile, D. A., & Buckley, K. E. (2007). *Violent video game effects on children and*

adolescents: Theory, research, and public policy. doi: 10.1093/acprof:oso/9780195309836.001.0001

Reference to a journal publication

Engin, B. H. (2016). Markalaşma kavramı çerçevesinde marka ederi. *Öneri Dergisi*, 12(46), 277-294.

Reference to an online journal

Sebetci, Ö., Günay. M. B., & Sebetci, E. (2018). İş süreç yönetimi (bpm) ve iş akış yönetimi (wfm) kavramlarına yaklaşım. *AJIT-e*, 9(33), 115-126. doi: 10.5824/1309-1581.2018.3.007.x

Reference to a published newspaper

Kumcu. E. (2006, December 11). Büyüme yavaşlama sinyali veriyor. *Hürriyet Gazetesi*. p.9.

Reference to an online newspaper

Mills, S. (2012, October 16). How Twitter is winning the 2012 US election. *The Guardian* (Access date: 10 July 2018). <https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/oct/16/twitter-winning-2012-us-election>

Reference to a dissertation or thesis

Algül, N. (2006). *Sanat tarihinde Mahmut Akok*. (Unpublished PhD Dissertation). Marmara University, İstanbul.

Reference to a website

Yavuz, E. (2018, November 7). *Zaman ve insan üzerine*. Retrieved October 14, 2020, from <https://dusunbil.com/zaman-ve-insan-uzerine>

Reference to a report

Taymaz, E. (2018). *Dijital teknolojiler ve ekonomik büyüme raporu*. (TÜSİAD-T/2018,10-600). <https://www.tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10130-dijital-teknolojiler-ve-ekonomik-buyume-raporu>